İlkel İsyancılar Mı? Devrimci Modernleştiriciler Mi?

Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi

Paul J. White

Vate

İlkel İsyancılar Mı? Devrimci Modernleştiriciler Mi?

Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi

Paul J. White

İLKEL İSYANCILAR MI,

DEVRİMCİ MODERNLEŞTİRMECİLER Mİ?

(Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi)

Paul J. White

Ütopya

Kitap: 61
Araştırma-İnceleme: 14

İlkel İsyancılar Mı, Devrimci Modernleştiriciler Mi?
(Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi)
© Paul J. White
© Vate Yayınevi
Weşanxaneyî Vateyî/Vate Yayınevi, İstanbul 2012

Baskı: Berdan Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi, C. Blok
No: 239 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 613 12 11

Editör: Deniz Gündüz
Mizanpaj: Deniz Gündüz
Kapak Çalışması: Nuran Gündoğdu
ISBN: 978-975-6278-59-8

Adres:
Vate Yayınevi
Katip Mustafa Çelebi Mah.
Tel Sok. No: 18 Kat: 3 Beyoğlu/İstanbul
Tel: 0212-244 94 14

E-posta: wesanxaneyevateyi@hotmail.com

İLKEL İSYANCILAR MI, DEVRİMCİ MODERNLEŞTİRMECİLER Mİ?

(Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi)

Paul J. White

İngilizceden Çeviren:
Mustafa TOPAL

Weşanxaneyê Vateyî/Vate Yayınevi,
İstanbul, 2012

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....IX
ŞEKİL LİSTESİ.....X
KISALTMALAR.....XI
KİTAP HAKKINDA.....XV
YAZAR HAKKINDA.....XVII

ÖNSÖZ.....1

1-İLKEL İSYANCILAR OLARAK KÜRTLER.....9
Devlet İnşası ve Milliyetçi Bilincin Doğması.....12
Etnik Kimlik Politikası.....16
Ekonomik Modernleşme, Sivil Toplum,
Demokratikleşme ve Yurttaşlık.....17
Weber'in "Karizmatik Otoritesi".....22
Liderlik Tipleri.....25

2-KÜRTLER KİMDİR?.....29
Kürtlerin Kökeni.....29
Kürtlerin Tanımlanması.....30
Kürt Aşiretçiliği.....34
Pazar Ekonomisine Geçiş.....42
Demokratikleşme İçin Bir Fırlatma Rampası mı?.....47

3-KÜRTLERDE DİNİ VE ETNİK BÖLÜNMELER.....51
Sünni İslam.....51
Sufi Tarikatlar.....51
Nurcu Hareket.....59
Fazilet Partisi.....61
"Alevi Kürtler".....68
Deylem ve Deylemliler.....71
Kürtler, Kızılbaşlar ve Zazalar.....78

4-TÜRKİYE'DE KÜRT MİLLİYETÇİ HAREKETİN GELİŞİMİ: 1879-1965.....85
Osmanlı İmparatorluğu.....85
Osmanlı Meşruiyeti.....87
Milletlerin Parçalara Bölünmesi.....89
Kürt Milliyetçi Hareketinin Ortaya Çıkması.....90
Şeyh Ubeydullah İsyanları.....92
Jön Türk İsyanı.....100
Sevr Antlaşması.....110
Koçgiri İsyanı.....111
Şeyh Said İsyanı.....114
Ağrı Dağı İsyanı.....119
Dersim İsyanı.....123
İlkel İsyancılar mı Yoksa Devrimci Modernleştirmeciler mi?.....130

5-TÜRKİYE KÜRDİSTANI'NIN EKONOMİ POLİTİĞİ.....139
Asyatik ve Feodal Üretim Biçimleri.....139
Göçebe Hayvan Yetiştiriciliği.....145
Kürt Toprak Sahiplerinin Gelişmesi.....148
Sanayinin Gelişmesi.....151

Ekonomik Liberalleşme ve Türkiye Kürdistanı Üstündeki Etkileri....156
GAP -Güneydoğu Anadolu Projesi....166
Devletçilik ve Güdük Kalan Sanayi....169
Türkiye Kürdistanı'nda Bir Kürt Proleteryası Var mı?....171
Göç ve İçgöç....182
Kürtler ve Ekonomik Modernleşme....185

6-KÜRT MİLLİYETÇİ HAREKET VE TÜRK SOLU: 1965-1999....189
Giriş....189
Türkiye'de 1960'lardaki Politik Diriliş....190
Kürt Yeniden Uyanışı....192
Partiya Karkerên Kurdistan....197
PKK'nin Irak Kürt Partileri ile İlişkileri....200
PKK İdeolojisi ve "Kürt Kişiliği"....201
PKK ve "Gerçek" Kürt Kişiliği....204
PKK Stratejisi ve Taktikleri....209
PKK'nin İçteki Eleştirileri Ele Alması....211
Paranoya mı, Merhamet mi?....216
PKK ve Türk Solu....218
Marksizm ve Sınıf Mücadelesi....225
PKK'nin Toplumsal Temeli....228
Kürdistan Sosyalist Partisi....230

7-SERHILDAN'DANAVRUPA'YA....233
Özal'ın Cesur Önerileri....233
Serhildan'dan Ateşkese....236
Ateşkesten Parlamenter Kürt Milliyetçiliğine....242
Parlamenter Kürt Milliyetçiliğinin Başarısızlığı....246

Devlet ve "Faili Meçhul Cinayetler"....248
Topyekun Savaştan Avrupa'ya....249
PKK'nin Avrupa'da Gelişmesi....254
PKK'nin Yasal-Rasyonel Meşruiyet Araması....258
Avrupa'da Öcalan İçin Eylemler....262
PKK'nin Yeni Yönelimi....267
Abdulah Öcalan'ın Yakalanmasının Yansımaları....272
PKK'deki Yeni Liderlik....275
Eşkıyalar, Teröristler, Çocuk Kaçırıcıları ve Uyuşturucu Kaçakçıları mı?....279
Gasp Etme....280
Terörizm....283
Çocukların Kaçırılması....287
Uyuşturucu Kaçakçıları....289

8-SONUÇ: BUGÜNKÜ KÜRT ULUSAL HAREKETİNDE LİDERLİK....293
Eric Hobsbawm'ın "İlkel İsyancıları"....295
Kürt Devletinin İnşası ve Demokratikleşme....296
Max Weber'in Karizmatik Liderliği....299
Öcalan'ın Politik Projesinin Çözülen Şifresi....309
Tamamlanmamış Bir Modernleşme Süreci....312

9-EKLER....315
Ek 1: PKK "Halk Mahkemesi": 27 Haziran 1992, Mahsum Korkmaz Akademisi....315
Ek 2: PKK Kronolojisi....319

KAYNAKÇA....329
İNDEKS....361

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 2.1.....33
Tablo 5.1.....146
Tablo 5.2.....158
Tablo 5.3.....173
Tablo 5.4.....174
Tablo 5.5.....183

ŞEKİL LİSTESİ Sayfa No

Şekil 2.1.....31
Şekil 3.1.....73

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADYÖD	Ankara Devrimci Yüksek Öğrenim Derneği
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
ANAP	Anavatan Partisi
ARGK	Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu *(Artêşa Rizgari ya Gelê Kurdistan)*
AÜB	Asyatik Üretim Biçimi
AÜT	Asyatik Üretim Tarzı
AYÖD	Ankara Yüksek Öğrenim Derneği
BBC	İngiliz Radyo Televizyon Kurumu *(British Broadcasting Corporation)*
BDGP	Birleşik Devrimci Güçler Platformu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Merkezi Haber Alma Teşkilatı *(Central Intelligence Agency)*
CNN	Kablolu Haber Şebekesi *(Cable News Network)*
C-TV	Kültürel Televizyon *(Cultural Television)*
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DDKD	Devrimci Doğu Kültür Dernekleri

DEP	Demokrasi Partisi
DHB	Devrimci Halkın Birliği
DHKD	Devrimci Halk Kurtuluş Derneği
DHKP-C	Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
DHP	Devrimci Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DPÖ	Devlet Planlama Örgütü
DSİH	Devrimci Sosyalist İşçi Hareketi
DYP	Doğru Yol Partisi
ERNK	Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi *(Eniya Rizgari ya Netewa Kurdistan)*
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FP	Fazilet Partisi
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HK	Halkın Kurtuluşu
HRK	Kürdistan Kurtuluş Gücü *(Hêzên Rizgariya Kurdistan)*
IKDP	Irak Kürdistanı Demokrat Partisi
IRA	İrlanda Kurtuluş Ordusu
İHD	İnsan Hakları Derneği
İKÖ	İslami Kurtuluş Örgütü
İKS	İthal İkameci Sermaye
İMF	Uluslararası Para Fonu
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTK	İttihat ve Terakki Komitesi
KİT	Kamu İktisadi Teşebüsleri
KKH	Kürdistan Komünist Hareketi
KTC	Kürdistan Teâli Cemiyeti
KTTC	Kürdistan Teâli ve Terakki Cemiyeti

KUK	Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları
MDD	Milli Demokratik Devrim
MED-TV	MED Televizyonu
MGK	Milli Güvenli Kurulu
MİT	Milli İstikparat İstihbarat Teşkilatı
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
OECB	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü *(Organization for Economic Co-operation and Development)*
OHAL	Türkiye Olağanüstü Hal Valiliği
ÖZDEP	Özgür Demokrasi Partisi
PDK	Kürdistan Demokrat Partisi *(Partiya Demokrat a Kurdistan)*
PÎK	Kürdistan İslam Partisi *(Partiya Îslam a Kurdistan)*
PKK	Kürdistan İşçi Partisi *(Partiya Karkerên Kurdistan)*
PSK	Kürdistan Sosyalist Partisi *(Partiya Sosyalist a Kurdistan)*
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SKP	Sürgünde Kürdistan Parlementosu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
STÖ	Sivil Tolum Örgütleri
TDKP	Türkiye Devrimci Komünist Partisi
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephe
TİKB	Türkiye İhtilalci Komünist Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
PDKT	Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi *Partiya Demokrat a Kurdistana Tirkiyê*

PSKT	Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (*Partiya Sosyalist a Kurdistana Tirkiyê*)
TKİP	Türkiye Komünist İşçi Partisi
TKP/ML-YDP	Türkiye Komünist Partisi/Marksist Leninist-Yeniden Doğuş Partisi
TKP-Kıvılcım	Türkiye Komünist Partisi-Kıvılcım
TKP-ML/TİKKO	Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist/Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
YNK	Kürdistan Yurtseverler Birliği (*Yekitiya Netewperwerên Kurdistan*)
UAB	Ulusal Aydınlar Birliği
UKO	Ulusal Kurtuluş Ordusu

KİTAP HAKKINDA

Bu kitap, PKK üzerine yazılmış en iyi akademik analizdir. Uluslarötesi anlamının yanı sıra son 30 yıl boyunca Türkiye tarihi ve politikası içinde yer alan milliyetçi Kürt hareketini her yönüyle ele alıyor. Ortadoğu ve Türkiye'deki Kürtlerin tarihi ve siyasi mücadelelerinin yanı sıra milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı ve evrimiyle ilgilenen herkes bu kitabı okumalı. White'ın bu kitabını okumadan 1990'lardaki ve 21. Yüzyıl'ın ilk on yılındaki küresel siyaset ve Ortadoğu'da "Kürt Sorunu"nun büyük önemini anlamak zor olacaktır.

Prof. Robert Olson, Kentucky Üniversitesi, ABD

"Paul White'ın kitabı modernitenin 'tamamlanmamış' doğasının ürettiği paradoksal sonuçları gösterdiği için büyük önem taşıyor. En genelde ulusalcı hareketlerin kavranması bakımından yeni perspektifler ortaya koyuyor."

Hamit Bozarslan, Ecole des Hautes Etudes et Sciences Sociales, Paris, Fransa

YAZAR HAKKINDA

Dr. Paul J. White, Deakin Üniversitesi'nde Ortadoğu araştırmaları üzerine ders veriyor. Özellikle Kürt sorunu üzerine bilgi veren gazetelerde Kürt araştırmaları alanında bir uzman olarak çok sayıda makale ve bildiri yayınladı. *Remarking the Middle East* (Berg Yayınevi, 1997)'in editörlüğünü (William S. Logan ile birlikte) yaptı. *Journal of Arabic, Islamic and Middle Eastern Studies*'ın yazı işleri kurulunun bir üyesi ve Washington, DC'deki Kürt Enstitüsü'nün yönetim kurulunda görev yapıyor.

ÖNSÖZ

Dünyanın her yanındaki Yunanistan büyükelçilik ve konsolosluklarında "Bijî Serok Apo!" ("Yaşasın Başkan Apo!") sözlerini haykırıyorlardı. Bu sözleri haykıran Kürt milliyetçiler, Türk komandolar tarafından liderlerinin yakalanmasında Yunanistan'ın oynadığı rolün intikamını almaya kararlıydılar. Öcalan'ın 15 Şubat 1999'da yakalanmasından yalnızca birkaç saat sonra yeni hapse atılan liderleri Abdullah (Apo) Öcalan'ın resimlerini kaldırarak dünyadaki yirminin üzerinde şehirde bulunan Yunanistan'ın (ve bazı yerlerde İsrail ve Kenya'nın) diplomatik binalarına saldırdılar (Sancton 1999:34).

Bu dramatik olaylar, 1998 Kasım ortalarında Öcalan cesur bir adım atarak, politik sığınma ve Türkiye'deki Kürtlerin ulusal davasının tanınması biçiminde ikili bir taleple Roma'ya uçmasıyla başlayan olaylar zincirinin yalnızca son bölümüydü. Öcalan, böyle yaparak kendi bireysel yazgısını belirlemiş olsa da Türkiye'deki Kürtler konusunda görülmemiş bir ilgi yoğunlaşması sağlamayı başardı. Öcalan'ın örgütü, Partiya Karkerên Kurdistan (PKK ya da Kürdistan İşçi Partisi), onun Batı'ya kaçışının ardından iyi hazırlanmış bir kampanyayı yönetiyordu. Bu

kampanya, Türkiye'nin yanı sıra bütün Avrupa'da, Orta Doğu ile Orta Asya'nın değişik bölümlerinde gösteriler yapılmasını içeriyordu. Kampanyanın en yüksek noktasında, tahmini olarak 40 000 Türkiyeli Kürt milliyetçi 19 Aralık 1998'de Bonn'da yürüdü. Davalarını ortaya koymak için Avrupa'nın her yanından bu şehre geldiler. Aralarında Avustralya gibi çok uzak yerlerden gelenlerin de bulunduğu yaklaşık 10 000 PKK destekçisi 18 Kasım'da Roma'da yürüdü. Aynı zamanda açlık grevleri örgütlendi ve birkaç Öcalan tutkunu kendilerini ateşe verdi.

Bu ses getiren olaylar dünyanın konuya ilgisini çekti. Böylece 1998 sonu ile 1999 başındaki bu olaylarla birlikte Türkiye'deki Kürtlerin durumu hakkında, daha önceki Kürt milliyetçi kuşakların hepsinin başardığından çok daha fazla bir ilgi –ve sempati– yaratılmış oldu.

Yine de Türkiye'deki Kürtler tarihin yan yolunda yürümeyi sürdürdü. Soğuk Savaş ve onun beslediği iki kutuplu düşmanlıklar ile kuşkular sona erip Doğu Bloku çöktükten sonra, uzun süredir varlığını sürdüren geçmişin inatçı anlaşmazlıklarının birçoğunun yarattığı düşmanlıkların da ansızın ortadan kalktıklarına tanık olundu. Beyrut'tan Bougaunville'ye kadar şimdiki söylem, savaş ve yıkımdan çok ağırlıkla barış ve yeniden inşa terimlerini kullanıyordu. Araştırmacılar, yurttaşlık ve sivil toplum üzerine çalışmalar yürütüp, demokrasinin erdemleriyle ilgili şampiyonluk yaparak alelacele yapılan araştırmalarla olayların bu dönüm noktasını aydınlatmak için harekete geçtiler. İsyancı "ulusal kurtuluş" hareketleri, hatta "Marksist-Leninist" örgütler bile pazarlıklar yoluyla barış sürecini geliştirmeye ve can düşmanlarıyla politik uzlaşma sağlamaya başladılar. Bu girişimlerin en çarpıcı olanı, İsrail Devleti ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında başladı. Orta Doğu dışında, İrlanda Cumhuriyet Ordusu bile barış görüşmelerine ciddi ilgi gösterdi. Taraflar arasındaki geçmiş düşmanlıkların sertliği göz önünde tutulduğunda, bu barış süreçlerinin bazılarında ciddi sorunların ve aksiliklerin olması şaşırtıcı değildi. Asıl şaşırtıcı olan, yine de bu koşullarda barış müzakerelerinin başlamış olmasıydı.

Ne var ki, bu konuda Türkiye'deki tablo oldukça farklı. 15 Ağustos 1984'den bu yana ülkede süren şiddetli çatışma 30 000 cana mal oldu (Amerika'nın Sesi, 13 Nisan 1998) ve kontrolsüz biçimde devam ediyor. "Marksist-Leninist" PKK ve Türk Devleti'nin silahlı güçleri, PKK'nin Türkiye, İran, Irak ve Suriye'nin mevcut sınırları dahilinde tam bağımsız bir Kürt Devleti olmasa bile Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut sınırları içinde belli bir Kürt yönetim biçimi yaratma arzusu nedeniyle kilitlenen bir çatışmayı sürdürüyorlar.

Türkiye yalnızca oldukça büyük bir azınlık durumundaki bir halkı, Kürtleri değil, aynı zamanda birçok etnik azınlığı ve heterodoks yapıları da ihtiva ettiği için sorun daha da karmaşıklaşıyor. Ekonomik, toplumsal ve politik olarak marjinalize olmuş bu etnik yapıların bazıları kolaylık olsun diye genel "Kürtler" torbasının içinde sınıflandırılıyor. Ne var ki, yalnızca Türkiye'deki Kürt (Kurmancî) milliyetçiliğinin mevcut dinamiklerini değil, aynı zamanda Kurmancî olmayan unsurların bugünlerde kendi kimliklerinin Kürt olmadığı konusunda giderek artan ısrarlarını da anlamak için bu noktada belli bir ayrım yapmak gerekiyor.

Türkiyeli Kürtleri tanımlamanın biçimi ne olursa olsun, günümüzün Soğuk Savaş sonrasının dünyasında, "Marksist-Leninist" bir milliyetçi örgütün önderlik ettiği, devam eden bir gerilla isyanıyla ilgili apaçık aykırılık nasıl açıklanabilir? Bu kitap, söz konusu aykırılığın, modern Türkiye'de yurttaşlık ve demokratikleşme işlevleriyle ilgili projelerin Kürtlerin Kürtler olarak bypass edilmeleriyle yürütülmesi yüzünden doğduğunu gösterecek. Mevcut koşullar, "komünizmin çökmesi"yle ilgili büyük gürültülere rağmen, Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareketin "Marksist-Leninist" önderliğini fiili olarak güvence altına alıyor.

Bu kitap, "modern" dönem olarak nitelendirilebilecek bir evrede, köylülerin "toplumsal isyancılar"dan modern Kürt milliyetçilerine dönüşümünü ve Kürt toplumundaki politik önderlik yapısının değişmesini inceliyor. Kürt milliyetçi hareketini ele almadan önce Kürtlerin kökeni, etnik yapısı, ekonomi

politiği ve tarihine göz atılarak, bu hareketin geleneksel Kürt toplumunun bir ürünü olarak 19. Yüzyılın sonunda ortaya çıktığı gösteriliyor. Ayrıca bu hareketin, Osmanlı ve Kemalist ekonomik, politik değişimlerden nasıl etkilendiği ve Türk solu içinde biçimlenmiş şehirli Kürtler tarafından merkezi olarak önderlik edilerek nasıl dar görüşlü olmayan, saf bir milliyetçiliğe evrildiği ortaya konuluyor. Aynı zamanda, etnik farklılaşmanın, Kürt milliyetçiliği adına yapılan bazı silahlı ayaklanmaların başarısızlığının temel nedeni olduğu da gösteriliyor. Etnik farklılaşma, Türkiye'deki Kürt milliyetçilerinin hâlâ hesaplaştıkları bir problem durumunda.

Bu kitapta birçok bakımdan Türkiye'deki bugünkü Kürt ulusal hareketini oluşturan PKK'nin tarihsel öncellerinden farklı nitelikte bir önderlik biçimini temsil ettiği öne sürülüyor. Başlangıçta, hem binyılcı[1]* eğilimler hem de bazı modern politik özellikler taşıyan "ilkel isyancılar"dan oluşan bir grup olan PKK, kurucusunun yakalanmasıyla azalan politik bir evrimden geçmeden önce, silahlı faaliyetlerini bütünsel bir sonuca ulaştırmayı hedefleyen diplomatik bir varlığın oluşumuyla birlikte, sonuç olarak modern devrimci milliyetçi bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştı. PKK liderinin yakalanmasının PKK tarafından gerçekleştirilen politik evrimin geriye dönmesi, yeniden toplumsal haydutluk uygulamalarına yönelme olasılığını ortaya çıkarttığı da öne sürülüyor.

Son olarak bu inceleme, çağdaş Kürt milliyetçi hareketinde bulunan politik modernleşmeyle ilgili sonuçlar ortaya koyuyor. Kısacası, incelemenin başlığında konulan soruya yanıt vermeye çalışılıyor: Türkiye'deki Kürt milliyetçi liderler "ilkel devrimciler" mi, yoksa devrimci modernleştirmeciler mi?

Bu inceleme, bu kitabın araştırma sürecinde birçok Kürtle yapılması gereken çok sayıda röportajı bir araya getiriyor. Röportaj yapılması gereken başlıca figürler, Kürt milliyetçi hareketleri içinde yer alan en önemli iki örgütlenmenin liderleriydi.

1*__Binyılcı-millenarian__: bir mutluluk döneminin geleceğine inanan -çev. notu.-

Bugün feshedilmiş olan Kürt gerilla örgütünün eski lideri olan kişi, şu anda Kürt milliyetçiliğine karşı eleştirel bir politik hareketin başında bulunuyor.

Bir istisna dışında bütün röportajlar, tercümanlar aracılığıyla ve Koçero ile Rızgar gibi kod isimler ya da savaş lakaplarıyla Türkçe olarak yapıldı. Eğitim görmekte olan röportaj yapılan gerillaların kod isimleri sırasıyla şunlardı: Koçero, Peyman, Medya ve Sait. Genç bir delikanlı olan Sait'in dışında röportajcıların hepsi kadındı. PKK'ye katılmaya karar veren bir Türk solcusu olan Medya dışında hepsi Kürt kökenliydi. PKK lideri Abdullah Öcalan'a yöneltilen sorular, kod adı Rızgar olan tercümanın yardımıyla röportajdan önce ona tercüme ediliyordu. Onunla yapılan röportaj, kod adı Yado olan bir gerilla tarafından tercüme edildi. Kemal Burkay ve Seyfi Cengiz ile yapılan röportajlar İngilizce olarak gerçekleştirildi. PKK'nin deneyimli bir kadrosu olan ve aynı zamanda Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ndeki kampın komutanı olan Kani Yılmaz'la da röportaj yapıldı. Bu röportaj da Rızgar tarafından tercüme edildi.

Röportaj yapılan üç liderin her birisine temelde aynı sorulardan oluşan bir liste yöneltildi. Sorular, örgütlerinin kökeniyle, arka planıyla, taktikleriyle ve toplumsal yapısıyla ilgili konulardan örgütleri içindeki azınlıkların (Alevilerin ve Zazaların) durumuna ve teorik sorulara kadar bir yelpaze oluşturuyordu. PKK'nin önemi ve ayrıca röportajın sunduğu "böylesi bir bilgiyi araştırma olanağının az bulunur olması" nedeniyle Abdullah Öcalan'a pratik bazı konularda da ek sorular soruldu. Doğruluğun teyit edilmesi için bütün röportajlar teybe kaydedildi.

Röportaj yapılan kişiler tarafından sorulara verilen yanıtlar, aynı kişilerin aynı konularda farklı dinleyiciler önünde yaptıkları, daha önce (başka röportajlar, makaleler ve kitaplarda) yayınlanan ifadelerle kontrol edildi. Bu, aynı zamanda daha modern ve daha incelikli bir politik görünüm sunma ihtiyacı yönündeki öznel duygunun neden olduğu röportaj sırasında ortaya çıkan herhangi bir tahrifatı –ayrıca röportaj yapanın gelişmekte olan bir ekonomide yer alan bir ulusal hareketin politik

modernleşmesiyle igili güncel araştırma konusu üzerindeki olası etkisini– düzeltmeye de yardımcı oldu.

Ek olarak kitabın bütününde geçen olayların ele alınmasında genel bir kurala uyuldu. Genelde yapısı tartışmalı olaylar söz konusu olduğu için bu çok önemli. Tam bir nesnel akademik bütünlüğe ihtiyaç var, yine de olanaklı sonuçlar, her olayın olası meydana gelme biçiminden çıkartılabilir. Sonuç olarak, kullanılan yöntem, bir ideolojik çizgiye bağlı olduğu görülen herhangi bir özneyle ilgili bağımsız kaynaklara olabildiğince başvurup sağduyuyu zekice devreye sokmak olacak.

Böylesi bir metinde teşekkürleri uygun bir biçimde dile getirmek çok zor; çünkü kendilerine borçlu olduğum insanların listesi zorunlu olarak tam olamayacak. Bu projenin en kritik aşamalarında bana paha biçilemez destekte bulunan Laurie Le Fevre, William S. Logan, Muzaffer Oruçoğlu, Mustafa Sezen, Maria O'Shea, Duggi Silins, Nick Dallas, Lea Carter ve Rachel West'e kişisel olarak çok şey borçluyum.

Barbara Kellner-Heinkele, Hamit Bozarslan, Robert Olson, Martin van Bruinessen, Vera Beaudin, Saeedpour, Bertal Qereman, Senem Güneşer, Endercan Dal, Paris Kürt Enstitüsü kadrosu, Bob Springborg, Graham Little, Mike Amitay, Michael Chyet ve Mehrdad Izadi, zaman zaman bana çok yardımcı oldular. Zed Books'tan Robert Molteno'nun sabırlı yardımı büyük takdire değer.

En büyük borcum, onlar olmadan bu projenin tamamlanamayacağı iki kişiyedir. Andrew Vincent, her zaman en ufuk açıcı eleştirel önerileri ve en olumlu kişisel destekleri sunarak her aşamada araştırmama cömert yardımlarda bulundu ve değişik bölümlerin taslaklarını okumak için kendi zamanının büyük bir bölümünü bana ayırdı. Ve çalışma ortağım Seher Çınar, hem içten desteği hem de ufuk açıcı geribildirimleriyle benim için tükenmeyen bir kaynak oldu.

Doğal olarak bu kitabın tüm sorumluluğu yalnızca bana ait.

"Tarihimiz şunu göstermiştir: Ankara'yı terk ederek bir parti olduk, Orta Doğu'ya giderek bir ordu olduk; dünyaya karıştığımızda bir devlet olmayı başaracağız."

Abdullah Öcalan

"Yeni tipte bir Kürt kişiliği, Kürtler arasında yeni bir kimlik, Kürt taleplerini temsil etme yeteneğinde olan aydın bir kişilik geliştirmeye çalışıyorum. Halkım için hazırlandığım konu budur."

Abdullah Öcalan

1-İLKEL İSYANCILAR OLARAK KÜRTLER

Bu kitap Türkiye'deki Kürtlere "ilkel isyancılar" olarak bakılıp bakılamayacağını araştırıyor. Dolayısıyla öncelikle Kürt milliyetçiliğinin bugünkü bağlamda ortaya çıkmasını ve önderlik biçimlerinin taslağını çizmeden ve böylesi isyancıların nasıl modern devrimci milliyetçilere dönüştüklerini araştırmadan önce bu terimi tanımlamakta yarar var. Terim, gerçek haydutlardan devrimci ("binyılcı") köylü hareketlerine kadar son derece geniş bir alanda yer alan cemaatsal ve toplumsal-ekonomik olguları dile getirmek için onu kullanan, araştırmacı Eric Hobsbawm[2] tarafından popülerleştirildi. Verdiği bütün örneklerde Hobsbawm, ya (kapitalist ekonomiye geçiş gibi) belli bir toplumdaki temel toplumsal değişiklik sürecinin meydana geldiği ya da daha dinamik olarak, (örneğin, Batının ekonomik nüfuzu ya da ilkel toplulukların sömürgeci fethi gibi) bütünüyle farklı toplumların birlikte varoldukları ve karşılıklı etkileşime girdikleri bir dönemde ortaya çıkan bir olguyu tasvir ediyordu. (Hobsbawm 1971: ix-x)

2-Bu terimi kullandığı en önemli metni *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th. and 20th. Centuries* (1971). Ayrıca bkz. *Bandit* (1969) kitabı (Eşkıyalar, Avesta Basın Yayın, İstanbul).

> "Tipik olarak, böylesi topluluklarda yaşayan insanlar, ya birinci kuşak göçmenler olarak [modern kapitalist toplumda] ya çok daha felaketli bir durumda anlayamadıkları ve üzerlerinde herhangi bir kontrollerinin bulunmadığı ekonomik güçlerin sinsice işlemesiyle ya da ortaya çıkmasına yardımcı olmuş olsalar bile, onların [potansiyel isyancıların] anlayamayabilecekleri sonuçlar olarak devrimler ya da temel yasal değişikliklerin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmış insanlardır. Onlar henüz modern toplumla gelişip onun içinde yer almazlar: ona zorla sokulmuşlardır ya da seyrek olarak, kendileri girerler. Onların sorunu, arkaik toplumsal hareketlerinin ifadesi olarak bu kabullenme sürecinde (ya da kabullenmedeki başarısızlıkta), kendilerini bu yaşama nasıl uyarlayacakları ve [onunla] nasıl mücadele edecekleridir. (ibid.:3)"

Kürt isyancı hareketlerin ortaya çıkmasının tarif edilen bu tanıma bazı bakımlardan nasıl uyduğu bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında gösterilecek. Hobsbawm'ın daha genelleştirilmiş politik tipi –"toplumsal haydutluk" denilen tip– de işe yarar. Hobsbawm'a göre toplumsal haydut, en azından kısmen toplumsal ve/veya politik nedenlerle haydutluk yapmakta uzmanlaşmış, özel tipte bir ilkel devrimcidir. Bu türden haydutların en bilinen örneği güney İtalya'daki orijinal Mafya'dır. (Bir kere daha vurgulamak gerekirse, böylesi özel tiplerin sayısı son derece fazladır; Hobsbawm, hem Robin Hood'u hem de Balkan milliyetçilerini örnek veriyor. Ned Kelly ise Avustralyalı bir örnek olabilirdi.)

Daha da önemlisi, Hobsbawm, "Kökeni ne olursa olsun Mafya grupların eğiliminin bir orta sınıfın ya da kapitalizm koşullarında bir suçlu seçkin tabakanın ortaya çıkması için örgütlenmek olduğuna ve böylece yavaş yavaş kendi halk tabanından daha da uzaklaşmak olduğuna" (ibid.:ix) dikkat çekiyor. İleride gösterileceği gibi, bir ilkel isyan olarak başlayan Kürt Milliyetçi Hareketi bugün halk tabanına her zamankinden daha çok yakınlaşmış durumda. Bu, günümüzdeki çağdaş isyancıların artık ilkel olmadıkları anlamına gelebilir.

Hobsbawm, bu hareketlerin "ortak bir aşkın adalet miti" yaratabildikleri anda köylülerin böylesi hareketler içinde eyleme geçebileceklerini öne sürüyor. Ardından şunları ekliyor:

"Köylü hareketleri... istikrarsızdır ve binyılcı bir rüyayla anlık olarak ortaya çıkıp, hızla özerk yapılara ya da birbirleriyle çatışan birimlere dönüşebilirler" (ibid.:ix)

Hobsbawm'ın ilkel isyancılarının önünde birkaç alternatif yol vardır. En basit biçimde ifade edilirse iki geniş kapsamlı seçenekten (opsiyon) söz edilebilir. İsyancılar –ve onların temsil ettikleri geleneksel toplumsal gruplar– meydan okudukları yeni toplum tarafından marjinalize edilirler. Bu durumda, geleneksel güçler, modernleşmenin maliyetinin bütün yükünü çekerler. Alternatif olarak, isyancılar yeni bir topluma zorla katılırlar. Yani kendi doğrudan eylemleriyle modernleşme sürecinde temel değişikliklerin olmasını dayatabilirler ve böylece modernleşmeden gerçekten yararlanabilirler (ibid.: 3). Bunun bir örneği, ilkel isyancıların bizzat klasik bir örneği olan Sicilya Mafyası'dır.

Öte yandan, her somut seçeneğin kendi içinde de çok sayıda fiili olasılık var. Marjinalleşme durumunda isyancılar ve temsil ettikleri sınıfların tümü ya da bir kısmı, geleneksel ekonomik ilişkilerin ortadan kalkmasının sonucu olarak korkunç fiziki yoksunluklara maruz kalabilir. Kendilerine yönelik daha ileri bir meydan okumayı ortadan kaldırmak isteyen modernleşmiş otoritelerin askeri eylemleriyle bu zor durum daha da kötüleşebilir. Bu türden resmi bastırma eylemleri, çoğu durumda, yalnızca gerillalar ya da haydut gruplarına değil, aynı zamanda köylülere, marjinal gruplara, hatta genel olarak bölgedeki nüfusun tümüne yönelebilir. Amerikan Yerlileri ve Avustralya Aborojinlerinin kaderleri bu durumun örnekleri olarak verilebilir.

İsyancıların politik yenilgisi, onların saf ve basit haydutlar biçiminde yozlaşmalarıyla sonuçlanabilir. Bu durumda isyancılar başlangıçtaki toplumsal tabanlarından bütünüyle uzaklaşırlar. Öte yandan, açık bir yenilginin daha olası bir sonucu, isyancıların tam bir boyun eğmesi olabilir. Bir kez daha, Amerikan Yerlileri ve Avustralya Aborojinleri, tartışmalı da olsa, bu duruma örnek verilebilir.

İsyancıların modernleşme yönünde dönüşmeyi başardıkları durumlarda da sonuçlar aynı biçimde değişik olabilir. En azından teorik olarak dönüşme, modernleşmenin köylüleri en sert, en doğrudan ve tek yanlı bir biçimde yeniden biçimlendirmesinden toplumsal devrim aracılığıyla yeni toplumsal yapının doğrudan doğruya yerleşmesine kadar değişik biçimler alabilir.

Bu çalışmada incelenen güncel olayda, örnek verilen aşırı durumların bütünsel bir karışımının söz konusu olduğu söylenebilir. Bu kitapta Türkiye'deki Kürt isyancıların ilk grubunun nasıl istisnai bir ilkel isyan biçimini temsil ettiği gösterilecek. Daha sonra, 1930'ların sonunda Kürt milliyetçiliği adına girişilen bu isyanların ilk dalgasının kesin yenilgisinin ardından Türkiye'deki Kürt isyanının yeniden ortaya çıkması için koşullar oluştu. Ancak bu kez isyancılar ilkelliklerinin çoğunu üzerlerinden atabilmişlerdi. Bunun sonucu olarak da görece modern devrimci milliyetçi isyancılar olarak ortaya çıkmayı başarabildiler.

Devlet İnşası ve Milliyetçi Bilincin Doğması

Rupert Emerson, bir ulusu, "ortak bir mirasın son derece anlamlı öğelerini paylaştıklarını ve ortak bir gelecek yazgısını" paylaştıklarını düşündükleri için kendilerinin doğal bir birlik olduğuna inanan bir insanlar topluluğu olarak tanımlamış, buna bir ulusun modern devleti meşrulaştırdığını eklemişti (Emerson 1962: 92-6).

Orta Doğu'da ulus-devlet inşasının, daha önce Avrupa'da, ardından Kuzey Amerika'da ve son olarak Latin Amerika, Asya ve Afrika'da olduğu gibi, çatışmalı ve bazen çok karmaşık gerçekleştiği biliniyor. Bunun gerçekleştiği her durumda çatışan maddi çıkarlar güvence altına alınmış gibi görünecekti. Ulus-devletin inşası, birleşik bir süreç olup, "ulus inşası" paylaşılan ulusal kimlik, yurtseverlik ve anayurdun gelişmesine bağlılık duygusu sayesinde yürüyen bir süreci gösterirken, "devletin

inşası" terimi ise "idari ve politik kurumların oluşturulmasını" ortaya koyuyor. Dahası, James A. Bill ve Robert Springborg şunu ekliyorlar: "Ülke daha suni oldukça, ulus –ve devlet inşası– ile ilgili sorunlar daha büyür" (Bill and Springborg 1990: 40).

Bu incelemenin merkezi konusu –Doğu ve Güneydoğu Anadolu köylülerinin modern Kürt milliyetçilerine dönüşümü– bağlamında devlet inşası ve ulusal bilincin gelişip güçlenmesi, hem merkezi Türk devletinin silahlı güçleriyle bir çatışma, hem de bu devlet sınırları içinde yaşayan büyük çoğunluğun Türk milliyetçiliğine güçlü bir biçimde maruz kalması anlamına geliyor.[3]

Görece yakın bir dönemde, 18. yüzyılda modern ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte ulusal azınlıklar ortaya çıkmaya başladı ve bir problem haline geldi. Bu gruplar, daha önceleri gevşek kapitalizm öncesi devletlerin zararsız kısımları olarak görülüyordu.

Modern ulus-devletin yükselişi, kapitalizmin –bütünüyle yeni tipte politik devlet, ideoloji ve ekonomik yapının– yükselişine bağlanıyordu. Kapitalizmden önce, sözgelimi Avrupa'da feodalizm koşullarında, politik egemenlik Tanrıya başvurularak, kralların yönetme konusundaki ilahi haklarına göndermede bulunularak meşrulaştırılıyordu. Bilindiği gibi bir dizi burjuva devrimi, devleti elinde tutan feodal aristokrasiyi alaşağı etti. Bunun klasik örneği 1789 Fransız Devrimi'dir.

Ulus, burjuvazi (yeni kapitalist sınıf) ve onun devletinin halkın toplumsal sınıfları üzerindeki politik egemenliğini meşrulaştırmanın bir yoludur. Ulus-devletin temel ilkesi –toplumsal, kültürel, etnik ya da dilsel farklılıklara rağmen– içinde yer alan bütün halkın tek bir politik birimin parçası olmasıdır. Bu

3-Max Weber (1964: 154) devleti şöyle tanımlıyor: "Devamlı örgütüyle zorlayıcı politik bir kuruluş (*politischer Anstaltsbetrieb*), idari kadrosu kendi düzenini yürütmek için fiziksel gücün meşru uygulama tekelini elinde tuttuğunu başarıyla öne sürdüğü müddetçe, ona bir "devlet" denilecektir."

birliğin temeli, ulus üyelerini birbirine bağlayan ve her ulusu özel niteliklerle tanımlayan –çoğu durumda bir tür ulusal mit olan– ulusal ülküdür. Dil, genelde oldukça önemli bir özelliktir. Bir ulusun üyelerinin çoğu birbirlerini hiç tanımazlar ancak aynı ulusal miti paylaşırlar. Böylece, ulus, bir "hayali cemaat" olarak ele alınabilir; çünkü "üyelerin topluluğunun görüntüsü" ancak her birinin zihninde mevcuttur (B. Anderson 1983:6).

Araştırmacılar çoğu kez Kürt toplumunu temelde aşiret yapısında ve göçebe olarak tanımlarlar. Ne var ki, ileride gösterileceği gibi, günümüz akademik düşüncesi, Avrupa sömürgeciliği tarafından etkin bir biçimde nüfuz edilen modern toplumlardaki genel aşiretçilik kavramını ve onun kapitalist para ekonomisi ile dünya pazarının içine çekilmesini sorguluyor. Nitekim hem siyasal bilimciler hem de antropologlar (Kamenka 1973: 46; Gellner 1997), aşiretçiliğin, ulus ve ulusalcılıkla beraber oluşan bir topluluk biçimiylê yer değiştirdiğini göstermiş durumdalar. Ancak ulus ve ulusçuluk, kuşkusuz bu olgular tarihin bu aşamasında tam olarak ortaya çıkmadıkları ve hangi biçimde olursa olsun bir önceli olmadığı için, modernlik öncesi dönemde görülmüyordu. Ehmedê Xanî'nin 17. yüzyıldaki Kürt destan şiiri *Mem û Zîn* bu noktayı açıkça ortaya koyar.

Ne var ki:

> "Ulusal politik örgütlenmenin *ideal*, *doğal* ya da *normal* biçimi olarak, bütün toplumsal, kültürel ve ekonomik faaliyetler için insanların bağlılıklarının odağı ve vazgeçilmez çerçevesi olarak ulus ve ulus-devlet kavramı, yalnızca belli bir tarihsel dönemde yaygınlaşmıştı. Bu durum, Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinden Avrupa'da yavaş yavaş ortaya çıktı. (Kamenka 1973:6)

Bazı araştırmacılar, 'hem Irak hem de Türkiye'de "yeni bir petrol proleteryası"nın gelişmesini' (McDowall 1989:8-9)[4] tartışarak, entelektüeller ve kapitalist toprak sahipleri gibi modern toplumsal katmanların yükselişini tartışıyorlar.

4-Basile Nikitine (1956) de Kürtlerin saf göçebeliği terk etme yönündeki aynı "genel eğilimi"ne dikkat çekiyor. Bu sorun, gelecek bölümde daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacak.

Kapitalist ekonomik ilişkilerin Kürt toplumuna nüfus etmesiyle birlikte Kürtler de kendilerini bir ulus olarak görmeye başladılar. İleride göreceğimiz gibi bu ilkin aşağı yukarı yalnızca Kürt seçkin gruplarını kapsayan sınırlı bir süreçti. Türkiye'deki Kürt köylülerin modern Kürt milliyetçilerine dönüşümü, 1960'ların sonundan itibaren başlayarak günümüzde kitlesel bir boyuta ulaştı. Bu milliyetçi olguyu kışkırtan ve biçimlendiren etmenlerin çeşitli ve karmaşık nitelikte oldukları ileride görülecek olsa da, başat ve belirleyici etmenlerin ekonomik yapıda oldukları ortadaydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalılarla ilişkiye giren Kürtler arasında Avrupalı milliyetçilik kavramının yayılması, bugünkü kitlesel Kürt milliyetçi hareketler olgusundan önceki tarihte önemli bir faktördü (van Bruinessen 1978: 2; Kohn 1945). Ne var ki, politik olanaklılığın sınırlarını belirleyen ekonomik etmenlerdi. Dolayısıyla bu çalışmada Tütkiyedeki Kürt lerin ekonomi politiğinin gelişmesini feodalizmden modern kapitalist ekonomiye kadar izleyeceğiz.

Burjuvazi için milliyetçilik, –fiili olarak ve bütünüyle kendisine boyun eğen toplumsal sınıflardan devşirdiği– kendi ekonomik, politik, askeri güçlerini geliştiren ve seferber eden kusursuz bir araçtır. Burjuvazi, ister her şeyi dümdüz ederek isterse de suni olarak yaratılan uluslardaki apaçık farklılıkları daha da artırarak, ulusa ait (ya da milliyetçi) mitleri nasıl yaratacağını ve yönlendireceğini öğrenir. Stanley J. Tambiah, –ortaya koyduğu gibi– kendi özgül özelliklerine vurgu yapan ve farklı kimlik iddialarını öne sürmek için kendilerini "kendi içsel varlıkları ve kendi mitsel-tarihsel varlıkları konumundaki kollektifliklerine" bağlayan, ulusların içindeki etnik gruplar ile uluslar arasındaki ortak noktaya değiniyor (Tambiah 1989:335).

Modern araştırmacılar,[5] bir "etnik grubu" ya da "*etnisite*"yi, açıkça özgün bir kültürden gelen, ortak toplumsal kurumları paylaşan ve belli bir toprak parçası ile bağıntılı, bir ülke nüfusunun tarihsel olarak oluşmuş belli bir kesimi olarak tanımlıyorlar.

5-Bkz. örneğin: Eickelman (1989: 207-13); Smith (1981: 65-6); Abercrombie ve diğerleri. (1948: 83); Banton (1984: 114) ve E. Marshall (1994: 157).

Etnik grup ortak bir topluluk duygusuna sahiptir. Böylesi bir grup, yalnızca ırksal özelliklerle sınırları çizilen gruba göre çok daha geniştir. Belli bir etnik gruba ait olan kişiler, ırksal özelliklerle de tanımlanabilirler; ancak aynı zamanda dil, din ya da siyaset gibi başka kültürel özellikleri de paylaşırlar. En önemlisi de etnisitenin kendi kökenleri ve tarihiyle ilgili ortak mitleri paylaşıyor olması gerekir (Smith 1981: 65). Açıkça tanımlanmış mitleri eksik olan etnik gruplar, dışarıdan gelen baskı zamanlarında grubun birliğini ya da belki de farklı bir toplumsal grup olarak süregelen varlığını haklı kılmayı daha yetersiz biçimde rasyonalize edebilir (ibid.).

Etnik Kimlik Politikası

Çağdaş Kürt toplumu ve "Kürdistan"ın yapısını açıklayan antropolojik ve sosyolojik teoriler gözden geçirildi. Bunlarda şeyh ve ağaların politik otoritesinin olduğu öne sürülüyor ve ayrıca –bu topluluk liderlerinin politik ve dinsel rollerinin belli bir karışımı ışığında– bunların arasındaki etnik-dinsel, ekonomik ve politik gerginlikler, mistik dinsel tarikatların ve özellikle islamcı partilerin politik rolleri de araştırıldı. Dahası Kürt etnik kimliğiyle ilgili tartışmalı sorunla yüzleşmek, Kızılbaşlar ile Zazalara, onların Kurmancî Kürtlerle ilişkilerine ve modern Türkiyede onların gibi görünen kimliklerinin politik önemine yakından göz atmak gerekiyor. Türkiye'de PKK gerillaları tarafından Kürt kimliğinin tanıtılmasının –ya da, tam tersine, yeniden icadının– tartışılması ve ortaya konulması, PKK'nin politik projesi açısından oldukça gerekli.

Ayrıca Türkiye Kürdistanı toplumunda kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliği de gösterilmiş durumda. Genel olarak ele alındığında bu değişik araştırma alanları, modern Kürt toplumundaki iktidar ve otoritenin yapısını oluşturmayı olanaklı kılıyor. Bu da Türkiye'deki Kürt bölgesinde bulunan milliyetçi gerginliklerin, aşiretler arası-aşiretler içi gerginliklerin ve etnisiteler arası gerginliklerin ortaya çıkmasında ya da ortadan

kalkmasında ekonomik etmenlerin rolünü açıklamanın yolunu açığa çıkartıyor.

Ekonomik Modernleşme, Sivil Toplum, Demokratikleşme ve Yurttaşlık

1970'lerin sonundan bu yana, ancak özellikle 1980'lerin sonunda SSCB'nin çökmesinden sonra, iktisatçılar ve siyaset bilimciler birbirine benzer biçimde, gelişmekte olan ülkelerdeki yaygın ekonomik liberalleşmenin gerçek politik liberalleşmeye yol açıp açmayacağını tartışıyorlardı. Bu yaklaşım içsel olarak, demokrasi ve demokratikleşmenin yalnızca devletin ekonomik kontrolünün ortadan kalktığı (ya da, en azından önemli derecede azaldığı) bir bağlamda olabileceği anlayışını ima ediyordu. Ayrıca yurttaşlık kavramları da ekonomik liberalleşmeyle ortaya çıkan demokratikleşmenin gelişmesi kavramıyla ilintilendiriliyordu.

Türkiye'nin ekonomik yaşamında devletin gelişen rollerini, ekonomide "tarımsal emeğin göreceli azalmasını" ve sanayi ile hizmetlerde aynı zamanda gündeme gelen istihdamdaki genişlemenin izini süren Kemal Karpat'ın makalesi "Structural Change, Historical Stages of Modernization, and the Role of Social Groups in Turkish Politics" [Yapısal Değişim, Modernleşmenin Tarihsel Aşamaları ve Türk Siyasetinde Toplumsal Grupların Rolü] (Karpat 1973: 11-92), bu sorunun saf ekonomik yanıyla ilgili olarak mükemmel bir giriş sağlıyor (ibid.: 58). Karpat'ın temel analizi, Anne O. Kreuger tarafından onaylanıyor (1974: 7-10).

"Komünizmin çökmesi" denilen dönemin şafağında yazan bazı gözlemcilerin belki de en göze çarpanlarından birisi olan Augustus Richard Norton, belli bir ihtiyat payı bırakmakla birlikte, Orta Doğu dahil dünyanın her yanında demokratikleşmeye doğru bir eğilimin güçlendiğini iyimserlikle yazmıştı (Norton 1995, I: 5,7). Norton, özellikle Türkiye hakkında olumlu düşünüyor, Türkiye'nin "halkın düzenli olarak ve

önemli oranlarda oy verdiği, konuşma özgürlüğünün korunduğu ve bireysel hakların oldukça saygı gördüğü, işleyen, katılımcı bir politik sisteme" sahip olduğunu bildiriyordu (ibid.: 4).

Gerçekten de, ülkede demokrasinin yalnızca 1950'de ortaya çıktığı hatırlandığında Türkiye'de demokrasinin ortaya çıkmasının çok büyük bir anlamının olduğu söylenebilir (ibid.: 25) Norton, liberalleştirme ile demokratikleşmeyi birbirinden ayırt ederek, liberalleştirmenin görece pasif bir kavram olup yalnızca "gücün keyfi uygulanmasına sınırlar konulması, düşüncenin ifade edilmesinde özgürlüğe yol açan reformist tedbirlerin alınması ve siyasi derneklere izin verilmesi" anlamına geldiğini belirtiyor. Demokratikleşme ise "serbestçe yarışılan seçimler, politik yaşama halkın katılımı ve –dolambaçsız bir biçimde– kitlelerin zincirlerinden kurtulmasıyla" liberalleştirmeden ayırt ediliyor (ibid.: 5).

Bu gerçeği açımlayan Norton, gizli oy ile serbest seçimlerin demokrasi için hayati önemde olduğunu belirtiyor. Ancak üzüntüyle şunu söylüyor: "demokrasi, yalnızca seçimlere indirgenemez" (ibid.:7), ardından da şunu ekliyor: "Eğer demokrasi –Batı'da bilindiği gibi– bir ocağa sahipse, bu ocak, derneklerin, kulüplerin, loncaların, sendikaların, federasyonların, birliklerin, partilerin ve grupların bir karışım oluşturarak devlet ve yurttaşlar arasında bir tampon oluşturmak için bir araya geldikleri sivil toplumdur." (ibid.).

"Sivil toplumun desteklenmesi," özgür bir Orta Doğu'ya doğru önemli bir adımdır (ibid.). Sivil toplum, otomatikman demokratikleşmeye yol açacak, her derde deva bir çözüm değil ancak demokratikleşmenin elde edilmesi için önemi gözardı edilecek zorunluluklardan birisi olmadığı da anlaşılıyor. Sivil toplum, "devleti alaşağı" edemez. Hükümet, "dinamik bir istikrar oluşturan" reform projelerine yeterli alan açmak için belli bir olumlu rol oynamak zorundadır; çünkü sivil kuruluşlar devlet seçkinlerinin elindeki bütün güce kendi başlarına karşı koyamazlar.

Bu bakış açısına göre, Norton ve diğer demokratikleşme uzmanları için sivil toplumun önemi, "katılımcı politik sistemin güçlenmesine destek vermesidir" (Norton 1995, II: 6). Norton gibi demokratikleşme uzmanları, hemen hemen değişmez bir biçimde, iyimserlik eğilimi taşıyorlar. "İşleyen, katılımcı bir politik sistem" olarak Türkiye değerlendirmesiyle Norton, bu türden tipik demokratikleşme teorisyenlerinden birisi oluyor. Ne var ki, onun yaklaşımı Uluslararası Af Örgütü (1996) gibi uluslararası insan hakları örgütlerinin görüşüyle çelişiyor. Britanya'daki Lordlar Kamarası'nın üyesi ve Parlamento İnsan Hakları Grubu Başkanı olan Lord Avebury, Lordlara yaptığı 18 Temmuz 1997'deki konuşmasında kısa ve özlü bir biçimde karşıt yönde bir değerlendirme yaptı:

> Türkiye, liberal bir demokrasi değil, tam tersine sonuç olarak [sic][6]* birbirleriyle gergin ve istikrarsız bir dengeyi sürdüren çok sayıda gücün yönetimi altındaki bir ülke: ordu, islamcılar, aşırı sağ, orta sağ ve suç unsurlarının hepsi iktidar için birbirleriyle rekabet ediyor ve halktan onay almadan ve bazen de gizli ittifaklar oluşturuyorlar. Bu, başbakan tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve uluslararası forumlarda yapılan konuşmalarda dile getirilen ilan edilmiş politika ile gizli politika arasında, bazen resmi sunumla açıkça çelişki olduğu anlamına geliyor. (Avebury 1997).

1980'lerin sonunda SSCB'nin çökmesi, birçok biliminsanı tarafından yapılan spekülasyonları artırdı; çünkü bu olay ekonomik ve gerçek politik liberalleşme arasında varolan nedensel bağıntı kavramına belli bir ağırlık veriyordu. Bazıları, yalnızca ekonomi üzerinde devlet kontrolünün varolmadığı ülkelerde tam politik özgürlüğün daha kolay olanaklı olduğunu öne sürüyorlardı. Bütün modernleştirmeciler devletin ekonomik kontrollerinin önemli ölçüde azaltılması gerektiği konusunda uzlaşıyor görünseler de, bazıları ekonomik modernleşmenin böylesine aşırı bir yorumunu savunmuyorlar.

John Waterbury (1993) ve Bent Hansen (1991), 1970'lerin sonuna doğru Türk devlet politikalarının çöktüğünü kanıtlayan ikna edici verileri ortaya koymuş durumdalar. On yıldan

6-Çev. Notu: **Sic**: Latince, metinde aynen böyle.

daha az bir sürede ülkenin dış borcu "üç kat artış" gösterirken, Hansen'e göre, en azından OECD ve IMF gibi bazı güçlü uluslararası kurumların örtülü onaylamasıyla Türk ordusu bir ekonomik modernleşme dayatıyordu. Bahri Yılmaz (1986), yeni ekonomik politikanın yerleştirilmesiyle ilgili yasal durumun olası en iyi özetini ortaya koyuyor. Korkut Boratav (1990) ise genelde birçok kırsal üretici üzerinde yıkıcı etkileri olmasına rağmen politika belirleyiciler tarafından olumlu olarak değerlendirilen liberalleşmenin ilk aşamasıyla ilgili anlaşılır bir açıklama sunuyor.

David Waldner (1995), Hansen (1991) ve James Wyllie (1996) ise ekonomide devletleştirmeden uzaklaşılması yönündeki Türkiye'nin radikal girişimlerinin etkilerini inceliyorlar. Bunların en radikali konumundaki Waldner'in makalesi ekonomik modernleşme ve reformla ilgili son dönem üzerine birçok gözlemler sunarken, Hansen'in makalesi ise Özal'ın öncülüğünde süren reform değişiklikeri ve bunların etkilerini açıklayarak olumlu etkilerini sorguluyor. 1990'ların ortalarına kadar uzanan reform sürecini de ele alan Wylie, devam eden modernleşmenin dörtnala giden bir enflasyonu sürdürdüğünü ve aşırı bir hızla devam eden şehirleşmeyi geliştirdiğini ortaya koyuyor.

Mali gazetecilik yapan Amberin Zaman (1994), hükümetin Nisan 1994'te nasıl çok keskin bir kemer sıkmaya yönelmek zorunda olduğunu gösteriyor. Ne var ki, enflasyon yüksek oranını sürdürüyor ve zaten az gelişmiş olan Kürt bölgesini daha şiddetli biçimde sarsıyor. Bölgede süren savaş, hem üretimin hem de Kürt bölgesindeki Kürtler için düşünülen ekonomik reformun başarısızlığının ek bir nedeni gibi görünüyor.

Söylemeye gerek yok ki bütün bunlar, olgun bir toplumsal sözleşme ya da olgun demokratik politika, yani yurttaşlık denilen durumdan ve demokratikleşmenin artması için bir temel sağlayacak koşullar olmaktan çok uzak. Birçok araştırmacı, Türkiye gibi gelişmekte olanlar dahil toplumlarda yurttaşlığın

nasıl biçimlendiği konusunda teoriler geliştiriyorlar. Bu konuda farklı yaklaşımlar ya da düşünce okulları var. Katı bir yurttaşlık kavramından yola çıkan Max Weber gibi bazı teorisyenler, bir kurumsal yapının olmadığını kabul ettikleri Türkiye gibi yönetim aygıtı gelişmekte olan ülkelere bu kavramı uygulamıyorlar. *General Economic History* (Genel Ekonomi Tarihi) kitabında Weber, "politik hakları elinde bulunduran yurttaşlar" kavramının Batı dışında nadiren görülebildiğini ve "İslam dünyasında bilinmediğini" öne sürüyor (Weber 1927: 316). Nitekim, modernlik öncesi dönemde Doğu'da, "özerk şehir yönetiminin" bile olsa olsa bir izinin olduğunu, çünkü "şehrin kurumsal karakterinin" hemen hemen bulunmadığını öne sürüyordu (Weber 1968: 1227).

Bu anlayışı sorgulamayan sonraki teorisyenler, Weber'in teorilerini modern Doğu toplumlarına uyarlamaya çalıştılar. Özellikle Thomas H. Marshall (1965)'dan itibaren bu yeni Weberciler, Keynesçi teorilerden yola çıkarak, savaş sonrasının tam istihdamdan yararlanan, devletçi refah ekonomileri için "toplumsal yurttaşlık" terimini kullanmaya başladılar. Ardından Arthur Okun (1975) ve Bryan S. Turner (1986, 1994), Marshall'ın teorilerini –ekonomik "monetaristler" olan Milton ve Rose Friedman gibi– entelektüel rakiplerine karşı eleştirel biçimde savunup sürdürdüler. Friedmanlar'ın metni *Free to Choose: Personal Statement* (1980), bireyler arasındaki serbest işbirliğinin koşulu olarak "ekonomik yurttaşlığı" ya da ekonominin devletten mutlak biçimde korunmasını savunuyordu. Osmanlı döneminde başlayıp günümüzde süren devletin ekonomiye güçlü müdahalesi, Türkiye'deki Kürtlerin koşullarının incelenmesi için uygun bir araç olarak pek görünmüyordu.

Marshall'ınki gibi çalışmalar yapmaya çalışan Turner ve diğerleri, "devlet tarafından yaratılan paradigma ya da kurumların dışına düşme" eğiliminde olan Türkiye'deki Kürtler gibi dışlanmış azınlıklarla ilgili özel problemler türünden modern yurttaşlık teorilerindeki bazı boşluklara dikkat çekmiş

durumdalar (Turner 1986: 14). Ayrıca Turner, "yurttaşlık araştırmalarını haklar üzerine yapılan araştırmalardan" ayırt etmenin zorluğuna da dikkat çekiyor (Turner 1994: np). Kürtler, etnik olarak karışık bir devlet içinde yer alan marjinalleşmiş bir nüfus grubu durumundalar. Dolayısıyla Turner'ın insan hakları temelindeki yurttaşlık tanımı kavramı, bugünkü Kürtlerin yurttaşlığıyla ilgili değerlendirme için sipariş üzerine hazırlanmış gibi görünüyor.

Bu tartışmaya katılan siyaset bilimciler, ekonomik liberalleşmeyle ilgili bu süreçten doğan demokratikleşmenin başarısını açıklamak için yurttaşlık kavramını kullanıyorlar. İşin aslında gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye, sık sık, politik demokratikleşmeye yol açabilecek ekonomik modernleşmenin nasıl olabileceğiyle ilgili paradigmatik bir örnek olarak veriliyor.

Weber'in "Karizmatik Otoritesi"

Bu kitap, aynı zamanda politik otoritenin ya da liderliğin gelişmesiyle ilgili görünümlerle de ilgileniyor. Max Weber, "meşru otorite"nin "üç saf tipi"ni, her birisi kendini haklı kılma araçlarına sahip olan "rasyonal", "geleneksel" ve "karizmatik" çeşitler biçiminde terimleştirmeyi öngörmüştü. Bunlardan birinci tür otorite, yasal sahiplik otoritesine; ikincisi "bu otoriteyi uygulayanların meşru statülerine ve ezeli geleneklerin kutsallığına ilişkin inançların" oluşturulmasına; ve üçüncüsü ise özel figür olarak bir kişiye, örnek teşkil edecek bir biçimde duyulan bağlılığa dayanıyordu (Weber 1964).

Biraz daha farklı bir biçimde William A. Welsh de, her birisi resmi, yasal temelde ya da görece resmi olmayan ahlâki temelde işleyen, üç farklı liderlik tipi tanımlamıştı: "laissez-faireci,[7*] otoriteryen ve demokratik". Sonuncu tip, "liderler herhangi bir yasal yaptırım olmadan izleyicileri arasındaki otoritesiyle kumanda edebildiklerinde" olasıdır. Welsh, muhale-

7*__Laissez-faire__: devletin özel girişimlere karışmamasını savunan liberal ilke -çev. notu.-

fetteki politik grupların liderlerinin bu biçimde işleri yürüttüklerine dikkat çekiyor (Welsh 1979: 18-20).

Hem Weber hem de Welsh, belli koşullar altında politik liderlerin karizmatik politik otorite denilen olgudan yararlanabildiklerini kabul ediyor. Bu kavrayış, böylesi bir liderliğin egemen olduğu görülen modern Kürt milliyetçi hareket koşullarında, oldukça dikkate değer. Welsh, "eğer önemli politik sorunlar konusunda kendi tavır alışlarını kişisel bağımsızlıkla alabiliyorsa" o politik liderliği karizmatik olarak tanımlıyor. "Onun kabul edilmesine ve liderlik konumunu sürdürmesine yol açan, liderin kişiliğidir" (ibid.:17).

Weber, karizmatik otoriteyle ilgili kendi kavramlarının dinsel isyanlara ya da politik gruplara uygulanabileceğini vurgulamıştı. Bu düşünceyi daha da geliştiren bazı araştırmacılar, yeni ülkelerin ortaya çıkmasını analiz ederken Weber'in karizma kategorisine başvurdular. Bu yazarlar, kriz durumlarında karizmatik sembollerin ve kişiliğin öneminin altını çizdiler. Çok geçmeden karizmatik liderlik, söz konusu sorunlu ülkelerde toplumsal istikrarın yeniden sağlanmasının yollarını araştıran araştırmacılar için her derde deva bir ilaç durumuna geldi (Eisenstadt 1968: I-13). Ne var ki, bazılarının ona yaptıkları ölçüsüz vurgu, dengeli analizlerde yer alabilecek bu kavramın tek yanlı bir öge sayılarak gözardı edilmesini haklı çıkarmaz. Dolayısıyla Weber'in karizmatik liderlik kavramı, sunabileceği esinlenmeler ne olursa olsun, bu kitapta ele alınıp incelenecek.

Karizmatik kişiyi "sıradan insanlardan farklı olarak doğaüstü, insanüstü ya da en azından özel olarak istisnai güçleri ya da nitelikleri olduğu için bireysel kişiliği bakımından özel nitelikte birisi" olarak tanımlayan Weber açısından karizma kavramı kuşkusuz merkezi bir öneme sahip. "Bireysel olarak sahip olduğu" bu güçleri nedeniyle ona "bir lider olarak bakılır". Böylesi bir liderin, bazı kural koyucu davranış örüntüleri ortaya koyması beklenir. Bunlar, "onun tarafından açıklanır

ya da emredilebilir" ancak hiçbir biçimde gözardı edilemez (Weber 1964: 359). Karizmatik otoriteyle ilgili bütün yazılarında Weber, karizmatik yöneticinin son tahlilde geleneğe başvurarak değil, kişisel inisiyatifiyle yönettiğini ortaya koyuyordu. Yine de otoritesi, belli ölçüde gelenekle sınırlanıyor ve bu geleneğin bozulması otoritesini tehlikeye atabiliyor (Eisenstadt 1968: xlii-xliii).

Karizmatik liderin izleyicileri, onun karizmatik niteliklerini kabul etmek zorundadır: "bu 'tanıma', coşkudan ya da umutsuzluk ve umuttan ortaya çıkan, onun niteliğine tam bir kişisel bağlılık konusudur". Böylesi bir liderin otoritesi, takipçileri bakımından bir "görev ya da yükümlülük" duygusunu ifade eder (Parsons 1964: 3-86); bkz ayrıca Eisenstadt 1968: xix). Genelde karizmatik gruplar, güçlü bir ahlâk tarafından yönlendirilir; bilinen yollar, geleneksel ahlâk, hatta "ölçülü bir rasyonal hesaplama" bile izlenmez. Saf biçimlerinde bu gruplar, "gündelik ihtiyatlılığı" bile küçümserler (Eisenstadt 1968: xix). Yapısal olarak bunun anlamı şu olabilir: böylesi gruplar yüksek ahlâki değerlere sahip oldukları anlarda korkunç bir iç bütünlüğe sahip olurlar ama öte yandan, resmi yapıyı radikal bir biçimde reddetmiş olmaları, onları belli bir içsel istikrarsızlığa eğilimli kılabilir.

Dolayısıyla, bir noktada karizmatik grup, liderliğin miras bırakılması sorunuyla karşı karşıya kalır. Ne var ki, bunun kabul edilmesiyle, saf karizmaya bel bağlamaktan uzaklaşma yolunda ilk adım atılmış olur ve kurumsallaşmaya ya da "karizmanın olağanlaşması"na doğru ilerlenir. Bu, başlangıçtaki karizmatik vizyon yok olurken, grubun işin başındaki itici gücünün yok olduğu anlamına gelir. Grup, "karizmatik niteliklerin tek bir kişiden ya da yapısal olmayan bir gruptan düzenli kurumsal bir yapıya aktarıldığı bir" (ibid.: xxii) süreçten geçmeye başlar.

Liderlik Tipleri

Weberci bir analizden türeyen Graham Little'nin psikososyolojik liderlik tipolojileri, çağdaş Kürt milliyetçi hareketindeki liderlik stiline ışık tutuyor. Little (1985), politik liderlerin üç farklı tipe bölünebileceğini düşünüyor. Bunlar sırasıyla "grup", "kuvvetli" ve "narsistik" ya da "esinlendirici" liderlik tipleridir. (ibid.: 3-4). Narsistik ya da esinlendirici lider, tipik olarak karizmatiktir. Bu kitap, bir yanıyla, böylesi bir politik liderlik tipinin çağdaş Kürt milliyetçi hareketi içinde varolup olmadığını sorgulayacaktır. Bu türden bir lider, liderlik yaptığı gruba kendi açık stratejik görüşünü meşrulaştırabilir. Little'ın açıkladığı gibi: "Esinlendirici liderin görevi, kendi yetenek ve düşüncelerini, onları sunduğu kişilerin yeteneklerini ve düşüncelerini de alabilme yeteneğinde olduğunu gösterecek biçimde ortaya koymaktır." (ibid.: 4).

Milliyetçilik ve narsizm arasındaki bağıntıyı ayrıntılı olarak ele alan Richard A. Koenigsberg, ulusun tam da narsistik bir kavram olduğunu öne sürüyor. Şöyle diyor:

> Ulus düşüncesinin bütün gruptaki kişilerin *paylaşılan narsizmini* cisimleştirdiğini varsayabiliriz. Böylece, bu görüşe göre, *bir halkın kendi büyüklük, güç, güzellik, vb. yönelik inancından* ulusun "büyüklük", "güç", "güzellik", vb. yönelik bir inanç ortaya çıkar. Kısacası, ulusa, *narsistik bir egonun sembolü* olarak bakılabilir, narsistik ego ise bir ulus yurttaşlarının *ortak olarak paylaştıkları* bir olgudur. (Koenigsberg 1977: 10).

Koenigsberg, Weber'in analizine dayanarak, "ulusal cemaatin" ve milliyetçiliğin ortaya çıkmasını açıklayan, "toplumsal örgütlenmenin *Gemeinschaft* modelinden (genel olarak, geleneksel toplumdaki köy cemaati yaşamı)" toplumsal örgütlenmenin *Gesellschaft* modeline (modern şehirli toplumun sivil cemaati) geçişi ortaya atmıştı. *Gemeinschaft* toplumu, çok yakın kişisel bağlarla tanımlanan, esas olarak bireylerin her zaman birbirleriyle doğrudan ilişki içinde oldukları bir cemaattir. Oysa *Gesellschaft* toplumunda ise böylesi bir lider, genellikle köy yaşamının *"kişisel karşılıklı etkileşim ve samimiyet"*inden

eksik olma durumundadır (ibid.: 36-7). Böylesi bir toplumdaki bireyler, çoğunlukla, *kişisel düzeyde birbirlerini tanımazlar*; ve bireylerin birbirleriyle ilişkiye girdikleri çevre de cemaatle ilişkiyi tanımlamaya hizmet etmez (ibid.: 36-37).[8]

Bu bölümde daha önce değinildiği gibi ulus üyelerinin çoğunun birbirini hiçbir zaman için tanımayacak olması ulusun "hayali bir topluluk" olduğunu gösterir; çünkü bu "insanların topluluklarının imgesi" yalnızca her birisinin zihninde mevcuttur (B. Anderson 1983: 6). Koenigsberg, bu kavramdan yola çıkarak, ulusal medya, ulusal olaylar ve "ünlü [ulusal] kişilikler" gibi olgular aracılığıyla bireyleri birbirlerine bağlayan bir araç sağlayarak, "ulusun "fiziksel olarak varolan" cemaatin yerine" geçtiği sonucuna varmıştı. Yine tanım gereği, bunlar, birbirleriyle hiçbir zaman kişisel olarak karşılaşmayacak olan bu insanlarla ilgili olsa da, gerçekte onlarla bir ilgisi yoktur. Bunlar, yalnızca ulusal topluluğun bütün üyelerini, ancak birlikteyken hissettikleri "paylaşılan bir ortaklık" aracılığıyla birbirlerine bağlayabilir. Bunlar, *"topluluktan ayrı kalmayla birlikte ortaya çıkan kaygıyı azaltan"* ve "bireye *yalnız olmadığı* yanılsamasını" hissettirerek onun "bireysel bütünlüğünü koruyan", "ulusal olgular"dır (Koenigsberg 1977: 37-40).

Weber'deki çocuksu narsizm, –bireylerde bulunan "her şeye gücü yeter" gibi görünen– çocuksu bir egonun yansımasıdır (Little 1985: 130, 133). Koenigsberg, modern ulus-devletin, "yitirdikleri her şeye gücü yeten egolarını" yeniden kazandıkları duygusunu bireylere sağladığını öne sürüyor. Bir bakıma ulus, "kollektiviteye adanma... ile özel tutkuların peşinde olma arasında" bireyler arasında en iyi "denge"yi sağlayarak bu görevi tartışmalı bir biçimde yerine getirir. Öte yandan, Koenigsberg, "yoğun bir tutkuyla milliyetçiliğe, devrimciliğe ya da totaliterliğe kendini adamanın" farklı bir durum olduğuna inanır. Böylesi bireylerde söz konusu denge alt üst olur:

8-Bu durum, Avustralya'daki Türkiyeli Kürtlerin bu kitabın yazarına, Avustralya'nın geldikleri toplumdan çok farklı olduğunu, çünkü "Avustralyalıların çok soğuk insanlar olduklarını" neden sık sık söylediklerini açıklıyor.

kollektiviteye hizmet etme arzusu, yaşamın temel amacı haline gelir ve bireysel, kişisel özlemler geri plana itilir (Koenigsberg 1977: 52).

Belli izleyicileri olan, Koenigsberg'in eklemesiyle: genelde "küçük bir ideali", özellikle tahammül edilemez "burjuva" bir yaşam olarak gören devrimci miliyetçi bir lider, böylesi bir tipin klasik örneği olabilir (ibid.); çünkü böylesi liderler için "yaşamaya değer tek yaşam 'büyük' bir yaşamdır". Bu liderler, "kendi yaşamlarını *her şeye gücü yeten kollektivitelerle özdeşleştirerek* ve *bu kollektiviteler ile bağıntılı büyük özlemler takip edilerek* (örneğin, halka hizmet ederek, vb.) bir 'büyüklük' duygusu yaratmaya çalışırlar" (ibid.).

2- KÜRTLER KİMDİR?

Kürtlerin Kökeni

Kürtlerin kökeniyle ilgili farklı teoriler var. Bazı araştırmacılar, Kürtlerin eski Sümer'deki "Gutium" halkı olduklarını düşünüyorlar (Izady 1988b: 373; Waheed 1958: 43-4). En popüler görüş, Kürtlerin şu ya da bu biçimde Medler'den gelen kuşaklardan oluştukları yönündedir (Minorsky 1986; 373; Wahby 1982: 43-54). Başka bazıları ise Kürtlerin eski Türki[9] ya da Pers[10] halklarının bir şubesi olduklarını öne sürüyor. Bir başka akademik görüş ise Kürtlerin tümünün ya da bir kısmının değişik atalardan gelerek, bunların bazılarının bir araya gelmesiyle yeni, etnik olarak ayrı ve oldukça farklı bir grup haline gelerek bir halk oluşturduklarını savunuyor (Bois 1965: 7).

Şerefeddin'den Vladimir Minorsky, Basile Nikitine ve Thomas Bois'a kadar çok sayıda araştırmacı tarafından tarihsel, antropolojik, filolojik, hatta mitolojik teoriler ortaya konmuş durumda (Şerefeddin 1868: 15-16; Minorsky 1986: 447-9;

9-Bu, Kürtlerin ayrı bir halk olduklarını inkâr eden Türk milliyetçilerinin iddiasıdır. Bu teorinin akademik bir sunumu için, bkz. Kırzıoğlu (1963: 6).

10-Bu, Pers milliyetçilerinin bir iddiasıdır. Akademik alanda bunun dolaylı bir savunması, D. N. Mackenzie'nin bazı filolojik iddialarında sunuluyor (Wahby 1982: 2-3).

Nikitine 1956: 1-22; Bois 1965: 1-18). Aralarındaki farklılıklara rağmen araştırmacıların çoğu etnik, dilbilimsel ve kültürel olarak farklı bir halkın –Kürtlerin– sonuçta ortaya çıktığını kabul ediyorlar.

Kürtlerin tanımlanması

En genelde "politik" denilebilecek nedenler yüzünden, Kürtlerin tam olarak kim oldukları, nerede yaşadıkları, hatta hangi dili konuştukları bile oldukça tartışmalı ve çetrefilli bir konu durumunda. Bu temel sorular üzerinde akademik olarak bir oybirliği sağlamak pek olanaklı görünmüyor. Ancak, eğer politika oybirliği sağlanmasını önlüyorsa, bu, söz konusu problemler üzerinde bir tür akademik konsensusun sağlanmasını da önlemek zorunda.

Kürtlerin, çok eski zamanlardan beri kendileri ve başkaları tarafından "Kürdistan" (tam olarak "Kürtlerin ülkesi") olarak bilinen coğrafi bir bütünlük içinde yaşadıkları genelde kabul ediliyor, nitekim Kürt toplumunun ortaya çıkması konusunda 2000 yıl geriye kadar giden bir akademik tarihleme bile söz konusu (McDowall 1989: 5).

Araştırmacılar, bu toplumun ortaya çıkması ile "Kürt" ve "Kürdistan" terimlerinin kullanılmaya başlandığı zaman arasında bir ayrım yapıyorlar. Bu değerlendirme, Hıristiyanlık dönemindeki 12. yüzyılın ortalarına kadarki dönemi değil ama başkent olarak Bahar'ı kabul ederek bir Kürdistan eyaleti kuran Selçuklu Sultanı Sancar'ın iktidar döneminde bir Kürdistan bölgesinin ortaya çıktığı dönemi kapsıyor. Onaltı bölgeden oluşan bu geniş eyalet, Azerbaycan ile Luristan arasında, Zagros Dağları'nın doğusu ile Zap Nehri'nin batısına doğru uzanıyordu. Bu bölge, bugünkü Kürt milliyetçilerinin Kürdistan olarak adlandırdıkları bölgenin (günümüz İran'ında bulunan) en doğu kesimine kabaca denk geliyor (Minorsky 1986: 439; Nikitine 1956 ve Zirinsky, 1968: 25-7).

ŞEKİL: 2. I Kürdistan

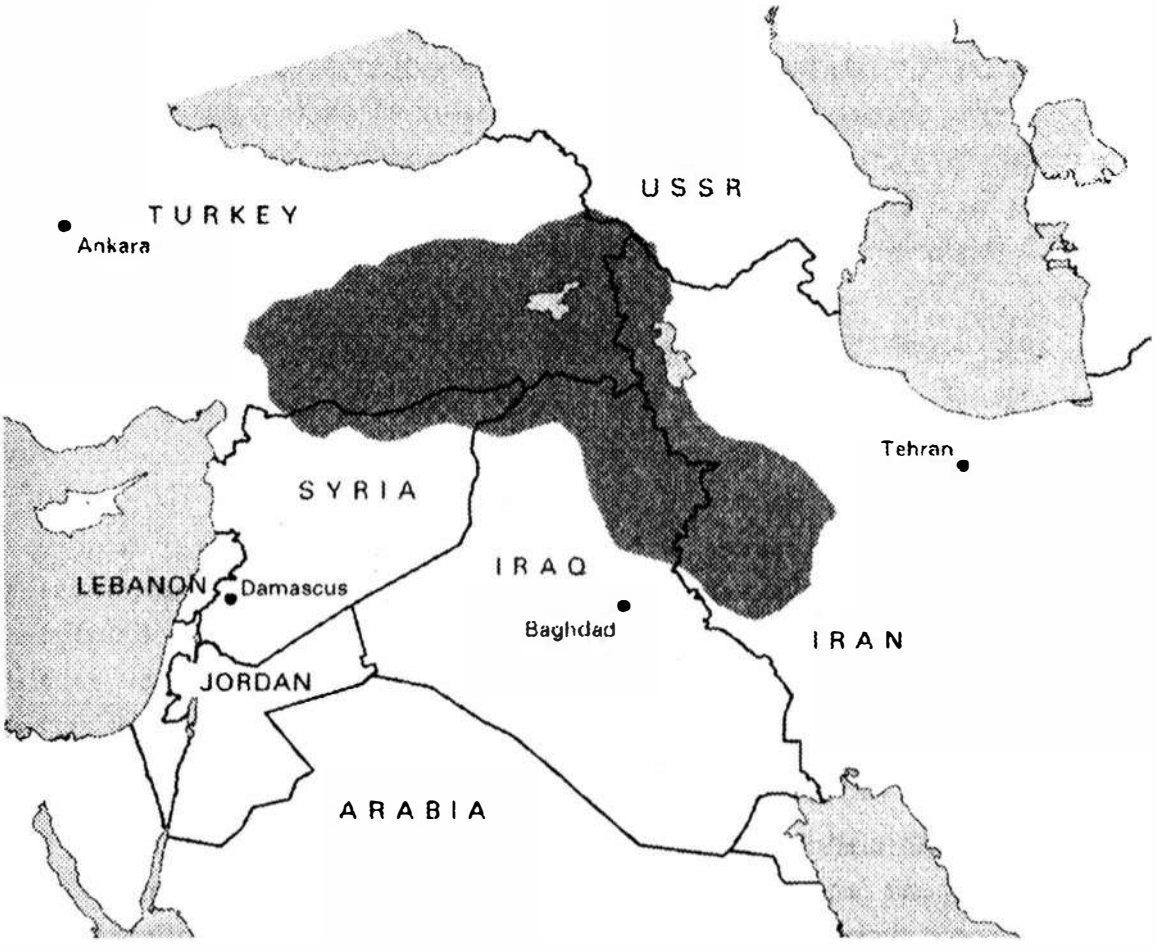

Kürdistan sınırlarının tam olarak nerelerden geçtiği konusunda ihtilaflar her zaman olmuştu. Bazı milliyetçiler sınırın (modern İran'daki Lurların yaşadığı bölge olan) Luristan ve Akdeniz'de sonlanan Suriye/Türkiye sınır bölgesinden geçtiğini öne sürüyorlar (McDowall 1989: 5; Minorsky 1986: 439) Bugün Kürtler, Türkiye, İran, Irak, Suriye ve Sovyetler Birliği'nin[11] bazı cumhuriyetlerinde yaşıyorlar. Bu bölge, modern Kürtler tarafından genelde Kürdistan olarak anılan bölgedir. Geçmişte birçok milliyetçi örgüt, eskinin Sovyet süper gücüyle çatışmamak için kendilerince kabul edilen eski Sovyet Ermenistanı'nı bütünün dışında bırakmaya hazırlardı; Eski Sovyetler Birliği'nde etnik gerilimlerin yükselmesi ve Rus ordusunun zayıflayan konumu nedeniyle bu yaklaşım epeyce değişmiş durumda. (Bkz. Şekil 2. I.)

11-Eski SSCB'deki Kürtler, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan cumhuriyetlerinde yaşıyordu.

McDowall, "Kürdistan" terimiyle ilgili bakış açısını şöyle çiziyor:

> Yalnızca bu bölgenin çoğunda nüfusu Kürtler oluşturmuyor, aynı zamanda başat kültür de Kürt kültürü. 13. yüzyılın başlarından itibaren bu bölgenin çoğuna Kürdistan denildiği için, 16. yüzyıla kadar sürmese de, bir dizi aşiret göçleriyle Kürtler Anadolu platosunda kuzeye ve batıya gittikten sonra Kürt tımar sistemini göstermek için Kürdistan terimi ortak kullanıma girdi. O zamandan bu yana, Kürdistan terimi bazı haritalarda yer alsa da, coğrafi bir terim olmaktan çok bu topraklarda varolan bir insani kültürü dile getirdiği açıktır. Bir bakıma Kürdistan, toplumsal ve politik bir kavramdır. (McDowall 1989: 5).

Kürdistan, dilbilimsel olarak da tanımlanabilir. Kürt halkı, İrani dil grubunun bir parçası olan bir Hint-Avrupa dili konumundaki Kürtçeyi konuşuyor. Kürt dilinin birçok lehçesi ve alt-lehçeleri var. Kurmanji (Kurmanci), eski SSCB'nin yanı sıra Türkiye'deki Kürdistan bölgesindeki nüfusun büyük kesiminin en yaygın biçimde konuştuğu lehçedir. Sorani (ya da Kürdi), çoğunlukla Irak Kürdistanı'nda konuşuluyor. (Bazılarının "dil" dedikleri) İran Kürtçesi lehçeleri arasında Kirmanşahi, Gurani (Gorani) ve Leki (Laki) yer alıyor. Zazaca ise genelde Türkiye Kürtlerinin bir azınlığı olarak dile getiriliyor ve Türkiye Kürdistanı'nın orta bölgesinde konuşuluyor (ibid.: 7). Ne var ki, Gorani ve onun türevleri dışında diğer Kürt lehçelerinden (bütünüyle benzemez olmasa da) belirgin farkları olan Zazaca'nın gerçekte bir Kürt dili olup olmadığı –Kürtler arasında bile– ihtilaflı bir konu durumunda.[12] Kürdistan'ın etnik bileşimi ve sınırlarıyla ilgili tartışma kadar tartışmalı bir başka konu da bu coğrafi yapıda kaç Kürdün yaşadığını tahmin etmeyle ilgili. Bu oldukça zor yapılabilecek bir tahmin, çünkü Kürtlerin bulundukları bütün devletler Kürtlerin hacmini

12-Bir araştırmacı, değişik lehçelerin her birisinin gerçekte ayrı bir dil oluşturduğunu bile öne sürüyor. Bu araştırmacı aynı zamanda Kurmanci'yi Kuzey Kurmanci ve Güney Kurmanci diye ikiye ayırıyor (ayrıca bunların her birisinin birkaç lehçesinin olduğunu öne sürüyor) ve Leki ile Kirmanşahi'nin Gorani'nin lehçeleri olduklarını ortaya atıyor. Bkz. Izady (1988a: 13-24). Dahası Gorani ve Zazaca'nın Kürt olmayan bir halk olan Deylemlilerin modern kuşaklarının konuştukları akraba diller oldukları düşüncesini öne sürüyor. (Bu ihtilaflı konuyla ilgili daha ayrıntılı tartışma için, Bkz. aşağıda).

olduğundan önemsiz gösterme eğilimindeler. Bu devletlerden birisi –Türkiye– 1930'ların sonundan bu yana kendi sınırları içinde herhangi bir ayrı ulusal azınlığın mevcudiyetini ısrarla inkâr ediyor, yalnızca son dönemde kabul edilen Kürtlerin varlığı, geçmişte art arda gelen Türk hükümetleri tarafından "dağlı Türkler" olarak anılıyordu.

Dolayısıyla nüfus tahminleri Tablo 2.I'de gösterildiği gibi oldukça farklılık gösteriyor. Kürt milliyetçiler, sık sık Kürdistan'daki Kürtlerin sayısının 25 ile 30 milyon arasında olduğunu öne sürerken, aynı kaynaklar Türkiye'deki Kürt nüfusu 16 ile 18 milyon arasında tahmin ediyorlar. Ne var ki, bu rakamlar abartılı olabilir (Kurdish Assocation of Victoria 1990: 2)

TABLO: 2. I Kürt nüfusla ilgili tahminler

	Chaliand	*McDowall*	*Le Monde Diplomatique*
Türkiye	7,557,000	8,455,000	10,000,000
İran	5,190,400	3,105,000	6,000,000
Irak	2,800,000	3,701,000	3,000,000
Suriye	825,000	734,000	800,000
SSCB	278,463	265,000	350,000
Toplam	16,650,863	16,320,000	20,150,000

Not: "Kürdistan"daki Kürt olmayan yerleşimcileri de içeriyor.

Kaynak: (Chailand 1982: 47; McDowall 1989: 7 ve *Le Monde Diplomatique* 1986: 16).[13]

13-Bkz. ayrıca Chailand (1982): Ghassemlou (108); Vanlı (156); Nazdar (211) ve Kendal (222).

Kürt Aşiretçiliği

"Aşiret" terimi, onu kullanana ve onu hangi bağlamda kullandığına bağlı olarak birçok farklı anlama sahip (Eickelman 1989: 126-30). Araştırmacılar, kan bağından paylaşılan inançlara kadar bir dizi ortak faktörle bir araya gelen aşiret akrabalığının (Ward 1966:22-3) yanı sıra, "aşiret toplumu akrabalık ya da toprak ilkeleri temelindedir" (Gellner 1988: 86) diyen Gellner'le genelde uyuşuyorlar.

Ne var ki gerçeklik sonsuz derecede karmaşıktır: örneğin, aşiretler kırsalcı göçebe ya da yerleşik tarımcılar olabilir. Böylesine değişik grupları kesin bir biçimde aşiret olarak tanımladığı için bu terim, "gerçekte üretilmesi olanaksız olan," "her şeyi kapsayan, tek bir tanım" oluşturmayı başaramıyor (Khoury ve Kostiner 1990: 5-7).[14] Fiona Hill, aşiretlerin sonsuz çeşitliliğine ve bunun sonucu olarak aşiretten aşirete değişen inanç sistemlerindeki "büyük çeşitliliğe" vurgu yapıyor: "Bütün aşiret insanları tarafından paylaşılan ortak görüşler olsa da bir aşirette "Caribou-avcıları arasında olduğu gibi tatlı patates (yam) toplayıcılarının aynı bakış açısının" olmasını bekleyemeyiz. (Ward 1966:23).[15] Barbara Ward'a göre aşiretin toplumsal yapısı, kendisinin "kontrol edemediği güçler ve gizemler tarafından kuşatılmış" olduğuna inanan "ilkel insan" toplumudur (ibid.).

Geçmişte araştırmacılar, en eski dönemlerden bugüne kadar Kürt toplumunun, genelde hiç sona ermeyen bir öyküde yer alan aşiretin merkezi –ve ezeli– bir özellik olduğu, aşağı yukarı düz bir çizgide geliştiğini kabul ediyorlardı. Antropolog Edmund Ronald Leach, bu konuda siyaset bilimcilere ikili bir uyarı yapmayı tercih ediyor: "etnograf, bu türden kültürel bir yapının varolması gerektiğini varsayım olarak aldığı için bir aşiretin varlığını genelde zorlukla kavrar" (Hill 1994: 65). Aşiretler ve aşiretçiliğin Kürt tarihinin özellikleri olduğu

14-Bkz. Ayrıca Tapper (1990: 48-73).

15-Ayrıca bkz. tarihçiler, siyaset bilimciler ve antropologların bütün aşiretleri aynı biçimde ele almalarının "yanıltıcı" olduğunu açıkça belirten Hill (1994: 63).

gerçek olsa da, aşireti, toplumun yakın çevresindeki ekonomik ve politik değişikliklerden etkilenmeyen, bir tür toplumsal mumya olarak varolabilen, tarih dışı, değişmeyen, ezeli bir yapı olarak ele almakla aynı şey değil.

Bugünkü Türkiye'nin Kürt bölgesindeki aşiretler, kendi öncellerinin yalnızca gölgesi durumundalar. Paul Dresch'in belirttiği gibi "aşiretler tarihin ilk aşamalarından bu yana varlıklarını koruyor görünüyorlar. Öyle görünüyor ki gelecek aşiretçilikten başka bir şeye ait olacak." (Dresch 1993: 391).

Tarih boyunca aşiret kimliğinin akışkan yapısına ilişkin uyarlamalar türünden birçok örnek, ekonomik ve/veya politik zorunlulukları karşılamak için yapılmıştı. Suriye'nin Fırat'ın kuzeyindeki bölgesine Türk ve Kürt unsurlar yerleşmiş olsa da bölge "aşamalı olarak Araplaştı." *Ağanın* (zengin Kürt kırsal toprak sahibi) "hem gelin ödemelerinden hem de toplumsal-politik olarak daha güçlü" Araplarla ittifaktan kazançlı çıkması için Kürt kızları evlenmek üzere Araplara verildiğinden önceden Kürt toprak sahiplerinin elinde olan topraklar yeniden dağıtımda Arapların eline geçti (Hill 1994: 68).

Farklı üretim biçimlerinde devamlı bir varlığı bulunduğundan aşiret ezeli ve değişmeyen bir yapı olarak görünüyor. Ancak bu bir yanılsamadır; kapitalist üretim biçimine ve kapitalist devlete bütünüyle uyum sağlamasının olanaksız olması nedeniyle bütünüyle ortadan kalkma süreci içinde olmasına rağmen modern topluma uyarlanmış bir biçim olan bugünkü aşiret toplumu, modernizm öncesi atalarından çok farklıdır.[16] Dresch bunu çok iyi örnekliyor: "Aşiretçiliğin dili, İslami dönemdekinden daha fazla devletin dili değildir" (Dresch 1993: 393).

Sosyologlar ve tarihçiler sık sık Kürt toplumunu temelde aşiret olarak tasvir ediyorlar (McDowall 1988: 464; 1989: 8; Kinnane 1964: 471-2; Nikitine 1956: 119-52; Bois 1965:

16-Kamenka (1973: 6), tıpkı milliyetçi bilinçte olduğu gibi aşiretçiliğin de tarihsel bakımdan özgün, "belli toplumsal ve tarihsel koşullardan doğan, belirli toplumsal ve tarihsel muhtevaya" bağlı olduğunda ısrar ediyor.

119-22). David McDowall şunu belirtiyor: "Kürt aşiretinin kaynaşması, kan bağları ile toprağa bağlılığın bir karışımına dayanıyor." Ondokuzuncu yüzyılın başlarından bu yana Kürt aşiretlerindeki kaynaşmaya neden olan yeni bir faktör daha var: "özellikle dinsel kardeşliğin yerel liderleri olan şeyhlere güçlü dinsel bağlılıklar" (McDowall 1989: 8).[17] Ne var ki Wadie Jwaideh şuna dikkat çekiyor: "Kürt aşiret duygusunun özgün dayanıklılığı... dinsel duygudan çok daha kuvvetli olduğu sayısız vesileyle kanıtlanmıştır" (Jwaideh 1960: 85).

Bazı araştırmacılar, Kürdistan'daki aşiret liderliğinin sınırlarına dikkat çekiyorlardı.[18] Yine de 1960'larda yazan Jwaideh şunu ifade etmişti: "şeyh liderliği, özellikle son özerk Kürt beyliklerinin ortadan kalkmasından bu yana geçen yüz yıl boyunca Kürtler arasında en başarılı liderlikti (Jwaideh 1960: 127). Jwaideh, aşiret liderlerinin yanı sıra şeyhlerin başlıca özelliklerini şöyle özetliyor: "genellikle toplumun dışında belli bir bölgede oturuyorlar, taraftar topluyor, dindarlık konusunda şöhret sağlıyor ve güçlü ailelerle evlilik ittifakları kuruyorlar" (ibid.).

Kürt çalışmalarıyla ünlü Rus araştırmacı Basile Nikitine göre:

> Kürdistan'daki aşiretler, birisi daimi ve diğeri kararsız iki kesin unsurdan oluşuyor. Daimi unsur, evlilikler yoluyla beyle akraba olan çekirdek ailelerden oluşuyor. Oysa kararsız unsur ise kendilerini bazen şu bazen de bu aşirete bağlayan maceracılar ve kaçkınlar güruhundan oluşuyor. (Nikitine 1956: 119).[19]

Nikitine "bir aşiret beyinin büyük çapta bir despot ve otoritesinin sınırsız olduğunu" öne sürüyor. Bir başkasının mülkünü dağıtabilir ve canı istediği anda onun dövülmesini ve katledilmesini emredebilir. Devlet bu suçlara karşı hiçbir müracaat

17-McDowall, aşiret bütünlüğünü teşvik etmede dinin artan önemini iki sufi tarikatın, Nakşibendilik ve Kadirilik'in yükselişine bağlıyor.

18-Jwaideh (1960: 86) "aşiret duygusunun dinsel sadakate üstün geldiği en çarpıcı örneği" veriyor. Bu, "Ondokuzuncu yüzyılın başlangıcında gelişen Hakkari'deki Müslüman Hıristiyan federasyonuydu." Ayrıca bkz. Jwaideh (1960: 86).

19-Bu içsel farklılaşmaya rağmen Kürt aşiret örgütlenmesi, Jwaideh'in gösterdiği gibi (1960: 73) temelde bütün Kürdistan'da aynı kaldı.

makamı sunmaz, çünkü Türkler tarafından izlenen politika hazineye yatırması gereken parayı vermeleri koşuluyla beylerin istediklerini yapmalarına izin verir (ibid.: 120).[20] "Beyin çadırı ... kamunun toplanma yeri, bütün yabancıların ağırlanmaları için yönlendirildikleri nokta, adalet ya da adaletsizliğin yüksek mahkemesi, belediye meclisi ve günün bütün olaylarının tartışıldığı Eşitler Meclisi'dir" (ibid.).[21]

Ne var ki beyin otoritesi en yüksek otorite olsa da, hiçbir zaman gözardı edilemeyecek olan zenginlikleri, dinsel bağlantıları ve askeri başarıları gibi faktörlere dayanarak seslerini çıkartabilen aşiret yaşlıları tarafından belli bir düzenleme kendisine dayatılır (Lazarev 1980: 66). Nikitine, F. Millingen'in açıklamasını (Nikitine 1956: 120)[22] örnek veriyor. Buna göre "ak sakallılar" [Kürtçe *rîsipî*] konseyi genel çıkarla ilgili sorunları tartışmak ve aşiretin günlük yaşamında ortaya çıkan sorunları halletmek için her gece beyin çadırında toplanır (ibid.: 120-21; Jwaideh 1960: 89-90; Lazarev: 1980: 66).

"Millingen bu satırları 1870'te yazmıştı" itirazını öngören Nikitine, Wigram'ın bulgularına gönderme yapıyor (Nikitine 1956: 121).[23] Buna göre Kürtler dokuz yüzyıldır değişmemiş durumdalar. Nikitine, bugünkü Kürtlerin hâlâ "Millingen tarafından yapılan tarife çok benzedikleri" sonucuna varıyor. (ibid.).

Rondot'a göre "Kürt aşireti, kendi başının çaresine bakan, bir savunma organizması olan küçük bir dünyadır. Geleneksel

---

20-Nikitine (1956: 133-6) de (Kürt hukuk içtihat çerçevesi bağlamında) beylerin iktidarını tartışıyor. Ayrıca bkz. Pelletiere (1984: 18).

21-Böylesi toplumsal örgütlerdeki toplumsal bakımdan alt bölümlere ayrılma açıktır. Kendal (1982: 240) bunu şöyle yorumluyor: "Dağlı aşiretler dış dünyayla çok az ilişki içindedirler ve kendi doğal çevreleriyle ortakyaşar (symboisis) bir durumda yalıtık koşullarda yaşarlar."

22-Kendal (1982: 25) benzer bir durumu şöyle ifade ediyor: "Aşiret beylerinin katılımı ve onayı olmadan aşiret üyelerinin herhangi bir eylem sürecini desteklemeleri için hiçbir umut yoktur."

23-Wigram'ın görüşleri, Nikitine (1956)'in 4. Bölüm'ünde tartışılıyor.

ve muhafazakâr bir kurumdur" (Rondot 1936: 4). Hay'a göre ise "kendi üyelerini dış saldırganlığa karşı korumak ve kendi modası geçmiş ırksal geleneklerini ve yaşam tarzını sürdürmeye çalışan bir cemaat ya da bir cemaatler konfederasyonudur" (Nikitine 1956: 121, dipnot I).

Ne var ki, yukarıda gösterildiği gibi çağdaş araştırmacılar "aşiret" davranışıyla ilgili çağdaş teorik kavramlara ciddi bir biçimde karşı çıkıyorlar. Geçmiş dönemlerde terim çok geniş kapsamda kullanılıyordu ve bugün pek savunulmayan bir biçimde çok farklı görüngülere uygulanıyordu (Saul 1979: 348-9). Türkiye'nin Kürt bölgesinden daha az gelişmiş bir bölge olan Afrika'yla ilgili modern araştırmalarda uzmanlaşmış olan araştırmacılar da bu görüşü kabul ediyor. Terim, yalnızca "ilkel bir geçim ekonomisinin yürürlükte olduğu ve yerel özerklikten yararlanan görece farklılaşmamış bir topluma" uygulandığında bilimsel bir anlama sahip oluyor. "Avrupa sömürgeciliğinin etkin bir biçimde nüfuz ettiği ve kapitalist bir para ekonomisi ile bir dünya pazarına etkin bir biçimde çekilmiş" toplumlara uygulanamaz. (Mafeje 1971: 258). Başka bir terimin, "etnisite" teriminin tartışmasız olarak daha uygun hale gelmesiyle birlikte "aşiret" teriminin yanlış kullanımı çok daha fazlalaştı. (Saul 1979: 348-9).

Varsayılan "aşiret beyleri" ve ağalar gibi kuşkusuz aşiret denilen yapılar hâlâ var ancak bunlar kapitalizm öncesi dönemdeki öncellerinden niteliksel olarak farklı. Bunlar modern koşullarda farklı bir biçimde anlaşılmalı:

> Aşireti adına hareket eden, aşiretinin geleneksel bütünlüğünü ve özerkliğini sürdürmeye çalışan kişi ile nihai amacı varsayılan aşiret insanını zayıflatmak ve onu sömürmek olan, aşiret bölgesinde değil de modern şehirdeki iktidar konumunu sürdürmek için aşiret ideolojisini teşvik eden kişi arasında gerçek bir fark var. (Mafeje 1971: 258)

Aşağıda göreceğimiz gibi, modern ekonomik ve politik koşullar göz önünde tutulduğunda, aşiret lideriyle ilgili bu iki tip arasındaki ayrım Türkiye Kürdistanı'yla ilgili bir ayrım. Bu

aşamada Kürdistan'daki ovalarda ve dağ eteklerinde yaşayan Kürt topluluklar dağlarda yaşayanlardan o kadar farklı ki onlar "ayrı bir kültür olarak ele alınabilir" (McDowall 1989: 8)[24] yorumunu yapan McDowall'a dikkat çekmek ilginç olabilir. Bir diğer araştırmacı Hanna Batatu, "en yetkin bazı otoritelerin" Kürt köylülerinin dağlı Kürt aşiretlerden "bütünüyle farklı bir ırk" olduğunu öne sürdüklerini belirten C. J. Rich'in açıklamasını aktarıyor (Batatu 1978: 46). Wadie Jwaideh de W. R. Hay'ın "uzak bölgelerde"ki beylerin politik olarak şehirlere daha yakın olanlardan çok kendi taraftarlarına daha yakın oldukları gözlemini aktarıyor (Jwaideh 1960: 84). Jwaideh, buradan şu sonucu çıkartıyor: "Hükümet merkezlerine yakın bölgelerde esas olarak aşiret olmayan Kürt köylüleri yaşıyor, oysa uzak bölgelerde yaşayanlar aşiret biçiminde örgütlenmiş olan göçebe ve yerleşik Kürtlerdir" (ibid.).

McDowall, büyük oranda hakim ova kültürü kapsamında yer alan "şehirleşmiş" ve "uygar" modern Kürtleri de tartışıyor. Şehirde yaşayan toprak sahiplerinin dışındaki bu şehirli Kürtler, aşiret beylerini politik gerilikle suçluyorlar. Daha önce aktarıldığı gibi McDowall, ayrıca hem Irak hem de Türkiye'deki yeni "petrol proleteryası"nın gelişimine dikkat çekiyor (McDowall 1989: 8-9),[25] sonuç olarak: "bu yüzyıl içindeki Kürt milliyetçi mücadelesi, yalnızca Kürt ve Kürt olmayan yöneticiler arasında değil, aynı zamanda Kürt hareketini bölen ve zayıflatan bir mücadele olarak... aşiret yönetimi anlayışı ile modern hükümet anlayışı arasındaydı" (ibid.).

Ne var ki yukarıda gösterildiği gibi Kürtlerin bu toplumsal farklılaşması, çoğu kez bütünüyle farklı bir görüngüyü tasvir etmek için kullanılan "aşiretçilik" terimi ile gösterilebiliyor (Mafeje 1971: 259, 255-6).

24-McDowall, burada 1938 yılında bazı Irak Kürtleri üzerine bir alan araştırması yapmış olan sosyal antropolog Leach (Kinnane 1946: 9 -10)'in sözlerini açıklıyor ve bunu bütün ova Kürtleri için genelleştiriyor.

25-Nikitine (1956: 126), Kürtlerdeki saf göçebeliği terk etme yönündeki aynı "genel eğilime" dikkat çekiyor.

Pelletiere, geleneksel Kürt toplumu üzerindeki pazar ilişkilerinin etkisini ayrıntılı bir biçimde tasvir ediyor. Aşiretlerinden ayrılan Kürtlerin "Ortadoğu'nun en önemli şehirlerine kaçtıklarını ya da oralara sürüldüklerini, bu insanların bugün Beyrut ve Şam'da bütünüyle Kürtlere bırakılan mahallelerde yaşayan niteliksiz işçiler haline geldiklerini belirtiyor. Bu gurbetçiler Kürtlüklerini yitiriyor ve artık başat kültürel grupla adlandırılıyorlar" (Pelletiere 1984: 18-19).[26]

Ne var ki Kürt uzmanlar, politik olarak Kürtlerin hiçbir zaman geleneksel aşiret toplumundakiler dışında politik biçimler bulmayı başaramadıklarını öne sürüyorlardı. Jwaideh, bunu açık bir biçimde dile getiriyor: "Özerk Kürt politik sistemi, aşiret aşamasının ötesinde asla gelişemedi. Devlet kurmayı başaran Kürt liderler, Kürt örüntüsünde politik örgütlenmeden çok İslami bir yol izlediler" (Jwaideh 1960: 78).[27] Jwaideh, McDowall'ın genel noktasını, Kürt toplumunun "temelde aşiret" yapısında kaldığını açıkça kabul ediyor. Türkiye Kürdistanı'nda bugünkü milliyetçi hareketin değerlendirilmesi ve Türkiye'deki Kürtlerin önceki ulusal hareketleriyle kıyaslandığında bu teorik tartışmanın sonucunun ne kadar önemli olduğu aşağıda gösterilecek.

Nikitine, Kürt toplumunun merkezinde "kan bağlarının her zaman zorunlu olmadığını" öne sürüyor (Nikitine 1956: 121). Bu düşünceyi desteklemek için "çok düşük kültürel düzeyde bile kan bağından bağımsız olarak toplumsal dayanışmayı belirleyen faktörlerden birisinin yerel komşuluk" (ibid.) olduğunu belirten Lowie'den aktarma yapıyor. Nikitine, Sovyet oryantalist Petroushevsky'nin onaltıncı yüzyıldan ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar göçebe aşiretlerin "kan bağı temelinde birleşmediklerini ve ortak atalardan gelmediklerini, feodalizm öncesi çok eski değişik aile gruplarının bazı kesimlerinin

26-Bu ifade, PKK'nin Şam ve Beyrut'taki varlığının etkisini pek göz önünde bulundurmuyor. Ayrıca bkz. Jwaideh (1960: 85).

27-Daha sonra 1998 ve 1999'da Kürt lider Abdullah Öcalan'ın desteklenmesi için yaptıkları gösteriler ortadayken, Jwaideh, Beyrut Kürtlerinin asimilasyonunu açıkça olduğundan fazla abartıyor.

suni bir biçimde bir araya gelmesiyle oluştuklarını" (Petroushevsky, tarihsiz, ibid.) söylediğine dikkat çekiyor.

Nikitine, kabile ile aşireti birbirinden ayırt etmenin her zaman kolay olmadığını, çünkü bunların birbirine dönüşebildiklerini (ibid.) ve "kabile" kavramının aslında "soyut bir kavram" (ibid.: 122) olduğunu ekliyor. Lowie'nin tanımını aktarıyor: "aşiret, politik bir birliktir, sib (akrabalar birliği) ya da kabile, böylesi bir politik birliğin birkaç bölümünden birisini oluşturan toplumsal bir birimdir. Bir aşiret ... bizdeki devlete ya da ulusa denk düşüyor. Sib ise bir tür geniş ailedir" (ibid.: 121). Nikitine, sorunun karmaşıklığının ortaya iki soru çıkarttığını düşünüyor: acaba "Kürt aşireti aynı aileden gelen kabilenin genişlemesi mi" yoksa, tam tersine "genelde suni kökeni olan politik bir birim midir?" (ibid.: 122).

Nikitine, Millingen, Rondot, Marr, Minorsky ve başkalarının görüşlerini karşılaştırarak bu sorunu uzun uzadıya tartışmaya koyuluyor. Sonuç olarak söz konusu bu araştırmacıların "bazen aşiretlerin sınıflandırılmasını yerleşikler, göçebeler ya da yarı göçebeler"in *sınıflandırmasıyla* ya da bazen *"aynı aşiretin içindekilerle"* bile karıştırdıkları sonucuna varıyor. Dolayısıyla bazı aşiretler iki kesime, "iki sınıfa, savaşçılar... ve bir bakıma toprakla ilintili tarımcılara denk düşecek biçimde göçebeler ve yerleşiklere" bölünüyor (ibid.: 126; vurgular orijinal).

Nikitine, yerleşik Kürtlerin her zaman göçebe aşiretlerle yan yana bulunduklarını ve bu iki grubun yalnızca orijinal olarak aynı birleşik yapının farklı iki kesimini temsil ettiklerini öne sürüyor. Özellikle Vladimir Minorsky tarafından ortaya atılan, bu iki kesimin her birisinin, ayrı toplumsal işlevi sürdürürken zaman içinde birleşerek bir halk oluşturan, kökensel olarak farklı bir etnik yapıdan geldiği teorisini kabul etmiyor (ibid.: 125)[28]

McDowall, Kürt "aşiretleri"nin nasıl gevşek bir "aşiretsel"

28-Minorsky'nin teorisine Jwaideh (1960: 68-70) tarafından güçlü bir destek veriliyor. Jwaideh şöyle diyor: "Kürtlerin egemen aşiret grup ile bağımlı köylü (reaya) grup biçimindeki özel bölünmesi Kürdistan'ın her yerinde geçerlidir." (1960: 70)

konfederasyon oluşturduklarını tartışıyor. Şunu söylüyor: "başlangıçta devlet tarafından yaratılan ya da desteklenen, Osmanlılar ve ardından İranlılar tarafından sınır boylarını korumak için resmileştirilen aşiretsel konfederasyon, en büyük aşiretsel gruplaşma gibi görünüyor" (McDowall 1989: 8). Belli bir konfederasyon içindeki en küçük aşiret grupları gerçekte en güçlüleri içerebilir. Bunlar genellikle ortak bir atadan, hatta belki de peygamber Muhammed'in kendisinden geldiklerini öne süren toprak sahipleridir. Önemli olan konfederasyonun bütün liderlerinin kendi otoritelerini, genelde konumlarını onaylamış olan devletten alırlar (ibid.: 8-9).[29]

Pazar Ekonomisine Geçiş

Modernizm öncesi Kürt toplumundaki bir aşiret konfederasyonunun en güçlü beyinin hemen altında, bir köy *ağası* ya da köylüler grubu yer alır. Su ve toprak dağıtımında dış dünya ile ilişkilere kadar her şeyi kontrol eden *ağa* büyük bir güce sahiptir.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Kürdistan'ın Osmanlı Türk ve İran kesimindeki toprak reformları, geleneksel Kürt toplumsal örgütlenmesi üzerinde yıkıcı etkilerde bulundu. McDowall sonuçları ayrıntılı olarak şöyle veriyor:

> Aşiret içinde tabakalaşmanın artması, aşiret ekonomisinin ortaklaşmacı özelliğinin azalması ve kendi ortak çıkarlarını güvenceye almak için dağlardaki aşiret beyleriyle sık sık işbirliği yapan şehirde oturan toprak sahiplerinin yeni sınıfının teşvik edilmesi. Bu yüzyılın başında geçim ekonomisinden pazar ekonomisine geçiş bu çıkarları yoğunlaştırdı ve toprak sahibi sınıfın devlet yapısı içindeki özümsenmesini hızlandırdı (ibid.: 9)[30]

29-Ayrıca Nikitine (1956: 126-7, 133) de merkezi yönetimin yetkilileri tarafından aşiret reislerinin onaylanmasının önemini tartışıyor. *Şerefname*'de yer alan Kürt liderlerin otoritesini tanıyan İran ve Osmanlı Türk yönetimleri tarafından yayımlanan belgelerin kopyalarına dikkat çekiyor. Peygamber Muhammed'in soyundan geldiklerini iddia eden bu liderlere *seyyid* deniyor.

30-McDowall (1989), "artık hükümetle ilişkileri en güçlü reislerin ittifakı aracılığıyla düzenlenmediği için hükümet köy ağalarının üzerindeki doğrudan gücünü artırdı" diye ekliyor.

Bu yüzyıl boyunca konfederasyonların nihai çöküşü, yalnızca aşiret topraklarının büyük çoğunluğunu kendi adlarına kaydettirmeyi başaran *ağaları* güçlendirdi (McDowall 1988: 464) McDowall, 1960'larda İran Kürdistanı'nda toprakların çoğunun ağaların adına kaydedildiğini öne sürüyor (McDowall 1989: 9).[31] Bunun sonucunda "aşiret üyelerinin çoğu topraksız proleterya haline geldi" (McDowall 1988: 464).[32] Ayrıca şunu ekliyor: "Türkiye'de Kürt bölgesindeki 800 000 çiftçinin %62'sini toprak sahibi yapan 1965'deki aşiret yapısından para ekonomisine geçiş, yalnızca %2'lik bir kesimin ekilebilir toprakların %30,5'inin sahibi olduğu, geriye kalan %60'lık toprak sahiplerinin ise yalnızca %19 oranında ekilebilir toprağa sahip olduğu bir durumu ortaya çıkarttı" (McDowall 1989:9).

Geçici (mevsimlik) göç, geleneksel Kürt toplumu denilen yapının bir özelliğiydi. Ne var ki 1950'lerde ekonomik değişimin başlaması, tüm Türkiye'de kırsal kesimden sürekli ve giderek artan bir göçün başlamasına neden oldu. Böylece yeni bir şehir proleteryası oluşurken toplumsal bir değişim ortaya çıktı. 1950'ler boyunca genel olarak Türk devletinde tarımsal emek topraktan dışlanırken sanayi alanındaki emek gücü büyüdü. Bu sırada yavaş yavaş tarımın makinalaşması, kırsal kesimdeki toplumsal farklılaşmayı daha da yoğunlaştırdı. Aynı zamanda "kırsal kesimden şehirlere göç hızlanırken taşrada teknik beceriye sahip kişilere talep görülmemiş ölçüde arttı" (Karpat 1973: 58)[33] Kolars, 1950'den beri bu sürecin "kırsal kesimdeki

31-McDowall (1989) şunu ekliyor: "Kısmen hem ağa hem de aşiret üyelerinin bilgisizliği ve kısmen de kayıtlı olmaktan genelde nefret edildiği için aşiret üyeleri ağalarının aşiret topraklarını kendi adlarına kaydetmelerine izin veriyordu. Bu nefretin nedeni, kayıtlı olmanın her zaman aileler üzerindeki vergi yükünü artırmak ve en kötüsü de asker olarak orduya alınmak anlamına gelmesiydi."

32-Pelletiere, benzer bir noktaya değiniyor (1984: 18):
"İngiliz yönetimi altında ağalar, aşiret topraklarını kendi adlarına kaydettirme önerisiyle kolay bir biçimde İngiliz himayesi altına alındılar. Bu, Türkler tarafından özel mülkiyet ilişkileri yönünde bir eğilimi teşvik etti. Aşiretçiliğin özüne göre bir aşiret kendi topraklarına ortak biçimde sahiptir; toprak sahipliği ise bu ilkenin tam karşıtıdır."

33-Ayrıca bkz. Ergun Özbudun (1976: 80), makinalaşma yüzünden toprakların yitirilmesinin "şehre göç etmenin en önemli nedenleri arasında" gösterildiğini öne sürüyor.

insanların ülkenin sanayi çevresiyle işbirliği yapmalarını" kolaylaştırdığını tahmin ediyor (ibid.% 191, dipnot 3).[34]

Bu ekonomik ve politik süreç, en azından tüm Türkiye'de nüfus büyüme oranını daha da kötüleştirerek, 1950'lerden sonra kırsal kesimde özümsenemeyen %3'lük bir orana yükseltti. Özbudun, 1960'lardan bu yana şehir nüfusunun sürekli arttığını gösteriyor. Ayrıca "10 000 ya da daha fazla nüfusu olan yerler biçiminde tanımlanan şehir nüfusu oranının 1935'de 16.6'dan 1970'de 35.8'e yükseldiğini" ekliyor (Özbudun 1976: 187 ve bkz. 82). Artı emek, istihdam olanaklarının daha fazla olduğu şehirlere dolmaya başlamıştı (Karpat 1973: 191).

Ne yazık ki bu göç sürecine Kürt kökenli insanların ne ölçüde katıldıklarını tespit etmek çok zor, çünkü "Türk nüfus sayımı verileri göç edenlerin kökeniyle ilgili olarak bize hiçbir bilgi vermiyor" (Özbudun 1976: 188). Yine de aynı örüntünün Türkiye Kürdistanı'na uygulanması mantıksız bir iş olmaz gibi görünüyor, çünkü iktisatçılar durumun böyle olmadığını ortaya koyacak hiçbir iddia ya da istatistiğin olmadığını ortaya koymuş durumdalar (Aydın 1986: 56-9 ve Karpat 1973: 287-90). İşin aslında yalnızca Kürt milliyetçiler değil Türk iktisatçılar da genelde Türk devletindeki Kürt bölgesinin en az gelişmiş bölge olduğunu kabul ediyorlar. Dolayısıyla kırsal kesimden göç yönündeki eğilimin Türkiye'deki Kürtler arasında çok daha şiddetli olması mümkündür.[35]

Zülküf Aydın'ın Türkiye Kürdistanı'ndaki köylerden topladığı kanıtlar, onun Türkiye Kürdistanı'ndaki ekonomik; toplumsal ve demografik düzeylerde ortaya çıkan net sonucun belli ölçüde paradoksal olduğu sonucuna varmasına yol açıyor: kırsal alandan dışarıya göç olmasına rağmen "eşitsiz toprak sahipliği yapıları yalnızca devam etmekle kalmıyor gerçekten

34-Özbudun (1976: 82), "şehirleşmenin özellikle 1950'lerden sonra hızlandığını" belirtiyor.

35-Aydın'ın araştırması (1986: 233-53), şehir merkezlerine dış göçün en azından kendisinin gözlemlediği köylerde ciddi düzeyde olduğunu gösteriyor.

daha da derinleşiyor, büyük mülk sahipleri konumlarını pekiştirirken küçük toprak sahipleri mülklerinden yoksun kalıyor ve tarlalarının üzerindeki haklarını yitiriyorlar" (Aydın 1986: 255-6).

Aydın, Türkiye Kürdistanı'nda köy yaşamının en temel ekonomik birim olduğunu gözlemliyor. Tek tek haneler kendilerini bu değişimlere uyarlıyorlar: "örneğin hanedeki işbölümü sermayenin giderek artan taleplerini karşılamak için kendisini ayarlıyor" (ibid.: 256). Böylece her şey aynı kalıyor gibi göründükçe, daha fazla değişiyor:

> Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye'de bir hane biriminin biçimsel görünümü benzerlikler ortaya koyuyor olsa da hane birimindekilerin üretimle ilişkileri bütünüyle farklıdır. Günümüz Türkiye'sinde kapitalist üretim biçimi hakim konumda ve üretim birimi olarak hanenin yeniden üretim koşulları bu kapitalist biçim tarafından belirleniyor. (ibid.)

Kürt toplumunun "temelde aşiret yapısında" (McDowall 1988: 464) olduğunu öne sürdükten sonra McDowall'ın şunu belirtmesi oldukça önemli: "Alçak bölgelerde yaşayan önemli sayıda Kürt, toprağa bağlılık anlamında bile aşiret yapısında değil. Hiç kuşkusuz aşiret yapısının kaynaklarından birisini oluşturan göçebelik ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca hızla azaldı ve bugün fiiliyatta mevcut değil" (McDowall 1989: 8).[36] Böylece, kendi açık niyetlerine rağmen McDowall bile bu örnekle çağdaş Kürt toplumuna "aşiret" etiketini yapıştırma iddiasını zayıflatmış oluyor. Yukarıda gördüğümüz gibi McDowall, bunu yapan tek Kürdolog değil. Ancak, yine yukarıda gösterildiği gibi, aşiret biçimlerinin varlığının devam etmesine rağmen bu biçimlerin bugünkü muhtevası ne ezeli, ne de ebedi... Bugünün *ağaları* kelimenin gerçek anlamında aşiret beyleri değiller, onlar yalnızca tarımla uğraşan arazi sahibi kapitalistlerdir. Gerçekte giderek daha fazla şehire yerleşmiş olan toprak sahipleri durumuna geliyorlar. Güya aşiretin alt sınıfını

36-Kürt toplumunda feodal biçimlerin ve yapıların hangi ölçüde devam ettiğini tartışan bazı eserler esas olarak ekonomik çerçevede yazılmış eserlerdir. Bunları biraz ileride tartışacağız.

oluşturanlar ise şu ya da bu biçimde topraksız ücretli işçiler durumuna geliyorlar.

Öyle görünüyor ki Afrika'da olduğu gibi "aşiretçilik" terimi, Kürt toplumundaki ekonomik ve politik modernleşme sürecini tasvir etmek için kullanılıyor. Bugünkü Kürdistan'a aşiretçilik kavramını dayatmaya yönelik herhangi bir girişim, Afrika uzmanlarınca yapılan uyarılara benzeyen tehlikeli anlamalara yol açabilir.[37]

Belli bir hor görmeyle karşılanan "aşiretçilik ideolojisi" (Mafeje 1971: 261) terimi, araştırmacılar ve başkalarının temel düzeyde değişimler olmasına rağmen modern toplumlara aşiretçi etiketini yapıştırma eğiliminde olmalarının bir sonucudur. Böylece, en azından Kürdistan'da,[38] mevcut olanlar gizemli hale getiriliyor. Bu yanlışın açıklamasının bir bölümü, en azından Kürdistan örneğinde şudur: birçok modern araştırmacı, çalışmalarında ondokuzuncu yüzyıldaki Kürt toplumunu tasvir etmek için (ister antropolojik araştırmalar isterse de seyahat yazıları amacıyla Batılılar tarafından) yazılmış metinlere dayanıyor gibi gözüküyor.[39] Kürt toplumunun artık terimin gerçek anlamında aşiret yapısında olmadığı önerisi, Kürt toplumunun aşiret temelli olduğunu hemen hemen bir gerçek olarak varsayarak işe başlayan Kürdologlar tarafından pek göz önünde tutulmuyor.

Aşiretçilik konusundaki akademik ihtilafla ilgili farklı yorumlar, bu çalışma bakımından oldukça önemli. Kürdistan üzerine yazan birçok yazarın öne sürdüğü gibi eğer Kürt toplumu hâlâ temelde aşiret yapısındaysa (en azından Türkiye Kürdistanı),

37-Mafeje (1971: 258) şu yorumu yapıyor: "şehir topluluklarını araştıran antropologlar tarafından sık sık dile getirilen "şehirli aşiretçiliğin kırsal aşiretçilikten farklı olduğu" ifadesi, bütünüyle farklı olguları tasvir etmek için aynı toplum bilimciler ve failler tarafından aynı sınıflandırma teriminin nasıl kullanıldığını ortaya koyuyor." Ayrıca bkz. Hirson (1991: 33-6) da aynı noktaya değiniyor.

38-Ve Mafeje (1971:258), "Güney Amerika ve Afrika'da" da diye ekliyor.

39-Böylece Jwaideh'in Kürt milliyetçiliğini ele alan ufuk açıcı eseri (1960: 70-71, dipnot. 3) bile, ağırlıklı olarak (hiçbir başlık ya da başka ayrıntıya değinmeden) "bir yüzyılı aşkın bir süre önce" yazılmış olan Rich'in araştırmasına dayanıyor.

o zaman yukarıdan aşağıya doğru geleneksel *ağa* (toprak sahibi) ve *gundi* (köylü) liderlik örüntüsü uygulanmaya devam edilmelidir. O zaman kırsal ve şehirli proleterlerin kırsal ve şehirli burjuvaziye karşı sürdürdüğü modern sınıf mücadelesi için hemen hemen hiçbir temel olmayacaktır. Ancak eğer şimdi temelde kapitalist olarak tasvir edilebilecek niteliksel toplumsal dönüşümlerden geçmekte olan bir toplumu ele alıyorsak, o zaman modern sınıf mücadelesi senaryoları gerçekten gündemde olabilir. (Kuşkusuz bu, böylesi modern bir senaryonun otomatik olarak "aşağıdan gelen politika" modeline yol açacağı iddiasını öne sürmek anlamına gelmez; Küba, Kamboçya, Laos, Çin, Kuzey Kore ve Vietnam örneklerinde bolca görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal-ekonomik değişim, daha katılımcı kitlesel politik modellere kaçınılmaz olarak yol açmaz.)

Demokratikleşme İçin Bir Fırlatma Rampası mı?

Osmanlı dönemindeki Kürtler, her şeyden önce, birbiriyle ilintisiz binaların keyfi bir biçimde bir araya gelmesine karşıt olarak gerçek şehirler denilebilecek olgunun ortaya çıkmasına izin verecek belli bir ekonomik dinamizm gerektiren modern yurttaşlık adayı kesinlikle değillerdi. Yalnızca böylesi şehirler topluluk içindeki ilişkilerin gelişmesi için bir temel sağlayabilirdi. Özellikle ticaret ve sanayii, bu faaliyetlerin merkezi noktası konumundaki şehirlerde gelişmeli ve prenslere, lordlara ya da diğer taşra soylularına bağımlı olma yerine, kendini savunma ya da hukuk ve düzen bakımlarından belli düzeyde bir ekonomik özerklik elde etmelidir (Weber 1968: 1226-7).

Kısacası, şehir sakinleri ortak bir yaşam geliştirmek zorundadır:

> Şehir topluluğu geliştirmek için en azından belli bir derecede tarımsal-ticari tipte olmayan bir yerleşim olmalı ve şunlar bulunmalı: 1. korunaklı bir yerleşim; 2. bir pazar; 3. kendi ceza mahkemesi ve en azından kısmi olarak özerk hukuk; 4. örgütlü bir yapı ve bununla ilgili ilişkiler;

> 5. en azından belli katılımı sağlayan kasabalıların tayin ettikleri otoriteler tarafından yürütülen yönetimin de dahil olduğu kısmi özerklik ve kendi kendini yönetme. Geçmişte böylesi haklar her zaman "mülk" (Stand) ayrıcalıkları biçiminde alınıyordu; dolayısıyla politik tanımlama bakımından şehrin özelliği, ayrı bir "burjuva" mülkün ortaya çıkmasıydı (ibid.: 1226).

Osmanlı dönemi boyunca Kürtler, dinsel olarak ağırlıkla sünni Müslüman idiler ve aynı zamanda dinsel ve politik lider olan Sultan-Halifeye koşulsuz biçimde bağlıydılar (Karpat 1982: 388-9). Buna karşılık kendilerine Sultan'ın koruması altında oldukları güvencesi verilmişti. (Kürtler arasında da pek mümkün olan) nüfustaki değişik unsurlar, her şeyden önce de kırsal Anadolu'daki "etnik ve/veya dilsel ayrımlar" söz konusuydu ancak, Karpat'ın gösterdiği gibi, yönetim sistemi içinde yer alan herhangi bir cemaatin liderleriyle işbirliği yapılarak bu durum kolaylıkla kontrol altında tutulabiliyordu. Bunun anlamı şuydu: "etnik ve dilsel bilinçliliğe çağrı", modern döneme gelinceye kadar gerçekte olumsuzlanıyordu (Karpat 1988: 45).

Bu koşullar, Türkiye'nin Kürt bölgesindeki otoriteleri (azalmış olsa da) belli bir ölçüde devam eden, dinsel ve politik liderliği şahıslarında birleştirmiş olan Kürt şeyhlerinin yükselmesine izin veriyordu. Osmanlı döneminde şeyhler, genellikle Sultan'a sonsuz bağlılık sunan yerel olgulardı. Bir sonraki bölümde göstereceğimiz gibi Kürt şeyhleri, yalnızca kapitalist üretim ilişkileri tarafından dışlanmalarıyla birlikte onların güçleri ve maddi çıkarlarını dönüştürmeye başlayınca merkezi otoritelere karşı muhalefet etmeye başladılar.

1950'lerdeki sanayileşme, 5. Bölüm'de daha derinlemesine ele alınacak olan ekonomik ve toplumsal gelişme sürecini başlattı. Ne var ki o döneme kadar Türkiye şehirlerindeki sanayileşme, çok büyük etkileri olacak birçok karmaşık sürecin tetiğini çekmişti. Tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan genellikle batı bölgelerindeki şehirlere doğru olağanüstü boyutlarda bir göç süreci başladı. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi Türkiye'nin batısındaki büyük şehirler, bu çok geniş hareketin

en gözde hedefleri konumundaydı. Sonuçta bugünkü popüler bir deyişle bu üç şehir Türkiye'nin "en büyük Kürt şehirleri" haline geldiler. Ancak bu gelişmeyle birlikte Türkiye'nin Kürt bölgesindeki şehir ve kasabalara da göç artarak devam etti. Bu arada, daha önceden belirtildiği gibi Türkiye'nin kırsal kesiminde kapitalist ekonomik ilişkilerin yayılması, Kürt bölgesinde hâlâ toprağa bağlı olarak kalan köylülerin çoğunun topraksız, yerleşik çiftçiler haline gelmesine yol açtı.

Her durumda, Türkiye'nin ekonomik gelişmesi –modern kapitalist ekonomik üretim ilişkilerine ilk sıçraması– hemen hemen soluk kesici bir adımla gerçekleşti ve bu durum daha ileri gelişmelere zemin hazırladı. Ortalama Kürdün payına düşen –ya da düşmeyen– herhangi bir olumlu ekonomik gelişmenin derecesini sonraki bölümlerde ele alacağız. Bir önceki bölümde dikkat çekildiği gibi bu noktada asıl sorun, bu bölümde gözlemlenen söz konusu dönemde ne kadar çok ekonomik gelişmenin sağlandığı değil, tam tersine bu fırlatma rampasının tam gelişmemiş olsa da sivil toplumda gerçek bir gelişmeyi ne ölçüde yaratıp bunu ilerlettiğidir. Bir önceki bölümde gösterildiği gibi bu çok önemli bir husus; sivil toplum ortaya çıkmadan demokratik, katılımcı bir politik sistem olanaksızdır.

3-KÜRTLERDE DİNİ VE ETNİK BÖLÜNMELER

Sünni İslam

Mezhepleri (dini usulleri) dışında Türk devleti sınırları içindeki sünni Müslüman Kürtlerin Türkiye'deki diğer sünni Müslümanlardan pek bir farkları yoktur; sünni Kürtler şafi mezhebini savunurken, sünni Türkler hanefi inancına bağlıdır. Bir başka deyişle Anadolu'daki Kürtler ile Kürt olmayan Müslümanlar arasındaki farklar önemli değildir; her iki grup da rahatlıkla aynı ortodoks sünni çerçeve içinde ele alınabilir. İbn Athir ve El-Dinawari gibi Müslüman düşünürlerin geliştirmelerine rağmen sünni Kürtlerin islamına 12. yüzyıla kadar birçok gözlemci oldukça yüzeysel olarak bakıyordu (İzadi 1992: 135-6).

Kürt sünniliğiyle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken iki ana husus, Anadolu'daki bazı Kürt gruplar arasında mistik dinsel ya da sufi tarikatların öneminin devam etmesi ve aralarında Kürt sünnilerin de yer aldığı Anadolu sünnileri tarafından "Alevi Kürtler" denilen gruplara karşı zaman zaman gösterilen düşmanlıktır.

Sufi Tarikatlar

Şu ya da bu biçime bürünmüş, tefekküre yönelmiş mistik

tarikatlar, her zaman islamın bir parçası olagelmiştir. İslami derviş (Kürtçe *derwêş*) tarikatları, mistik kardeşlik olup her birisinin başında bir şeyh (*şêx*) bulunur. Şeyh, kendisine vekalet etmesi ve kendi adına dini propaganda yapması için bir *halife* (ardıl, halef) tayin eder. Şeyhin yönettiği derviş tarikatlarının yandaşlarına *mürid* denilir. Bazı gözlemciler, Kürtlerin böylesi şeyhlerin etkisi altına girmeye eğilimli olduklarını belirtmişlerdir (Jwaideh 1960: 138-46 ve Cuiner 1892: 638). Gerçekteyse bu her zaman görülen bir durum değil ya da geçen yüzyıla göre bugün bu durum daha az geçerli. Bunun aşağıda anlatılacağı gibi bazı nedenleri var. Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ortalarında birçok toplumsal-ekonomik ve politik neden yüzünden şeyhlerin (hem dinsel hem de politik) etkisi belirgin bir biçimde artmaya başlamıştı. Derviş tarikatları onbeşinci yüzyılda bütün Kürdistan'a yayılmışlardı. Daha sonradan Türkiye Kürdistanı'nda hakim konuma gelecek olan Nakşibendi derviş tarikatı o zaman Anadolu'da mevcut olmuş olsa da o dönemde Kürdistan'ın herhangi bir yerinde yoktu (Algar 1992: 936-7; van Bruinessen 1978: 27).

Bir diğer tarikat olan Kadiriler de onbeşinci yüzyılda tüm Ortadoğu'ya yayılmışlardı. Bu tarikatın Kürdistan'daki şubeleri, diğer şubelerinden (bazı bakımlardan) farklı olup daha tecrit olmuş gibi görünüyordu. Söylendiğine göre Ondokuzuncu Yüzyıl'ın başlarına doğru Kadiriler, o dönemde Kürdistan'da varolan tek derviş tarikatıydılar. Ondokuzuncu Yüzyıl'ın başlarına kadar Nakşibendi tarikatı bugünkü kadar yaygın değildi (ibid.: 277-8).

> Özel [Kadiri] dervişleri, yalnızca yandaşların küçük bir kesimini oluşturur ancak bunlar kendilerini adamıştır ve şeyhleri adına mükemmel propaganda yaparlar. Tarikatın etkisinin henüz uzanamadığı yerlere halifeler gönderme uygulamasının sonucu olarak Kürdistan'ın her yanı bir Kadiri ağıyla örülmüştür. Bu ağ çok küçük yerel merkezlerde, aile şubelerinin liderliğinde faaliyet yürütür. (ibid.: 278)

Nakşibendi tarikatı Kürdistan'a 19. yüzyılın başlarında geldi ve hızla yayıldı, hatta Kadiri şeyhlerini bile kendisine

döndürdü. Görünüşe göre bu yeni tarikatın başarısındaki en önemli faktör, bir Kürt olan Mevlana Halid tarafından yönlendirilen kararlı misyonerlik çalışmasıydı (Algar 1992: 936-7; van Bruinessen 1978: 281).[40] Mevlana Halid, yeni şeyhler ve halifeler atayarak bunları tüm Anadolu ve Kürdistan'a yolladı. Böylece bütün Kürdistan'da tarikatın çok güçlü bir ağı kurulmuş oldu. Halid tarafından yaratılan yeni şeyh ailelerinin politik etkisi onların "daha sonra Kürt milliyetçiliği içinde önemli bir rol oynamalarını sağladı". Böylece hepsi de önemli milliyetçi isyanlara liderlik yapmış olan Nehrili Şeyh Ubeydulllah, Palulu Şeyh Said ve Molla Mustafa Barzani, Mevlana Halid aracılığıyla Nakşibendi *tarikatına* girmiş olan Nakşibendi şeyhlerinin torunlarıydı (van Bruinessen 1978: 284, 1991: 16-17).

Ancak Halid'in ölümünden sonra Nakşibendi şeyhleri birbirleriyle kavga etmeye başladılar ve tarikat birçok bölgesel hizibe bölündü. Yine de bazı Nakşibendi şeyhleri, dar aşiretçilik yerine daha özelleşmiş bir sadakat odağı sağlamayı başardılar (van Bruinessen 1978: 281).

Ondokuzuncu Yüzyıl'ın başlarında Osmanlı Kürdistanı'nda gerçekleşen önemli toplumsal-politik değişiklikler de o sırada tarikatın hızlı büyümesini kolaylaştıran etkenler oldu. Bu değişikliklerin en önemlisi, bölgeye Avrupa'nın nüfuz etmiş olmasıydı. Örneğin, Ondokuzuncu Yüzyıl boyunca Batı'nın askeri müdahalesi yarı bağımsız Kürt emirliklerinin yok edilmesinde önemli bir rol oynadı.[41] Bu yabancı müdahelesine karşı yönelen halk tepkisi kendisini Hıristiyanlık ve yabancı karşıtlığı biçimlerinde ortaya koyduğunda, şeyhler bu tepkileri yönlendirebiliyor ve kendilerini politik olarak öne çıkartabiliyorlardı (van Bruinessen 1978: 288-9).

Önceden *mirler* kendi emirliklerinde bütün düzeni kendi-

40-Ne var ki, Algar'a göre (Bosworth ve diğerleri, 1992: 936-7 içinde) Halid, oradaki "Osmanlı iktidarının bir destekçisi olarak" hareket eden, "Kürdistan'daki yerel emirlere düşman" olan, bir Kürtçülük militanı değildi.

41-Yarı bağımsız emirliklerin çöküşünün açıklaması için, bkz. bu kitabın 4. Bölümü.

leri sağlarken onların yerini merkezden atanan valiler almaya başlamıştı. Artık *mirler* "yerel işler hakkında ne bilgi sahibiydiler ne de bir meşruiyetleri vardı." Yeni valiler "emirliklerdeki aşiret çatışmalarını ve kan davalarını kontrol altında tutmayı başaramıyorlardı. İşin aslında bazı valiler, böl ve yönet ilkesini uygulamak için böylesi çatışmaları bilinçli olarak kışkırtıyorlardı. Bunun sonucu olarak eski emirliklerin olduğu yerlerde hukuksuzluk ve güvensizlik arttı" (ibid.: 290).

Geleneksel otoritenin bozulmasından ve yeni otoritelerin durumla başedememelerinden yararlanan şeyhler kendi politik liderliklerini öne sürdüler. Şeyhler, aşiretler arası çatışmaları halletmek konusunda otoritelerini kullanma konusunda özellikle başarılıydılar. Böylece şeyhler, aşiret sınırlarını aşmalarını sağlayan kendi otoritelerine dayanarak güçlü politik liderlere dönüştüler (van Bruinessen: 228-30). Ondokuzuncu Yüzyıl'ın sonuna doğru bazı şeyhler "konumlarını hemen hemen geçmişteki *mirlerin* konumlarının karşısına koymayı başardılar" (ibid.: 230). Bu gelişmeler şeyhleri de dönüştürüyordu: "Oysa geçmişte hiçbir şeyhin bir *politik lider olduğundan* söz edilmezken, bu dönemde Kürdistan'daki *hemen hemen bütün önemli politik liderler* şeyhler ya da en azından şeyh aileleri oldu" (van Bruinessen 1978: 291-2).[42]

Aynı zamanda şeyh ailelerinin geçen yüzyılda son derece yüksek aşiret özelliği gösteren bölgelerde istisnasız bir biçimde etkili olarak politik nüfuz elde etmeyi başardıklarını da önemle eklemek gerekiyor. Buna karşılık, Diyarbakır gibi yaylalardaki "saf feodal" olan ve aşiret çatışmalarının pek görülmediği yerlerde politik olarak çok etkili şeyhler hiçbir zaman ortaya çıkmadı (ibid.: 228-30). Van Bruinessen bu durumu şöyle yorumluyor: "Öyle görünüyor ki bu durum, şeyhlerin en tutkulu taraftarlarını en fazla sömürülen, toplumun en alt tabakasında yer alan, özellikle de aşiretli olmayan köylüler arasından

42-Vurgular orijinal. Van Bruinessen (19678: 290-93), şeyhlerin güçlü politik liderler olarak ortaya çıkmasının Kürt emirliklerinin ortadan kalkmasına bağlı olduğu yönündeki bu varsayımı kanıtlayan tarihsel kanıtları ortaya koyuyor.

devşirdiklerini öne süren gözlemle çelişiyor" (ibid.: 294). Sonra şunları ekliyor:

> Gerçekte bütün şeyhler oldukça aristokratiktir: tercihen aşiret beyleriyle ilişki içindedirler. Bu beyleri ve onların kavgalarını yönlendirmek, bütün aşireti yönlendirmenin en etkili yoludur ve genelde izlenen yol tam da budur. Örneğin, çok güçlü olan Nehrili Şeyh Ubeydullah, birçok bey (ve dolayısıyla bütün aşiretler) ona sadakat gösterdiği için büyük bir güce sahipti. (ibid.)

Şeyhler çoğu durumda yerel bir aşiret beyinin kızıyla evlenerek kendi güçlerini pekiştiriyorlardı (ibid.). Her tarikat, kendisine politik güç sağlayan, kendi özel dinsel törenleri ne sahipti.[43] Bunlar, ayrıca *müridi* kendi şeyhine bağlamakta etkiliydiler (ibid.: 303-4 ve 310-12).[44] Bir "politik şeyh"in iktidarı oluşturulduğunda, ona tabi olanlar da "sınıf temelli olsa bile" bu durumdan yararlanabiliyordu (ibid.: 295). Ne var ki "şeyhlerin müridlerinin tarikatı bir sınıf mücadelesinin aracı durumuna getirmelerine izin vereceğini düşünmek çok zordur" (ibid.).

Çoğu kez şeyhler aynı zamanda büyük toprak sahipleriydi. Dolayısıyla onları toprak sahibi sınıflara karşı seferber etmek pek mümkün değildi. Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ikinci yarısında ortaya çıkan daha önemli bir başka toplumsal-ekonomik değişim ise çok sayıda şeyh ailesi tarafından devlet topraklarının başarılı bir biçimde kayıt altına (*tapu*) alınmasıydı. En zengin Kürt tüccarlar ve yerel yetkililer olan *ağalar* da aynı işi başarmışlardı (ibid., van Bruinessen 1992: 249).

Bu biçimde topraklara el koyma, şeyhlerin dinsel kuruluş-

43-Kadiri ve Nakşibendi dinsel törenlerinin tasviri için van Bruinessen'e (1978: 296-305, 305-12, 315-18) bkz.

44-Yüzyılın dönüm noktasında yaşamış bir Hıristiyan misyoner olan George E. White (1919: 16-17) da şunlara dikkat çekiyor:
Her derviş, tanrının kendisini kabul ettiğinin ve sıradan yasaların üstünde olduğunu "kanıtlamak" için "Pir"i ya da Tarikatının Kurucusu'ndan aldığı güçle hiçbir acı duymadan kor halindeki kömürü çiğnemek, kızgın demiri yalamak, vücuduna şiş batırmak, dönmek, kılıç oyunu oynamak türünden eylemleri yapabildiğini öne sürüyordu. Pir birçok kuşak önce yaşamış olabilirdi ama onun gücü, en son onu ortaya koyan kişiye gelene kadar, en üstten en alta doğru üye dervişler silsilesi içinde birbirine aktarılabiliyordu.

ların (*vakıf*) topraklarını kendi üzerlerine geçirmeleriyle ve zengin müridlerden hediye olarak toprak almalarıyla daha da geliştirildi. Bugün bile şeyhler varolmaya ve belli bir güce sahip olmaya devam ediyorlar. Bunlar genellikle büyük topraklara sahipler (van Bruinessen 1978: 295, 1992: 249). Şeyhlerin kendi fabrikaları, değirmenleri ya da başka işyerleri bile var (van Bruinessen 1978: 294-5, 318). Ekonomik güç, politik nüfuzun da güvencesi oluyor: "Zengin şeyhler... hem aşiretlerde hem de şehirdeki seçkinlerin evlerinde iyi karşılanıyor ve bu tabakalardan evlenme eğiliminde oluyorlar (dört eşe kadar evlenmelerine izin verilmiş olması akrabalık ilişkilerini çeşitlendirmelerine olanak sağlıyor)" (van Bruinessen 1992: 248-9).

Hem dünyevi zenginlik hem de politik gücün olağanüstü artmasıyla ortaya çıkan bu geçici konumlanma şeyhlerin yalnızca Kürdistan'ın en güçlü yerli liderler olmalarını değil, aynı zamanda bu gelişmelerin ortaya çıktığı dönemde "milliyetçi duygunun" en açık odakları olmalarını da sağladı (van Bruinessen 1978: 296). Van Bruinessen'e göre Ondokuzuncu Yüzyıl'ın son döneminin ortalarına doğru Kürt şeyhler:

> genelde dünyevi olmayan bir yapıda değillerdi; birçoğu kendisini atların eğeri üzerinde namaz seccadesinin üzerindeki kadar rahat hissediyor ve tespihlerini kendinden emin bir biçimde tüfeklerinin yanında sallandırıyorlardı. Bu adamlar başlangıçtaki milliyetçi hareketin liderleri haline geliyordu. Nakşibendi ağı, ortak eylem için farklı aşiretlerden çok kalabalık insanları seferber edebildiğini ortaya koyuyordu. (van Bruinessen 1991: 17)

Van Bruinessen, geçen yüzyıllık dönem içinde şeyhler tarafından önderlik edilen, açıkça mesihçi özellikler sergileyen bazı Kürt isyanlarının ortaya çıktığına da dikkat çekiyor. Bu ayaklanmalar, "kitlesel bir kalkışmayla yeni ve daha iyi bir toplumun kurulmasını" umut ediyorlardı. (Bir karşı saldırı girişimi olarak) bu isyanlar, (tüm Kürdistan'da dinsel-politik yansımaları olan) Osmanlı İmparatorluğunun yenilgisi, Batı nüfuzunun artan tehlikeleri ve daha sonra genç Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hızlı toplumsal-politik

değişiklikler tarafından doğrudan kışkırtılıyordu (van Bruinessen 1978: 327-8). Van Bruinessen şunu da ekliyor: Atatürk'e "onun laik reformları nedeniyle şeyhler tarafından bazen Deccal [Mehdi ya da islami Mesih'i haber veren bir tür şeytani figür] adı veriliyordu". Kuşkusuz bu suçlamanın "açık göndermesi", bu suçlamayı yapan şeyhin kendisinin Mehdi olmasıydı. Hepsi değilse de bu dönemdeki şeyhlerin bazıları, kendisinin mehdi olduğunu açıkça öne sürmüşlerdi (ibid.: 330-32).

Bu mesihçi isyanlarda: "Protesto dinsel terimlerle dile getiriliyordu ve katılımcılar açıkça stratejik düşünmenin gereksiz olduğuna inanan, karizma sahibi şeyhlere körü körüne itaat ederek eylemde bulunuyorlardı. İlk dönem isyanlarının belki de en büyüğü, ünlü seyyid ailelerinden Nehri'lerin soyundan gelen Şeyh Ubeydullah'ın önderlik ettiği isyandı" (van Bruinessen 1992: 250).[45]

Modernleştirmeci güdüsüne karşı geriye dönük bir tehdit olarak tarikatları reddeden Atatürk, onları acımasızca ezdi ve 30 Kasım 1925'de hepsini yasadışı ilan etti.[46] Bu baskı altında şeyhler çok sıkıntı çektiler ancak bütünüyle ortadan kalkmadılar; yalnızca tarikatlar yer altında faaliyet yürütmeye başladılar (Dumont 1982: 94). Bu durumda esas olarak kendilerine bireysel olarak yürütülebilen dinsel tören ve bağlılık biçimleri geliştiren Nakşibendi tarikatı, özellikle sıkıntılı olan bu yeraltı yaşamını sürdürmede çok başarılı oldu. Bütün görünüşe rağmen, en büyük sıkıntı iki [dünya] savaş arası dönemdeki karışıklıktan kaynaklanıyordu (ibid).

(1950'lerde çok partili döneme geçilip) parlamenter demokrasinin ortaya çıkması, Türk devleti sınırları içindeki her yerde dinsel fırsatların yeniden doğmasını sağladı. Muhalefetteki

45-Şeyh Ubeydullah isyanının binyılcı ve mesihçi özellikleriyle ilgili bir tartışma için, bkz. van Bruinessen (1992: 250, 1978: 328-9). *Seyyid*, peygamber Muhammed'in ailesinden geldiğini iddia eden kişidir. *Seyyidler*, geleneksel olarak belli bir saygının öznesi durumundadırlar.

46-Bu dönemdeki onsekiz anti-Kemalist isyan arasında yalnızca birisinin Nakşibendilerin önderliğinde batıda gerçekleşmesi anlamlıdır. Bkz. Ahmed (1991: 7-8).

Demokrat Parti (DP) oy elde etmek için gizli dinsel duygulardan yararlanmaya karar verdi. Bazı şeyhlerin adamları DP'ye katıldı. Bu insanların yandaşları DP'ye oy verilmesinin dinsel özgürlük anlamına geleceği sözlerini yaymaya başladılar. Bu durum şeyhlere (örtülü ve çok ılımlı bir biçimde) "Kürt milliyetçi duyguya başvurma fırsatını sağladı" (van Bruinessen 1978: 333).[47]

1960 askeri darbesi şeyhlere açılan bu fırsat penceresini hemen kapattıysa da birçok şeyh, 1965'deki parlamento seçimlerinde ya da sonraki seçimlerde milletvekili seçilmeyi başardı. DP'nin özellikle Kürt bölgesinde destek için şeyhlere yönelme taktiği, o dönemden sonra Türkiye'deki en önemli laik partilere bile sirayet etti (Dumont 1982: 101-7). Siyasi partiler, polis şefleri, vb. ile yaptıkları işbirlikleri sayesinde bazı şeyhler siyasi nüfuzlarını ve böylece siyasi korumacılık yeteneklerini artırmaya başladılar.

Aynı zamanda güçlü ekonomik ve politik faktörler de işbaşındaydı. Bunların en önemlisi, devletin tarımda başlattığı kapitalist modernleşmeydi. Bu makineleşmenin sonucunda "sınıf çelişkileri keskinleşti, şehirlere kitlesel göç hızlandı, iletişim ve eğitim fırsatları arttı" (van Bruinessen 1992: 253).

Bu faktörler şeyhlerin etkisini azaltıyordu. Ekonomik ve politik değişimler şeyhlerin aracı rollerine duyulan ihtiyacı azaltırken, bir yandan da giderek "daha fazla insan, şeyhlerin çevrelerinde gördükleri en bilgili ve en saygıdeğer insanlar olma yerine sömürücü ve adi sahtekârlar olduklarını algılamaya başlamıştı" (ibid.: 290). Kısacası bütün bu değişimler "hem burjuvazi hem de proleterya arasında dinin giderek etkisini yitirmesini sağlıyordu" (van Bruinessen 1978: 333). Ne var ki, aynı zamanda islami canlanma hareketleri "nüfusun başka belli kesimleri, özellikle ufak kasabalardaki küçük burjuvazi ve köylülük arasında etki sağlamaya başlıyordu. Bazı şeyhler

47-Bu dönemdeki tarikatlarla ilgili iyi bir açıklama için, ayrıca bkz. Dumont (1982: 90-107).

bu durumdan özellikle yararlanıyorlardı." Yine de şeyhler bugün Türkiye Kürdistanı'nda oldukça azlar ve 1920'lere kadar olan dönemdekinden çok daha küçük bir rol oynuyorlar (ibid.: 333-4).

Ayrıca şu ya da bu nedenle şeyhin dinsel meşruiyetini yitirmesi durumunda, bir şeyhe bağlı köylüler ya da diğer emekçilerin ona yönelik saygılı bağlılığı ve kendini adaması, hızla karşıtına dönüşerek büyük bir şeyh karşıtlığına da dönüşebiliyor (van Bruinessen 1992: 255). Yine de bir şeyhin etkisini yitirebilmesi için dış nedenler –dışsal siyasi, toplumsal ya da ekonomik gelişmeler– gerekiyor (van Bruinessen 1978: 335).

Şeyhin etkisinin azalması:

> özellikle (daha az aşiret çatışmalarının görüldüğü) aşiretlerin ortadan kalkmaya başladığı bölgelerde görülebiliyor. Bu bölgelerde merkezi hükümet (ya da Irak'ta olduğu gibi milliyetçi hareket) söz konusu çatışmaları çözmek için yeterli otoriteye sahip oluyor. Bu durumun söz konusu olmadığı (Türkiye'nin güneydoğusu gibi) yerlerde şeyhler güçlerini korumaya devam ediyor. Bu olay, şeyhlerin çatışma çözücü rollerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyuyor. (van Bruinessen 1978: 337).[48]

Bir başka deyişle, şeyhler temelde ekonomik, siyasi ya da "askeri" koşullar kendilerine belli bir rol, özellikle çatışma çözücü aracı bir rol oynamalarına izin verdiği sürece siyasi etkilerini sürdürebiliyorlar.

Nurcu Hareket

Bu kitapta (modasının geçmiş olduğunu söylediği) tarikatlara karşı iddialar öne sürmesine karşın Nakşibendilerle yakın ilişkisi olan (Ahmed 1991: 11)[49] Nurcu hareket dışında hiçbir islami hareket ele alınıp incelenmiyor. *Nurcular* ya da genel

48-(İleride ele alınacak olan) Nakşibendi ve Nurcu hareketle ilgili bir tartışma için, ayrıca bkz. Saylan (1987: değişik yerlerde).

49-Ahmed (1991: 11) bu grubu "bir sufi tarikat olmayan bir ekol" olarak adlandırmayı tercih ediyor, çünkü "bir tür aziz" olan Said Nursi, hiçbir ardılının olmamasıyla tanımlanıyor.

olarak bilindikleri adla *Nurculuk*, Türkiye'de ya da Türk devletinin sınırları içindeki herhangi bir bölgede Kürtler arasındaki en güçlü tutucu islami hareket konumunda.

Nurculuk, 1873'de Türkiye Kürdistanı'nda doğmuş bir din alimi olan Said Nursi'nin takipçisi olduğunu öne sürer. Politik bakımdan Nursi'nin İstanbul'da kurulan ilk Kürt örgütlerinden birisinin üyesi olması dikkate değer. Ancak aynı zamanda şeriatın ya da İslami hukukun rolünün korunmasını hedefleyen İttihad-i Muhammedi Cemiyeti'nin liderlerinden birisi oldu. Bu örgüt daha sonra 1909'da Jön Türk hükümetine karşı başlayan islami bir ayaklanmaya karıştı. Nursi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı güçler tarafından Anadolu'nun işgal edilmesine karşı direnmeye çalışan Atatürk'ü destekledi. Ancak yeni devlette dinin oynayacağı rol konusunda ikisinin arasındaki anlaşmazlığın sonucu olarak Nursi, 1920'lerin ortalarında Türkiye'nin batısına sürgün edildi. O andan sonra Nursi, doğrudan siyasi çatışmalardan sakınma eğilimi içine girdi (van Bruinessen 1978: 338-9 ve van Bruinessen 1992: 258-9).[50]

Modern *Nurcu* hareket, 1950'lerdeki DP yönetimi altında ciddi bir güç olarak ortaya çıktı. Gevşek Nurcu ağ Türkiye'nin her yanına yayıldı ve hızla büyüdü. Tarikat sivil görevliler ve aydınlar arasına nüfuz etmekle birlikte, asıl olarak özellikle Anadolu'nun küçük kasabalarında büyük etki kazandı (Dumont 1982: 102 ve Ahmed 1991: 11).[51] Genel olarak Türkiye'de bir milyonu aşkın nurcunun olduğu tahmin ediliyor. Ayrıca Türkiye Kürdistanı'nda hareket karmaşık bir yapı gösteriyor. Hareketin bir kısmının Nakşibendiler ile ilişkisi sürerken, bir başka kesimin ise daha mistik olan "yeni Said'den çok Said'in 1925 öncesi faaliyetleri ve yazdıklarıyla ilgili olan 'eski Said' ile daha fazla ilgili oldukları" söyleniyor (van Bruinessen 1978: 338 ve van Bruinessen 1991: 21).

50-Nursi 1960'da öldü.

51-Ayrıca bkz. Ahmed (1991:11), tarikatın Suudi Arabistan, Pakistan ve Almanya'da gruplar oluşturduğunu da ekliyor.

Genel kural olarak Nurcular, siyasi olarak dindarlığı Alevi dinine bağlı olanlardan nefretle birleştiren bir aşırı muhafazakârlık sergiliyorlar. (Bu konuyla ilgili ayrıntılar aşağıda ele alınacak.) Nurcular Batılılaşmanın sonuçlarına karşı çıkarken aynı zamanda "şiddetli bir komünizm ve sosyalizm karşıtlığı içinde oldukları" söylenebilir (Dumont 1982: 98 ve van Bruinessen 1992: 259). Tarikatın amaçlarına ulaşmak için şiddete başvurduğu biliniyor. Kuşkusuz Nurculuk, Türkiye'de solculara karşı şiddet uygulayan tek islami akım değil. Nakşibendi tarikatının hizipleri de aynı biçimde davranıyorlar (Dumont 1982: 98 ve van Bruinessen 1992: 2597). İstanbul'da kurulan islamcı gazete *Dünya ve İslam*, Kürt milliyetçiliğinin esas olarak Batı emperyalizminin bir ürünü olduğunu öne sürüyor (Aksu 1991: 11-21).

Nurculuğun aşırı siyasi muhafazakârlığı, Türkiye'deki bütün siyasi modernleştirme çabalarına karşı kışkırtıcı yazılar yazan kurucusuna dayanıyor gibi görünüyor: "Düşünce ustalarının yazılarıyla fanatikleşen Nurcular, Kemalizm tarafından biçimlendirilen Türk toplumunun lanetlenmiş, belirgin bir yozluk içinde olduğunu belirtiyor ve eski gelenekler ve Kuran'daki düşüncelere temelde geriye dönmeyi coşkuyla savunuyorlar" (Dumont 1982: 98).

Van Bruinessen'in gözlemlediği gibi diğer tarikatlardan daha yetersiz olan bu tarikatın şeyhleri, otoritelerini zayıflatan bu durumu aşırı siyasi muhafazakârlıkları ile gidermeye çalışıyorlar (van Bruinessen 1978: 340).[52]

Fazilet Partisi

Daha pragmatik (mistik olmayan) islamcı eğilimlerden birisi olan ve Türkiye Kürdistanı'ndaki birçok Kürdün en azından seçimlerde desteklediği bir örgüt de Fazilet Partisi (FP).

52-Bkz. van Bruinessen (1978) sf. 444'de dipnot 93'de ortaya koyduğu gibi tarikatın kurucusu eserinde komünistlerin en önemli engeli oluşturduklarını düşünüyordu.

Recai Kutan tarafından yönetilen FP, bir başka Türk Necmettin Erbakan tarafından yönetilen Refah Partisi (RP)'nin doğrudan devamcısı konumunda. FP 1998'de kuruldu. 1950'de islamcılığa siyasi açılım hakkı tanınmasından yararlanan Erbakan, Milli Nizam Partisi (MNP)'ni 1969'da kurmuştu (Turan 1991: 45).[53] 1971 askeri darbesinin ardından Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldıktan sonra 1973 seçimlerinde yeni adı Milli Selamet Partisi (MSP) olarak yeniden ortaya çıktı ve ana akım partilerin varsayılan laik politikalarını yumuşatmaları için onları zorlayacak bir oy oranına ulaşmayı başardı. 1980 askeri darbesinin ardından bir süre (diğer bütün siyasi partilerle birlikte) yeniden yasaklandıktan birkaç yıl sonra Erbakancılar Refah Partisi olarak yeniden ortaya çıktılar. Daha sonra RP, 1998'in sonunda yerini Fazilet Partisi'ne bıraktı (Milliyet, 17 Aralık 1998; Turkish Daily News, 22 Aralık 1998).

Ne var ki durum bu isimlerin basitçe birbiri ardına gelmesinden ibaret değildi. Tarikatlardan her zaman daha somut olan bugünün Erbakancıları, 1960'ların sonu ve 1970'lerdeki çok daha muhafazakâr olan aynı siyasi gruplarla kıyaslandıklarında çok daha pragmatik bir özelliğe sahipler. Örneğin Erbakan'ın kendisi kadınlar için islami örtünmeyi tercih ediyor olsa da bu konuda zorlayıcı değil. Bu, başlangıçtaki MNP ve MSP'nin bu konudaki tutumunun tam tersi bir yaklaşım. Refah Partisi döneminde geçmişte şeytanın bir ajanı olarak reddettiği Kemal Atatürk'ün yaşamış olsa kendi partisinin bir üyesi olacağını bile iddia etti![54] Öyle görünüyor ki Refah Partisi'nin yasaklanması pragmatizmi artırma yönündeki bu eğilimi derinleştirdi. Nitekim FP başkanı, örgütün Batı tarzı demokrasiyi isteyen "yeni

53-Dumont (1982: 103), kuruluş tarihini Ocak 1970 olarak belirtiyor.

54-Türk romancı ve eski solcu lider Muzaffer Oruçoğlu'na onunla yaptığım kişisel sohbet için şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bkz. Turan (1991: 46), Erbakancıların yalnızca açıkça dinsel olan konularla değil, aynı zamanda "seçmenin sanayileşmeyi onaylaması" ile de ilgilendiklerini öne sürüyor. Refah Partisi, "yalnızca etik kaygılarla ilgili sorunlarla uğraşma yerine ülkenin her yanına yayılmış daha fazla ağır sanayii için kampanya yürütüyorlardı." Dumont (1982: 103-5), RP'nin öncellerinin cafcaflı görüşlerini tasvir ediyor. Ayrıca son dönemlerdeki Erbakancılıkla ilgili yetersiz bir tartışma için, bkz. Ahmed (1991: 13-17).

bir anlayışla kurulmuş yeni bir parti" olduğunu iddia ediyor (Turkish Daily News, 22 Aralık 1998).

Yine de bütün dönüşümleriyle Erbakancılar, Türkiye Kürdistanı'nda, (yalnızca burada olmasa da) özellikle önemli Batman şehrinde gerçek bir damar oluşturmayı başardılar. Erbankacılar kararlı bir biçimde 1970'ler ve 1980'ler boyunca Türkiye Kürdistanı'nda "ülke ortalamasının üzerinde" bir oy aldılar (van Bruinessen 1991: 22). Belki de bu durum Erbakancıların giderek artan siyasi esnekliğinin açıklanmasına daha fazla yardımcı oluyor. Bir araştırmacı bu durumun islamcı bir onaylamayı temsil etmekten çok somut laik siyasal faktörleri tanımladığını öne sürüyor:

> Bir kere bu parti belli bir sınıfın, küçük kasaba tüccarlarını ve batı ekonomisiyle tam bütünleşmenin hayati bir tehdit olacağını düşünen girişimcilerin çıkarını temsil ediyor. Dolayısıyla partinin ekonomik olarak daha geri bölgelerden daha büyük destek alması son derece doğal. İkincisi, bu parti, Türkiye'deki diğer bütün siyasal partileri karakterize eden Kürtlere karşı gösterilen şoven Türk tavrından her zaman uzak durmuştur. Ayrıca Kürtlerin oy verme davranışı, genelde ideolojik motivasyondan çok himaye ilişkilerine dayanır. Refah Partisi'ne verilen oy, zorunlu olarak bilinçli bir biçimde verilmiş islamcı bir oy değildir. Nitekim tersine olarak birçok Müslüman diğer partilere oy verir. (Kürt şeyhlerin ve aynı zamanda Nurcuların çoğu, diğer partilerle ittifak kurmuş durumdalar.) (ibid.)[55]

Türk devletinin sınırları içindeki islamcıların geniş kesimlerinin pragmatizmini artıran bir başka faktör de 1950'lerden bu yana işbaşına gelen bütün hükümetlerin kısmen başarıyla yürüttükleri islamcıları ılımlı (devletle iyi geçinen) islami kurumlara yönlendirme çabasıdır. İslamcı radikallerin herhangi bir islami kurumun böylesi kurumların hiç olmamasından çok daha iyi olacağı yönünde düşünmelerini umut eden hükümetler, mevcut kurumları Türkçe'de *Türk-İslam sentezi* denilen, yeni bir Kemalist islamı, bir tür yeni tarzı oluşturacak biçimde dönüştürmeye çalıştılar.

Bu siyaset, sonunda belli bir başarı kazandı ve bu durum

55-Ayrıca bkz, Eralp (1990: 230-31).

örneğin Erbakancıların giderek artan pragmatizmini açıklayan nedenlerden birisi olabilir.[56] Ne var ki aynı zamanda bu siyaset devlete karşı bir tepkiye de yol açtı ve islamcı gençlik gevşek gerilla iletişim ağı olarak İslami Kurtuluş Ordusu (İKÖ)'nu oluşturdu. Daha sonra 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Türkiye Kürdistanı'nda Tatvan ve Batman bölgelerinde belli bir destek bulan bu oluşum, öyle görünüyor ki 1979 İran "İslam Devrimi"nden esinleniyordu (Ahmed 1991: 19).[57] İran'da ve Türkiye Kürdistanı'nda "antiemperyalist" esinlenmeler, belli bir rol oynuyor gibi gözüküyor. Bu günümüzde Erbakancıların sürekli işledikleri bir konu haline geldi. Onların Türkiye Kürdistanı'ndaki popüleritelerinin artmasının nedenlerinden birisi budur (Ahmed 1991: 16-17).

1980'lerin ortalarına kadar devletin işlettiği dinsel eğitim kurumları olan İmam Hatip Liseleri'ndeki islamcı muhafazakâr Kürt öğrenciler bile "Kürdistan"daki Türk ordusunun askeri operasyonlarına muhalefet ederek Kürt kimliklerine giderek daha çok vurgu yapmaya başlamışlardı. Bazı bölgelerde başlangıçta islamcı gruplar ile [güya] Marksist PKK arasındaki antagonist ilişkiler "... oldukça samimi bir hale geldi" (van Bruinessen 1991: 22-3).

Son dönemde İslamcı/Kürt milliyetçisi karışımından oluşan bir yapı, Kürdistan İslam Partisi (Partîya Îslamiya Kurdistan, PÎK) ortaya çıktı. Türkiye Kürtleri arasındaki başlıca islami akım olarak bu partinin konumu, kimliğindeki milliyetçi yanın ağır basmasından kaynaklanıyor. (Öyle görünüyor ki "parti organı olan Cudi, islamdan çok Kürtlerden söz eden yazılara yer veriyor".) Ne var ki, PÎK, çok sayıda insanı harekete geçirmeyi başarmış görünmüyor (ibid.: 23).

Yine de hem Kürt milliyetçiler hem de Kürt islamcıların

56-Daha ayrı bir etki de tarikatların "daha yasal, ortodoks islam anlayışına" doğru yöneltilmesiydi. Bkz, van Bruinessen (1978: 339).

57-Ahmed (1991: 11), seçim bildirilerinde "feodalizme, emperyalizme ve faşizme karşı mücadeleye" vurgu yaptıktan sonra 1987 seçimleri sırasında Refah Partisi'nin Diyarbakır'da iyi karşılandığını belirtiyor.

tavırlarındaki bu dikkat çekici dönüşüm, yaklaşık son on yıllık dönemde gerçekleşti:

> 1980'lerin başında Müslüman radikaller etnik bağı reddederken Kürt islamcıların çoğunluğu aynı zamanda milliyetçi olmuş gibiydi. Öte yandan aralarında PKK'nin de bulunduğu Kürt milliyetçiler, islama karşı başlangıçtaki küstah tavırlarından vazgeçtiler, onu önemli bir güç olarak kabul ederek, potansiyel bakımdan ilerici toplumsal bir güç saydılar (ibid.: 24).

Ne var ki, Türkiye'deki modern islamcıların en büyük "başarısı", zorlu bir parlamento krizinin şafağında gündeme geldi. Türkiye'deki Aralık 1995 parlamento seçimlerinin sonunda açık bir kazanan ortaya çıkmadı. Ancak Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki islamcı grup Refah Partisi en fazla sandalyeyi kazandı. Türkiye, bir süre ciddi bir hükümet krizi içine girdi. Mevcut iki ana akım siyasi parti istikrarlı bir hükümet kurmayı başaramıyordu. Sonuçta iki büyük (dinsel olmayan) parti bir koalisyon oluşturdu ancak bu koalisyon da bir önceki iktidarın başında olan Tansu Çiller'i alaşağı eden büyük skandallar ve iç çekişmelerin sürmesinin sonucu olarak 1996'nın ortalarına doğru son buldu.

28 Haziran'da Refah Partisi, Doğru Yol Partisi (DYP)'nin küçük ortak olduğu yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Bu, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının ardından açıkça laik olmadığı kabul edilen bir parti için ilkti. Sabah gazetesinin kıdemli siyasi köşe yazarı olan Çiller yanlısı Hasan Cemal, Refah Partisi'nin ilk hedefinin bir islamcının başbakan olabileceğini göstermek olduğunu belirtiyordu. "Bir tür tabu böylece yıkılmış oluyor" (Barham 1996). Bazı analizciler laik ordunun Refah Partisi'nin iktidara gelmesini önleyeceğini bekliyorlardı (ibid.; Woolacott 1996). Oysa ordu, perde arkasında iktidar olarak kalmaktan memnundu.

1996 Temmuz sonunda Refah Partisi'nin Türk ordusu ile PKK arasındaki savaşa barışçıl bir çözüm bulma olasılığına yönelik ciddi bir girişimde bulunduğu ortaya çıktı. PKK'nin 1995 Aralığının ortalarından beri uyguladığı tek taraflı ateşkesten

yararlanarak, uluslarlararası toplumun övgüyle karşıladığı İsrail devleti ile FKÖ arasındaki barışa benzeyen bir modele yönelik bir önerinin hazırlığı içindeki Erbakan, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ile aracılık yapması için Kürt yanlısı islamcı yazar İsmail Nacar ile gizli toplantılar yaptı (Sabah, 4 Ağustos 1996 ve Agence France-Presse, Ankara, 4 Ağustos 1996). (HADEP, gerçekten bağımsız birçok insanı içinde barındırsa da, PKK'nin şiddete karışmamış, parlamenter versiyonu olarak yaygın kabul görüyordu. HADEP'in liderlerinin birçoğu hapisteydi.) Erbakan'ı temsil eden Refah Partisi milletvekili Fethullah Erbaş ile İsmail Nacar, daha sonra HADEP liderleriyle doğrudan görüşmelerde bulundular. *Sabah* gazetesi bu haberi duyurarak Nacar'ın PKK lideri Abdullah Öcalan ile de görüştüğünü yazdı (*Sabah*, 4 Ağustos 1996).

Ancak çok geçmeden Erbakan işi yüzüne gözüne bulaştırdı. İki gün içinde bu gizli inisiyatif kamuoyuna yansıdı ve Refah Partisi'nin koalisyondaki küçük ortağının lideri Tansu Çiller bu girişimi reddetti. Her zamanki sert tutumuyla şöyle dedi: "Benim tavrım gayet net; devlet eşkıya ile görüşmez" (Reuters, Ankara, 6 Ağustos 1996). Muhtemelen Erbakan, PKK ve onun değişik cephe örgütlerinin partisinin en büyük rakibi olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da daha büyük bir destek sağlamaya (ve böylece ordunun gücüne karşı bir kalkan edinmeye), bu yolla etkisini genişletmeye çalışıyordu. Bu girişim sayesinde Erbakan, Türkiye'deki siyasi güç ilişkilerindeki keskin gerçeklerin kendisine verdiği derslerle daha ılımlı bir hale geldi. Konunun üzerinden kırksekiz saat bile geçmeden kendisini ziyarete gelen üst düzeydeki iki askeri yetkili ile dostça yaptığı bir görüşmeden sonra şöyle dedi: "Teröristlerle masaya oturmayacağız. Teröristlerle mücadelemizde bir milim bile gerilemeyeceğiz. Devletin birliği konusundaki ısrarımızdan asla vazgeçmeyeceğiz" (Wall Street Journal, Avrupa baskısı, 9 Ağustos 1996).[58] Bu demeçten sonraki birkaç gün içinde

58-İki kıdemli askeri yetkili, Jandarma Komutanı General Teoman Koman ve Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri General İlhan Kılıç idi.

Erbakan, PKK ile askeri olarak mücadele etmekten bir kez daha söz ederek PKK'nin sınırlardaki saldırılarını önlemek konusunda İran'ın yardımının aranacağını açıkladı (Reuters, Ankara, 7 Ağustos 1996).

Yine de Refah Partisi –ya da onun sonraki halefi Fazilet Partisi– için Türkiye'deki Kürt milliyetçiliği ile bütün ilişkileri kesmek olanaklı değildi. Erbakan'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt bölgesinde yürüttüğü siyasi faaliyetten daha önce söz edilmişti. İşin aslında Kürt milliyetçi oylar Erbakan'ın siyasi projesi içinde büyük yer tutuyordu, çünkü yasal Kürt partiler yasaklanmış ya da ağır baskı altındaydılar. Dolayısıyla onlara yönelik desteğin Refah Partisi'ne aktarılması önem taşıyordu (Barkey ve Fuller 1998: 101-).[59]

Türkiye'nin en güçlü politik organı, hiç kuşkusuz periyodik olarak toplanan ve değişik konularda buyruklar yayınlayan Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'dur. MGK 1961'de kurulmuştu. Erbakan başbakan olmadan önce MGK'da onaylanması gerekiyordu. O günkü hükümet –eğer varsa tabii– bu toplantılarda hazır bulunuyordu ancak kıdemli askeri yetkililer tarafından her taraf azınlıkta bırakılıyordu.

1997'de MGK müdahalelerinin en önemlilerinden birisine tanık olundu. Konu, Refah ağırlıklı koalisyon hükümetinin politikaları ve uygulamalarıydı. Şubat ayında MGK, toplandı ve Refah ağırlıklı hükümetle ilgili sıkıntıların bir listesini çıkarttı. Konunun özü, Erbakan'ın birçok önemli alanda islami etkiyi olabildiğince maksimize etme, hatta kurumsallaştırma girişimleriyle ilgiliydi.

MGK tarafından yinelenen birkaç uyarıya rağmen Erbakan, izlediği yolu değiştirmeyi reddetti. Bunun üzerine ordu hükümet üzerinde baskıyı artırmak için inisiyatif aldı ve durum doğrudan fiziki bir çatışmaya doğru ilerlemeye başladı. Ankara'nın banliyölerinden birisi olan ve Refah Partisi'nin güçlü olduğu

59-Barkey ve Fuller (1998: 101-7) bile Erbakan'ın partisi içinde güçlü Kürt milliyetçi dürtüden korktuğunu düşünüyor. Ayrıca bkz. Gunter (1997: 85, 87).

Sincan'da, tanklar güya askeri bir görev için yollara çıktı (Watkin 1997; Çevik 1997). Bir süre sonra Washington'da Genel Kurmay başkan vekili Çevik Bir, tank gösterisinin "demokrasiye balans ayarı" yapmak anlamına geldiğini açıkladı (*Turkish Daily News*, 26 Mart 1997). Ülke çapında fiili bir askeri müdahalenin hayalinin ortaya çıkmasıyla birlikte Erbakan-Çiller koalisyonu Haziran 1997'de istifa etmek zorunda kaldı. Refah Partisi başkan yardımcısı Abdullah Gül, bu olayları bir Türk gazeteciye "postmodern bir darbe" olarak tarif etti.[60]

Nitekim Refah Partisi'nin varlığıyla ilgili mahkeme ilanı askıya çıkmıştı. Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından yasadışı ilan edilmesi karşısında Fazilet Partisi kuruldu. (Kendisi sahnenin gerisinde etkisini sürdürmekle birlikte) Erbakan FP'nin başına geçmedi. Yukarıda belirtildiği gibi Recai Kutan lider oldu. "Yeni" örgüt, Refah Partisi'nin devamı olmadığı konusunda ısrarlı olmaya çalıştı (Milliyet, 17 Aralık 1998; Turkish Daily News, 22 Aralık 1998).

"Alevi Kürtler"

Ana akım şiiler (İranlı "Oniki İmamcı" Şiiler gibi Türkiye'deki Aleviler de peygamber Muhammed'in ölümünden sonra islamın ilk döneminde ortaya çıkan iktidar mücadelesiyle ilgili bazı iddialarda bulunuyorlar. İranlı şiiler gibi Türkiye'deki Aleviler de "Oniki İmamcı"lar, yani meşru olarak islam tarihinde geçerli 12 imamı kabul ediyorlar. Ancak giderek daha fazla Kürdologa göre Türkiye'deki aleviler aslında şii olmayıp, bazı insanlara kutsal bir güç atfeden heretik (sapkın) bir *ghulat* ya da Şii İslam'dan ayrılma "aşırı" bir hizip durumundalar:

> Sapkınlıkla ilgili yazan Müslüman araştırmacılar ghulat'ı Ali İbn Talib (doğumu 661)'den (874'te mucizevi bir biçimde ortadan kaybolan) Muhammed Mehdi'ye kadar imamlara, duydukları saygıyı abartarak

60-Bu ifade aslında Sabah gazetesinden Cengiz Çandar'a ait. Daha sonra Abdullah Gül tarafından Oruç'da (Turkish Daily News, 1 Ağustos 1997) aktarıldı.

> Allah'a ait bazı nitelikleri onlara atfeden şiiler olarak tanımlıyorlar. Ghulat, İmam Ali'yi ve diğer imamları ilahlaştıran şiilerdir. (Moosa 1988: xiii)[61]

Ana akım sünni ve şii Müslümanlardan farklı olarak *ghulat* Alevi hizipler islamın temel şartlarından yalnızca birisini –*şehadet getirme* ya da şahit olma, bir tür islami temel ilke: *"La ilahe illallah ve Muhammedun Resulallah"* (Tek bir Allah vardır ve Muhammed onun peygamberidir)– kabul ediyorlar. Geriye kalan dört temel islam uygulamasını (günde beş kez dua edip namaz kılma; yılda bir kez kutsal Ramazan ayında oruç tutma; hayatında en az bir kez Mekke'ye hacca gitme; zekat vergisini ödeme) Aleviler görmezden geliyor. Alevi kadınlar bütün dinsel törenlere katılmakta serbestler ve örtünmek zorunda değiller (Trowbridge 1909: 348, 351)[62]

Hem *ghulat* hem de ılımlı ya da ortodoks şia, Oniki İmam'ın yanılmaz ve günah işlemez olduğuna Kutsal Kuran'dan buna kanıt göstererek inanıyor (Moosa 1988: xxi ve Kuran, 33:33). Günümüzdeki ghulatların çoğunluğu İran'dan Suriye ve Türkiye'ye uzanan bir alanda yaşıyor. Bunlar değişik etnik ve dilsel bir geçmişe sahip. Birçok dinsel inanç ve geleneği paylaştıkları için bazı yazarlar, bir grubu diğeriyle karıştırabiliyor (Moosa 1988:xxi).

Kısacası *ghulat*, Şamanizm, Zerdüştçülük, Mitraizm ve Yezdanizm gibi eski İslam öncesinin dinlerinin değişik öğelerini yeniden birleştiren Şiilikten ayrılmış "aşırı" bir akım (İzadi 1992: 137-45; Moosa 1988: birçok yerde). Ayrıca gözlemciler, Ermenilerle karşılıklı evliliklerin sonucu olarak gündeme gelebilen Aleviler üzerindeki Hıristiyanlık etkisinden de sık sık söz

---

61-Asıl *ghulat* hizbiyle ilgili sıkı bir tartışma için, ayrıca bkz. Shahrastani (1984: 149-63).

62-Bunu daha sonra birçok Türk ve "Kürt" alevileriyle yaptığım sohbetlerde doğrulama fırsatım oldu. Alevi dinsel törenleri, temel inançları ve kutsal kitaplarıyla ilgili açıklamalar için Moosa'ya (1988: 120-62) ve Izadi'ye (1992: 137-45) bakılabilir. Ayrıca özellikle Aleviciliğin "Kürt Alevileri"nden çok Türk Bektaşileriyle doğrudan ilgili olmalarına karşın Eyüboğlu (1991: birçok yerde) ve Zelyut (1991: birçok yerde) da yararlıdır. Ayrıca yazar bu konudan habersiz gibi görünse de, sünnetle ilgili alışkanlıkların Alevi versiyonuyla ilgili olarak bkz. Sertel (1997: 1).

ediyorlar (Hasluck 1973: 140, 151-2, 154-8; Moosa 1988: birçok yerde).

Alevilerin inançları ve uygulamaları Anadolu sünnileriyle birçok sürtüşmeye neden oluyor. Ziya Gökalp, "Kızılbaş denilenlere heteredoks Aleviler içindeki en sapkın grup olarak bakıldığını" belirtiyor (Gökalp 1981: 317, dipnot 14). Bazı sünni Müslümanlar bugün de Alevileri ensestin de içinde bulunduğu vahşi seks ayinleri, oğlancılık ve başka iftiralarla suçluyor. Aleviliğin gizli olmasının bu tür eylemlerin gizlenmesinin bir kanıtı olduğu öne sürülüyor (Hasluck 1973: 153-4; Melikoff 1969: 146-7; Yalman 1969: 10, birçok yerde). Türkiye'deki sünnilerin bir kesimi, Alevilere karşı kökeni çok eskiye dayanan bir hor görmeyi sürdürüyor ve hatta zaman zaman katliamları gündeme getiriyor. "Kızılbaş" terimi, eskiden yalnızca ilk Alevilerin giydikleri kırmızı başlıkları hatırlatırken, bugün bütün Türkiye'de bir suçlama terimi olarak kullanılıyor. Bu nedenle Alevilerin gizliliği oldukça masumane bir biçimde açıklanabilir. Sünnilerin öfkesinden sakınmak, Alevi dinsel ayinlerinin sünniler tarafından keşfedilmesini önlemek için bu gizlilik zorunlu bir önlemdir. Batılı araştırmacılar, sünnilerin suçlamalarının çok eski dönemde, sınırlı günlerle ilgili olduğunu kabul ediyorlar (Hasluck 1973: 153-4, 159; Moosa 1988: 136-8; Melikoff 1969: 146-7; Yalman 1969: birçok yerde).

Ghulatların en "aşırısı", adlarındaki benzerliğe karşın Anadolu alevilerinden oldukça farklı olan Nusayriler ya da Suriye alevileridir. "Yedinci İmamcı" Nusayrilere göre "Ali, İncil ve Kuran'daki tanrının yerini alan Yüce Tanrı'dır. Ali, Muhammed peygamberden de üstündür, çünkü onu Ali yaratmıştır." Nusayrilere göre tanrı, yeni döngü içinde yedi kez ortaya çıkmış, en sonunda da "Ali" olarak belirmiştir (Moosa 1988: xxii).[63]

63-Nusayriliğin kökeni, diğer dinlerle ilişkileri ve doktriniyle ilgili bir özet için, bkz. Alain Nimier (1987: birçok yerde). Ayrıca bkz. Gibb Kramers (1953: 453-6) ve Shahrastani (1984: 161-3).

Deylem ve Deylemliler

Modern sosyologlar (Abercombie ve diğerleri. 1984: 83; Banton 1984: 114; Marshall 1994: 157-8) bir "etnik grubu", ortak toplumsal kurumları paylaşan, belli bir kültürden gelen, bir ülkedeki nüfustan açıkça farklı olan belli bir nüfus kesimi olarak tanımlıyorlar. Böylesi bir grup, yalnızca kendi ırksal özellikleriyle sınırları çizilen bir gruptan çok daha geniştir. Belli bir etnik gruba dahil olan insanlar ırksal özelliklerle tanımlanabilirler; ancak aynı zamanda dil, din ya da siyaset gibi başka kültürel özellikleri de paylaşabilirler.

Anadolu, böylesi grupların tanımlanmasının ne kadar karışık bir iş olduğunun mükemmel bir örneği durumunda. "Alevi Kürtleri" ya da Anadolu Kızılbaşı denilenlerin yakın akraba oldukları "Zaza Kürtleri" denilen Anadolu'daki bir başka azınlıktan daha az Kürt olmadığı tartışmasız. Bu, çok eski dönemlerden bu yana araştırmacıları meşgul eden bir soruna ışık tutuyor. "Kürt" teriminin tek bir, evrensel, üzerinde anlaşılmış anlamının olmadığını gösteriyor. Vladimir Minorsky, "terimin belirsiz ve rastgele kullanımı" dediği konuyu tartışırken bu karışıklığın çapının altını çiziyor. Minorsky, Onuncu Yüzyıl'daki İranlı tarihçi Hamza İsfahani'nin sözlerini şöyle aktarıyor: "İranlılar, Deylemlilere 'Tabaristan Kürtleri' derken, Araplara 'Suristan, yani Irak Kürtleri' derler. Onuncu Yüzyılda'ki başka Arap ve İranlı yazarlar, Kürt derken, çadırda yaşayan Farslılar türünden Batı İran'daki herhangi bir göçebe topluluğu kastederler" (Minorsky 1943: 75).

Bir başka çağdaş araştırmacı, Kürt bölgesindeki alan araştırması sırasındaki kendi gözlemlerinde şuna dikkat çekmişti. "Kürt" kelimesi, yalnızca bu dili konuşan kişiyi dile getiriyor. Dolayısıyla: "Etnik olarak karışık bölgelerde insanlara Türk ya da İran [*sic*] Kürdü olup olmadıklarını sorduğumda, genellikle "Kürdüm ama aynı zamanda İranlı ve Türküm de" gibi bir yanıt alıyordum. Israr ederek asıl olarak hangi kökenden olduklarını sorduğumda bazıları "Babam üç dili de konuşuyordu" diye yanıt veriyorlardı" (van Bruinessen 1978: 430, dipnot 102).

Durum yeterince karışık ancak tam tablo çok daha karışık. Bugün de varolmaya devam eden, günümüzde Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareket bakımından önemli siyasi ayrılıklara da neden olan etnik ve dinsel farklılıkların ortaya konulması bakımından tablonun bütününün araştırılması önem arzediyor. Bugünkü Kızılbaş ve Zaza Kürtler, kökenleri Kuzey İran'da, günümüzdeki Gilan eyaletinin kuzeyinde yer alan hilal şeklindeki yüksek dağlık bir bölge olan Deylem'e dayanan, Deylemliler olarak bilinen eski bir halkın torunları olabilir. Deylem, kuzeyde Hazar Denizi'ne kadar uzanıyor (onun güney-batı sahilini oluşturuyor), güneyinde ise Elburz dağ sırası yer alıyor. Minorsky bu bölgeye tam olarak "Deylem" [Dailam] diyor ve Deylemlilerin Elburz Dağlarının kuzey yamaçlarını işgal ettiklerini belirtiyor (Minorsky 1965: 190).[64] Minorsky'nin haritası (Bkz. Şekil 3.1) bölgenin konumunu gösteriyor.

İkinci Yüzyıl'da Ptolemy tarafından söz edilen *Delumioi* (yunancası....?) ve *Karduchoi* (yunancası....?) gibi eski halkların torunları olabilseler de bu halkın kökeninin neresi olduğu bilinmiyor. Klasik tarihçiler, Deylemliler (Dailamites), "Dolomites" ya da diğer benzer isimlerden sürekli olarak söz ediyorlar. Minorsky, bununla ilgili birkaç örnek veriyor (ibid.).[65] Ardından şunları ekliyor: "Procopius'a göre 'Dolomites' ulaşılamaz dağlarda yaşıyorlar" (Minorsky 1972: 26, dipnot 1).

Etnik olarak farklı bir halktan söz ettiğimize kuşku yok. Deylemliler, açık olarak (özellikle dilsel bakımdan) özgün bir kültürden geliyorlar ve ortak toplumsal kurumları paylaşıyorlar. Dahası kültürel olmayan özellikleri de Deylemliler ile

64-Ayrıca bkz. Minorsky (1972: 12). Bu öncü makale, ağırlıkla Ortaçağ Arap ve diğer tarihçilerinin eserlerine dayanıyor. Ne var ki, en azından bir Ortaçağ Arap tarihçisi, Batı İran, Irak ve Mezopotamya'yı Onuncu Yüzyıl'dan Onbirinci Yüzyıl'ın ortalarına kadar kontrol eden bir hanedan olan Büveyhilerin gerçekte etnik olarak Deylemli olduğu yönündeki Minorsky'nin görüşüne karşı çıkıyor. Ünlü eseri El-Fakhri şunu öne sürüyor: "Onlar Deylemli değillerdi. Yalnızca onlara Deylemli deniliyordu, çünkü Deylem ülkesinde yaşıyorlardı" (Muhammed 1990: 272).

65-Ayrıca bkz. Minorsky (1972: 26). Minorsky, "Deylem'in doğru telafuzzunun muhtemelen 'Dêlam ya da Dêlum' olduğunu" belirtiyor.

Şekil 3.1 Minorsky (1972:13)'e göre Deylem Bölgesi

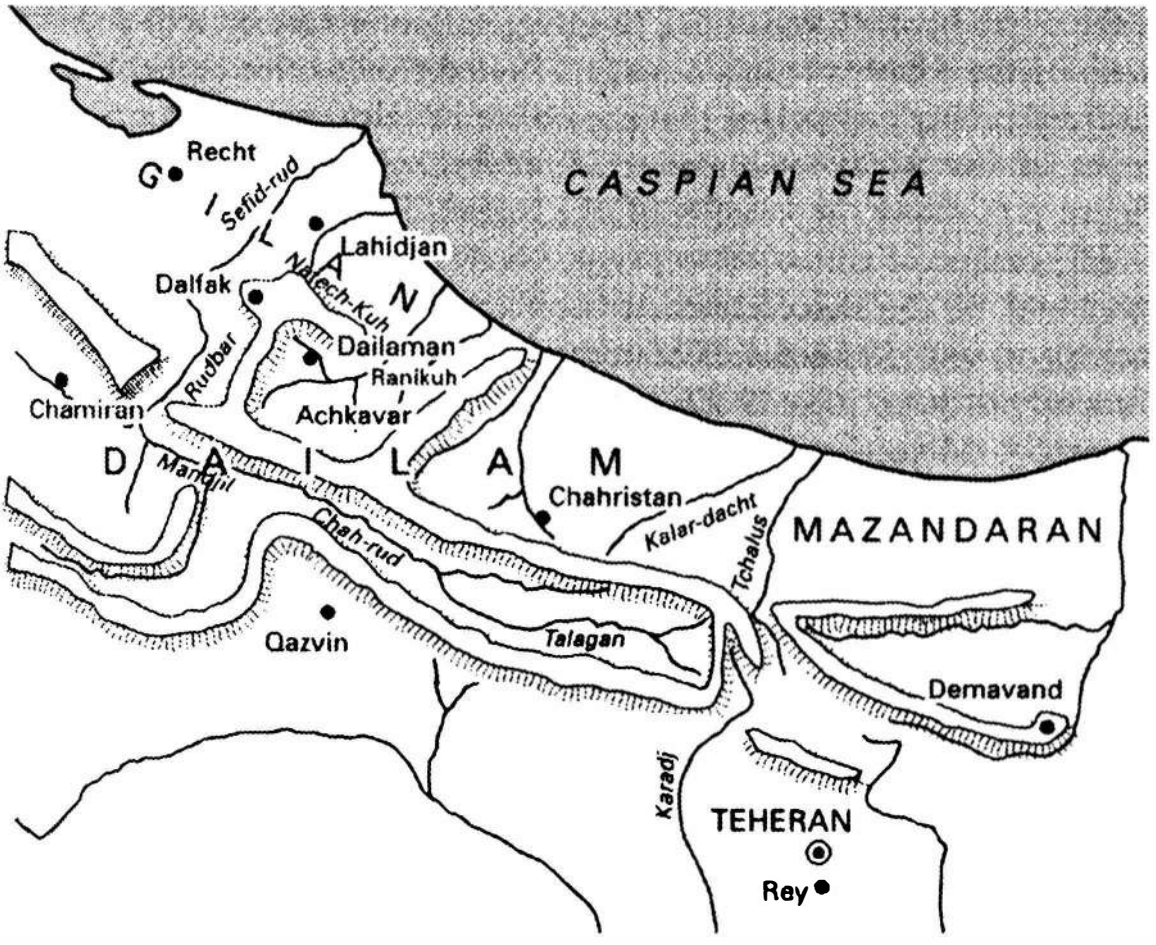

komşuları olan diğer halklar arasındaki farkları ortaya koyarak onları komşularından ayırt ediyor.[66] Öyle görünüyor ki fiziksel olarak da komşu halklardan farklılar ve coğrafi olarak tek bir bölgede yaşıyorlar. 205 yılında yazan İstakhri'ye göre Deylem Dili İran Dilinden farklı (Sahimi dipnot: 33). Yine de Minorsky şunu kabul ediyor: "Deylemlilerin orijinal yurtlarında konuştukları lehçeye ilişkin pratikte hiçbir şey bilmiyoruz" (Minorsky 1943: 89). Ne var ki "Müslümanlık dönemi" boyunca Deylemlilerin çoğu "İranlılaşarak" güney İran'daki Farsi dillerden ve (Türkiye'deki ana Kürt lehçesi olan) Kurmancî'den

66-Bir başka araştırmacı, eski Deylem ve Elburz dağlarında yaşayanların hem birbirlerinden hem de güneydeki yakın komşuları olan Guilek'ten Gilan'ın alçak kesimlerine olan bölgede yaşayanlardan fiziksel olarak farklı olduklarına dikkat çekiyor. Bu fiziksel farklılık oldukça belirgin olmalıydı, çünkü bu görüşü savunan yazar şunları ekliyor: "Onların fiziksel farklılıkları, bulundukları çevrenin etkilerine bağlanamaz." Bkz. Sahimi (dipnot: 33).

farklı bir kuzey İran lehçesi konuşuyorlardı (MacKenzie 1961: 68-86; Minorsky 1972: 13-14).[67] 951'de yazan bir araştırmacı "Deylemlilerin dilinin Araplar, İranlılar ve Arranlıların [eski İran'daki Arran halkı] dilinden... farklı olduğunun" söylendiğini bildiriyor (Minorsky 1972: 13-14).

Uzun bir dönem boyunca Deylemliler, Zaidi[68] şiiliğinden güçlü bir biçimde etkilendiler. Şiilerin paralı askerliğini yaptıktan sonra kendileri de giderek şiiliğe ya da daha doğrusu şiiliğin aşırı bir türüne veya *ghulata* sempati duymaya başladılar (Minorsky 1965: 191-3). Arap tarihçi İbn al-Athir, Deylemlilerle ilgili şu açıklamayı yapıyor: "Deylemliler şiiler ve şiilikte herhangi bir sınır tanımıyorlar" (Minorsky 1972: 30, dipnot 63).

Yaklaşık 800 yılının başlarında Deylemliler, çok geniş bir alana dağılmaya başladılar. Bu bölgenin büyük kısmını kontrolleri altına aldılar (Sykes 1930: 24-6; Lapidus 1988: 132 ve devamı; Minorsky 1965: 192, 1972: 16-26). Bu dönem boyunca, yani 800 ile 1000 yılları arasındaki dönemde irili ufaklı Deylem imparatorlukları, hanedanları ve göçler oldu. Batı yönünde Anadolu'ya doğru büyük bir Deylemli grup göç etmiş gibi görünüyor (Mann ve Hadank 1930: 18-19, 1932: 4-6; Minorsky 1928: 91, 97, 105; MacKenzie 1989: 252).[69] Bu o dönem için güney bölgesinde alışıldık bir durum değildi ve "olasılıkla bütün aşiretler, başka gruplar tarafından işgal

67-Ayrıca bkz. Izadi (1988a: 23). Farklı bir görüş için, bkz. Entessar (1989: 86).

68-Zaidi ya da Zaydite şiası, İmam Ali'nin izleyicisi olarak yalnızca dört imamı -Ali, Hasan, Hüseyin ve son olarak Zeynel Abidin- gerçek imam kabul ediyor. Bu akım, üçüncü imamın torunu Zeyd İbn Ali tarafından kuruldu. Kuşkusuz çok daha sonra Deylemlilerin çoğu, daha aşırı bir *ghulat* olan İsmaili hizbine bağlandılar. Minorsky (1965: 193)'nin açıkladığı gibi bu gelişme, daha sonra Haşhaşilerin kurucusu olan ve uzun süre liderliğini yapan Hasan as-Sabbah tarafından kararlı bir kampanyaya dönüştürüldü. (Haşhaşiler, İsmaililer içinde yer alan çok tartışmalı bir alt gruptu.) Haşhaşiler ve Deylem hakkında daha fazla bilgi için bkz. Willey (1963: 20-23); von Hammer-Purgstall (1968: birçok yerde); Shahrastani (1984: 167-70); Zelyut (1991: 42-7). İran'daki Zaidiler üzerine daha fazla bilgi için, bkz. Madelung (1975: 206-12, 221); Busse (1975: 253, 287).

69-Kurmancî-Kürt milliyetçi bakış açılarındaki görüş ayrılığı için, bkz. Malmisanij (1992: 32) ve Minorsky'in ufuk açıcı makalesi 'La Domination des Dailamites' (1972: 12-30)'den söz bile etmeyen Bayrak (1997).

edilen [o zaman bulundukları] yurtlarını terk ettiler [*sic*]" (Minorsky 1943: 89).[70]

Minorsky, Deylemli Büveyhi hanedanından Deylemli "Adud al-Daula'nın 977'de Amed (Diyarbakır)'e kadar bütün ülkeye [yani Deylem alanına] barış getirdiğini" belirtiyor (Minorsky 1972: 21). Minorsky, bugünkü Anadolu için de şunları diyor: "Diyarbakır'ın kuzeyinden Palu ve Dersim'e kadarki bölgede yaşayan 'Zaza' denilen ve hâlâ bir İran dili konuşanlar kendilerine F.C. Andreas'ın Deylem olarak tanımladığı 'Dımili' diyorlar" (Minorsky 1965: 193).[71] Ayrıca Minorsky, yurtlarının "Dicle yolunun ortasında" olduğunu belirterek Dilimnitai birliklerinden söz eden antik tarihçi Agathias'dan da alıntı yapıyor. "Askerlerin olduğu bu bölge, eğer söylenilenler doğruysa, bugünkü Zazaların yaşadıkları yer olmalı" (Minorsky 1943: 87).

Öyle görünüyor ki aralarında Türkmenler ve "çok sayıda Kürt aşiretten gelme" birçok değişik insan... özellikle Dersim (Tunceli) bölgesinde Safavi tarikatının izleyicisi oldu ve bu insanlar Kızılbaş olarak bilinmeye başlandı. "Kürt" Kızılbaşlar ile Türkmen Bektaşi tarikatı üyelerinin "inançları, dini törenleri ve gelenekleri", yalnızca siyasi bir liderin olması farkıyla hemen hemen aynı (Moosa 1988: 7).

Kızılbaşlar, kendilerine İran şiasının ajanları olarak bakan sünni Osmanlılardan gelen şiddetli bir baskıya maruz kaldılar. Kızılbaşların içten içe gelişen huzursuzluğu 1511'de Alevi ayaklanmasıyla açığa çıktı. Geniş bir bölgeye yayılan isyana (ibid.: 44) "isyancı Türkmen kalabalıkları" katıldı ancak onların aynı dini paylaştıkları "Alevi Kürtleri"nin bu isyana katılmamış olması elbette açıklanması zor bir durum.[72] 1512'de

---

70-Minorsky (1943: 87) ayrıca şunu belirtiyor: "Çok eski zamanlardan bu yana Hazar eyaletleri, batıya doğru yayılan ve akan bir insan enerjisi kaynağı durumundaydı."

71-Ayrıca bkz. van Bruinessen (1978: 431, dipnot 105).

72-Roehmer (1975: 220) şuna dikkat çekiyor:
İsyancılar kaybedecek hiçbir şeyleri olmayan, öldürülmeleri durumunda kendilerine cennetin vaat edilmiş olduğuna inanan topraksız kırsal sınıflardan gelmeydi. İsyanda etkili olan faktör olarak o zamanki Anadolu'da varolan ekonomik huzursuzluk

tahta çıkan Osmanlı sultanı I. Selim, Alevi sorununu tümüyle ortadan kaldırmaya karar verdi ve "Şii olduğunu itiraf edenlere" karşı şiddetli bir bastırma kampanyası başlattı. İki yıl sonra Çaldıran Muharabesi'nde zirveye ulaşacak olan olayların arka planında bu gelişme vardı. Moosa şunları ekliyor: "I. Sultan Selim, Çaldıran'da Şah İsmail ile karşılaşmak için doğuya yaptığı yürüyüş sırasında kırk bin Safavi yandaşını [yani Kızılbaş] öldürttü" (ibid.: 45).[73]

Osmanlıların Çaldıran'daki zaferi Alevileri –çok tehlikeli olmasa da– son derece güç bir duruma düşürdü. Çaldıran'dan sonra Anadolu Kızılbaşları, Osmanlı uyrukları olarak resmi konumlarını yitirdiler ve güçsüz duruma düştüler. Ancak Kızılbaş isyanları sonraki yüzyılda da devam etti. Osmanlı'nın Çaldıran zaferi 125 yıl sonra 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla resmileştirildi.[74] Kızılbaşlar 1908'e kadar Türklere boyun eğmediler. Molyneux-Seel'e göre: "Köyleri yakılıp yıkıldı, hayvan sürülerine el konuldu ve çok yoksul bir duruma terk edildiler" (Molyneux-Seel 1914, 51).

Aralarında "Alevi Kürtlerin" de bulunduğu aleviler iktidar yürüyüşü sırasında Mustafa Kemal (Atatürk)'i aktif bir biçimde desteklediler. 1920'lerin ortasında Atatürk'ün başlattığı yeni laikleşme kampanyası ülkede yeni bir dönem başlattı. Atatürk'ün 30 Kasım 1925'deki 677 nolu yasasına göre yalnızca aşırı bağnaz aleviler ve sünniler ciddi bir baskıya maruz kaldılar. Böylece iki akımla ilgili mistik hareketler yasaklandı; tekkeler (mistik alevi tarikatların barınma evleri) ve zaviyeler (sünni mistik tarikatların toplanma yerleri) kapatıldı ancak tümü de yeraltında faaliyetlerine devam ettiler. Ne var ki, sünnilerin camilerine faaliyet izni verilirken alevilerin ibadet için yaptıkları toplantı, *cem* yasaklandı (Meydan Larosse 1973: 20).

---

görmezden gelinemez. Şii aşırıcılığıyla birleşmiş olan bu toplumsal özellik kolayca fark edilebiliyor.

73-Ayrıca bkz. Shaw (1977: 67-8).

74-Ayrıca Zuhab Antlaşması olarak da biliniyor. Bkz. McDowall (1996: 26) ve Yıldız (1992: 40).

Bayart'ın dikkat çektiği gibi Atatürk'ün laikleştirme kampanyası kamuya açık dinsel görünümlere yöneldiği için alevilere yaramadı, çünkü aleviler kendi dinsel ayinlerini zaten gizli olarak yürütüyorlardı. Öte yandan kadınların özgürleşmesiyle ilgili önlemler, dil reformu ve Anadolu ve özellikle "Türk" kültürü'nün geliştirilmesi gibi değişik Kemalist reformlar genel olarak birçok alevi tarafından olumlu karşılandı. Bunların "alevi toplumsal sisteminin bazı görünümlerine" denk geldiği ve alevilerin "ülkedeki genel nüfusla bütünleşme stratejileri"nin lehinde olduğu düşünüldü. Bu nedenlerle başlangıçta "Alevi Kürtler bile Atatürk'ün Türk milliyetçiliğine olumlu bir gözle baktılar. Atatürk'ün eylemleri, sünniliği ve sünni politik etkiyi reforme edici ya da tarafsızlaştırıcı uygulamalar olarak yorumlandı" (Bayart 1982: 111-12).

("Alevi Kürtleri" denilen) Kızılbaşlar çok geçmeden yeni Türk devletine karşı yabancılık hissetmeye başladılar. 1920'lerden başlayarak 1930'ların sonuna kadar etnik talepleri doğrultusunda birçok kez ayaklandılar. Seyit Rıza önderliğinde 1920'ler ve 1930'larda gerçekleştirilen abartısız oniki Kızılbaş ayaklanma oldu. Kendi adlarına Zazalar da bir kez Şeyh Said önderliğinde 1925'de ayaklandılar. Hem Kızılbaşlar ve hem de (daha az ölçüde) Zazalar, giderek artan bir enerjiyle 1980'lerin ortasından bu yana ulusal talepleri konusunda daha bir ısrarcı olmaya başladılar. Kürt milliyetçileri Kırmanc ve Zazaların Türkiye'deki Kürtlerden ayrı olduklarını reddetmeye çalıştıklarında, özellikle bu sorun ilk kez ciddi olarak ve açık bir biçimde Seyfi Cengiz tarafından ortaya atıldı. Cengiz'in öncü çalışmasının büyük etkisi sayesinde Kırmanc ve Zaza sorunları, son birkaç yıldır bütün Anadolu'da siyaset üzerinde hissedilir bir etki yaptı (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, Londra, 19 Mayıs 1992).

Cengiz, halen ("Mücadele" ve "Silahlı Mücadele" gibi değişik biçimlerde tercüme edilen) Têkoşîn denilen bir Kürt örgütündeki bölünmenin sonucu olarak Ocak 1990'da resmi olarak kurulan Kürdistan Komünist Hareketi/Dersim Komünist

Hareketi olarak bilinen bir hareketin liderliğini yapıyor. Têkoşîn, 1983 yılına kadar Türkiye'deki askeri yönetime karşı Kürt gerilla savaşı yürütmüştü. Ancak Têkoşîn içinde 1984'te örgütün genel sekreteri Seyfi Cengiz önderliğinde bir bölünme gerçekleşti. Têkoşîn'den ayrılanlar, eski Têkoşîn'in liderlerinin öncülüğünde yeni bir hareket oluşturdular. Seyfi Cengiz, Kürdistan Komünist Hareketi (KKH) denilen bu yeni oluşumun bugünkü lideri konumunda. KKH, 1991'in sonunda bu yana Türkçe *Kürdistanlı Marksist* adıyla bir dergi ve ayrıca *Desmala Sure* (Kızıl Bayrak) adında bir dergi daha yayınlıyor. Bu sonuncu dergi, Kürdistan Komünist Hareketi'nin adını bir şemsiye olarak kullanan aynı politik eğilimdeki Zaza, Kırmanc ya da Kızılbaş kesimin gazetesi durumunda (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, Londra, 19 Mayıs 1992).

Kürt milliyetçi hareketi gibi Kızılbaş ve Zaza etnik-politik hareketler de özellikle 1960'ların sonundaki radikal politik kalkışma, işçi sınıfının militan mücadelesinin gelişmesi ve etnik farklılıklarla ilgili yeniden doğan duygular gibi birçok güç arasındaki uygun ortamın bir sonucu. Son on yıl içindeki Kızılbaş faaliyetleri, mücadeleci Alevi dinsel-politik gelenekler ile dinamik bir karşılıklı etkileşimin sonucu olarak ortaya çıktı.[75]

Kürtler, Kızılbaşlar ve Zazalar

"Kürt" teriminin üst kullanımına dikkat çekilmişti. Bu noktada ek bir uyarı yapmak gerekiyor: "Türkiye'de genellikle etnik terimleri gevşek anlamda kullanma eğilimi var; etnik kimliği değerlendirirken genelde dinsel ve dilsel kimliklerin unsurları birleştiriliyor" (Nyrop ve diğerleri, 1973: 99).

Kızılbaşlar, Bektaşi ve Tahtacı gibi Türk alevi kesimlerle etnik olarak karıştırılmamalıdır. Birçok Zaza kendisini Kürt olarak görmüyor ve etnik olarak farklı, Kızılbaşlarla akraba

75-Bu durumun bir ürünü de *Bildirge* ve *Desmala Sure* gibi gazeteler çevresinde politik akımların ortaya çıkması oldu. Bu iki akım (*Desmala Sure*'*nin* başlığı altında) 1993'ün sonunda birleşti ancak birlik kısa süre sonra dağıldı.

olduğunu düşünüyor. Kürt milliyetçileri, Kızılbaşlar ve Zazalara Kürt ulusunun parçaları olarak bakıyor. Ancak yukarıda gösterildiği gibi bunların Deylem'de ortak bir ataları olabilir.[76] Ne var ki bilinmeyen nedenlerle –muhtemelen farklı dinsel inançları nedeniyle– Deylemliler Anadolu'ya geldikten bir süre sonra ikiye bölünmüş gibi görünüyor. Kızılbaşlar alevi dinine bağlı kalırken, Zazalar islam hukuk okullarından şafiliği benimseyerek ağırlıkla ortodoks sünni Müslümanlar haline gelmişler.[77]

Kızılbaşların ana yurtları, Van Gölü'nün kuzey batısında yer alan Dersim bölgesidir. Burası bölgenin merkezi şehri olan Tunceli (eskiden Dersim olarak biliniyordu) ile Mazgirt ve Nazimiye'yi de kapsıyor. Bir başka deyişle Kızılbaşlar, esas olarak Fırat nehrinin ana kolları olan Murat ile Karasu nehirleri arasındaki bölgede yaşıyorlar. Zazalar kendi lehçelerine Zazaki diyorlar. Esas olarak Diyarbakır'ın kuzeyi ve Urfa'dan Elazığ'a kadar olan bölge ile Dicle, Çermik ve Siverek kasabalarının çevresinde yaşıyorlar.[78]

Dersim halkı ayrı bir Kızılbaş etnisitesi duygusuyla kendilerini ya da dillerini genelde Kırmanc olarak adlandırıyor. Aynı

76-Irak Kürdistanı'nın belli bölgelerinde etnik olarak Goranların da benzer durumda varlıklarını sürdürmeleri, "Alevi Kürtler"le ilgili sırrın çözülmesi bakımından en önemli engellerden birisidir. Ehl-i Hak dininin, Yazdanizmin bir başka dalını benimsemiş olan Guranlar da eski Deylem kökenli olabilir. Ne yazık ki bunu tespite yönelik araştırmacıların çalışmaları karar vermek için yeterli değil. Ancak Guran dili olan Guraninin dilbilimsel olarak Zaza/Dimilî dili ile çok yakın olduğu biliniyor. Hatta Guranların Kurmancî Kürtlerinden fizyonomik olarak farklı oldukları öne sürülüyor (Rich 1972: 81, 88; van Bruinessen 1992: 110-15; Minorsky 1982: çok yerde, 1943; 75-6, 88, 1972; çok yerde). *"The Gürân"* (1943: 80, 81, 86-9) çalışmasında Minorsky de bu halkın oradan gelmiş olabileceğini ortaya koyarak antik Guran ile Hazar Denizi'nin güney sahillerindeki bölge olan Deylem-Gilan arasındaki bazı bağlantılara dikkat çekiyor.

77-Günümüzdeki Zazalar ve Kızılbaşların ayrı etnik gruplara ayrılmasına itiraz eden Kurmancî-Kürt milliyetçi görüş için, bkz. Bulut (1993: 193-5).

78-Moosa (1988: 36) şuna dikkat çekiyor:
Oluşumlarından birkaç kuşak sonra Kızılbaşlar... bütün Türkiye'ye yayıldılar ancak esas olarak ülkenin kuzey doğu bölgesinde, özellikle de Sivas, Erzurum, Diyarbakır ve Harput şehirlerinde yoğunlaştılar...Bu Kızılbaşlar arasında bulunan Kürtler, Zaza denilen ayrı bir Kürtçe-Türkçe lehçe konuşuyor, "Batılı Kürt Kızılbaşlar olarak" tanınıyor ve bunların Ermenilerle kan bağlarının güçlü olduğuna inanılıyor.

halk Dimili Dilili'nin değişik lehçelerini konuşuyor (Dimili, birebir "Deylemli" demek) (Mann ve Hadank 1930: 18-19). Dimilinin Kızılbaş lehçesi, Kırmancki ya da Kırmanci (esas Kürtçe lehçesi olan Kurmancî değil) olarak adlandırılıyor (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, Londra, 19 Mayıs 1992).

Eski bir Kürt gerilla lideri olan Seyfi Cengiz, bu bölgedeki köylüleri Kürt olduklarına ikna etmeye çalışırken yaşadığı ilginç bir kişisel deneyimi anlatıyor. Söylemesine göre köylüler ona sürekli olarak şöyle diyorlarmış: "Biz Kırmancız. Siz bizim Kürt olduğumuzu söylüyorsunuz ama biz Kürt değiliz" (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, Londra, 19 Mayıs 1992). Bu tavra tam karşıt konumda olduğu yukarıda belirtilen Kurmancî-Kürt hakimiyetindeki PKK, Kürt sünni islamcılara karşı tavrını gittikçe yumuşatıyor. Böylece PKK, yeni bir cephe grubunun, *Hereketa Îslamiya Kurdistanê* (Kürdistan İslam Hareketi)'nin *Programı*'nı Aralık 1993'de yayınladı. İlk sıcak bağlantıyı da 99 yaşındaki sünni vaiz Mele (Molla) Abdurrahman ile kurdu.

Kuşkusuz PKK, popülist bir milliyetçi örgüte uygun düşecek biçimde halkın her kesimiyle ilişki kurmaya çalışıyor. Örneğin 1992'nin ortalarında bu kitabın yazarının yaptığı görüşmede PKK lideri Abdullah Öcalan, partisinin hangi dinsel ya da kültürel temelden olursa olsun bütün kürtlere aynı oranda açık olduğunu öne sürüyordu:

> Yezidiler, Hıristiyanlar, aleviler, sünniler, Zazalar ve ayrıca Kurmanci konuşanlar ve Soranice konuşan azınlıklar var. Biz belli bir din, özel bir lehçe ya da bu tür bir şeye bakmıyoruz. Bu noktada yaygın bir eşitlik ve özgürlük var. Hiç kimse kendi dini ya da lehçesini bir avantaj ya da dezavantaj olarak görmüyor; bu çok normal bir şey, herkes birbirine [karşılıklı olarak] saygı duyuyor.

Ancak Türkiye Kürdistanı ve Türkiye'deki aleviler ile Zazaların kültürel ve politik faaliyetlerindeki artışı sorduğumda Öcalan pek de yüce gönüllü olmayan bir biçimde şunu öne sürdü: "Bunların arkasında MİT [Türk istihbarat örgütü]

var. Kürt ulusal bilincinin gelişmesini durdurmak için bunu yapıyorlar."[79]

"Alevi Kürtler" arasındaki tikelci (partikülarist) ulusal duygunun gelişen ağırlığı PKK'yi esnemek zorunda bırakmış olsa bile 1993 sonuna kadar aynı görüş PKK yayınlarında da belirtiliyordu. Dolayısıyla Nisan 1994'ten başlayarak PKK, Alevi Kürt hareketi içindeki durumunu iyileştirme girişimi olarak yeni bir gösterişli renkli dergi (İmam Ali'nin kılıcının adından gelen) *Zülfikâr*'ı yayınlamaya başladı. Tarihi tahrif etmeye de kalkışan PKK, işi bu yayının ilk sayısının ön kapağında yer alan portresinde Kızılbaş isyanın lideri Seyit Rıza'nın başına Kürt ulusal renklerini koyacak noktaya vardırdı! (*Zülfikâr*, Nisan 1994).[80]

Kendisinin esin verdiği ve egemen olduğu "Sürgünde Parlamento"nun ilk toplantısını kutlamak için PKK tarafından yayınlanan gösterişli bir bülten, yalnızca Mart 1995'te (İstanbul) Gaziosmanpaşa'da katledilen "Alevi Kürt" kurbanlar ve Türkiye'deki bütün "Alevi Kürtler"in Kürt olduklarını değil, aynı zamanda Kürt milliyetçi hareketin (açıkça ırksal, kültürel ve etnik olarak Kurmancî Kürtlerinden açıkça farklı olan) Asuri-Keldaniler ve Ermenileri de kapsadığını açıkça dile getiriyordu. Parlamentonun yayınladığı "1 Nolu Kanun" da bütün bu halkların aynı "ortak anavatanı" –Kürdistan!– paylaştıklarını ilan ediyordu (Sürgünde Kürt Parlamentosu 1995: 5, 16).[81]

PKK ya da herhangi bir Kızılbaş ya da Zaza olmayan gücün, böylesi kazanma girişimleriyle "Alevi Kürtler" ya da "Zaza

79-Ayrıca bkz. "Kürdistan'da Aleviliğin Rolü", PKK'nin dergisi *Berxwedan* (15 Mayıs 1993: 159) içinde.

80-Seyit Rıza tarafından önderlik edilen isyan, Dördüncü Bölüm'de tartışılıyor.

81-Bu broşürün Türkçe baskısı, yeni parlamentonun (Parlamenta Kurdistanê Li Derveyê Welat 1995: 4) bütün üyeleri tarafından edilen yeminin Kırmanci dilindeki biçimini de içeriyor. Bu "Kırmanci" biçimin incelenmesi, onun gerçekte Kurmancî olduğunu ancak beş ya da altı Kırmanci sözcükle çeşnilendirildiğini gösteriyor. Söylemeye gerek yok ki böylesi hareketler, yalnızca Kızılbaşların kuşkularını doğrulamaya yarıyor.

Kürtler"i kazanması pek olanaklı gözükmüyor. Çünkü bu kitapta gösterildiği gibi, Türkiye Kürtlerini genel olarak sınıflandırmayla ilgili halklar arasındaki etnik farklılaştırmaların bütün tarihi, Kürtlerin kendi tarihleri konusunda pek bilinçli olmadıklarını –bu süreçte onlara birçok yanlış görüşün aşılandığını– ve bu türden kaba bütünleştirme girişimlerine direndiklerini gösteriyor.

Ne var ki, aynı tarih aynı zamanda Doğu Anadolu'daki Kızılbaş ve Zaza azınlıklar ile PKK gibi Kurmancî Kürt milliyetçileri arasındaki işbirliğinin bütünüyle göz ardı edilmesini de olanaksız kılıyor. Ancak bunun olabilmesi için PKK'nin "Alevi Kürtler" nezdinde Kızılbaş katliamlar için bir üs olmasa da sünni bir Kürt hareket olduğu yönündeki imajı ortadan kaldırması gerekecek. Zazalar kendi özgün kimliklerinin her şeye yayılmış olan bir Kurmancî milliyetçi kültürü tarafından yutulmayacağından emin olmak ihtiyacında olacaklardır. Ne olursa olsun, Kürtler, Kızılbaşlar ve Zazalar arasındaki ayrım, geçmişte olduğu gibi günümüz Türkiyesi'nde de çok önemli olmaya devam edecektir.

Bu kitabın sonraki bölümlerinde defalarca göreceğimiz gibi Kürtler, Kızılbaşlar ve Zazalar arasındaki ayrım, çağdaş Kürt milliyetçi hareketin yapısının açıkça anlaşılması bakımından yaşamsal önemdedir. Şimdilik Türkiye'deki Kürtler olarak bakılan insanların arasındaki dönemsel gerginlikler, açık etnik ve dinsel bölünmelerin Kürt milliyetçiler tarafından çokça aranan (ulusal bir mit olan) tek bir ulusal-kültürel-politik kimliğin oluşturulması yönünde açık bir engel olduğu yorumu yapılabilir.

Modern Türk devletinin, bu gerginliklerin katıksız etnik ve dinsel görünümlerini özümseme ve yatıştırma –en azından periyodik patlamalar biçiminde ortaya çıkan Alevi karşıtı şiddeti önleme– konusundaki yeteneksizliği, Kurmancî-Kürt milliyetçiler ve Dersimli (Kızılbaş) tikelciler arasında olabilecek bölünmelerden yararlanmak için bu yöndeki kışkırtmalara izin

vermeyi tercih ettiği suçlamalarına kapıyı açık bırakacaktır. 1998 sonlarında MİT (Milli İstihbarat Teşkilatı)'in Türkiye'deki aşırı grupların faaliyetleri üzerine hazırladığı bir rapor bu bakımdan iyi bir göstergedir. Raporda alevilerin açıkça "Türk devletini tehlikeye atmak ve ülkeyi istikrarsızlaştırmak" istedikleri sonucuna varılıyor.[82]

82-Bu, *Turkish Probe* (23 Ağustos 1998)'de gazeteciler Hakan Aslaneli ile Metin Demirsar'ın değerlendirmesi.

4-TÜRKİYE'DE KÜRT MİLLİYETÇİ HAREKETİN GELİŞİMİ: 1879-1965

Osmanlı İmparatorluğu

Bugün Kürtler, hepsi de bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nın bir parçası olan Türkiye, Irak ve Suriye devletlerinin sınırları içinde yaşıyorlar. Dolayısıyla onu oluşturan parçalardan birisinin –Kürtlerin– tarihini daha ayrıntılı olarak incelemeye yönelmeden önce bu imparatorluğun kökenleri, bileşimi ve etnik politikalarının bir taslağını çıkartmak anlamlı olacak.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcı Orta Asya'dan Anadolu'ya onbirinci yüzyıl boyunca göç eden Türk aşiretlerinin göçleriyle ve 1071 ile 1243 arasında Selçuklu Türk rejiminin kurulmasıyla başladı (Lapidus 1988:303). Türk yayılmasının çoğu batı yönünde oldu. Bu hareket kısmen dinsel rakipleri olan Şii Safevilerin etkisiyle olsa da Sünni Osmanlılar aynı zamanda (Kürt bölgelerini de içine alan) Doğu Anadolu'yu ve İran'ı kontrol etmek için de mücadele veriyorlardı. 1514'de tarihi Çaldıran Savaşı, Osmanlıların Doğu Anadolu'yu ve Mezopotamya'nın (bugünkü Irak) kuzey (Kürt) kesimini almalarını sağladı (ibid.: 310). Kürtler bu çatışmada merkezi aktör değil, yalnızca Osmanlıların askeri müttefikleri statüsüyle

savaşa katılan ikincil aktörlerdi (Zirinsky 1968: 20-22).[83] Ne yazık ki bu olayın politik anlamı, bu noktadan günümüze kadar Kürtlerin Türk ve Türk olmayan derebeyleri arasında bölünmeleri oldu (ibid.: 20).

Bütün bunların esas politik sonucu ise şu oldu:

> Osmanlı İmparatorluğu ile İranlılar arasındaki sınırlar kesin olarak belirlendiğinde her iki [Safavi ve Osmanlı] imparatorluğun çöküş yıllarında Kürdistan'ın ortası yıpranmış ve halsiz düşmüştü. Kürdistan'ın belki de dörtte üçü Osmanlılar'da kalmıştı. Bu, Osmanlıların Kürtlerle ilişkilerindeki büyük başarılarını yansıtıyordu. Kürtlerin ve Türklerin dinsel ortaklığı iki taraf için de önemli bir çekici unsurdu. Kürtlerin bölünmesi, topraklarının büyük miktarının ve birçok Kürdün İranlılara tahsis edilmesine neden olmuştu (ibid.: 22)

Onyedinci yüzyılın sonuna doğru Osmanlılar, Ukrayna'dan Yemen'e İran'dan Batı Akdeniz'e uzanan heybetli bir imparatorluğa sahiplerdi. Bu geniş imparatorluk üzerinde merkezi yönetim karmaşık bir iş haline gelmişti. Bu durum "Kürt ve Türk halklarının kontrolündeki bazı Anadolu bölgelerinin" "sözde bağımsız haraçgüzar (haraç ödeyen) eyaletler" gibi yönetilmelerine izin veriyordu (Lapidus 1988: 317; Davison 1988: 413).

Kürtlerin "altın çağı" denilen bu kısa dönemde, görünüşte Osmanlıların kontrolü altındaki bölgelerde bazı yarı-özerk emirlikler kurulmuştu. Ancak bütün bu emirlikler, sultan tarafından belirlenen bir vergiyi ödemek zorundaydılar ve çoğu kendi "emirliklerinin" ötesine fazlaca genişleyemiyorlardı.

1837 ile 1850'lerin ortasına kadar Osmanlılar, aşamalı olarak bütün özerkliklerinden yoksun kalan bu devletçikler üzerinde kontrolünü sürdürmeyi başardı. Artık Kürtler üzerine merkezi otorite Kürt olmayanlar tarafından uygulanıyordu. Bu otorite hiçbir zaman tam başarıya ulaşamadı; özerk emirliklerin yenilmesinin ardından on beş-yirmi yıl içinde pratik sonuçlar alınmaya başlandı. Emirliklerin iktidarı, pratikte aşiret

83-Savaşın kendisi ve yol açtığı olaylar hakkında bilgi için, bkz. Bausani (1975: sf. 136). Yine de Zirinsky, Kürtlerin askeri rolünün Osmanlılar için hayati önemde olduğunu düşünüyor gibi görünüyor. Ayrıca bkz. Safastian (1948: 35-6)

beylerinin vahşi kan davalarıyla yer değiştirdi. Ancak bu noktadan sonra Kürt özerkliğiyle ilgili herhangi bir iddia açıkça bir isyan eylemi haline geldi (Zirinsky 1968: 25-6; Nikitine 1956: 163; Edmonds 1957: 8 ve Jwaideh 1960: 212-13).

Osmanlı Meşruiyeti

(Aralarında kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin de bulunduğu) uçsuz bucaksız Müslüman bölgelerin yöneticileri olarak Osmanlı sultanları, meşruiyetlerini islam yasası şeriatın görünürdeki savunucuları olmalarından alıyorlardı (Zeine 1981: 117; Lapidus 1988: 310, 319). Osmanlı kontrolü altındaki değişik aşiretler, islam aracılığıyla politik olarak birleştirilmişlerdi. Yani dinleri onların birincil kimliği durumundaydı. Bu politikanın başında, teorik olarak aynı zamanda ruhsal otorite ve dünyevi lider olan Osmanlı sultanı duruyordu. Ne var ki pratikte sultanlar, kendi laik politik hedeflerine ulaşmak ve imparatorluklarının içindeki değişik toplulukları boyunduruk altında tutmak için dini giderek daha fazla araçsal bir biçimde kullanma eğilimindeydiler (Karpat 1988: 39).

Türk aşiretler, kendi islami ve cemaatsal kimliklerini bırakmaya zorlanmadan "evrensel bir devlete ve merkezi bir politik bütünlüğe sadakat duygusu" geliştirmeye başladılar (ibid.: 38). Dolayısıyla Türk Osmanlı hanedanı sonuçta kurulduğu zaman, yönetici seçkinler bu aynı ilkeler temelinde bir politik yapı inşa ettiler (ibid.).

Kapitalizm öncesi dönemin Osmanlı toprakları bir imparatorluğa dönüşürken Türk olmayan ve gayrı müslim grupları bütünleştirme ihtiyacı Osmanlı yöneticilerinin önüne yeni bir sorun olarak çıktı. Bu toplulukları Türk-İslam politik sistemine sadık olmaya nasıl ikna edebileceklerdi? Osmanlıların buna yanıtı politik çerçevelerini genişletmek biçiminde oldu, böylece bu azınlık grupları açıkça göz önünde bulundurdular. Bu, *millet* sisteminin doğmasıydı.

"Millet" kelimesi, günümüzde genelde "ulus" (nation) kelimesinin eş anlamlısı sayılıyor. Ne var ki Osmanlı döneminde bir grup insanın dinlerinin kılavuzluğunda belli bir yaşam tarzını izlemeleri anlamına geliyordu. Millet, üç Müslüman azınlık, Yunan ortodoks Hıristiyanlar, Ermeni Hıristiyanlar ve Yahudiler için yasayla oluşturulmuştu.[84] Her millet, kendi cemaatinin üzerinde büyük bir kontrol uygulayan cemaat liderleri tarafından idare ediliyordu. Merkezi yönetim tarafından bu liderlerin tanınması, cemaat liderlerine imparatorluğun dışındaki kendi dinsel merkezlerinden oldukça bağımsız olmayı sağlarken, liderler İstanbul'la bağlarını artırmaya çalışıyorlardı (Braude ve Lewis 1982: 69-88; Lapidus 1988: 322-3).

Sultanın izni sayesinde varolan sınırlı günah çıkartma yetkilerinin farkında olan *millet* liderleri, topluluklarını politik olarak sultana sadık kalmaya yöneltiyorlardı. Dolayısıyla son tahlilde Osmanlı İmparatorluğu "vatandaşlığı" dinsel bir temeldeydi. Yine de bu durum etnik öz kimliği yok etmiyordu, çünkü etnik öz kimlik, dine bağlı olmakla birlikte aynı zamanda onu hem meşru kılan hem de geliştiren dinsel kimlikle kaynaşıyordu (Karpat 1988: 43). Kemal Karpat, Osmanlıların sistemini şöyle özetliyor:

> Osmanlı yönetimi, itaat etmeyeni itaat ettirme, uzlaşamayanı uzlaştırma ve etnik-dinsel geçimsizliklerden uyum yaratma sanatıydı. Bu amaçlara ulaşmak için seçilen yöntem, imparatorluğun uyrukları arasındaki dinsel ve toplumsal farklılıkların güçlendirilmesi yöntemiydi. Topluluklar arasında çatışmaların çıkmasını ve suçların işlenmesini azaltmak için açıkça tanımlanmış sınırlar tasarlanırken o topluluğun hakları güvence altına alınıyordu. Böylece topluluklar, ne merkezi yönetim ne de başka topluluklar tarafından baskı altında tutulduklarını düşünmüyorlardı. (ibid.)

İslama bağlı uyruklar üzerindeki yönetimin doğrudan doğruya merkezi yönetim tarafından yürütüldüğü kabul

84-Ortodoks ve Ermeni *milletleri*, dilsel ve etnik farklılıklar nedeniyle ayrıca kendi içlerinde bölünmüştü -Örneğin, Sırplar ve Yunanlılar ortodokslar arasındaydı, Ermeniler ve Gregoryanlar da "Ermeni" Hıristiyan millet içindeydi. Bkz. Karpat (1988:40).

ediliyordu.[85] Bu ilginç bir zıtlık oluşturuyordu; çeşitli gayri müslim azınlıklar *millet* sistemiyle açık bir biçimde güçlendirilir ve korunurken, tek bir kapsayıcı Müslüman kimliğin başarıyla empoze edilmesiyle bunlardan ayrı olan Müslüman azınlıklar (Kürtler, Araplar, Bosnalılar, Türkmenler, vb.) da kontrol altında tutuluyordu.[86]

Milletlerin Parçalara Bölünmesi

Ondokuzuncu Yüzyıl boyunca orijinal Hıristiyan milletlerin parçalanmasını geliştiren iç ve dış baskıların birleşimiyle birlikte bu milletler güçlü bir etnik kimlik geliştirmeye başladılar (ibid.: 46-7). Bu gelişmelerin söz konusu topluluklar arasında ciddi bir milliyetçiliğin başlamasının işareti olduğu genel olarak kabul ediliyor.[87] Bu değişiklikler kapitalist ekonomik ilişkilerin başlaması ve yayılmasıyla birleşti ve aynı zamanda gündeme gelen 1860'lardaki büyük ölçekli nüfus hareketlerinin başlaması gibi başka gelişmelerle birlikte Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ikinci yarısı boyunca Osmanlı İmparatorluğu niteliksel olarak dönüşüme uğradı.

Osmanlı devleti, radikal bir dönüşümden geçerek "etnopolitik" bir bütünlükten hâlâ Müslüman karakterini koruyan "toprağa dayalı bir devlete" (ibid.: 49) dönüştü. Bunun önemi küçümsenmemeli; bireysel uyrukların sadakatları, sultandan "gayri şahsi ulusal Müslüman devlete" doğru yer değiştirdi (ibid.).

85-Bu, sultanın Müslüman uyruklarının yaşamlarının her yönü üzerinde kontrol uyguladığı gibi yanlış bir izlenim yaratmamalı. Karpat'ın (1988: 44) ifade ettiği gibi: "Yönetici Osmanlı seçkinler grubu, gayrimüslimlere olduğu gibi sıradan Müslümanlar hakkında da çok az şeye karışıyordu."

86-Karpat (1988: 45) şunu belirtiyor: "Osmanlı devletinin varlığı boyunca yapılan bütün nüfus sayımlarında Müslümanlar bir grup olarak listelendi ve hiçbir zaman etnik ya da dilsel farklılıklara göre kategorize edilmedi."

87-Karpat (1988: 49) aslında bunu inkâr ediyor. Yine de Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ikinci yarısında "Balkanlarda yeni ulusların ortaya çıkmasıyla sonuçlanan" değişiklikleri kabul ediyor.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dönüşüm, kendi toplumsal çimentosu olarak islamı aldı ve resmi dili olarak da Türkçe'yi aldı. Böylece sultanın gayrimüslim uyrukları, toplumda yeni bir statü elde ettiler. Özerk dinsel cemaatlerin üyeleri olma yerine ilk kez hakim kültür içinde yer alan "azınlık gruplar" haline geldiler (ibid.). Müslümanlar "toprağa dayalı devlete, *vatana*" (ibid.) bağlılık eğilimi içine girdiler: "Bu dönüşüme uğramış Osmanlı devleti içinde yaşayan bireyin politik kimliği, kendi öncellerininkinden bütünüyle farklı bir biçim aldı. Bu dönüşüme Avrupa tarafından zemin hazırlandı ve Avrupa'ya karşı savunma için girilen politik yeniden örgütlenme tasarısı sonuç olarak biçimsel bakımdan Avrupalı karşıtlarına benzeyen bir oluşum yarattı" (ibid.: 50).

İmparatorluk, aynı zamanda islami olduğunu kabul ediyordu; ancak çok geçmeden yöneticiler dini otoritenin politik etkisini kaldırmak için harekete geçtiler. Bağrında ruşeym halinde uluslar barındıran çeşitli öğelerden oluşan imparatorlukta laik milliyetçilik, eski Osmanlı etnik-dinsel politikasında olduğu gibi toplumsal bir çimento olarak işlev görmedi. Sonuç, öngörülebilir olmasa da kaçınılmazdı: imparatorluk birçok farklı ulus-devlete bölündü (ibid.: 50).

Kürt Milliyetçi Hareketinin Ortaya Çıkması

Kürtlerin kendi milli farklılıklarıyla gelişme tarihi ve bunun sonucu olarak Kürt milliyetçi hareketinin ortaya çıkması uzun bir süreçtir. Birçok Kürt tarihi araştırmacısı, 1879-81 yıllarındaki Şeyh Ubeydullah isyanlarının gerçek bir Kürt milliyetçi hareketinin ortaya çıkmasına işaret ettiğini düşünüyor.[88] Önde gelen bir Kürdolog, daha da ileriye giderek Kürt milliyetçiliğinin oluşum izlerini 1806 gibi çok daha eski bir tarihte başlayan plansız ayaklanma ve isyanlarda arıyor. En azından

88-Örneğin, bkz. William F. Tucker, Olson'a (1989: xvi-xvii ve çok yerde) yazılan "Giriş"; Jwaideh (1960: 212-89). Jawad (1981: 4), Ubeydullah isyanının "Kürt milliyetçi bilinçliliğin gelişmesi bakımından yeni bir aşamaya işaret ettiğini" söylüyor.

iki araştırmacı –Basile Nikitine[89] ve Robert Olson[90]– Kürt milliyetçiliğinin başlangıcını sırasıyla 1806 ve 1881'de başlayan ayrı aşamalar biçiminde sınıflandırmaya girişiyor.

Robert Olson ve diğerleri gerçekten de doğru bir sınıflandırmayla Şeyh Ubeydullah isyanını ilk gerçek milliyetçi hareket olarak belirliyor. Ne var ki, öyle olsa bile, bu özel isyanın da bir tarih-öncesi var. Bu döneme, ilk milliyetçi isyanları önceleyen[91] denilebilir ve yüzyıl önceki bu olaylar Kürdistan'ı yabancı egemenlik altına sokacak biçimde işgal edilmiş bir bölgeye çevirmişti. Eğer bu tarih-öncesi dönem göz önünde tutulursa Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareketin ilk filizlendiği dönemden başlayarak günümüze kadarki şematik kronolojik tipolojisi şöyle ifade edilebilir:

–1514-1879: bölünmeden Şeyh Ubeydullah isyanlarına kadarki dönem

–1879-1908: Ubeydullah'ın yenilmesinden Jön Türk isyanına kadarki dönem

–1908-25: Jön Türk isyanından Şeyh Said isyanına kadarki dönem

–1925-38: Şeyh Said isyanından Dersim isyanına kadarki dönem

89-Nikitine'nin (1956: 191) kronolojik tipolojisi de şöyle özetlenebilir:
1) ayaklanmalar ve plansız isyanlar ile kalkışmalar dönemi (1806-1908);
2) Jön Türk devrimi dönemi, bu dönemde Kürtler kendi milliyetlerinin yasal olarak tanınmasının yollarını arıyorlar (1908-14);
3) I. Dünya Savaşı sonrası dönem, bu tarihten itibaren "Kürt sorunu ulusalararası alana taşındı."

90-Olson (1989: 1) değişik aşamaları şöyle sınıflandırıyor:
1) Nehrili Şeyh Ubeydullah hareketi ve şeyhlerin Kürtler arasında en önemli liderler olarak ortaya çıkmasına işaret eden ve 1883'de ölümüyle birlikte sona eren onun kurduğu Kürt Birliği;
2) 1891'de kurulmalarından I. Dünya Savaşı'nın kopmasına kadarki dönemde Hamidiye Alayları'nın rolü;
3) I. Dünya Savaşı olaylarından Sévr Antlaşması (10 Ağustos 1920)'na kadarki dönem;
4) I. Dünya Savaşı'nın ardından savaş sonrası gelişmeler ve Şeyh Said isyanı.

91-Daha tam bir liste için, Nesimi Fıratlı, *Deng* (1989: 37, 37, dipnot 1,9) içinde.

–1938-65: Dersim isyanından modern milliyetçi hareketin şafağına kadarki dönem

–1965-günümüz: modern milliyetçi hareket dönemi

1514'teki Çaldıran Savaşı'nın ardından Kürtlerin tarihi bölünmesinden biraz yukarıda söz edilmişti. Bu gelişmeyle birlikte Kürtlerin Türk ve Türk olmayan beylerin hakimiyeti arasında bölünmeleri bu güne kadar varlığını sürdürdü.

Şeyh Ubeydullah İsyanları

1879 isyanına gerçek bir Kürt milliyetçi ulusal hareketin ortaya çıkmasını temsil eden Şeyh Ubeydullah tarafından önderlik edildi.[92] Ubeydullah, Kuzey Irak'taki Musul vilayetinde bulunan Şemdînan'da üstlenmişti ancak eylemleri bütün Kürtler üzerinde derin etkiler bıraktı. Ubeydullah, dinsel ve politik liderliğin bir birleşimiydi. "Kürt ulusal lider rolünü... dindar bir Müslüman rolüyle birleştirerek ülkesinde islamın eski saflığını yeniden sağlamaya çalışıyordu" (Jwaideh 1960: 216). Şeyh aileleri otoritelerini bireysel zenginlik, bireysel takva[93*] ve "kutsal atalarının" anılarını birleştiren bir sentezden alıyorlardı (ibid.: 217). Ubeydullah özellikle önemli kılan bir faktör de onun güçlü Nakşibendi ya da sufi *tarikatın* lideri olmasıydı. Dinsel konumu kendisine "başka aşiret şeflerinin yönetimi altındaki yerlerde bile" etkili olmasını sağlıyordu (Olson 1989: 1).

Birey olarak döneminin en güçlü Kürt lideri olduğu için Osmanlılar Ubeydullah'ı 1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı'nda Kürt güçlerinin komutanlığına atadı (ibid.: 215). Özerk emirliklerin ezilmesinin ardında rakip Kürt şefler arasında onlarca

92-Kuşkusuz Osmanlı otoritelerine karşı, yukarıda gösterildiği gibi, daha önce de ayaklanmalar olmuştu. Burada önemli nokta, Ubeydullah'ın ilk kez milliyetçi türden bir duygudan esinlenmiş olmasıydı. Bu isyanın tarihi konusunda bazı tartışmalar var. Ben mevcutlar içinde en kapsamlı ve en yetkin olduğu görülen Jwaideh (1960: 247)'de verilen yılı kullanıyorum.

93*Takva: Kendini Allaha adama -çev. notu.-

yıl süren çekişmeler Kürt nüfusun çok sıkıntı çekmesine neden olmuştu; bu yeni savaşın yıkıcı etkileri bu sıkıntıların üzerine "görülmemiş toplumsal ve ekonomik bozukluklar" ekledi (ibid.). Osmanlı otoriteleri bu durumu iyileştiremiyorlardı; bu arada daha önce bu türden zorluklarla karşılaştıklarında Kürtleri biraraya toplayan özerk emirlerin güç ve otoriteleri ortadan kaldırılmıştı (Batatu 19780 76). Osmanlıların neden olduğu liderlik boşluğunu, en azından kısmen kendi otoritesiyle, bir Osmanlı yaratımı olan Şeyh Ubeydullah doldurdu (Olson 1989: 4-5; Jwadieh 1960: 217). Hem Osmanlılar hem de miras aldığı dinsel otorite[94] tarafından içine itildiği yönetici konum zamanla Ubeydullah'ı itaatsizliğe yöneltti.

Rus-Türk Savaşı'nın etkileri Ubeydullah'ın görüşüne göre oldukça kötüydü; savaşan iki güç arasında imzalanan Berlin Antlaşması[95] ise dayanılmaz derecede kötüydü. Antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilere ve Nasturi Hıristiyanlara bazı güvenceler sağlıyordu. Ubeydullah, bunu geleneksel olarak Kürtlerin yaşadıkları Doğu Anadolu topraklarında Ermeni ve olası Hıristiyan Nasturi devletlerinin kurulmasına hazırlık olarak görüyordu.[96] (Nitekim Ermenilere taviz vermek zorunda kaldığı için durumdan memnun olmayan Sultan ile Ubeydullah arasında Ermeni sorunu konusunda birçok ortak nokta vardı.) Söylendiğine göre Ubeydullah, öfkeli biçimde şöyle demişti: "Duyduğum şu: Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracaklar ve Nasturiler İngiliz bayrağını dalgalandıracak ve kendilerini İngiliz uyruğu [?] ilan edecekler. Kadınları silahlandırmak zorunda kalsam bile buna asla izin vermeyeceğim!" (Olson 1989: 5-6).

94-Jwaideh (1960: 216) şöyle yorumluyor: "Kederli, yorgun ve umutsuz nüfusa tanrının gönderdiği birisi gibi görünüyordu ve o da kendisinin gerçekten böyle birisi olduğuna inanıyordu... bizzat Şeyhin kendisi gibi bayrağı altında toplanan ve ona bağlı birçok izleyicisinin onu belli bir misyonla yüklü birisi olarak gördüğüne kuşku yok."

95-Berlin Antlaşması, Osmanlılar ile Çar'ın yetkilileri arasında 13 Temmuz 1878'de imzalandı.

96-Şeyh Ubeydullah'ın bir Ermeni devleti kurulmasından korkmasıyla ilgili tartışma için, bkz. Jwaideh (1960: 231-3).

Ubeydullah, hem politik hem de askeri olarak tepki gösterdi. Politik olarak Kürt Aşiret Birliği'ni[97] kurdu. "Bu, kendi türünde ilk Kürt ittifakıydı" (ibid.: 6). Birlik, İngilizlerle görüşmelere başladı ve Kürtlerin zararına olarak Ermenilerin ve Nasturilerin çıkarlarının geliştirilmesinin sonuçları konusunda İngiliz yetkilileri uyardı. 18 Temmuz 1880'de Şeyh Ubeydullah'ın kendisi Başkale'deki İngiliz konsolos yardımcısına şunları yazdı:

> Kürt ulusu, ayrı bir halktır. Onların dini (başkalarınınkinden) farklıdır; onların yasaları ve gelenekleri ayrıdır... Kendi işlerimizi kendimiz yürütmek istiyoruz. Aksi halde bütün Kürdistan kendi işlerini kendisi ele almaya başlayacak. Bu kötülük tohumlarının sürmesine ve kötü emelleri olan iki hükümetin [Osmanlılar ve İranlılar] ellerinden çektikleri zulme daha fazla tahammül edemezler. (ibid.: 2)[98]

Kürt Birliği, kendisini diplomatik bir saldırıya adadı (Jwaideh 1960: 236-8) ancak aynı zamanda Kürtler askeri olarak da direnişi örgütlemeye başladılar. Osmanlılara karşı isyan 1879'da başladı. Ancak yalnızca beş gün sonra bir Osmanlı taburu tarafından isyan bastırıldı (Olson 1989: 6; Jwaideh 1960: 250-51).[99]

Politikacı Ubeydullah, hemen Osmanlı otoriteleriyle ilişki kurarak "kendisinin [isyana karışma konusunda] masum olduğunu bildirerek olanlar karşısında hoşnutsuzluğunu dile getirdi ve yönetime bağlılığını teyit etti" (ibid.: 251).

Ne var ki sonraki yıl Ubeydullah, İran'a saldırdı.[100] Olson, bunun Osmanlılara karşı yeni bir savaşın ön hazırlığı olduğunu

---

97-Jawad (1981: 4, 26-7, dipnot 21) Kürt Aşiret Birliği'nin Temmuz 1880'deki bir toplantısına "yaklaşık 200 aşiret ve dinsel temsilcinin" katıldığını bildiriyor.

98-Ubeydullah da Amerikan misyoner Dr. Cochran'a 5 Ekim 1880'de Kürtlerin ulusal farkındalıkları konusunda benzer şeyler yazmıştı. Ayrıca bkz. Jwaideh (1960: 227). Örneğin, değişik ülkelerdeki Britanya konsolosluk yetkililerinin ifadeleri, bkz. ibid.: 236-8).

99-Ayrıca bkz. Jwaideh (1960: 247-8),Başkale'deki konsolos yardımcısı olan ve Ubeydullah'ın iki yıldır askeri olarak hazırlandığını düşünen Clayton tarafından yapılan bir açıklamayı örnek veriyor.

100-Jawad (1981: 27, dipnot 22), Ubeydullah'ın bu saldırısını "onun tımarlarına İranlıların saldırmalarının" kışkırttığını öne sürüyor.

düşünüyordu: "Muhtemelen Ubeydullah İran'da gücünü sağlamlaştırdıktan sonra bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını kolaylaştırmak için bu yeni gücü Osmanlı yönetimine karşı kullanmayı planlıyordu" (Olson 1989: 6). Ubeydullah'ın ordusu, İranlılar tarafından bozguna uğratıldı. Türkiye Kürdistanı'na döndüğünde sonuç olarak (Avrupalı güçlerin ısrarıyla harekete geçen) Osmanlılar tarafından yakalandı ve son günlerini geçirmesi için Hicaz'a sürgün edildi (ibid.: 6-7).

Ubeydullah, askeri olarak başarısız oldu ancak onun Türkiye'deki ve ardından İran'daki hareketi Kürt milliyetçiliği için meşaleyi ilk kez yakmayı başardı. Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra "bağımsız bir Kürt devletinin yaratılmasını hedefleyen büyük Kürt milliyetçiliğinin kabul edilen lideri olarak bakıldı" (Jwaideh 1960: 253; Kutschera 1979: 18).

Ubeydullah'ın faaliyetleri aynı zamanda diğer ülkeleri de Kürt sorunu konusunda bir tutum almaya zorladı.[101] Böylece o zamandan bu yana sürekli yinelenen bir durum ortaya çıktı: önemli güçler (o dönemde Rusya, Fransa ve İngiltere) bölgedeki kendi amaçlarını gerçekleştirmek için bağımsız bir Kürt devletini gönülsüz de olsa desteklediler. Bu durum, aynı zamanda büyük sayıda Kürtleri içinde barındıran devletlerin kendi geçici hedefleri için Kürt milliyetçi hareketini yönlendirme girişimleri olan güvenilmez müttefikler olduğunu ilk kez ortaya koydu. Biraz teşvik ve desteğin ötesinde Ubeydullah'a arka çıktıktan sonra Osmanlılar, Ermenileri ve Nasturileri korumak için Avrupalı güçler tarafından Berlin Antlaşması'na konulan tavizleri yok etmek için artık yardımcı olmayacağı ortaya çıkınca şeyhten vazgeçtiler.[102]

Aynı şey fazlasıyla PKK için de geçerli oldu. 1990-91 Körfez

101-Bu konu için Olson (1989: 7)'a müteşekkirim.

102-Osmanlıların Ubeydullah'ı kullanma girişimleri (bunların arasında Kürt Birliği'nin oluşturulması için Osmanlıların kışkırtmada bulunduklarının öne sürülmesi de var) için, bkz. Jwaideh (1960: 240-47, 251-2, 281, 288-90) ve Olson (1989: 7).

Savaşı arifesinde *Amerika'nın Sesi* radyosunun Kürtçe yayınlarında PKK, "özgürlük savaşçıları" olarak benimseniyordu; o zamandan bu yana bütün forumlarda PKK'den yalnızca teröristler olarak söz edilmeye başlandı.[103]

Hamidiye Süvari Alayları'nın 1891'de kurulması, büyük güçlere karşı Kürtleri kullanma arzusu, aynı zamanda Osmanlıların politik/askeri gelişmesinin gerisindeki bir başka mantıktan kaynaklanıyordu. Hamidiye Alayları, hemen hemen bütünüyle Kürt atlılarından oluşuyordu. Yalnızca albayın üstündeki bütün rütbelere bir Türk getirilmişti (Zirinsky 1968: 29; Olson 1989: -9).

Hamidiye Alayları, bazı Ermeni karşıtı vahşet olaylarıyla suçlandı. Bunların en önemlileri, Osmanlılardan ulusal özerklik elde etmek için kendi savaşlarını başlatan Ermenilere karşı Hamidiye Alayları'nın kullanılması sırasında gerçekleşen 1894'teki Sason katliamı ve 1895'deki katliamlardı.[104] McDowall, yalnızca Sason vahşeti sırasında yaklaşık 1000 Ermeni köylünün katledildiğini tahmin ediyor. Daha sonra devam eden Ermeni köylülerin güvensizliklerinin sonucu olarak gelişen tarımsal açlık durumu çok daha kötüleştirmişti. Bu yalnızca bir başlangıçtı. 1895 Eylül'ünde İstanbul'daki yüzlerce Ermeni göstericinin katledilmesine "Kürt hamalların" yardımcı oldukları söyleniyordu. 1895 Ekim'inde söylendiğine göre Trabzon yakınlarında 1000 Ermeni daha Kürtler ve Türkler tarafından katledilmişti. Ardından Erzincan, Bitlis, Erzurum ve diğer yerlerdeki her olayda yüzlerce Ermeni öldürüldü (McDowall 1996: 61 ve Lang 1981:9) McDowall devam ediyor:

103-1991'den yaklaşık 1994'ün ortalarına kadar "özgürlük savaşçıları" sıfatının yalnızca *Amerikanın Sesi* tarafından yapılan Kürtçe radyo yayınlarında kullanıldığını vurgulamak gerekiyor. Öyle görünüyor ki PKK'ye sempatiyi gösteren bu kullanımdaki amaç, Ankara'nın Amerikan yatırım sermayesi ve şirketleri yerine giderek Alman yatırım sermayesine ve şirketlerine izin verme yönündeki eğilimiyle ilgili olarak bir pazarlık aracı elde etmekti. 1994'ün ortalarında Amerika'nın Sesi tarafından eski "terörist" etiketinin yeniden kullanılmaya başlanmasının açıklanması, ABD'nin bu sorunun kendi lehine yeterince çözüldüğünü düşünmesindendir.

104-Ayrıca bkz. Bozarslan (2986: 80-81), bu dönemin Fransız ve İngiliz diplomatik raporlarından aktarma yapıyor.

"[1895] Kasım ayının ilk on gününde Diyarbakır'da yaklaşık 1000 Ermeni ortadan kayboldu. Yaklaşık 3000'er Ermeni ise Arapkir ve Malatya'da kayboldu. Bunları Harput, Sivas, Kayseri ve Urfa'da başka katliamlar izledi. Failler hem Kürt hem de Türk Müslüman vatandaşlar ve aralarında Hamidiye Alayları'nın da bulunduğu Osmanlı askerleriydi" (McDowall 1996: 61, 104).

Yükselen öldürme dalgası 1896'da da devam etti. Yılın sonuna kadar ölü sayısının 200 000 ile 250 000 Ermeni arasında olduğu tahmin ediliyor (Lang 1981: 11). David Marshall Lang ayrıca Kürtlerin 1916-23 Ermeni jenosidinin en azından başlangıç döneminde aktif bir rol oynadıklarını da öne sürüyor. 2000 Ermeni işçinin nasıl gönderildiğini şöyle anlatıyor:

> Temmuz 1915'te görünüşte yol inşa etmeleri için Harput'tan yola çıkartıldılar; fiili olarak hepsi katledildi ve cesetleri terk edilmiş bir mağaranın içine yığıldı. Aynı kader Diyarbakır'a yürümeleri emredilen iki bin silahsız Ermeni askerin başına da geldi: Türk hükümet ajanları yerel Kürt aşiret üyelerini seferber ettiler ve daha sonra Ermeniler çırılçıplak bırakıldı. Türkler ve Kürtler bütün elbiselerini çaldılar. (ibid.: 26)[105]

1890'ların ortalarında Hamidiye Alayları, yaklaşık 47 000 adamı silah altına aldı. Ağustos 1910'da yaklaşık 53 000 adama ulaştılar (Olson 1989: 10-11). Kurmancî konuşan sünni Kürt aşiretler için Hamidiye Alayları'na katılmak yalnızca kendi zenginlik ve etkinliklerini artırmıyor, aynı zamanda ortak bir düşmanı yok etmek için sultan ile birlik oluyorlardı. Hamidiye Alayları'nın önemli bir işlevi de Ermeni milliyetçi komitacı milislere karşı çarpışmaktı (Bozarslan 1986: 83). Ermenilerin kıyımına katılmanın dışında Hamidiye Alayları, söylendiğine göre Ermeni sivillere karşı yürütülen "onların topraklarına el koyma, silahsızlandırılmaları" vb. türünden resmi cezalandırmalara da gönderilmişti (ibid.: 84). Söylendiğine göre "Ermeniler başlıca hedef olsalar" da Kızılbaşların, hatta

105-Sivas doğumlu Hıristiyan misyoner Peder Henry H. Riggs (1997: birçok yerde), 1915'de jenosidden kaçan birçok Ermeni'nin Dersimlilere sığındıklarını bildiriyor.

Hamidiye Alayları'na katılmayan sünni Kürt aşiretlerin toprakları da silah gücüne dayalı yöntemlerle soyulmuştu (McDowall 1996: 60; Bozarslan 1986: 84). Bazı Kürt milliyetçilere 1918 ya da 1919'da "Ermenilerin bütünüyle ortadan kaldırılması sürecinin" başlatılacağı tehdidi söylenmişti (ibid.:90, 302, dipnot 87).

Her ne kadar Olson, Hamidiye Alayları'nın oluşturulmasının "Kürt milliyetçiliğinin evrimi bakımından hem olumsuz hem de olumlu sonuçlarının olduğunu" (Olson 1989: 11) öne sürse de, Hamidiye Alayları'nın oluşturulması aynı zamanda Kürt milliyetçi hareketinin gelişmesinde yeni bir dönemin de başlangıcına işaret ediyordu. Burada iki nokta önemli... Hamidiye Alayları'na askerler aşiret temelinde alınmış ve örgütlenmişti; Hamidiye Alayları belli aşiretlerden oluşmuştu. Örneğin Kürt Cibran aşiretinin üyeleri İkinci Cibran Hamidiye Alayı'nı oluşturmuştu (ibid.:9, 11). Şu ya da bu nedenle Hamidiye Alayı oluşturmayı kabul etmeyen aşiretler (en yaygın neden bunların Alevi aşiretler olmasıydı), Hamidiye Alayları'na katılmayı kabul eden geleneksel rakiplerinin elinden silahlı yağmalara ve başka zulümlere maruz kaldılar.

Dolayısıyla Hamidiye Alayları'nın olumsuz etkisi aşiretler arasındaki düşmanlıkları artırmasıydı. Bunun acı faturası 1925'de Şeyh Said isyanı sırasında ortaya çıktı. O zaman Alevi aşiretler, yalnızca isyana katılmayı reddetmekle kalmadılar, bazıları Türk tarafında yer alıp sünni Şeyh Said'e karşı savaştılar (ibid.: 11-12) Bu bakımdan Hamidiye alaylarının Kürtler arasındaki aşiretçi eğilimleri ve/veya farklılıkları güçlendirdiğini ve Ubeydullah isyanının başlangıcındaki daha geniş, Kürtleri bir bütün olarak, ulusal bir bakışla ele alma eğilimini baltaladığını söyleyebiliriz.

Buna bir gözlemcinin dikkat çektiği bir eğilimi de ekleyebiliriz. Buna göre Hamidiye Alayları'na katılan aşiretler, en azından Sultan Abdülhamit'in saltanatı boyunca Osmanlı devleti ile yeniden bütünleştiler (Bozarslan 1986: 84-5).

Olumlu yandan alındığında, paradoksal bir biçimde Hamidiye Alayları, bunlara katılan Kürtlerin çoğunun ilk kez hemen hemen İstanbul'da alınabilecek olana denk bir eğitim almalarını sağlamanın yanı sıra onbinlerce Kürdü, Türk ve Balkan milliyetçilikleri gibi patlayıcı düşüncelerle yüz yüze getirdi. (Sultan, ağaların oğulları için aşiret okulları kurdurmuştu.) Bu deneyimler birçok Hamidiyelinin en azından başlangıç halinde milliyetçi bir görüş geliştirmelerine neden olan bir etki yarattı. Osmanlı hanedanı yönetiminin gözle görülür zayıflaması, böylesi eğilimleri yalnızca teşvik ediyordu (Olson 1989: 12-14; Bozarslan 1986: 82-3).[106]

Son olarak Hamidiye Alayları aşiretçiliği geliştirmenin yanı sıra "milliyetçiliğin geleneksel taşıyıcıları olan zanaat ve ticaret sınıfının ortaya çıkmasını" engellerken, alayların oluşturulması "aynı zamanda Kürdistan'daki güç dengesinde bir değişiklik anlamına gelerek şeyhlerin gücünün azalmasına yol açtı" (Olson 1989: 14).[107]

Dolayısıyla Hamidiye Alayları'nın etkisi Kürt milliyetçiliğinin bakış açısından oldukça çelişkili olarak görülmek zorunda. Bu yıllardaki bilançoyu çıkartmak oldukça zor. Bir yandan toplumsal gerginlikleri arttırarak kuşkusuz aşiret darkafalılığının gelişmesini sağladı; ancak öte yandan Hamidiye Alayları, Olson'un sözleriyle "sünni Kürtler arasında dayanışma duygularının güçlenmesine katkıda bulundu ve birçok genç Kürde liderlik yapma fırsatını sundu. Hamidiye Alayları aynı zamanda birçok Kürde askeri teknoloji ve donanım bilgilerini öğrenmenin yanı sıra onları kullanma yeteneğini de kazandırdı" (Zirinsky 1968: 30).[108]

106-Bozarslan (1986: 82-3), Hamidiye şeflerinin, Ermenilere karşı "felç olmuş olan" sultan olmadan büyük bir askeri güç toplamaya başladıklarını gözlemliyor.

107-Olson (1989: 14), ne olursa olsun bu potansiyel orta sınıfın "önemli bir kısmının" Türk olduğunu ekliyor. "Bunların güçlerindeki bir artış, Kürt milliyetçiliğinin gelişmesinin pek yararına olmayacaktı."

108-Olson (1989: 15), belki de bu askeri eğitimin değerini abartıyor, çünkü Hamidiye Alayları, ne de olsa süvariydi ve işlevi bununla sınırlıydı.

Üstünlüklerini pekiştirme girişimlerine rağmen Hamidiye süvarilerinin birçoğu milliyetçi isyancılar haline gelerek 1908 Jön Türk isyanına aktif olarak katıldılar (ibid.). Bu da Kürt milliyetçiliğinin sonraki evrim aşaması için bir çerçeve oluşturdu.

Hamidiye Alayları'nın resmi statüsü, tehlikeli bir iş olmadıkça faaliyetlerini rapor etmede gevşekti. 1890'larda bölgede seyahat eden N. F. B. Lynch, "korkmuş olan yetkililerin" "asker kılığına girmiş haydutlar"a raporlarında dikkatli göndermelerde bulunuyorlardı (McDowall 1996: 60). Böylece 1890'lar kadar geç bir dönemde Kürt milliyetçisi oldukları farzedilenler haydutlar olarak tasvir ediliyorlardı. Gerçekten de Hamidiyelilerin acayiplikleri, ilk Kürt milliyetçi isyanların liderleri tarafından başlatılan gelenekle mükemmel bir uyum gösteriyordu; Hamidiye Kürtlerinin başında "kendisinden önce babasının yaptığı gibi Hıristiyan köylerini sürekli taciz eden bir Hamidiye subayı olan Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Muhammed Sadık vardı" (ibid.: 65)

Jön Türk İsyanı

1820'lerden itibaren harap olmuş Osmanlı İmparatorluğu'nu modernize etmek ve merkezileştirmek için art arda gelen Osmanlı sultanları tarafından girişimler sürdürüldü (merkezi yönetimin güçlendirilmesi için kurumsallaşma artırıldı, gelişen yeni bir kesim olarak Osmanlı bürokrasisi güçlendirildi). Bu modernleşme atılımının en yüksek noktası 1839-71, Tanzimat (reform) dönemi olarak bilinen dönemdi (Zürcher 1995: 41-74; Shaw 1977: 105-15). Bu arada bürokrasinin büyüyen gücü, aşamalı olarak sultanın gücünü bile aştı (Zürcher 1995: 52). 1876'da Namık Kemal'in liderliğinde olan Genç Osmanlılar'ın "anayasal muhalefeti", sultanın gücünün üzerinde anayasal bir fren yerleştirmenin yollarını arıyor, İslami geleneklere çağrı yaparken aynı zamanda açıkça çelişkili bir hedef olarak Montesquieu'dan esinlenen ve "1831

Belçika Anayasası'na dayanan bir anayasa modeline" (Huntington 1968: 161) dayanan modern bir devletin kurulmasını savunuyordu.

Ne var ki, işin aslında Genç Osmanlılar, Tanzimat reformlarının birçoğunu yadsımaya çalışıyordu. Namık Kemal'in hareketi, Sultan Abdülaziz'i (1861-76) görevi bırakmaya zorlayıp, onun halefi II. Abdülhamit'i (1876-1909) parlamentoyu dağıtmaya zorladı (ibid.). (Çoğunlukla imparatorluk seçkinlerinin yüksek eğitim sistemi olsa bile) eğitim gibi bazı alanlarda reformların sürmesine izin verilirken (Hansen 1991: 292-3) gerçekten önemli değişiklik önerileri engelleniyordu. Çiftçilik sistemindeki vergi gelirleri kayıplarının ortadan kaldırılması, merkezi yönetimin normal işleyişini mali olarak sürdürmek için gerekliydi. Bunun için tedbirli reform planları gerekiyordu. Ne var ki Sultan, o dönemde bunu uygulamak için politik ve idari kapasite bakımından oldukça yetersizdi (ibid.: 292).

Bunun yerine sonuçta yaygın etkileri olan belli yasal tedbirler uygulamaya konuldu. Bunların hiçbirisi Osmanlılar yada Kürtlerin çoğu için iyi sonuç getirmedi. Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ortalarına doğru "özel mülkiyeti kabul eden bir ticari yasa, bir toprak yasası ve bir deniz ticareti yasası" vardı (ibid.: 293). Doğallıkla hemen ardından ve doğrudan doğruya çevrilen toprakları, tarımla uğraşan Kürtleri ilgilendiren yeni bir toprak yasası çıktı. Para sıkıntısı içindeki Osmanlılar bütün Avrupa ülkeleri ile ticari antlaşmalar imzaladı (1838-41) ve 1850'lerde başlayan bir dış kamu borçlanması uygulaması ortaya çıktı. Bu durum, 1875-76 arasında ülkenin Avrupa'ya olan büyük borçlarıyla Osmanlı ekonomisini hizmet göremez bir hale getirdi. Bu mali yetersizlik, Avrupalı güçlere Osmanlı devletinin maliyesi üzerinde kendi kontrollerini dayatmak için gerekli bahaneyi sağladı. Bu, Avrupalı güçlerin Osmanlı ekonomisine ilk kez hiçbir sınır tanımadan nasıl girebildiklerini açıklıyor. Bu güçlü dış güçler şimdi Osmanlı ekonomisine daha derinlemesine nüfuz ederken, sonraki bölümde tartışılacağı gibi Anadolu'nun

Kürt bölgesi de dahil yeni tomurcuklanan kırılgan yerel imalat sanayisini boğma eğilimini ortaya koyuyordu.

Anadolu'nun Kürdistan kesimi de dahil imparatorluğun her yanındaki yoksul köylüler, tarımsal vergi sistemindeki reform girişimlerinden en çok zarar görenler olmuş gibiydi. 1839 Tanzimat Fermanı, toplam tarımsal üretimin yüzde onu kadar çiftçilerden vergi toplanmasını belirlemişti. Devletin mali krizi derinleşirken bu miktar sık sık % 15'e çıkartıldı. Bent Hansen'in bildirdiğine göre "Ayrıca toplanan vergiler çok azalıyor, esas olarak yük, korunmasız küçük köylülerin üzerine binerken, büyük toprak sahipleri genellikle vergilendirilmiyordu" (ibid.: 299). Hansen şunları ekliyor: "Üretkenliğin düşük düzeyi, hasatın belirsiz hava koşullarına bağımlı olması ve ağır devlet vergileri, hem küçük üreticiyi hem de kiracı köylüleri, yüzde 20'den yüzde 120'ye kadar faiz oranlarıyla sürekli olarak tefecilere borçlanmaya yöneltiyordu. Küçük üreticiler sıklıkla bir yıldan diğerine hayatta kalabilmek için mücadele etmek zorundaydılar" (ibid.).

Sanki durumu daha da kötüleştirmek ister gibi tüm Ondokuzuncu Yüzyıl boyunca daha önceki Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinden sürekli bir göçmen dalgası sürdü. Bu da eski eyaletlerden gelen Müslüman göçmen yerleşimcilerin ülkedeki sayılarını artırdı. Bunlara "tarımsal olarak uygun olan Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerine" yerleşme izni verildi (ibid.: 297)

Dolayısıyla genelde Tanzimat sürecinde söz verilen reformlar verimli sonuç vermedi. Daha önce gösterildiği gibi birçok coşkulu reformcu, Osmanlı bürokrasisinin kendisinin bir kesimini oluşturuyordu. Şimdi muhalefette olan bu bürokratik reformcular "olumlu düşünmeyi bıraktılar ... belli bir dönüşüm geçirdiler ve ardından daha radikal bir biçimde Jön Türkler olarak yeniden ortaya çıktılar" (Keyder 1987: 52). İmparatorluğun sürekli olarak dağılmakta olduğuna şahit olan Jön Türkler, "devleti kurtarmanın" bir yolu olarak ekonomik geriliğe

son vermeyi umutsuz bir biçimde arıyorlardı. Hiçbir zaman uygulanacak açık bir programları olmasa (ibid.: 59) da her derde deva bir ilaç olarak "korunmuş bir iç pazarın oluşturulması"nın yolunu aradılar. Yalnızca devlet makinesini ele geçirdiklerinde "bu her şeye gücü yeten konumla bir burjuvazi vekili olarak hizmet edecek bir yandaş grup yaratılabilirdi" (ibid.: 53).

Jön Türk hareketindeki en önemli eylemciler, genç ordu subaylarıydı. Coşkulu milliyetçilikleriyle sultanın emperyalistlere karşı Osmanlı topraklarını koruyamayacağından korkuyorlardı. 1908'de Jön Türk askeri birlikleri, modern dönemde Türkiye'deki ilk askeri darbeyi gerçekleştirip aşamalı olarak bir askeri diktatörlüğü yerleştirdi. Enver Paşa gibi kıdemli askeri subaylar hükümeti askeri bir komutan gibi yönetmeye başladılar (Renkliyıldırım 1985: 9-10; Rustow 1959: 516). İlk İttihat ve Terakki Komitesi (İTK)'nin dört üyesinden ikisinin de aralarında bulunduğu bazı Kürtler, Jön Türk hareketi tarafından kurulan hükümetin ileri gelenleri oldular. Jön Türk hareketine katılan Kürtler arasında bazı geleneksel Kürt ailelerin reisleri de vardı (Renkliyıldırım 1958: 9 -10; Rustow: 516).

Jön Türkler, imparatorluğun yalnızca Türk milliyetçiliği temelinin kabul edilmesiyle kurtulabileceğine inanıyordular. Türklere Türk milliyetçiliğini aşılamayı başardılar ancak bunun bir fiyatı vardı. Eğer Türk milliyetçiliği şimdi imparatorluğun leitmotifi (ana motif) haline gelmişse, Türk olmayan insanlar kaçınılmaz olarak boyun eğen milletler durumuna gelmişti. Bu da tüm imparatorlukta başka milliyetçilikleri besledi (Zirinsky 1968: 30, 31).[109]

Nisan 1909'da sultan yanlıları tarafından yapılan başarısız bir karşı devrimden sonra Balkanlardaki topraklarda milliyetçi kalkışmalar başladığında imparatorluğun uyruk halklarının İTK yönetimi için başlangıçta duydukları coşku çok geçmeden tepkiye dönüştü. İTK hükümeti, kararlı bir zorla Türkleştirme

109-Zirinsky (1968: 31), Kürt milliyetçi faaliyetin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Araplar ve Ermenilerinki kadar verimli olmadığını ekliyor.

programı uygulamaya başlayarak ve ulusal merkezileşme ve güçlü ekonomik gelişme politikası izleyerek bu isyanları ezmeye çalıştı. Dolayısıyla bu politika yerli Türk milliyetçi burjuvazisinin yaratılmasını büyük oranda besledi (Keyder 1987: 61 ve Jwaideh 1960: 296-7).

Paradoksal bir biçimde Jön Türkler'in milliyetçi idealizminden esinlenen –ve onların zorla Türkleştirme uygulamalarının geri tepmesiyle– Kürt milliyetçiler şimdi ilk kez şehirlerde örgütlenmeye başlamışlardı.[110] Genelde Kürt İlerleme ve Karşılıklı Yardım Cemiyeti (Kürt Terakki ve Teavûn Cemiyeti) olarak bilinen Kürdistan Teâli ve Terakki Cemiyeti (*Kürdistan İlerleme ve Yükseliş Cemiyeti*-KTTC) İstanbul'da ortaya çıktı. Kurucuları arasında bir paşa ve Şeyh Ubeydullah'ın oğlu vardı ancak ağır basan güç, 1850'lerin ortalarında yarı özerk Kürt emirlikleri ortadan kaldırıldıktan sonra Kahire'ye kaçan Bedirxan (Bedirhan) ailesiydi (van Bruinessen 1978: 369; Olson 1989: 15; Jwaideh 1960: 297-8).[111]

KTTC, gerçekten küçük, seçkin şehirli aristokrat bir gruptu ve Türkiye Kürdistanı'nda bulunan, çıkarlarını temsil ettiğini öne sürdüğü halktan insanlara hiçbir gerçek bağı yoktu. Bu Kürt ileri gelenleri ile İstanbul'un hemen hemen aynı mahallelerinde yaşayan Kürt işçilerin büyük kısmının KTTC ile hiçbir bağları yoktu (van Bruinessen 1978: 369-70). KTTC'nin İstanbul'daki Kürt çocukları için bir okul kuran kültürel bir kanadı, Kürt Neşri Maarif Cemiyeti (Kürtçe Eğitimi Yayma Cemiyeti) vardı ve Kürdistan dergisini yayınlamaya başladı. Bu dergiyi ilk olarak Emir Bedirhan'ın oğulları görece güvenli olan Kahire'de çıkarmaya başlamışlardı (Zirinsky 1968: 32-3; Jwaideh 1960: 298-9: 15).

Jön Türkler'le birlikte çalışmaya yönelik bütün girişimlere

110-Doğu'daki Arap milliyetçiliği de Osmanlılara karşı benzer bir biçimde davrandı. Bkz. Zeine (1981:79-80).

111-Bedirhan ailesi, Şeyh Ubeydullah'ın gücü artmadan önce Batı Irak/Güneydoğu Türkiye Kürdistanı'ndaki geleneksel yönetici seçkinlerdir. Bkz. Olson (1989:1).

rağmen Kürt Terakki ve Teavûn Cemiyeti, 1909'da baskıya uğradı ve liderleri ölüme mahkum edildi (Jwaideh 1960: 298; Zirinsky 1968: 31-2; Olson 1989: 15). Ne var ki, yaklaşık 1912'de Rojî Kurd (Kürd Günlüğü) gazetesini yayınlayan İstanbul'daki Kürt öğrenciler tarafından yeni bir örgüt kuruldu (Jwaideh 1960: 299; Olson 1989: 16-17).[112] Hêvî-Kürt Cemiyeti üyeleri, "şehirli, Osmanlılaşmış seçkinlerin oğullarıydı. Birçok Jön Türk gibi aynı toplumsal tabakaya aitlerdi; romantik milliyetçilikleri Türk milliyetçilerininkine paraleldi." Hêvî-Kürt Cemiyeti, İstanbul'daki Hamidiye Okulu'ndan genç üyelere de sahipti. Bu örgütteki öncü güç rolünü, Osmanlılar altında yüksek görevler almış en önde gelen ünlü bir aile olan Cemil Paşa ailesi oynuyordu. (van Bruinessen 1978: 370).

Hem KTTC hem de Hêvî-Kürt Cemiyeti için politika "bir centilmenler oyunuydu". Ayrıca en azından KTTC için Kürtlerin bağımsızlığı, yalnızca "Müttefiklerle iş çevirmenin" bir aracıydı (van Bruinessen 1978: 370).

Hem bu dönemdeki Kürt milliyetçiliğinin popülaritesinin hem de birçok geleneksel Kürt seçkini tarafından algılanan Jön Türklerin laik tehdidinin ortaya çıkması, aralarında Kürt şeyhlerinin de bulunduğu şeyhler tarafından yönetilen Sufi kardeşlikler ya da tarikatlardaki Kürtler arasında bile Kürt milliyetçi düşüncelerin yayılmasını sağladı. Yaklaşık otuz yıl önceki Şeyh Ubeydullah gibi bu Kürt şeyhler de Kürt kültürü ile politik milliyetçiliği islam bayrağı altında karıştırdılar (Jwaideh 1960: 302-7; Olson 1989: 16-17).

Michael Zirinsky, I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Kürt milliyetçiliğinin bu çeşitlenmesini iki temel faktörün sonucu olarak açıklıyor: yarı özerk devletçiklerin ezilmesinin neden olduğu bağımlılık duygusu bu emirliklerin sürgündeki yönetici ailelerinin yeniden iktidarı almak isteyen kararlı bir göçmen seçkin grup haline dönüşmesiyle birleşti (Zirinsky 1968:

112-Jwaideh (1960: 199), Hêvî'nin kuruluş tarihini 1910 olarak verirken, Olson (1989: 16-17), kuruluşu 1912 tarihine yerleştiriyor.

31). Kuşkusuz buna Jön Türk milliyetçiliğinin ve onun Kürtler için yarattığı hayal kırıcı sonuçların sağladığı küskünlüğün yarattığı güçlü ivmeyi de eklemeliyiz. I. Dünya Savaşı da aristokratik Kürt ileri gelenlerin tecritini kırmıştı. Daha önce dikkat çekilmiş olan Osmanlı otoriteleri tarafından örgütlenen Kürt aşiret milislerin Doğu Anadolu'daki geriye kalan Ermenilerin çoğunu bölgeden çıkartmaları gibi Türkiye Kürdistanı bakımından önemli olaylar sayesinde genel Kürt nüfus da hareketlenmişti.

Martin van Bruinessen "Bir Kürt ulusal devleti şimdi daha kolaydı" diye öne sürüyor ancak bu durumun Kürt liderlerini başarılı olmak için yardım elde etme yönünde girişimde bulunmak üzere muzaffer Müttefiklerle hemen görüşmeye yönelttiğini ekliyor. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki Türklerin İngilizlere karşı bir silah olarak kullanmak için bilinçli olarak Kürt milliyetçiliğini teşvik ettikleri de bildiriliyordu. Kürtlere "bir Türk-Kürt devleti içinde" bir tür belirsiz özerklik statüsü öneriliyordu (Jwaideh 1960: 383-97; van Bruinessen 1978: 372).

Bağımsızlık ya da özerklik düşüncesi şimdi "yüksek resmi görevlerde olan" aristokratik ileri gelenlerde ve şehirli orta sınıftan başlayarak aynı zamanda aşiret şeflerine kadar yayılıyordu. Bütün bu seçkin tabakalar artık o dönemin büyük güçleriyle ilişki kurmaya çalışıyorlardı (ibid.)[113] Hiç kuşkusuz kendilerini destekleyen seçkinlerin statüsü nedeniyle Kürt milliyetçiliği sıklıkla tedbirli davranıyor, kendini sınırlıyordu. Dolayısıyla Osmanlı meclisinde başkan olan Mehmet Şerif Paşa "İstanbul hükümetine bağlı kalarak" yalnızca özerklik istiyordu (ibid.: 373).

113-Van Bruinessen (1987: 372) ekliyor:
Herkes bağımsız Kürdistan'da rol oynamak istiyor. Hiç kimse başkalarına boyun eğmek istemiyor. Kendi şanslarını artırmak için birçoğu ilgili dış güçlerin birisiyle ya da çoğuyla ilişki kuruyor: İstanbul hükümeti, Müttefikler (özellikle İngiltere) ve Kemalistler... (Ruslar [Ekim 1917] devrimden sonra bir Kürt vassal devletin yaratılması ve korunması konusunda artık güvenilmezlerdi). [Başka bir yerde ise şunu ekliyor: "ancak onlara bile yanaşılmıştı" (van Bruinessen 1992: 278].

Kürt şehirli ileri gelenler için işin aslında bu noktada "milliyetçilik" yalnızca Osmanlıların I. Dünya Savaşı'ndaki yenilmeleriyle ortaya çıkan yeni ortamdaki "geleneksel" güç oyunları anlamına geliyordu (ibid.: 375-6). Dolayısıyla 1919'un başlarına kadar (1918'de kurulmuş bir örgüt olan ve aşağıda kısaca ele alınacak olan) Kürdistan Teâli Cemiyeti üyeleri kararlı bir biçimde şuna bağlı kaldılar:

> Türk-Kürt milliyetçiliği oluşturmak ve çok yararlı gibi görünen bir yol olarak Jön Türk unsurlarla işbirliği yapmak. Sonraki yıl Türklere karşı döndüler ve tam bağımsız Kürdistan düşüncesini yaymaya başladılar. Alaycı bir İngiliz gözlemci bu değişikliği, ABD Başkanı Wilson'un uluslara kendi kaderini tayin hakkını tanıyan "ondördüncü ilkesi" tarafından uyandırılan hırsın bir sonucu olarak açıklıyordu... (ibid.)

Van Bruinessen ayrıca dikkat çektiği gibi birçok geleneksel Kürt liderin:

> "milliyetçiliği", kendi ekonomik ve politik güçlerini genişletme arzusundan daha öteye fazla bir anlam taşımıyordu. Birleşik bir Kürdistan düşüncesi pek bir anlam taşımıyordu ya da onlara cazip gelmiyordu. Geleneksel düşmanlıklar ve rekabet, önceden olduğu gibi aşiret şeflerinin hareketini belirliyordu. Kendilerini Kürt milliyetçisi olarak adlandıran şefler, daha sonraki Kürt milliyetçi isyanlarının bazılarına karşı konum aldılar. (ibid.: 373)

Bu değerlendirme, bu noktada Kürt milliyetçi hareketten modern biçimlere tam olarak geçme konusunda acele sonuç çıkarmak konusunda çok ihtiyatlı olan Robert Olson tarafından da doğrulanıyor. Şöyle yazıyor:

> Hêvî-Kürt Cemiyeti üyeleri, Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti kurucuları gibi... hala geleneksel ve dinsel özellikli, milliyetçilik ideali halifeye, özellikle II. Abdülhamit [halife 1876-1909] tarafından uygulanan makama bağlı olan Doğu Anadolu'daki kendi insanlarından oldukça ayrıydılar. Hamidiyelerin subayları ve liderleri, kendi şehirli kardeşleriyle işbirliği yapmaya pek istekli değillerdi. I. Dünya Savaşı'nın hızlanması işbirliğini gerekli hale getirdi. (Olson 1989: 16)

Büyük Savaş, Kürtlerin büyük yıkımına neden olmuştu. Osmanlı ordusunda görev yapan ya da savaş zamanındaki katliamlarda ölen Kürtler tahmini 300 000 iken, "soğuk, açlık ve salgın hastalıklardan" ölenlerin rakamı belki de daha fazlaydı

(Jwaideh 1960: 362).[114] Bütün bunların yanı sıra:

> Savaş sırasında Kürt nüfusun yerinden yurdundan kopması oldukça fazlaydı. Rus ordusunun yaklaşmasıyla Türkiye Kürdistanı'ndaki evlerinden kaçan Kürtlere ek olarak Osmanlı otoriteleri tarafından örgütlenen büyük ölçekli tehcirler de gündeme gelmişti... Chirguh'a göre Türk Mücahirin İdaresi'nin kayıtları 700 000 Kürdün evlerini terk etmeye zorlandığını gösteriyor. Kürt kaynaklar, bu insanların çoğunun değişik hedeflere ulaşmadan önce açlık, soğuk ve hastalıktan öldüklerini bildiriyor (ibid.: 368-9).

Sürgündeki değişik geleneksel Kürt liderleri Osmanlılara karşı İngiliz ve Rus yetkililerle askeri işbirliği yapmak için görüşmeye çalışmış olsalar da I. Dünya Savaşı sırasında Kürt milliyetçi hareketinde herhangi bir yükselişe ilişkin çok az kanıt var.

İstanbul Hükümeti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Savaşın hemen ardından Kürdistan Teâlî Cemiyeti (KTC) –artık feshedilmiş olan Kürdistan Teâlî ve Terakki Cemiyeti ile karıştırılmasın– Şeyh Abdülkadir başkanlığında İstanbul'da kuruldu. Liderleri arasında Dersim, Harput ve Malatya'nın iyi bilinen liderleri vardı. Bu sırada kurulan başka benzer cemiyetler de vardı (ibid.: Bozarslan 1986: 95-6).

KTC, şimdi Kürt milliyetçiliğinin üç bileşeninin –benzer bir isme sahip ilk örgütte yer alan eski milliyetçiler, genç, orta sınıf kesimlerden yeni şehirli milliyetçiler ve milliyetçi aşiret şefleri– temsilcilerini içinde barındırıyordu (van Bruinessen 1978: 373)[115] Bu örgüt, "İstanbul'daki düşük sınıflardan çok sayıda" Kürdü birleştiren İstanbul'daki Kürt loncaların da aralarında bulunduğu İstanbullu Kürtlerin yarısının desteğine sahip olduğunu öne sürecek bir noktaya kadar büyüdü ve 1920'de Seyyid Abdülkadir'e bağlılığını ilan etti (van Bruinessen 1978: 373, 446, dipnot 34).

114-Bu rakamlarla ilgili olarak Jwaideh'in kaynağı, Zaki tarafından yapılan bir açıklama, *Tarikh al-Kurd*. Jwaideh (1960: 361) Zaki'nin "Türk Ordusu'nda yüksek bir konumda olduğunu" öne sürüyor. Kürdistan üzerine savaşın etkilerinin çok iyi bir genel tasviri için bkz. Jwaideh (1960: 360-69).

115-Ayrıca benzer bir yorum için, bkz. Bozarslan (1986: 95-104).

KTC'nin bileşiminin genişlemesi, şaşırtıcı olmayan bir biçimde görüşlerde belli bir heterojenliğine neden oluyordu (Bozarslan 1986: 96). Üyelerinin çoğunluğu laik eğilimli, Jön Türklerle yaşadıkları deneyimlerle gelişmiş, eğitimli insanlar olmasına rağmen KTC, resmi olarak "dinsel bir tavır almıştı" (ibid.: 102). Ne yazık ki belli bakımlardan kendi çöküşünün tohumlarını taşıyan KTC'nin bu geniş tabanı, yine de Kürt milliyetçi hareketi bakımından yeni bir döneme işaret ediyordu. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kurulması gerçekten... "modern Kürt milliyetçiliğinin gerçek doğumu" anlamına geliyordu (ibid.: 96). KTC'nin oluşması, ilkel Kürt milliyetçi eğilimlerin "modern ve dinamik bir milliyetçiliğe" evrilmesini temsil ediyor. Bu, herhangi bir modern değişimin gerçekleşmesine önderlik etme yeteneği gösteremeyen "geleneksel güçlere" rağmen, tarihte ilk kez "önemli bir faktör olarak ortaya çıkan" yeni hareket tarafından seferber edilen güçleri oluşturuyordu (ibid.: 103).

ABD başkanı Wilson'un sömürgecilikten çıkışla ilgili ünlü "Ondört İlkesi"ni coşkuyla onaylayan Kürdistan Teâlî Cemiyeti, özellikle İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurmak için güçlü bir diplomatik çalışma yürüttü. Aynı zamanda bağımsız bir Kürdistan'ın ortaya çıkması için haklı gerekçeler aranıyordu. Örgüt, işlenmiş bir milliyetçi propagandanın yürütülmesi ve "geç kalmış kültürel rönesansın ve bir milliyetçiliğin" geliştirilmesi için özellikle Ehmedê Xanî'in Mem û Zîn'inden yararlanarak kendisini "Kürt folklor kaynaklarını araştırmaya adamıştı" (ibid.:101-4).[116]

Resmi tutumundaki "dinselliğe" rağmen Kürdistan Teâlî Cemiyeti, dinsel fanatizmle ilgili daha az eleştirel değildi. Gerçekten de KTC'nin bir Kürt "askeri doktoru ve İçtihat dergisinin başyazarı, Jön Türkler'den ve daha sonra Kemalizmden derin bir biçimde etkilenmiş olan" Abdullah Cevdet'in

116-Herhangi bir Kürt milliyetçisinin anlatabileceği *Mem û Zîn*, Kürtlerin özgürlüğüne liderlik yapması için "güçlü padişah" arzulamasıyla ünlüdür.

düşüncelerinden çokça etkilendiğinin kanıtları var. Teâlî'nin aynı zamanda "kendi okullarını oluşturma ve ahlak yasasında değişiklikler sağlama, kadınların koşullarını düzeltme, Latin harflerini benimseme, vb." gibi "toplumsal hedefleri" de vardı (ibid.: 101-2).

Bu atmosfer içinde[117] Hêvî, aşiret ileri gelenlerinin yanı sıra orta sınıf genç aydınları da yeniden canlandırdı ve örgütledi. KTC'nin genç üyeleri bölündükleri zaman Hêvî ile birlikte bir başka örgüt daha, Teşkîlât-ı İçtimaî ortaya çıkmıştı. Yeni örgüt, çoğunlukla Kurmancî konuşan Kürtlerden oluşuyordu ancak "aynı zamanda Aleviler ve Zazaca konuşan Kürtler de vardı" (van Bruinessen 1978: 3734).

Osmanlıların I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi, Osmanlı hanedanını galiplerin küçültücü koşullarına boyun eğmek zorunda bıraktı. Bu durum, sonuçta modern Türk devletinin ortaya çıkmasına sahneyi hazırlayan bir dizi olaya neden oldu. 1918'de otoriteler tarafından imzalanan ateşkesin koşullarını kabul etmek istemeyen Mustafa Kemal (Atatürk), ordu içindeki milliyetçi güçlerle direniş için anlaştı. 1922'nin ortalarına doğru Mustafa Kemal'in güçleri ülkedeki işgalci birlikleri ülke dışına püskürttü (Dodd 1983: 32; Rustow 1959: 520; Renkliyıldırım 1985: 16 ve Keyder 1978:.68-9). Kurtuluş Savaşı'nın sonunda savaş öncesi burjuvazinin yaklaşık %90'ı ülkeden ayrılmıştı (Keyder : 69).[118]

Sevr Antlaşması

Kemalistlerin kabul etmeyi reddettikleri savaş sonrası kapitülasyonlardan birisi olan Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştı. Antlaşmada galip sömürgeci güçler, Kürt özerkliği

117-Bozarslan (1986: 104), işin aslında KTC'nin Kürtler arasında "1920-40 yılları arasındaki milliyetçi mücadelenin" tohumlarını ektiği yorumunda bulunuyor.

118-Keyder (1987: 69) aynı zamanda savaşın sonuna kadar "yaklaşık 2.5 milyon Rum ve Ermeninin ortadan kaybolduğunu, ayrıldığını ya da sürgüne gönderildiğini" belirtiyor.

–ya da eğer Kürtler isterse– tam bağımsız devlet sözü veriyorlardı.[119]

Atatürk'ün isyanı nedeniyle bu antlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmedi (Chaliand 1982: 12; Safrastian 1948: 77-8; Jwaideh 1960: 382). Sevr Antlaşması'nın yerine Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'de imzalandı. Yeni antlaşma Kürdistan'ı, Türkiye, İran, Irak, Suriye ve birkaç ay sonra SSCB olacak olan ülke arasında beş parçaya bölmüştü. Bir Türkiyeli Kürt, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Kürtlerin bölünmelerini şöyle özetliyor (Kendal 1982: 58-60; Jwaideh 1960: 382): "Antlaşmada ne Kürtlerden söz ediliyor ne de onlara ulusal haklar veriliyor. Yalnızca 'azınlıkların korunması'yla ilgili birkaç koşul var." Ancak 40-45. Maddeler, söz konusu azınlıkların "Müslüman olmayan azınlıklar" (Ermeniler, Rumlar, vb.) olduğunu belirtiyor. Kürtlerin Türklerle eşit ortaklar olarak yönetimde olduğunu öne süren Ankara'nın milliyetçi otoriteleri azınlıkları koruyan koşulların Kürtleri içerdiğini reddediyorlardı (Kendal 1982: 60).

Koçgiri İsyanı

Atatürk yabancı işgalcilere karşı destek için Kürtlere çağrı yapmıştı, belli başarılar elde etmişti. Daha sonra Kürdistan Teâlî Cemiyeti tarafından önderlik edilen ve Dersim bölgesindeki[120] Koçgiri aşiretine bel bağlayan büyük bir isyan patladı. Bu isyanın en önemli kışkırtıcılarından birisi, görünüşe göre bir isyan örgütlemek için bölgeye yollanan KTC'nın sol kanadındaki genç bir eylemci olan Nuri Dersimi idi (Dersimi 1988: birçok yerde; van Bruinessen 1978: 374, 446, dipnot 35). Dersimi, "Dersim Ağa'nın oğluydu" (van Bruinessen 1978: 446;

119-Jwaidenh, McDowall'ın (1996: 450-51) yaptığı gibi Sevr Antlaşması'nın Kesim III (62-4 Maddeleri'ni) uzun uzadıya aktarıyor. Antlaşma, "Kürtlerin ağırlıklı olduğu bölgeler"in özerkliğe (Jwaideh 1960: 380) ya da aynı bölgede bağımsızlığa (ibid.: 382) izin verilmesi koşulunu getiriyor.

120-Koçgiri bölgesi, yaklaşık olarak Sivas ile Erzincan'ın ortasında, bugünkü Türkiye'de "Zara" bölgesidir.

Olson 1989: 29). Kemalist güçlere karşı kazanılan bazı ilk zaferlerden sonra Koçgiri isyancılarının bazıları hemen Kürdistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesini istediler. Ne var ki 15 Kasım 1920'de isyancı ağaların ilk ultimatomu şunları talep ediyordu:

> Ankara hükümeti Kürdistan'ın özerkliği yönünde tutumunu ilan etmeli, Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan illerindeki bütün Kürt mahkumlar serbest bırakılmalı, Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerden Türk görevliler çekilmeli ve Sivas'ın doğusundaki bütün askeri birlikler çekilmeli. (20 Kasım 1920 tarihli ve "Batı Dersim aşiret şefleri" tarafından imzalanan) ikinci ültimatom, daha radikaldi ve Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerini kapsayan bağımsız Kürdistan'ın kurulmasını talep ediyordu. İmzacılar, eğer bağımsızlık gönüllü olarak bahşedilmezse zor yoluyla onu elde etme tehdidinde bulunuyorlardı. (van Bruinessen 1978: 446, dipnot 35; Olson 1989: 26-33)

Van Bruinessen, (hiç kuşkusuz aralarında bulunan KTC üyelerinden esinlenmiş olan) bu aşiret şeflerinin taleplerinin kesinlikle dar bölge ya da mezheplerin çıkarlarının ötesinde olduğu yorumunda bulunuyor. "Şeflerin Kürdistanı, Sünnileri, Alevileri, Kurmancî ve Zazaca konuşanları içeriyordu. Ne var ki Kürdistan'ın diğer bölümlerinden destek gelmiyordu ve Kemalist birlikler fazla zorlanmadan ayaklanmayı ezdiler" (van Bruinessen 1978: 374).

Türk güçleri son derece başarılıydı ve isyan, Nisan 1921'e kadar bütünüyle ezildi (Olson 1989: 26-33).[121] Olson'a göre yenilen Kürt liderler, kaybetmelerinin nedenini anlamışlardı: başarısızlıkları Avrupa yardımını sağlayamamaları yüzündendi; "Kürt toplumunun aşiret yapısı, bir bağımsızlık savaşı için gerekli birliği sağlamıyordu" (dolayısıyla mücade yapısı bakımından dağınıktı ve aşiret liderleri düşman tarafından kolaylıkla satın alındılar) ve son olarak, "Kürtler arasındaki dinsel ve mezhepsel farklar güvensizlik yaratıyordu, aydınlanmış grupların yokluğu nedeniyle bu durumun ortadan kaldırılması zordu. Dersimi, genç Kürt örgütçülerin bağımsızlık için propaganda

121-Kürdistan Teali Cemiyeti, Ağustos 1920'deki Sevr Antlaşması'nda yer alan muzaffer emperyalist güçler tarafından söz verilen Kürt devletinin kurulması vaadini gerçekleştirmeyi açıkça istiyordu.

yaparken isyanın liderlerinin yalnızca özerklik talep ettiklerini belirtiyor" (ibid.: 34).

Kötü örgütlenmenin dışında birçok Dersim aşireti hala Kemalistleri destekliyordu; Mustafa Kemal'e kendilerinin "koruyucusu" olarak bakıyor ve güçlerini sağlamlaştırmak ya da artırmak için ona ihtiyaçları olduğunu düşünüyorlardı. Ortaya çıkan başarısızlığın asıl nedeni, o sırada birçok sünni aşiretin isyanı yalnızca bir Alevi ayaklanması olarak görmeleriydi. Dolayısıyla isyan onların çıkarına değildi (van Bruinessen 1978: 374-5).

Başarısız olmasına rağmen isyan aynı zamanda "Kürt milliyetçi hareketi"nin değişen yapısını da gösteriyordu. (Burada bu terim, zorunlu olarak etnik bakımdan Kürt olmasalar bile Kürt milliyetçiliğinin bayrağı altında kampanya yürüten Anadolu'daki bütün güçleri içerecek biçimde kullanılıyor.) Aşiretlerdeki şeyhler, isyanda başlıca rolü oynadılar. Yine de liderliğin büyük kısmı –ya da en azından isyanın kışkırtıcıları– şehirden, İstanbul'dan gelmişti (Olson 1989: 34-5). Bu yenilgi daha sonraki isyanların liderliğinin taşraya taşınmasına neden olsa bile harekette başlangıçta şehirlerin aktif bir rol oynadığını gösteriyordu.

Temel bir değişim süreci olan bir başka önemli gösterge, bu koşullarda emperyalist güçlerle, hatta kendi ağalarıyla bile uzlaşmaya hazır olmayan genç ve militan Kürt savaşçılar kuşağının ortaya çıkmasıydı. Bu isyanın son ayı boyunca yaşlı Kürt milliyetçisi kuşak, kendilerine askeri yardım etmesi için Fransızların gelmesi çağrısını yapmayı düşünüyordu: "ancak genç Kürt milliyetçileri yabancılardan yardım istemeyi reddetti. Türklerin karşısına tek başlarına çıktılar. Kadınlar ve çocuklar savaşçılara cephane ve yiyecek taşıdılar. 8 Mart'ta Kürt güçler karla kaplı Munzur dağlarını aşarak Kemah'ı ele geçirdiler. Türklerle işbirliği yaptıklarını düşündükleri Kürt toprak sahiplerini tutukladılar" (ibid.: 32).[122]

122-Olson (1989: 29) aynı zamanda genç Kürt militanların - zengin ağaların değil- isyanın ilk örgütlenmesinde çok önemli olduklarını da ima ediyor.

> Türkiye Kürdistanı'nda bu gelişmeler olurken 1 Kasım 1922'de Osmanlı Saltanatı (monarşi) resmi olarak ortadan kaldırıldı. Sonraki yıl 29 Ekim'de Cumhuriyet ilan edildi ve Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı oldu. Daha sonra 3 Mart 1924'te dinsel halifelik makamı kaldırıldı. Yedi ay sonra 29 Ekim 1924'te Büyük Millet Meclisi yeni bir anayasa kabul etti ve Türkiye'yi bir cumhuriyet olarak ilan etti. Ekim 1924 Anayasası, kamu alanlarında Kürtçe kullanımını yasakladı. 1505 sayılı yasa, büyük toprak sahiplerinin topraklarına el konulmasını ve bu toprakların Kürdistan'a yerleşecek Türkçe konuşanlara verilmesini sağladı. (ibid.: 91)

Ekonomide durum kötüydü. Deneyimli Rum, Ermeni ve Yahudi ticaret burjuvazisi kaçmıştı. Ülkeden kaçan yabancı sermayeye fiili olarak izin verilen yedi yıllık kısa dönem 1929'da başlayan Büyük Depresyon'da sona erdi. Bu dönem, yabancı borçlarla gelişme stratejisinin aptalca bir çaba olduğunu ortaya koydu (Keyder 1987: 91-7).

Buna yönetimin askeri bürokratik tepkisi, ekonomik politikaların bütünüyle yeniden ele alınması oldu. (Ekonomik planlama üzerinde sıkı devlet kontrolü) "devletçilik" (Çetin Yetkin tarafından "sınıf mücadelesi yerine toplumsal düzenin ve dayanışmanın kurulması" olarak tarif edilen) korporatist "halkçılık" doktriniyle ideolojik olarak desteklendi (Keyder 1987: 98). "Devletçilik", bu politik paketin en büyük parçasıydı. Atatürk'ün askeri hükümeti, genel olarak sistemin çıkarları bakımından yeni bir yerli Müslüman burjuvaziyle ekonomik hedefleri koordine etmek için denetimde bulunuyordu.[123]

Şeyh Said İsyanı

Bu arada 1923'te Türkiye Kürdistanı'nda yeni tipte bir örgütlenme oluşuyordu. Bu, daha sonra adını Cîwata Xweseriya Kurd olarak değiştiren ama genelde yalnızca Azadî denilen Cîwata Azadiya Kurd örgütü idi. Üyeleri arasında yalnızca birkaç tane şehirli ileri gelen vardı ancak (ağa Halid Bey ve

123-Keyder (1987: 107), bu gelişmenin aşırı sömürülen işçi sınıfı ve kırsal iş gücünün aleyhine gerçekleştiğini öne sürüyor.

aristokrat Ziya Bey gibi) bu insanlar çok etkiliydiler. Erzurum'da üslenmiş olan 8. kolordu saflarındaki önde gelenler 18 yerel şube açmışlardı, çoğunun başında askeri subaylar vardı. Halid Bey ve bazı diğer Azadî liderleri Hamidiye askeri eğitim okuluna gitmişlerdi. Ne var ki Martin van Bruinessen, Halid Bey'in aldığı şehir eğitiminin onu "diğer aşiret subaylarından çok daha fazla milliyetçi" yaptığını belirtiyor (van Bruinessen 1978: 377). Örgüt, "güney doğu illerinin etkili ağaları" tarafından destekleniyordu (ibid.).

Koçgiri isyanının ardından yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Millet Meclisi'nde Kürdistan'ın merkezindeki bir Kürt bölgesinde Kürtler tarafından sınırlı bir biçimde "özerk idarenin" olmasıyla ilgili bazı konuşmalar yapıldı. Ne var ki bütün bunlar Lozan Antlaşması'nda ortadan kalktı. Büyük hayal kırıklığı yaşayan Kürtler, 1925'de yeniden silahlı mücadeleye döndüler. Bu kez isyanın başında Şeyh Said vardı ancak örgütlemeyi Azadî gerçekleştiriyordu (Olson 1989: 39-41).

Söylendiğine göre Şeyh Said, Hamidiyeli komutanların Kürt bağımsızlığı için mücadele edeceklerine ikna olmuştu. Robert Olson'a göre Kürt subaylar, 1924'te kendi hedeflerini "Kürtleri Türk baskısından kurtarmak; Kürtlere özgürlük vermek ve ülkeyi geliştirme fırsatı tanımak ve Kürdistan'ın tek başına ayakta duramayacağı anlaşıldığından 'İngiliz yardımı elde etmek' olarak belirtti" (ibid.).

Görünüşe göre Azadî'nin isyan hazırlıklarına en büyük yardımı, dinsel halifelik makamının kaldırılması gibi önemli başka değişiklikler değil ama resmi olarak cumhuriyetin ilan edilmesi sağlamıştı (van Bruinessen 1978: 379). Bu, Kürt milliyetçi hareketinin başlangıçtan itibaren dinsel-politik bir hareket olarak gelişmeye devam ettiğinin ve saf bir milliyetçi eğilime yöneldiğinin bir kanıtıdır. Ne var ki bu isyanın liderleri, hem dinsel hem de aşiret liderlerini isyan ettirmek için Kemalistlerin yaptığı değişikliklerin tümünden yararlanmayı başaramadılar. Azadî, "yaklaşan isyana... dinsel bir görünüm vermenin ikili

bir avantaj sağlayacağı"na karar verdi. Bu, "Azadî'nin açıkça isyanın liderleri olarak şeyhleri seçmesinin" nedenini açıklıyor (ibid.: 378-80).[124] Şeyh Said, Kemalistlere karşı kitle isyanını seferber etmek için Nakşibendi Sufi Tarikatının dinsel lideri olma konumunu kullandı. Kısacası din, temel düzeyde savaşma için önemli bir faktördü ancak bu olgu, isyanın kışkırtıcılarının çoğu için gerçek bir motivasyon değildi. 1925 Ocak başlarında Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, İstanbul ve Ankara'daki Kürdistan Teali Cemiyeti liderleri ve diğer Kürt milliyetçilerine, ayrıca Atatürk'e muhalefet eden Türklere de danıştıktan sonra Türkiye Kürdistanı'na döndü (Olson 1989: 93-4). Bu kaynaklardan alınan destekle büyük ölçüde cesaretlenen Şeyh Said, isyan çağrısı yaptı. Dinsel bir buyruk çıkartarak (fetva) Kürtleri dini tahrip eden Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal (Atatürk)'e karşı isyana çağırdı. Şeyh Said, kendisini emir el-mücahidin (inananların ve kutsal savaş için savaşanların komutanı) sayıyordu (ibid.) ve bütün Kürt aşiretlere planladığı isyana katılma çağrısı yaptı. Ne var ki gerçekte isyana katılan aşiretler çoğunlukla "Zazaca-[Dimili] konuşan Kürtlerdi" (van Bruinessen 1978: 397). Aslında: "Bu bölgedeki küçük ve yoksul olan Zazaca konuşan aşiretler arasında Şeyh Said ailesinin kuşaklar boyu süren sadık izleyicileri (müridleri) vardı. Burada onunla görüşmek isteyen kim olursa olsun güven içinde olabilirdi" (ibid.: 383).

Belki de daha önemlisi, Şeyh Said'in cihad çağrısı yapmasının "Kürt Alevi" Xormek ve Lolan aşiretlerinin Kurmancî konuşan ve Halid Bey'e bağlı olan Cîbran aşiretine olan uzun süreli düşmanlıklarından vazgeçmeyi kabul etmelerini sağlamayı başaramamış olmasıydı. Xormek ve Lolan, "dünya savaşında milis olmuşlardı" (van Bruinessen 1978: 384). Birlikte alındığında bu olgular van Bruinessen'e göre şunu açıklıyordu: "isyanın çıkmasının hemen ardından iki aşiret birbirine saldırdı. Xormek ve Lolan, jandarma ve ordudan daha etkili bir biçimde isyana karşı dövüştüler. Ne var ki bu olumsuz örnek atipik

124-Ayrıca bkz. Olson (1989: 91-2).

bir durumdu. Benim aldığım bilgiye göre şeyh bu sırada birçok küçük çatışmayı çözmüştü" (ibid.l).

Ağustos 1924'te Yedinci Ordu'daki Azadî üyelerinin erken isyanı, Türk hükümetini Azadî'nin planları konusunda uyardı (ibid.: 383). Daha sonra komplo planları açığa çıktı. 8 Şubat 1925'de Pîran köyünde kendilerine barınak arayan bir avuç eşkıyanyı tutuklamak isteyen bir jandarma birliği ile Şeyh Said'in adamlarından bazıları arasında çıkan bir çatışma isyanın fitilini ateşledi ve isyan erken başladı. Bu, çevre bölgelerde bir dizi başka olaya neden oldu. "Artık isyanı durdurmanın olanağı kalmamıştı; liderler yapabileceklerini yapmak zorundaydı" (ibid.: 385-6).

Ayaklanmadan önce toplanan Azadî savaş konseyine, "esas olarak Zazaca konuşan aşiretlerin temsilcileri olan, Murad Nehri'nin ikiye ayrıldığı bölgedeki aşiretlerin şefleri katıldı" (ibid.). Daha sonra ayaklanma resmi olarak 8 Şubat 1925'de başladı (Olson 1989: 47). Bütünüyle Zazaca konuşanlardan ibaret olan Şeyh Said'in "savaş konseyi" planlandığı gibi toplandı (van Bruinessen 1978: 387).

Şeyh Said isyanının askeri liderliğinin merkezinde, Şeyh Said ile evlilik yoluyla akraba olan Halid Bey Cibran gibi sünni olan eski Hamidiye komutanları vardı (Olson 1989: 47, 94). Askeri uzmanlık ve bu subayların emrine verilen güçler oldukça kuvvetliydi. Ayrıca yoğun yağmavardı. Hamidiye alaylarının kendilerine karşı yağmalamalarını (özellikle Halid Bey Cibran tarafından komuta edilen Hamidiye alaylarının yağmalamalarını) dikkate alan Alevi aşiretler isyana katılmayı reddettiler. "Nakşibendi (sünni) tarikatının önemli bir rol oynayacağı bir sünni Kurdistan'ın kendisini ilan etmesindense, isim olarak sünni ama laik Türkiye'nin kendileri için daha iyi olacağını düşündüler. Alevilerin isyana katılma önerisini reddetmeleri isyanın potansiyel alanını çok daraltti" (ibid.: 94).

Diğer bazı aşiretler de, ya Kemalistler tarafından satın alındıkları ya da kendi rahat ekonomik durumlarının bozulmasın-

dan kaçınmak için isyana katılmadılar. Bazı aşiretler ise isyana katılmayı erteleldiler, çünkü İngiltere'nin isyancıların yanında yer alıp yardım edeceğini boşuna bekliyorlardı (ibid.: 96).

Bir kez daha aşiretçilik, dinsel mezhepçilik ve etnik farklılıklar gibi faktörler, Kürt isyanının çapını ve başarısını sınırlamaya yardımcı olmuştu. Bazıları yalnızca "kendi şeflerine, şeyhlerine ya da ağalarına onların emirleri doğrultusunda uyarken", bazı şefler yalnızca "hükümet temsilcilerine ve başka aşiretlere karşı eski hesapları görmek için bu fırsatı kullanmak istiyordu" (ibid.: 97). İsyancılara şeyhler ve ağalar tarafından önderlik ediliyordu ancak isyanın kalbindeki ekonomi politiğe de dikkat etmek gerekiyor: "Açlık yabancı değildi... Dağınık küçük köyler ve güçlü toprak sahiplerinin olmaması, köylü toprak sahipleri ve yerel yetkililerin arasında isyana katılanların çok az olmasına neden oluyordu. Bu durum, Nakşibendi tarikatı şeyhlerinin ortaya çıkan anlaşmazlıklarda başat bir rol oynamalarına neden oluyordu" (ibid.: 98).

İsyan yaklaşık 15 000 savaşçıyı seferber etmişti (ibid.: 102). Türkiye Kürdistanı'nın başlıca Kürt şehri her zaman için Diyarbakır'dı. Hiçbir zengin Kürt ileri geleni, hatta orta sınıf üyesi bile isyana destek çıkarak görece refah ve ayrıcalıklı yaşam tarzlarını tehlikeye atmaya hazır değildi. Diyarbakır ovalarındaki toprak ağaları da isyana karşıydı. Bu durum, Şeyh Said şehri kuşattığında ve saldırıyı başlattığında "Diyarbakır'ın Türk hükümetine bağlı kalmasını sağladı" (ibid.: 155). Ayrıca "Ne Diyarbakır'daki alt sınıf ve işçi sınıftan Kürtler, ne de isyan sahasında bulunan diğer büyük kasabalar isyana katılmadı. Hiç kuşkusuz bazıları isyancıların kazanmasını istiyordu ama onlar da örgütlü değillerdi. İsyanın liderleri açıkça onlardan fazla yardım almayı düşünmemişlerdi" (ibid.: 99, 127).

İsyanın ana kısmı Mart sonuna doğru bitmişti. Türk yetkililer isyanı bir dizi bombardıman ve yoğun kuvvet yığarak ezmişlerdi (van Bruinessen 1978: 378, 391). Şeyh Said, 1925 Nisan ayının ortalarında yakalandı ve diğer isyan liderleriyle birlikte

29 Haziran'da asıldı. O yakalandığında isyan zaten fiili olarak yenilgiye uğramıştı. Söylendiğine göre Türklerin ilerleyişiyle Kürt mevzileri bombalanmıştı ve işbirliği yaptığından şüphelenilenler idam edilmeye başlandı (Olson 1989: 116-25). Kemalistler tarafından Türkiye Kürdistanı'nda "1926 ve 1927 yıllarında da kesilmeden devam eden" yaygın bir pasifikasyon programı uygulandı (ibid.: 126).[125] 25 Şubat 1925'de tüm Türkiye Kürdistanı'nda sıkıyönetim kanunu ilan edildi ve Ankara isyana destek olmanın vatana ihanet olduğunu ilan etti (ibid.: 123-4).

Ağrı Dağı İsyanı

Yeni koşullar 1927'de Suriye'de[126] kurulan Kürt milliyetçi örgüt Xoybûn'a ("kendin olmak") sonraki olaylarda önemli bir rol oynama fırsatı verdi. Xoybûn, kuruluş kongresinde "Kürt ulusal bilinci ağır uykusundan uyanıyor, sesini yükseltiyor, öylesine yükseltiyor ki asimilasyon projesini kabul edemez" diyerek kendi milliyetçiliğini onayladı. Xoybûn, kendi görevini iki ulus ve iki milliyetçilik, bir yanda "barbar Türkler" ile öte yanda kendilerini "uygarlaştırmaya hazır" Kürtler arasındaki uzlaşmaz bir savaşı yürütmek olarak görüyordu. Örgüt doğrudan doğruya Kürt ulusuna çağrı yapıyor, "büyük bir ulus olma" kaderlerini övüyor ve "diğer uluslar kendi bağımsızlıklarını kazanırken Kürtlerin Türklerin boyunduruğu" altında nasıl varolabileceklerini soruyordu. Bu örgüte göre Türkler onlara yalnızca "asimilasyon ya da ırklarının yok edilmesi"ni sunabilirdi (Bozarslan 1986: 109).

Kendisinden önceki bütün Kürt milliyetçi örgütler gibi Xoybûn da aristokratik bir örgüttü (van Bruinessen 1978: 376-7). Sonuç olarak Xoybûn'un o dönemdeki bütün Kürt örgütlerini, "Kürt Teşkilat-i Cemiyeti", "Kürt Millet Fırkası",

125-Ayrıca bkz. Viennot (1974: 107-9).

126-Viennot (1974: 107-9), Xoybûn'un kuruluşunu açıkça yanlış bir biçimde Suriye yerine Ağrı Dağı'na yerleştiriyor. Bkz. van Bruinessen (1978: 376-7).

"Kürt Teali Cemiyeti", "Kürt Bağımsızlık Komitesi", vb. (Viennot 1974: 109)[127] bir araya topladığını söyleyebiliriz.

Xoybûn örgütüne "iki kardeş, Süreyya ve Celadet Bedirhan" önderlik ediyordu. Merkez Komitesi'nde şu üyeler yer alıyordu: "Memduh Selim, Ekrem ve Kadri Cemilpaşazade kardeşler, Mehmet Şükrü Sekban, Ali Hilmi, Cemil Bey Babanzade ve Dr. Ahmet Sabrin." Örgütün organlarında açık bir "kollektif liderlik" yoktu. Yine de "Celadet Bedirhan ya da İhsan Nuri gibi karizmatik ve güçlü aşiret şeflerinin ağırlıkları inkâr edilemezdi" (Bozarslan 1986: 108, 111):

> Azadî'nin tam tersine olarak bu örgüt, yalnızca Kürt aydınlar arasında değil aynı zamanda geleneksel Kürt güçler, ağalar, şeyhler ve beyler arasında da geniş bir birlik sağlamış gibi görünüyordu. Türkiye'deki Kürt bölgelerinde (önemli şehirlerin dışında) Xoybûn'un etkisi, Azadî'nin etkisinden çok daha genişti ve güneydeki (Diyarbakır, Urfa, Cizre) ve kuzeydoğudaki (Ağrı, Hakkari, Bitlis, Muş, Van ve hatta Erzurum) aşiretler arasında temellenmiş gibi görünüyordu (Bozarslan 1986: 111).

Xoybûn örgütü, aynı zamanda Suriye'deki Fransız Yüksek Misyonu ile de "yakın ilişkiler" içindeydi ve yurtdışındaki birçok yabancı aydının desteğini almıştı. Bir zamanlar "Ermeni karşıtı" olan Kürtler kendi içinde bulunmasa bile aynı zamanda "kendisini bir Ermeni-Kürt örgütü" olarak sunuyordu ve hatta Ermeni milliyetçi Taşnak Partisi ile görüşmeler yürütüyordu. Sonuçta iki örgüt arasında pratikte sınırlı bir işbirliği bile sağlanmıştı (ibid.: 111-12).

Xoybûn, iki kol oluşturmuştu. Bunlardan birisi askeri koldu ve aralarında İhsan Nuri Paşa'nın da bulunduğu emekli Kürt subaylar tarafından yönetiliyordu. Diğeri politik koldu ve Celadet Bedirhan ve bazı diğer "bütünüyle uygarlaşmış" Kürt aydınlar tarafından yönetiliyordu (ibid.: 110).

Örgütün ayrıca "Suriye, Lübnan, Mısır ve ABD'de şubeleri vardı. Irak ve İran'da örgüt yapıları, özellikle propaganda, para ve silah toplama konularında bu iki ülkedeki Kürtler arasında

127-Ayrıca bkz. Jwaideh (1960: 617-18), Celadet Bedirxan'ın örgütün ilk başkanı olduğunu bildiriyor.

yoğun faaliyet yürütüyordu" (ibid.). Şeyh Said isyanının ezilmesinden kurtulan bazı Kürt isyancılar da küçük gerilla grupları oluşturarak 1926 boyunca ve 1927'nin büyük kısmında faaliyetlerine devam ettiler. Gerillaların çoğu 1928'de yetkililer genel af teklif edince teslim oldu (van Bruinessen 1978: 393).

Dersim bölgesinin dışında Türk devletinin topraklarından yalnızca birisi Ankara'nın kontrolü altında değildi: "ülkenin en doğu ucu, Celali aşiretinin yerleşmiş olduğu Ağrı Dağı çevresi". Genel affa güvenmeyen ya da onu reddeden eski gerillalar Ağrı Dağı'na doğru yönelmişlerdi (ibid.).[128] Xoybûn da askeri direnişi örgütlemek için adamlarını Ağrı Dağı'na gönderdi. Bunların arasında "Türk ordusunun eski bir kurmay subayı olan" Bitlisli İhsan Nuri Paşa da vardı (Jwaideh 1960: 618).

Xoybûn tarafından harekete geçirilien (ibid.)[129] aşiret şefleri isyancılara katıldılar. Kürt bayrağı çekildi ve İbrahîm Paşa Heskî Telo'nun başkanlığı altında bağımsız Kürt hükümeti oluşturuldu (Viennot 1974: 109; van Bruinessen 1978: 393).[130]

Kürt güçler iyi eğitimli, hazırlıklı ve donanımlıydı (Jwaideh 1960: 619). Nuri Paşa'nın generalliği altında bu yeni isyanın ilk başarısıyla birlikte daha fazla Kürt savaşçı saflara katıldı. Böylece "Ağrı İsyanı" 1930'da Türk hükümetine "Şeyh Said isyanından çok daha büyük bir tehdit oluşturdu" (van Bruinessen 1978: 394).

Kendi yönetimine karşı bu meşum tehditle karşılaşan Türk hükümetinin ilk tepkisi olayı yatıştırmaya çalışmak oldu. Durumun yatıştırılması yönündeki Türk girişimleri arasında tehcir programını durdurmak ve evlerine dönmek isteyen Kürtlere

128-Ayrıca bkz. Dersimi (1988: 302): Dersim'deki aşiret şefleri tarafından Kasım 1937'de Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne gönderilen bir mektup, bu affın bütünüyle bir sahtekarlık olduğunu öne sürerek "55 Kürtten 11'inin meşru bir savunma yaptıktan sonra teslim olduklarını... hemen ölüme mahkum edildiklerini ve diğerlerinin zorla çalıştırılmaya mahkum edildiklerini" belirtiyordu.

129-Ayrıca bkz. van Bruinessen (1978: 377), Xoybûn'un Ağrı Dağı isyanında da rol oynadığını bildiriyor.

130-Ayrıca bkz. van Bruinessen (1978: 382), Ağrı isyanı ve E. Nuri Paşa.

izin vermek de vardı. Kemalist hükümete boyun eğmek isteyen bütün Kürt muhalifler için bir genel af ve Kürt milliyetçilerin hapisten serbest bırakılması teklif edildi (Jwaideh 1960: 619).

Türklerin inisiyatifiyle başlayan değişik müzakere girişimleri başarısız oldu. Nuri Paşa ile Türk yetkililer arasındaki doğrudan görüşmelere değinen Wadie Jwaideh şöyle diyor: "Kürt yazarlar bu tekliflerden vazgeçildiğini çünkü Türk delegasyonunun Kürtlerin milliyetçi özlemlerini bütünüyle görmezden geldiklerini öne sürüyorlar" (ibid.).

11 Haziran 1930'da Türk ordusu tarafından Ağrı Dağı isyancılarına karşı silahlı saldırılar başlatıldı (ibid.: 622). Xoybûn, acilen tüm Kürdistan'daki Kürtlerden yardım çağrısında bulundu. Bu çağrı, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefik güçler tarafından Kürtlere verilen sözlere açık göndermelerde bulunuyordu:

> Kürt kardeşler, büyük bir ulus olmaya layıksınız. Bütün uluslar bağımsızlıklarını kazanmışken soylu Kürt ulusunun Türk boyunduruğu altında kölece yaşamasını görmeyi nasıl kabul edebilirsiniz? Bize İran ve Irak arasındaki geniş bölge sözü verilmişti. Yüzyıllardır bizim olan toprakları kurtarmak ve Türk boyunduruğundan kardeşlerimizi kurtarmak için mücadelemizi birleştirelim.[131]

Bu, Kurmancî konuşan Kürtler tarafından yürütülen bir isyandı (Anadolu'da sayıları kalabalık olan kurmancî konuşan Kürtler Kızılbaşdır.)* Bu nedenle Türklerin korkusu çoktu. "Tendürek, Iğdır, Erdiş, Sipan Dağı, Kağsımat, Çatak, Van ve Bitlis'te bir karşı saldırıyla" isyancılara çok geniş bir cephede yanıt verildi. Zorlanan Türkler geçici olarak Ağrı Dağı'na karşı saldırıyı durdurdular (ibid.).

Ağustos ve Eylül ayları boyunca sürecek yeni bir Türk saldırısından önce Temmuz'un ortası ile sonu arasında çatışmalarda

131-Viennot (1974: 109)'da aktarıldığı gibi *Türkischer Post*, 29 Temmuz 1930'daki haber.
*Editörün Notu: Burada bir yanlışa meydan vermemek için şunu belirtmek gerekiyor: Ağrı isyanına Kurmanci Lehçesini konuşsun konuşmasın Kızılbaş (Alevi) Kürtler katılmamıştır.

kısa bir hareketsizlik dönemi oldu. Türk ordusunun sayıca büyük üstünlüğü nedeniyle isyan yavaş yavaş ezilmeye başladı (ibid. 623). Ancak bu Türk yetkililer için sorunun bittiği anlamına gelmiyordu: "İsyanın bastırılmasıyla birlikte büyük bir cezalandırma tedbiri gündeme getirildi. Tehcirler gerçekleştirildi, kitlesel tutuklamalar ve anında infazlar yapıldı. Bölgedeki Kürt köyler bombalandı ve ateşe verildi. Bütün cemaatlerin ağır kayıplar verdiği söyleniyor" (ibid.: 623-4).

Ağrı Dağı isyancılarına karşı saldıran Türk yetkililerin en tepesinde olan o günkü Türkiye başbakanı İsmet İnönü, Türk devleti içindeki bütün etnik ya da ulusal farklılıklar kavramına yönelik hükümetin tutumunu oldukça veciz bir biçimde dile getirdi: "Bu ülkede yalnızca Türk milleti etnik talepte bulunma hakkına sahiptir. Herhangi bir başka unsurun bu hakkı yoktur" (Viennot 1974: 111).

Anlaşıldığına göre Ağrı Dağı isyanının doğrudan nedeni 1923 Mayıs'ında "yürürlüğe giren bir yasaydı." Yasaya göre Kürdistan bölgesi "sağlık, askeri, politik, kültürel ve stratejik nedenlerle' bütünüyle tahliye edilecekti". O tarihten itibaren Türkiyeli Kürtlere resmi olarak "dağ Türkleri" denmeye başlandı (Viennot 1974: 111).

Ağrı Dağı isyanının ezilmesinin ardından Xoybûn fiili olarak bütün faaliyetlerini durdurdu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Xoybûn, diplomatik cephede yeniden ortaya çıkmaya çalıştı ancak çok geçmeden bütünüyle çöktü (Bozarslan 1986: 114).

Dersim İsyanı

Şeyh Said ve Ağrı isyanlarının yenilmesinin hemen ardından Kürt milliyetçiliği adına birkaç kez daha isyan oldu. Hepsi de ezilen bu isyanların arasında en önemlisi 1937-38'de Dersim'in ortasındaki Kızılbaşların katıldığı isyandı. Bu bölge Ankara tarafından tümüyle boşalıltmak istenilen alanın içinde kalıyordu (Kendal 1982: 67; Beşikçi 1991, birçok yerde). Bu

durumun uzun bir geçmişi vardı. Osmanlılar bile Dersimlilerin vergi ödemelerini ya da kendi otoritesini sağlamayı zorlukla başarabiliyordu. Atatürk ve yeni Türkiye Cumhuriyeti bu sorunu çözmeye kararlıydı. 1926 gibi erken bir tarihte İçişleri Bakanlığı adına Türk parlamentosuna bir rapor sunulmuştu. Raporda şöyle deniyordu: "Dersim Türkiye Cumhuriyeti'nde bir çıbandır ve ülkenin bekası için ortadan kaldırılmalıdır" (ibid.: 29) Rapor, Dersim'de hastane, fabrika. vb. inşa ederek Dersimlilerin sadakatini elde etmeye uğraşmanın yararsız olacağını söylüyordu. Yalnızca sert tedbirler yeterli olacaktı (ibid.).

Yaklaşık on yıl sonra 1 Kasım 1936'da Türk Parlamentosu'nun açılışında Atatürk'ün yaptığı konuşma, Türkiye'nin yasa yapıcılarının gözünde sorunun daha da kötüleştiğini gösteriyordu. Atatürk şöyle demişti: "İçerdeki sorunlar içinde en büyük önceliğimiz Dersim sorunudur. Bedeli ne olursa olsun bu çıbanı kökünden söküp atmak zorundayız. Bu sorunu halletmesi için hükümete geniş yetkiler vereceğiz" (Hasretyan 1995: 262).

Parlamento bu sorundan tümüyle kurtulmaya karar verdi ve bu hedefe ulaşmak için aşırı tedbirler içeren yeni bir yasa taslağı hazırladı. Bu yasa (*Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun*) parlamentoya sunulduğunda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, kendi medeni yasası, hukuk sistemi ve kendi ceza yasası olan eyaletin yol açtığı sıkıntılardan şikayet etti. Hatta kendi cezalarını kendileri veriyordu (Beşikçi 1991: 11-12). Geçmişte farklı dönemlerde onbir askeri operasyon olmuştu ancak kalıcı hiçbir başarı elde edilememişti. Ona göre bunun nedeni halkın çok yoksul ve silahlı olmasıydı. Kısa vadeli bir çözüm yerine askeri bir eylem bu sorunu hemen bitirmek ve Dersimlileri Türkiye Cumhuriyeti hukuku altına almak zorundaydı (ibid.: 80-81).

Belki de daha önemlisi bu sıradışı askeri kampanyayı olanaklı kılmayla ilgili yasa önerisi tartışılırken Türkiye parlamentosunda önerilen yasadan sürekli olarak "Tunceli Kanunu" olarak

söz edilmesiydi. Yeni Tunceli ili 4 Ocak 1936'da yaratılmıştı. İsmail Beşikçi, bunun hükümetin Dersim'i tümüyle ortadan kaldırma, hatta yeni askeri mevzilerin bu yeni "hayali" il için yaratılması niyetini gösterdiğini öne sürüyor (ibid.: 23) (Elbette bölgedeki tek tek her adam, kadın ve çocuk ya katledilip ya da zorla bölgeden tahliye edilmedi. Ancak Dersimlilerin büyük çoğunluğu zorla bölgeden çıkartıldı. Aslında, aşağıda gösterileceği gibi, bu hükümetin niyetlerini en az lanetleyen bir yorum.)

Olayların gelişmesiyle Dersimliler savunmacı bir isyan düşünürken Kemalist hükümet bu insanları –katletmese bile– en azından bölgeden tahliye etmeye karar verdi. 1937-38 Dersim İsyanı, aslında özellikle zorlu kış koşullarının ayırdığı iki ayrı isyan olarak görülebilir. Birinci savaş 1937 Mart sonundan 1937 Kasımına kadar devam ederken, ikinci savaş 1938 Nisanı'nda başladı ve 1938 Aralığı'nda sona erdi.

Dersim isyanına geleneksel yerel Kızılbaş seçkinler önderlik etti. Başlarında Abbas Uşağı aşiretinin reisi Seyit Rıza vardı (Bozarslan 1986: 104; Kendal 1982: 67). Bir kaynağa göre yerel aydın kadrolar da ayaklanmanın liderliğinde rol oynadılar. Bölgedeki Alevi yerleşimciler Hamidiye alaylarının parçası değillerdi ve Şeyh Said isyanına katılmamışlardı (Franz 1986: 141; Pelletriere 1984: 83; Kendal 1982: 67). Buna karşılık Bedirhanlar gibi önemli Kurmancî Kürt milliyetçi hanedanlar, Dersim isyanına katılmadılar (Bozarslan 1986: 106).

Seyit Rıza ve diğer Dersimli liderler, bir talepler listesi hazırlamışlardı. Bunların arasında şunlar vardı: Seyit Rıza'nın oğlunu katledenlerin[132] tutuklanması; Türk askeri güçlerinin bölgeye yığılmasının durdurulması; yeni nahiyelerin oluşturulması ve köprülerin inşasının durdurulması; Türk otoriteler tarafından bir ordu kurulmasının durdurulması; Dersimlilere

132-Seyit Rıza'nın oğlu isyan başlamadan kısa bir süre önce bir Kemalist manganın "kirli tuzağı"yla öldürülmüştü. Dersimi, Türk askeri kumandanı Abdullah Paşa'nın Türk askeri istihbarat kumandanı ve onun birliklerine Seyit Rıza'nın oğlu İbrahim'in öldürülmesini emrettiğini öne sürüyor (Bkz. Dersimi 1988: 272).

ticaret vergisi ödemesinin sürdürülmesi (ibid.: 240-41; Le Temps, 18 Ağustos 1937).

Dersim'in aşiret şefleri, Türk yetkililer tarafından alındığı öne sürülen tedbirleri ayrıntılarıyla anlatan bir mektubu Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne Kasım 1937'de gönderdiler: Kürt çocuklar Türkçe eğitim veren okullarda bile en temel eğitim haklarından yoksun bırakılıyor; Kürtlerin Türk ordusunda subay olmaları ya da "Kürt bölgesinde" sivil görevlere gelmeleri engelleniyor; Kürtler inşaat projelerinde köle gibi çalışmaya zorlanıyorlar; "Kürtlerin önemli bir parçası" dağıtılıp tahliye ediliyor; "genç Kürt kadınlar ve kızlar ailelerinden koparılıp" yasadışı nikahsız birlikteliklere zorlanıyordu; "sonuç olarak Kürt ulusunun bir parçası Türkleştiriliyor ve farklı araçlarla yok ediliyor" (Dersimi 1988: 299-303). "İnsan haklarına karşı gelen Türk hükümeti tiranlarının uyguladığı acımasızlıklar" iddiası bir yana burada özellikle dikkat çeken, Dersimli aşiret şeflerinin Dersim'de yaşayanların "Kürt ulusunun bir parçası olarak" tanımlamasıdır (ibid.: 301). Aynı duygu, mektubun bütününde birkaç kez tekrarlanıyor. Bu, Kurmancî (Kızılbaş ve Zaza) olmayan azınlıklar tarafından bir Kürt kimliğinin kabul edilmesinin ilk örneğidir. Bir yandan ayrı bir etnik kimlik olarak kendi varoluşlarından habersiz olan dış dünyayla ilişkiye geçiyorlar, öte yandan Kürtlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi lehinde bildirimde bulunuyorlar. (Modern Kurmancî-Kürt milliyetçilerin Kızılbaşlar ve Zazalar üzerine keyfi bir biçimde bir Kürt kimlik dayatmaları bu kitabın 3. Bölümünde zaten tartışılmıştı.)

Alevi Dimili konuşan Dersimliler ile Kurmancî ve Türkçe konuşan sünni Kürtler[133] arasındaki açık farklılık duygusuna rağmen Dersimlilerin açık bir biçimde bunu görmezden gelmelerinin anlaşılabilir iki nedeni vardı: Birincisi, Dersimliler o ana kadar (aşiret şeflerinin mektubu yazdıkları 20 Kasım 1937) kendilerinin ve "Kurmancî Kürtler"in ortak düşmanı

133-50 -Bkz. Bu kitabın 3. Bölüm'ü.

olan Türk devleti tarafından tam bir yok etme tehdidi altında olduklarını düşünüyorlardı. İkincisi, Dersim ya da "Alevi Kürtlerin" davası hiçbir yerde kabul görmezken, Türkiye dışında tek propagandası yapılan "Kurmancî Kürtler"in davası, en azından 1920'de galip müttefikler tarafından yenilen Osmanlı Türkiyesi'ne dayatılan Sevr Antlaşması'nda –bu antlaşmanın pratik tedbirleri üç yıl sonra Lozan Antlaşması tarafından iptal edilmiş olsa da– kabul ediliyordu. Bu düşünceleri akıllarında tutan Dersim'in umutsuz şefleri Milletler Cemiyeti'ne ricacı oluyorlardı:

> Etnik ve ulusal varlığı diplomatik konferanslar ile uluslararası antlaşmalar tarafından kabul edilen Kürt milletine ve insan haklarına karşı gelen Türk hükümetinin bu tiranları, örgütünüzün yüce ve özgürlükçü ilkelerinin bütünüyle ve özsel anlamıyla uyuşmuyor. Bizse örgütünüzün bu tiranlık karşısında kayıtsız kalmayacağına büyük inanç besliyoruz. Milletler Cemiyeti, bu tiranlığın devam etmesini ve belki de bu trajedilerin kesinliğinin anlaşılması için söylemek gerekiyor ki Kürt ulusunun bütünüyle yok edilmesini önleyecek bazı uygun tedbirler alabilir. Bize yanıt olarak uluslararası bir soruşturma komisyonunun ülkemize gönderilmesi yeterli olacaktır.[134]

Ancak Dersimliler, Kemalistlerin kararlı askeri katliamlarına karşı hiçbir dış yardım alamadılar. Sonuç olarak 4 Mayıs 1938'deki Türk hükümetinin çok gizli kararıyla daha önce bölgeye yığılmış olan Türk ordu güçleri Nazimiye, Keçigezek (Aşağı bar), Sin ve Karaoğlan'da saldırıya başladı:

> Bu sefer bölgedeki bütün nüfus toplanacak ve bölge dışına çıkartılacak. Bu toplama operasyonu sırasında bütün köylere uyarı yapılmaksızın saldıracak ve insanlar toplanacak. Bunu yaparken bütün insanlar ve silahlar toplanacak. O anda 2000 kişinin tahliye edilmesine hazır olacağız. (Beşikçi 1991: 80-81)

Ayrıca bu aynı kararda herhangi bir silahlı direnişin ortaya çıkması durumunda "belli bir noktada ve sonuna kadar bu hareket kabiliyetinin yok edilmesi", böylesi direnenlerin evlerinin tahrip edilmesi ve ailelerinden geriye kalanların bölgeden

134-Dersim Aşiret liderlerinin 20 Kasım 1937 tarihli Milletler Cemiyeti'ne yolladıkları mektup. Dersimi tarafından tercüme edilmiş (1988: 299-303).

tahliyesine de karar verilmişti. Beşikçi, kararın neden basitçe böylesi isyancı ailelerin tahliye edilmesi yönünde bir askeri talimat olarak okunmadığını soruyor. Ardından şu sonuca varıyor ki hüsnü tabir ile söylenen isyancıların "hareket kabiliyetinin yok edilmesi"nin açık anlamı onların öldürülecek olmalarıdır (ibid.: 81).

Genelde 1938'in sonunda ayaklanmanın sona erdiği düşünülüyor ancak bazı araştırmacılar savaşın sonraki yıl da devam ettiğine işaret ediyorlar.[135] Bütün Dersim Kemalist ordu tarafından 1938'in sonuna kadar işgal edilmişti. Türk ordusunun bir belgesine *–Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar–* göre yalnızca ikinci savaşın, yani 1938 Nisan ile Aralık savaşının ilk onyedi gününde en az 7950 Dersimli öldürülmüştü (ibid.: 83).

Türk yetkililer, Dersimlilerin hedeflerini bombalamak ve ateş altında tutmak için savaş uçaklarını geniş bir biçimde kullandılar. Ayaklanmaya katılan bir Aleviye göre uçaklar köyleri bombaladıktan sonra köylüler köyden kaçıyor ve genelde Türk askerleri onları silahla tarıyordu. Bu kaynak tarafından verilen birçok örnekten birisi 1937 ortalarında Kozluca bölgesinde meydana gelmişti. Seyit Rıza'nın karısı ve aile üyelerinin de olduğu çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan bir grup Türk uçaklarından kaçıyordu. Askerler köylüleri kuşattı ve ateş ederek öldürmeye başladı. Yaklaşık 1000 savunmasız köylü öldürüldü (Dersimli 1988: 287).

Dersimli sivillere karşı kullanılan bir diğer toplu öldürme tekniği, daha önce alıntı yapılan Türk ordusu açıklamasında bildirildiği gibi kaçan köylülerin bulundukları mağaralara dinamit atmaktı. Beşikçi, Demenan bölgesindeki bir olayda 216 Dersimlinin bu biçimde öldürüldüğünü bildiriyor (Beşikçi 1991: 83).

Seyit Rıza Kemalistler tarafından 5 Eylül 1937'de ele geçirildi ve on yardımcısıyla birlikte 18 Kasım'da asıldı (Franz

135-Tunceli Kanunu (Karar No: 2884), resmi olarak 1 Ocak 1940'ta sona erdi. Gerçekteyse kanun 1 Ocak 1947'ye kadar yürürlükte kaldı. Dolayısıyla bu yasayla tasarlanan görevin tamamlanması onbir yıl aldı.

1986: 142).[136] Kurmancî-Kürt milliyetçiler, ölümünün hemen öncesinde Seyit Rıza'nın Zazaki (Dimili) dilinde şu konuşmayı yaptığına inanıyorlar: "75 yaşındayım, şehit oluyorum, Kürdistan'ın şehitleri arasına katılıyorum. Kürt gençliği intikamımı alacak. Kahrolsun zalimler! Kahrolsun dönekler ve yalancılar!" (Dersimli 1988: 229-303). Zaza-Kızılbaş milliyetçiler ise konuşmanın farklı bir versiyonundan söz ederek, Kurmancî versiyonun yazarının, Dersimi'nin gerçekte Seyit Rıza'nın idamında yer almadığına işaret ediyorlar. Cılızoğlu'na göre, bu olayın bir görgü şahidi Seyit Rıza'nın yalnızca şöyle dediğini bildiriyor: "Kerbela torunlarıyız [şii ve alevi şehitliğine sembolik bir gönderme]. Utanılacak hiçbir şey yapmadık. Bu ayıptır. Zulümdür. Cinayettir" (Cılızoğlu 1990: 7-10). Alevicilik Anadolu'da bir inanç azınlığı ve onlar arasında kuşkusuz Kürt olarak sınıflananlar olsa bile bu sözler pek de bütün Kürtleri birleştirmek isteyen bir adamın sözlerine benzemiyor. Ne var ki, bu sözler Dersimli Kızılbaşların bağımsızlığı ve özgürlüğü için dövüşen, onu da öyle gören, birisi için kesinlikle normaldir. Daha sonra bu sona karşı çıkan bir başka kaynak, Seyit Rıza'nın ilmeği boynuna kendisinin geçirdiğini, celladı bir kenara iterek sehpahayı kendisinin tekmelediğini bildiriyor (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, Londra, 19 Mayıs 1992; van Bruinessen 1978: 332).

Bu, ister Kurmancî Kürtler isterse de etnik olarak farklı olan Zazalar ve Kızılbaşlar bakımından olsun "Kürt milliyetçiliği" adına dövüşen bütün güçler bakımından çok yıkıcı bir siyasi yenilgiydi. "Kürt ulusal hareketi", sonraki otuz yıl içinde dağıldı. Bu yenilginin ardından Türk güçlerin misillemelerinin sonucunda en azından 40 000 Dersimli ya katledildi ya da tehcir edildi (Rambout 1947: 39; Kinnane 1964: 31; Khalil 1990: 27; Kendal 1982; 68; Pelletiere 1984: 83).[137] Askeri ve

136-Pelletiere (1984: 83), Seyit Rıza ve isyanın diğer liderlerinin yargılanmaları ve infazlarının tarihi olarak 14 Kasım 1937'yi veriyor.

137-Musa Anter (1990: 46-7), genç bir Türk subayının söylediklerini naklediyor. Şöyle diyor:

politik olarak ezilmiş olan "uygun Kürtler" üzerine binen baskının yükü o kadar büyüktü ki Kemalist Türk devletine karşı bütün tikel muhalefet, en azından bir Kızılbaş ya da Zaza yeniden örgütlenme başlayana kadar olanaksız oldu. 1960'lara doğru ilk muhalefet dergilerinin güçlü Zaza/Kızılbaş sembolleri (daha sonra Dimilinin iki lehçesinde (Zaza ve Kırmanci) ve ayrıca Türkçe olarak basılan *Dicle-Fırat* dergisi ya da *Roja Nû* (Yeni Gün), *Rızgarî* (Kurtuluş) ve *Özgürlük Yolu* gibi yayınlar) ile ortaya çıkmaları tesadüf değildi.

İlkel İsyancılar mı Yoksa Devrimci Modernleştirmeciler mi?

Eğer modern Kürt milliyetçiliğinin yayınlarına kulak verirsek onlar hareketlerini en azından 19. Yüzyıl'daki özerk Kürt emirliklerinin Osmanlı merkeziyetçiliğine karşı direnişleriyle başlatıyorlar. Hali hazırda gösterildiği gibi o tarihte Kürt devleti için bir dürtüden bahsedilemez. Kürtler genel olarak kendilerini Osmanlı sultanı-halifesinin uyrukları olarak tanımlıyorlardı. Özerk emirliklerin ortadan kalkmasından sonra olduğu varsayılan "Kürt" hareketi, aslında kan davası güden aşiret şefliklerinin dağılmasından ibaretti. Osmanlı yönetiminin çöküşünün devam etmesi ve toprağa bağlı devletin hızla bir kimlik olarak "Türklüğü" benimsemesiyle gerçekleşen dönüşüm eski statükoyu ciddi biçimde sarstı. Otoriteleri her koşulda sultana bağlı olan birbirleriyle çekişen Kürt emirleri, ancak kelimenin olumsuz anlamında Kürt milliyetçiliğinin katalizörü

Temizleme operasyonu sırasında büyük bir aile bulduk: dede, baba, anne ve 5-6 yaşında bir oğlan. Yetişkinleri hemen infaz ettik ama küçük çocuk bizimleydi, çünkü diğerlerini nerede bulacağımızı bize göstermesini istiyorduk. Hiçbir şey söylemedi. Yemesi için biraz şeker verdik. Reddetti. Bir süre sonra uçaklarımızdan birisi üzerimizden geçti. Küçük çocuk ayağa kalktı ve bir sopayı alıp uçağa yöneltti ve sopayla uçağı avladı. Buna sinirlenmiştim. Çocuğu öldürmeleri emrini verdim. Öldürüp kayalıklardan aşağıya attılar. Temizleme operasyonuna devam ettik.

Bir üsteğmen de Türk askerlerinin "binlerce Kürdün" kaldığı bir mağaraya girdiklerinde Türk generalin, tüfek mermilerinden tasarruf etmek için Munzur'un sularını mağaraya akıtma emrini verdiğini bildiriyor (Anter 1990: 46-7).

olabilirdi. Yani, bu aşiretlerin savaş ağaları arasındaki ölümüne çatışmaların ortaya çıkarttığı büyük yıkım, bir başka eski Osmanlı otoritesi olan Şeyh Ubeydullah'ın isyanını davet eden derin ekonomik ve toplumsal huzursuzluğa katkıda bulunmuştu.

Siyasi olarak söylendiğinde Ubeydullah, ayakları iki dünyaya basan bir adamdı. Bir yandan geleneksel bir şeyhti: dinsel bir otorite ve yetkilerini Osmanlı sultan-halifesine borçlu olan bir cemaat lideriydi. Ayrıca görünüşe göre askeri gücün avantajından da yararlanarak, dinsel ve politik ilkelerle Hıristiyanların (muhtemelen Ermenilerin) köylerine bir haydut gibi yağma akınları düzenliyordu. Ancak, öte yandan, ortaya çıkmış olan ekonomik ve politik koşulların sonucu olarak, bazı bakımlardan kendisiyle ya da en azından geleneksel arka zemini ve görevleriyle çelişkili bir biçimde bir devlet olmaya yönelmiş modern bir hareketin başlatıcısı oldu. Ne yazık ki, şeyhin savaşçılarının onun ileri görüşlü milliyetçi vizyonunu paylaştıkları açık olarak söylenemez. Bu savaşçıların bazıları ona çok sadık olabilir, çünkü şeyh onların çıkarlarının savunucusuydu. Onlar da bunun bilincindeydi ve tüm bunlar geleneksel aşiretin toplum kurallarına uygundu. Yine de Ubeydullah, belli ölçülerde çelişkili bir karakterdi ancak hareketi çok daha farklıydı. Adamları aşiret üyeleri oldukları kadarıyla bütünüyle geleneksel (yani modernlik öncesi) çizgilerde davranıyorlardı. Politik modernleşmenin kör araçları olarak faaliyet yürütüyorlardı. Onları "ilkel isyancılar" olarak tasvir etmek bir abartı olmayacak.

Hamidiye milisleri de bir bakıma böyleydi. Onlar milliyetçi isyan bakımından belki daha da tuhaflardı. Adlarından da belli olduğu gibi doğrudan sultanın bir ürünüydüler. Görevleri imparatorluğun sınır uçlarını korumak ve periyodik olarak Ermenileri ve aralarında "Alevi Kürtlerin"den bulunduğu Alevileri katletmeseler bile bunlara karşı askeri saldırılar düzenlemekti. Ne var ki, bir kez daha nesnel ekonomik ve politik gerçekler sonuçta sultan-halifenin öznel arzularından daha güçlü

oldular. Hamidiye milislerinin "pratiği" paradoksal bir biçimde milliyetçiliğin antitezi olan dar, geri görünüşlü aşiretçiliği daha da beter bir hale getirdi. Ancak on binlerce Hamidiye milis üyeleri bir yandan da modern bir eğitimin temel bilgilerinden yoksun olsalar da kışkırtıcı milliyetçiliklerle tanıştılar. Dolayısıyla birçok Hamidiye milis üyesinin temel bir milliyetçi görüş edinmeye başlamış olması şaşırtıcı değildi. Daha sonraki 1908 Türk milliyetçi Jön Türklerin isyan deneyimi, bu isyana katılan Hamidiye milis üyelerinin görece daha gelişmiş bir Kürt milliyetçiliği edinmelerine neden oldu. Hiç kuşkusuz sultanın yörüngesindeki aşiretlerin bu askeri hizmetlerinin en çelişkili yanı bunların Kürtler ve diğer komşuları arasında haydutlar olarak kötü bir şöhret edinmiş olmalarıydı.

Kürtler açıkça Jön Türk rejiminin içinde yer alıyordu: İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ve Jön Türk hareketi içindeki Kürtlerin arasında bazı önde gelen geleneksel Kürt ailelerin reisleri de vardı. Bir kere daha tarih, tabir caizse sahnenin arkasında çelişkili bir biçimde işledi. İTC'nin özellikle bir Türk kimliğini geliştirmesi aynı hızla Kürt İTC eylemcileri ve destekçilerini yabancılaştırdı. Bu Kürtler, kendi "Jön Türk" deneyimlerini giderek artan bir biçimde daha olgun bir Kürt milliyetçiliği biçiminde yeniden düzenlediler. Kürdistan içinde ve dışındaki başka ekonomik ve politik gelişmeler bağlamında ortaya çıkan koşullar, ilk kez yarı feodal Güneydoğu Anadolu yerine İstanbul gibi şehir merkezlerinde üslenen daha gelişmiş Kürt milliyetçi toplulukların ortaya çıkmasına olanak sağladı. Şeyh Ubeydullah'ın bir oğlunun böylesi bir örgüte üye olması, Kürt milliyetçi hareketinin ilk kısa soluklanmaların ardından ne kadar mesafe aldığının bir göstergesi oldu.

Gerçekten de bu noktadaki Kürt milliyetçi hareketinin "genişliği", hiç kuşkusuz onun Aşil topuğuydu. Bu anlamda şehir kökenli milliyetçi dernekler diplomatik manevraları yoğunlaştırmıştı. Dernek olarak bu oyunlarda yer alan seçkin oyuncular, başarılı olsalar bile, bütün Kürt toplumsal sınıfları kapsayan

bir kitle hareketinin gerektiğini çok az fark ediyor ya da hiç anlamıyorlardı. (Yine de tabanda bir Kürt milliyetçi bütünlük inşa etmeye çalışıyorlardı.) Bunun açıklaması, seçkin Kürtler olan bu Kürtlerin birçok bakımdan rakip aşiretler tarafından güçlü bir biçimde teşvik edilmesi gibi görünüyor. Ayrıca bunların çoğunun geleneksel dinsel görüşü muhafaza ediyor olması bu insanların Sultan-halifenin otoritesine bağlı milliyetçi görüşlerinin sınırlanmasına yol açıyordu. Bir başka deyişle bunlar görünüşe göre oldukça modern milliyetçiler olsalar da hem kararsız hem de çelişkiliydiler. Aşiretlerin haydutluğuyla pek suçlanmasalar da görünüşe göre Kürdistan'da yaşayan Kürtlerden oldukça ayrıydılar. Kürdistan'da yaşayan Kürt kitlelerden ayrı olmak, Kürt milliyetçi örgütlerin çoğu için bir süre daha devam etti. Ne yazık ki, bazı örgütler diğerlerine –yani genel olarak Kürt ulusuna tutarlı biçimde seslenenlere – göre oldukça dardı. Kürdistan Teâli Cemiyeti (KTC)'nin 1920'lerde İstanbul'da çalışan Kürt sınıfın yarısını örgütlediği ve içinde bir dizi siyasi görüşün yer aldığı söyleniyordu. Yine de toplumsal olarak seçkin Kürtlerin bir örgütü olan KTC, hem yeni genç orta sınıf aydın kuşağı hem de aşiret reislerini içinde barındırıyordu. Gerçekteyse kendi sınırlarına rağmen Kürt milliyetçi hareketinde niceliksel bir gelişme sağlamıştı. KTC, varolan ilkel Kürt milliyetçi eğilimlerin "modern ve dinamik bir milliyetçiliğe" evrilmesine yol açtı (Bozarslan 1986: 103). Bu yeni milliyetçi hareket, yalnızca Kürdistan'daki Kürt yığınları seferber etmekle kalmadı aynı zamanda kendi piyade askerleriyle tarihte ilk kez önemli bir politik faktör haline geldi. KTC, aynı zamanda daha kararlı milliyetçi yaklaşımına dayanarak, kendi profesyonel kültür ve propaganda aygıtı, kendi dinsel aşırıcılığı eleştirisi ve kendi "toplumsal projeleri"ni takip ederek milliyetçi mit oluşturma çabalarını artırdı. Bütün bunlar yeni bir hareketin ortaya çıkmasının ayırıcı özellikleriydi.

KTC, sonraki bütün Kürt hareketlerinin başaramadıkları bir şeyi de başarmış ve Dersimli militanlarla işleyen bir ittifak inşa etmişti. Kürt milliyetçi KTC, "Kürdistan" olarak bilinen

toprakların özerkliği ya da birleşik bağımsızlığı için çalışmak amacıyla Dersimli aşiret şefleriyle birleşmişti. Bu ittifak tarafından sahneye konulan ayaklanmanın, Koçgiri isyanının askeri yenilgisinin değişik nedenleri vardı. Bunların en önemlileri arasında Dersimli ağaların farklılaşan hedefleri, birçok Kurmanci-Kürdün ayaklanmayı bir Alevi ayaklanması olarak algılaması ve isyancıların uluslararası destek elde etmede başarısız olmaları vardı. Kısacası bir "Kürt milliyetçi hareketi" yine de oldukça geniş, modern, ilerigörüşlü bir kitle hareketini belli ölçüde yaratmıştı.

Basitçe Azadî olarak bilinen Kürt milliyetçi örgütü 1923'de kurulmuştu. Yalnızca Koçgiri deneyiminden değil, aynı zamanda Kürt Hamidiyeli kumandanların olgunluklarından da yararlanmıştı. Azadî, Şeyh Said ayaklanmasının hazırlıklarında yardımcı bir rol oynamışı. Ayaklanmanın başlangıcında isyancı liderler dinsel ağırlıklı bir çağrı yapmışlardı ancak bu çağrı yalnızca araçsal bir yapıdaydı. Hareket modernleşme yönünde gelişti ve genel olarak (geniş anlamda) yalnızca Kürtlerle sınırlı olmayan bir harekete evrildi. Ancak bir kez daha aşiretçilik, dinsel mezhepçilik ve etnik farklılıklar isyanının çapını sınırlandırmaya hizmet etti. Sonuçta 1925 Nisan sonuna doğru isyan yenildi. Şeyh Said isyancıları sünni Müslümanlardı ancak Zazaca konuşuyorlardı. Bütün bu modern görünümlerine karşın isyanın esas dövüş gücü, birçoğu yalnızca şeyhlerini izleyen basit köylülerden oluşuyordu.

Şeyh Said isyanındaki bütün milliyetçi isyancılar ya da en azından onların bazıları esas olarak haydutlar mıydı? Ayaklanmanın olgunlaşmaya başlamasıyla birlikte Şeyh Said'in adamları sayesinde haydutların harekete katılması bir referans sayılıyor. Kuşkusuz bu durum, kendiliğinden bize pek fazla bir şey anlatmaz. Ancak en azından bir Kürdün, ayaklanmanın başlıca liderlerinden birisi olan Yado Ağa'nın soyguncu bir haydut olduğu biliniyor (van Bruinessen 1978: 389). Ağırlıkla Türk kasabası olan Elazığ'a Yado Ağa ve Şeyh Şerif kumandasında 300

Kürtlük bir kuvvetin girmesi üzerine hükümet konağı ve Adalet sarayı yağmalandı ve hapishanenin kapısı açıldı. Serbest bırakılan mahkumlar Kürtlere subayların ve zenginlerin evlerini gösterdiler. Böylece "ilkin tutuklamalar ve sonra yağmalar yapıldı." (Çoğunluğu Kürt olan) hamallar ve odun yarıcılar sevinçle sonraki eylemlere katıldılar. Daha sonra Şeyh Şerif, kasabaya girdi ve kasabalılara düzenin devam edeceği sözünü verdi (ancak bunu başaramadı). 25 Mart'ta kadar yağmalamalar devam etti; askeri depo ve tütün rejisi talan edildi. (ibid.)

Bu disiplinsiz Kürt gücünün esas bölümü, geride herhangi bir komutan bırakmadan kasabayı terk ettikten sonra yerel önde gelen insanlar "direniş grupları örgütlediler ve kalanları püskürttüler" (ibid.). Van Bruinessen, isyancı Kürt liderlerden bazılarının ağzından doğrudan doğruya haydutça davranışlarla ilgili daha ayrıntılı aktarmalar yapıyor (ibid.: 406).[138] Bu noktada şu sonuca varıyor: "Toplumsal haydutluk ile siyasi olarak motive olmuş gerilla savaşı arasındaki sınır çizgisini çekmek oldukça zor. Aynı durum, 'geleneksel' yönetim muhaliflerinin saldırıları ile 'saf' milliyetçilik arasındaki sınır için de söylenebilir. Bu yüzyıldaki Kürt milliyetçiliği, her zaman bunların arasında belirsiz kaldı ve hala büyük oranda kendisini bu belirsiz sınırın yakınında buluyor" (ibid.).

Şeyh Said isyanı, kısmen dinsel temeldeydi –ya da en azından anti-laikti– ancak aynı zamanda milliyetçi olduğu da açıktı. Şeyh Said ve ayaklanmanın diğer liderlerinin yargılanmasında bu durum oldukça açıktı. Askeri mahkeme başkanı 28 Haziran 1925'de isyancıların hükümlerini ilan etti: "Aranızdan bazıları isyan etmek için hükümet idaresi tarafından kötü davranıldığını bahane ederken, bazılarınız halifeyi savunmak amacıyla yola çıktınız ama *hepiniz bir noktada birleştiniz: bağımsız bir Kürdistan yaratmak*!" (Viennot 1974: 108).

138-Van Bruinessen (1978), bu bilgiyle ilgili kaynak olarak şunları anıyor: M. Ş. Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, sf. 196-7 ve Z. Silopi, *Doza Kürdistan. Kürt Milletinin 60. Seneden beri Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıratı*, sf. 105.

İsyan, aynı zamanda I. Dünya Savaşı ve 1938 arasındaki Kürt isyanları için bir model oluşturan ilk büyük ölçekli milliyetçi isyandı.

Sonraki Kürt milliyetçi politik örgüt olarak ortaya çıkan Xoybûn, kendi kanatları altında birçok başka Kürt milliyetçi grubu birleştirdi. Azadî'den farklı olarak Xoybûn, Fransa ile iyi ilişkiler geliştirmiş, hatta Anadolu Ermenilerine bile çağrı yapmıştı. Görünüşe göre birçok Kurmanci-Kürt aydın ve aşiret şefinden oluşan bu ittifakın Azadî'den daha çok sıradan Kürtler arasında geniş bir destek elde etmeyi başarması şaşırtıcı değildi. Yurtdışında şubeleri vardı, güçlü bir propaganda ve para bulma çalışması yürütmüştü.

1930'da Xoybûn, iyi hazırlanmış Ağrı Dağı isyanını sahneye koyabildi ve bağımsız Kürt yönetimini ilan etti. İsyan, geniş bir cephede başka Kurmanci-Kürtlerin ayaklanmalarını ateşledi. Bu isyanın Kızılbaşlar tarafından yaygın biçimde desteklendiğine ilişkin kanıt yok. Ne yazık ki ayaklanmacılar –Xoybûn– yalnızca ezici askeri güç kullanılarak ve son derece sert tedbirler uygulanarak ezildi.

Xoybûn, Kurmancî-Kürtlerin oldukça geniş bir politik örgütüydü. Onun ortadan kaldırılması Ankara için yeni cumhuriyetin biricik sorunu olarak kalan meseleye –Dersim'in Kızılbaş anayurduna– yoğunlaşmasını olanaklı kıldı. Bu hareket, Dersimli Kızılbaşları 1937-38'deki savunmacı isyanlara zorladı. Yerel geleneksel Kızılbaş seçkinlere Abbas Uşağı aşiretinin şefi olan Seyit Rıza tarafından önderlik edilmişti. Bu, Dersim isyanını temelde bir Kızılbaş işi haline getirerek onun kaderini belirledi. Alevi Dersimliler Hamidiye alaylarında yer almamışlardı ve Şeyh Said isyanına katılmamışlardı. Buna karşılık Bedirhanlar gibi önemli Kurmancî-Kürt milliyetçi hanedanlar, Dersim isyanına katılmadılar. Milletler Cemiyeti'ne destek için yaptıkları dokunaklı çağrılara rağmen Dersimlilerin tecrit durumları yenilmelerine neden oldu. Ayrıca Kemalistler işi aşırıya vardırarak görünüşe göre en azından 40 000 Dersimli Kızılbaşı öldürdü.

Dersim isyanının –ve militan Dersimlilerin– ezilmesi, sonraki otuz-kırk yıl süresince Kürtler adına militan muhalefetin çökmesine işaret ediyordu. Kendi öncelleri gibi bu isyan da bazı nedenlerle yenilmişti. Bunların arasında basitçe dönemin yarı feodal koşullarının (Türk devletinin) modern bir askeri güçle çatışmak için bir temel sağlamaması da vardı. Ayrıca diğer isyanlarda olduğu gibi mezhepsel ve etnik sınırlandırmalar da isyana desteği zayıflatıyordu. Yine de isyanın liderliği, hem uluslararası güçlerden destek alma arayışına girdi hem de Dersimliler kendilerini açık bir biçimde Kızılbaş olarak tanımlıyor olsalar da yaptıklarının bir "Kürt" isyanı olduğunu belirterek isyana desteği genişletmeye çalıştılar. Bu, daha sonra Kurmancî-Kürt milliyetçilere Dersim ayaklanmasının kendilerine ait olduğunu öne sürme fırsatını verdi. Sonuç ne olursa olsun, başlangıçtaki sınırlandırmalara rağmen Dersim hareketinin ilkel milliyetçi bir hareket olduğu açıktır. Dersimin Kızılbaş isyancıları, ne haydutlar olarak davranan ne de merkezi otoritelerle kuşkulu ilişkileri olan toplumsal isyancılar değildi. Bu isyanda alevilik, bütünleştirici ve motive edici ya da esinlendirici bir özellikti. Dahası alevilik, komşuları olan sünni Müslümanlar ya da Ermeniler tarafından düşmanlar olarak algılanmalarına bile yol açmadı. Yine de bu durum, mücadelelerinin Kürdistan'da destek bulamamasının da muhtemel nedeniydi.

5-TÜRKİYE KÜRDİSTANI'NIN EKONOMİ POLİTİĞİ

Asyatik ve Feodal Üretim Biçimleri

"Feodalizm" kadar tanımlanması zor başka çok az terim vardır. Tarihçiler genellikle sözcüğün Latince *feodum*, *feodum*, bir fieften –bir lordun bir uyruğuna değişik yükümlülükleri, özellikle askeri hizmet ve hasatı yapılan ürünün belli bir miktarını erzak olarak vermeyi kabul etmesinin karşılığında kullanması için izin verdiği toprak parçası– geldiğine dikkat çekiyorlar. Bu, kaçınılmaz olarak düzeni sürdürmek ve feodal lorda karşı feodal yükümlülüklerin yerine getirilmesi için özelleşmiş bir askeri savaşçılar sınıfının varolmasını gerektiriyordu. Feodal serfler, sürekli olarak toprağa ve aynı biçimde kendi feodal lordlarına bağlı olarak çalışıyorlardı. Bu, fieflerin güçlü özerkliğinden doğan aşırı otarşik bir sistemdi. Bu fiefler kendi mülklerinden geçen metaların geçişi üzerinden ağır vergiler talep ediyorlardı.[139]

139-Bu tanımı formüle etmede kullanılan başlıca metinler şunlar: Bloch (1971: II, 446); Migdal (1974); Huntington (1968: 148) ve P. Anderson (1974). Max Weber feodalizmi bir yönetim sistemi olarak tanımlıyor: "Temeli, kendini savaşa ve kraliyet hizmetine adamış bir yönetici sınıfın topraklara sahip olma, kiralama ya da bağımlı emek hizmetlerine sahip olma ayrıcalığına dayanan ve halkın silahsızlandırıldığı..." (bkz. Sklair 1983: 132).

Yine de feodalizm, bu ilk tanımın izin verdiğinden daha karışık, evrimleşen bir fenomendir. Geleneksel olarak terim, antik (köleci) toplumu izleyen ancak kapitalist üretim biçiminin başat duruma gelmesinden önceki dönem sırasındaki Avrupa toplumunu tasvir etmek için kullanılıyordu. Konu üzerindeki klasik eserinde Marc Bloch, feodalizmin Avrupa ile sınırlandırılamayacağına işaret etmişti. İlginç olan hem Marks hem de pozitivist Bloch, bazı farklarla birlikte, Avrupa dışında feodalizmin olduğu bir yer olarak Japonya'yı örnek veriyordu. Bloch'un dikkat çektiği gibi: "Feodalizm, 'dünyada bir kez olan bir olay' değildi" (Bloch 1967: 446). Bloch, (bütün örnekler ve bütün zamanlar için) belli bir toplumun feodal olup olmadığını tespit etmek için ayrıca fiefin anlamını sorguluyor.

Bazı yazarlar Osmanlı toplumunu tartışmasız bir biçimde ekonomik biçimi bakımından "feodal" olarak nitelendirmek arzusunda. Başkaları ise bu imparatorluğun oldukça farklı bir ekonomik üretim biçiminin olduğunda ısrar ediyorlar. Dolayısıyla bir araştırmacı Osmanlı İmparatorluğu'nun "feodal olmadığı: devletin yapısının, sınıf yapısındaki, toplumsal yeniden üretimdeki belirleyici rolünün, ve bu sınıf yapısının kendisinin temelde Avrupa feodalizmi olarak bildiğimiz kapitalizm öncesi düzenden farklı olduğunu" öne sürüyor (Keyder 1987: 7).[140]

Bunun yerine imparatorluğun bütünüyle farklı bir toplumsal formasyonunun –"Asyatik" [despotik] üretim biçiminin (AÜB) bir örneği– olduğunu söylüyor gibi görünüyor (ibid.: 7-48).[141] Bu yapıda Osmanlı bürokratik sınıfı, kırsal alandaki çok sayıdaki özerk küçük üreticiler üzerinde bir yönetim sürdürüyor. Bir başka araştırmacı Berch Berberoğlu, sorunun gerçekte çok daha karmaşık olduğunu, tarımda feodal biçimlerin

140-Ayrıca bkz, Osmanlı toplumunun batılı anlamda gerçekten "feodal" olup olmadığını tartışan Poliak (1939: 75-6).

141-Bazıları özellikle Osmanlı toplumunu ele alan Asya Tipi Üretim Tarzı (AÜT) ile ilgili karşıt tartışmalar için bkz.: Cook (1977: 360-89); Turner (1978: 1, 14,1 9,24, 29, 32, 34, 36, 38, 42, 49, 52, 73, 82, 83); Said (1979: 32, 153, 157); Draper (1977: 515, 571); P. Anderson (1989: 462-529); Wittfogel, (1957: birçok yerde); Marks (1973: 303-6); İnalcık (1964: 42-63); Sencer (1982: 8).

onyedinci yüzyıldan itibaren Asyatik bir devlet içinde birarada bulunduğunu öne sürüyor. Osmanlı despotik devletinin ölümü, bu yüzyıla, Kemalist rejime kadar gerçekleşmedi (Berberoğlu 1982: 5-6, 13-14, dipnot 31).

"Asyatik biçim", merkezi bir despot tarafından kontrol edilen, özel toprak mülkiyetinin olmadığı, yarı-otarşik köylerin aşağı yukarı statik bir toplumuna işaret ediyor. Temel toplumsal yeniden inşa, dışarıdan faillerin şiddete dayanan ya da daha çok ekonomik ve politik olarak gelişmiş sömürgeci güçlerin müdahalesiyle meydana gelir.[142]

En azından .despotik ve son derece militarize olmuş devlet aygıtının sürdürülmesi gerektiği kadarıyla Osmanlı toplumu elbette merkezi bir biçimde işlemeye çalışan bir toplumdu. "Devlet aygıtının temel işlevi, savaşları, yabancı ülkeleri talan etmek, tarım ve sulama sistemini organize etmek ve yönetmek, Asya'dan gelen göçmenleri Anadolu'ya yerleştirmekti" (Ertürk 1980: 62-3). Ayrıca Osmanlı sisteminin doğuştan durgun bir yapısının olduğuna işaret eden kanıtlar da var. Majeed Jafar şunu öne sürüyor: "mülkiyet haklarının güvencede olmaması ve sık sık müsadereler (zorla mala el koymalar), haraç almalar ve ağır vergiler" nedeniyle "gelişmenin önünde olağanüstü engeller ve ayak bağları oluşuyordu," bu da istifçilik ve israf harcamalarını teşvik ediyordu. Ardından şunları ekliyor (Jafar 1976: 47):

> Hukuk, düzen, kişi güvenliği, mülkiyet ve piyasa genelde eksikti ve bunlar ticaret ile değişimi alt üst eden faktörlerdi. İnisiyatif alma caydırılıyordu ve bu da statükonun kalıcı olmasına yol açıyordu. Bu koşullar altında gelişme, değişimin yaratılması, ima edilmesi ve hareketlilik olanaksızdı. İmparatorluğun sonraki dönemlerinde bu durum daha da kötüleşti (ibid.)

Bazı araştırmacılar (Ghassemlou 1965: 96-9; Shemesh 1958: cilt I), kapitalizm öncesi Kürdistanı feodal olarak betimliyorlar. Ne var ki, Ghassemlou'nun varsayılan "feodal" devlet

142-Bkz, örneğin Marks'ın Hindistan ve Çin'deki AÜT'ni batı Avrupa ile karşılaştırması, Marks (19871: 451).

tanımının askeri bir bürokrasinin egemen olduğu toplumu ortaya koyması öğreticidir.[143] Burada temelde Avrupa feodalizminden (ya da onun herhangi bir biçiminden) farklı olan bir üretim biçiminin tartışıldığı açık.

Onbeşinci yüzyılın ortasında en yüksek konumuna ulaşmış olan –İstanbul'un alınması gibi başarılarla ortaya konulan– Osmanlı devleti, daha güçlü askeri güçlerle karşılaşmadığı sürece askeri araçlarla sınırsız bir biçimde genişleyebilecek gibi görünüyordu. Dolayısıyla onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllar boyunca Osmanlılar, kendileriyle birlikte toprak dağıtım sistemlerini, tımar (fief) sistemini de taşıyarak, başarılı bir biçimde Avrupa'ya doğru yayıldılar.[144]

Tımar sisteminde kendi birlikleriyle desteklenen askeri görevliler, fethedilen toprakların belli bölümlerini işgal ediyorlardı. Bir tımar (fiefdom), birkaç köy ya da kasaba, değirmenler, nehir kıyısı ve limanları içerebiliyordu. Ne var ki, tımar "sahibinin" emrindeki birlikler, kendi hizmetlerini yerine getirmek için belli bir anda sultan tarafından sefere çağırılabilirdi. Tımarın kendisi, tımar "sahibi"nden oğluna geçmez, çünkü gerçek mal sahibi yine de sultanın elindeydi (Yıldız 1992: 41-2; Ghassemlou 1965: 97; Aydın 1986: 14-17). Bu sistem altında toprakta çalışan köylülerin hareketi belli bir alanla sınırlıyken, (tımarları işleten vergi toplayıcıları olan) sipahilerin toprağına her an devlet tarafından el konulabilirdi (ibid.: İnalcık 1994:156-7).

Berch Berberoğluna göre, Osmanlı toplumunun Avrupa feodal ekonomik formasyonları ile etkileşiminin sonuç olarak "Osmanlı tarımında feodal gelişme biçimlerinin (iltizam ya da vergi-çiftçiliği) ortaya çıkmasına neden oldu. Zamanla toprakta büyük ölçekli özel mülkiyetin (çiftlik) önemi arttı, toprakların

143-Dolayısıyla Ghassemlou (1965: 99), "Moğol, Türk ve Kürt hanlarının (aşiret şeflerinin) bir askeri aristokrasi oluşturmasından" söz ediyor.

144-Osmanlı imparatorluğunda farklı toprak sahipliği biçimleriyle ilgili aydınlatıcı bir tartışma için, bkz, İnalcık (1994: 156-7).

büyük bir oranı az sayıda mal sahibine geçti" (Berberoğlu 1982: 5; Yıldız 1992: 42-3; Aydın 1986: 15, 20, dipnot 34, 35). Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar boyunca "devlet ve üreticiler arasında" aracı bir toplumsal katman olarak sipahileri bir kenara iten bir toprak soyluluğu ya da *ayanlar* ortaya çıktı. *Ayanlar* ondokuzuncu yüzyılın başlarında güçlerini sağlamlaştırarak, yavaş yavaş tam olarak feodal toprak sahibi sınıf haline geldiler (Berberoğlu 1982: 15, dipnot 33).

1481'den itibaren Osmanlı toplumundaki feodal mülkiyet biçimleri ilk olarak tarımda gelişti. Bunlar ücretli olmayan işçiler temelindeydi. Ancak bu gelişme –daha sonraki kapitalist ekonomik biçimlerin ilk gelişmesinde olduğu gibi– "sonuna kadar değişik biçimlerin birlikte yaşamasına izin veren Asyatik devletin egemen olduğu bir toplum sınırları içinde" gerçekleşti (ibid.: 15, dipnot 33, 34).

Yine de ayanların yükselişi, "ağa sisteminin ortaya çıkmasının tohumlarını" ihtiva ediyordu (Ertürk 1980: 70). Osmanlı yönetici sınıfı elinde tuttuğu gücü açıkça yitirmeye başlamıştı. "Kürt aşiretler ile devlet arasındaki ilişki de hızlı bir değişimden geçiyordu. Aşiret şefleri, kendi bölgelerindeki biricik güç haline geliyor ve tam da feodal lordlar gibi işlev görüyorlardı" (ibid.: 70-71; Yıldız 1992: Keyder 1976: 179).[145] Bereket versin ki Osmanlılar için Kürt aşiretler arasındaki rekabet Kürtlerin milli birliğini engelliyordu. Sonunda geleneksel Osmanlı tarım sisteminin çökmesini kışkırtan dış güçler, ondokuzuncu yüzyıla kadar başarılı olamayıp uzun bir dönem daha varolan üretim ilişkilerinin devam etmesine izin vermek zorunda kaldılar (Ertürk 1980: 71-71).[146]

Kürdistan'ın engebeli toprakları Osmanlıların uygun bir biçimde yönetimini zorlaştırıyordu. Bu nedenle Osmanlılar Kürt feodal lordlardan "yalnızca bazı vergileri ödemelerini ve

145-Keyder (1976: 179), "miri sistemde feodalleşmeye" doğru bir eğilimden söz ediyor.

146-Osmanlıların aşiretleri diğer aşiretlere karşı nasıl kullandığıyla ilgili bir tartışma için ayrıca bkz, Yıldız (1982: 48-51).

askeri hizmetin yerine getirilmesini talep ediyorlardı. Ancak, bunun karşılığında Osmanlı İmparatorluğu, Kürt lordları dış tehlikelere karşı savunma görevini üstleniyordu" (Yıldız 1992: 47; Aydın 1986: 15). Onyedinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyılın ortasına kadar Kürt emirler ya da feodal lordlar tarafından yönetilen yarı özerk Kürt emirlikler varlığını korumuştu.[147] Dolayısıyla bazı sınırlar içinde "Kürt lordların geleneksel tutumlarını sürdürdüklerini söylemek gerçektir. Emirliklerde toprak mülkiyeti, Osmanlıların tersine, babadan oğula geçiyordu. Herhangi bir iktidar ise transfer yoluyla sahip olunmuyordu" (Yıldız 1992: 47; Sencer 1982: 273).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Asyatik çerçevesi içinde sıkışan Kürt feodalizmi, daha fazla gelişemezdi. Ne var ki, Batılı güçlerin yükselişi karşısında kendilerini gerilemekte bulan Osmanlılar, Kürt feodal aristokrasisi, başarılı ayaklanma yolunun artık olanaklı olduğunu düşünüyordu. "Ondokuzuncu yüzyıl feodal ayaklanmalar dönemiydi. Baban isyanı (1806-08), Mir Muhammed (1833-37), Bedir Han Bey (1840-47), Yezdan Şer (Arslan Yezdan)" (Yıldız 1992: 51; Keyder 1976: 189).[148]

Bu isyanların her biri sırayla ezildi. "Bütün farklı yaşam biçimlerinin" bastırılmasıyla Osmanlılar sonuçta Batıdaki Türk şehirlerinde ticaret ve artizan üretiminin gelişmesine fırsat vererek, "belli bir istikrar" sağladılar. Karşıt süreç, feodal biçimlerin şehirleşmeyi ve sermaye birikimini engelleyen, feodal Kürdistan'da meydana geldi (Yıldız 1992: 54).

147-Osmanlı Doğu Anadolu'sunda Asyatik ya da feodal ekonomik üretim ilişkilerinin egemen olduğu miri topraklar üzerinde sınırlı bir istisna da vardı. Kürt bölgesinin bazı yerlerinde "başat toprak sahipliği biçimi, *serbest mir-i miranlık, yurtluk/ocaklık* ve *mir-aşiretliği*" idi. Bütün bu biçimler kollektif olarak mülk toprakları ya da mülkiyet olarak verilmiş topraklar olarak biliniyordu. Bölgede *bey* olarak bilinen Aşiret liderleri fiili olarak bu toprakları ellerinde tutuyorlardı. Bkz Aydın (1986: 15-16).

148-Yıldız, ayrıca 1880'deki Şeyh Ubeydullah ayaklanmasının da bu listeye eklenebileceğini belirtiyor. Ancak 4. Bölüm'de tartıştığımız gibi Ubeydullah ayaklanması, feodal yapıda değildi. Tam tersine bölgedeki kapitalist ekonomik ilişkilerin gelişmesinin bir parçasıydı.

Göçebe Hayvan Yetiştiriciliği

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda Kürt aşiretlerin ekonomisi, her yerde göçebe koyun yetiştiriciliğinin egemenliği altındaydı. Ne var ki, Lazarev'in dikkat çektiği gibi bu dönem aynı zamanda Kürt feodal aşiretçiliğinin sonunun başlangıcıydı: "[Ondokuzuncu yüzyılın sonunda] Kürtler arasında akraba-aşiret ilişkilerinin dağılması, her aşiret üyesinin sahip olduğu küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayısı tarafından belirlenen her aşiret içindeki mülkiyet tabakalaşmasının durumuyla ortaya çıkıyordu" (Lazarev 1980: 65-6).

Göçebe hayvan yetiştiriciliği gerilerken eski göçebeler, "Ermeni, Türk, İranlı ya da Iraklı köylülerden çok az farkları olan sıradan rençberler ve çobanlar olarak yerleşik yaşama geçtiler" (ibid.). 1863'de İngiliz Yabancılar Ofisi tarafından derlenen bilgiler, Türkiye Kürdistanı'ndaki toprakların %40'ının 1850'lerin sonuna kadar özel ellerde bulunduğunu, kalan %60'ın ya devletin elinde olduğunu ya da boş topraklar olduğunu gösteriyor (Issawi 1980: 207). Bu, yalnızca topraklara Kürt Beyler tarafından el konulduğu yirmi yıl önce gerçekleşmeye başlayan bir değişimdi (ibid.: 220). Bu dönemdeki bütün Türkiye Kürdistanı'nda toprak kiralama düzenlemelerini ortaya koyan aynı kaynak, özel toprak sahipliğinin görece çok az sayıda toprak sahibinin elinde yoğunlaştığını ima ediyordu (ibid.: 203). Böylece 1863'de (bölgenin örnek şehri) Diyarbakır'da değişik boyutlarda özel toprak arsalarının durumu Tablo 5.1'de şöyle gösteriliyor:

Charles Issawi, 1858'de Anadolu'daki Kürt köylülerin ödedikleri toprak kirasının "yıllık ürünün yüzde 15 ile 20'sine denk olduğunu" tahmin ediyor (ibid.: 207). Ardından ekliyor: Diyarbakır'da "toprak sahibi ve su, net ürünün yüzde 14'ünü alıyordu. Geriye kalanı –bütün harcamalar çıktıktan sonra– tohumu sağlayan kapitalist, toprağı hazırlayan işçi ve bitkilere bakan bahçıvan tarafından eşit biçimde paylaşılıyordu" (ibid.: 208).

Tablo: 5.1 boyutlarına göre özel çiftliklerin dağılım yüzdesi

50-100 dönüm	100-500 dönüm	500 dönümden fazla
%20	%30	%50

Kaynak: Issawi (1980: 221). sf. 97

Modern Türk devletinde de olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğundaki topraklarda daha çok hayvan yetiştiriciliği görülüyordu. İş çok zorluydu ve geriye dönüş çok azdı, özellikle de Kürdistan'da. Söylendiğine göre bölgedeki yün kabaydı. Meralara sık sık çoban çalıştıran kapitalistler tarafından el konuluyordu.

I. Dünya Savaşı koptuğunda Osmanlı Türkiyesi hala ağırlıkla kapitalizm öncesi ekonomi biçimindeydi. Pek kolay olmasa da yer yer feodal ve kapitalist ekonomik biçimler bir arada bulunuyordu. (Aralarında Osmanlıların da bulunduğu) İttifak Güçleri'nin yenilmesi, kaçınılmaz olarak Osmanlı sisteminin devrilmesine yol açtı ve onun yerine 1923'te Kemal Atatürk'ün modernleşmeci kapitalist rejimi geçti.

1920'ler genel olarak Türk ekonomisi için önemli bir dönemdi. Bu dönem boyunca, özellikle de 1923 ile 1929 arasında, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi dünya ekonomisiyle bütünleşti.[149] Bir gözlemcinin dikkat çektiği gibi öyle olsa bile Türk kapitalizminin gelişmesi, "Türk toplumunun iç dinamikleri" nedeniyle değil, tam tersine Türkiye'nin dışından kaynaklanan bir sürecin sonucuydu. Dünya kapitalizmi ilk olarak Türkiye'yi bir pazar, ardından da bir yatırım alanı olarak kullandı (Aydın 1986: 28-9).[150] (Bu sorun aşağıda, ucuz Batı

149-Kuşkusuz Osmalı İmparatorluğu, özellikle 19. yüzyılda dünya ekonomisine katılmıştı. Ancak bunu hala "ağırlıkla kapitalizm öncesi bir ekonomi olarak" yapmıştı. Bkz. Keyder (1976: 180).

150-Kapitalist nüfuz ve dışarıdan tasarrufun hakimiyeti fenomeniyle ilgili Marksist bakış açısıyla yürütülen teorik bir tartışma için, bkz. Luxemburg (1971: 439-45).

mallarının ülkeye bolca akmasıyla birlikte Anadolu'da el zanaatlarının tahrip olmasıyla ilintili olarak tartışılacak.) Görece azgelişmiş Kürt bölgesinin görece azgelişmişliği bütün bu gelişmelerin bir sonucuydu (ibid.: 45).[151]

Günümüz dünyasındaki azgelişmiş bölgelerdeki üretim ilişkilerinin bazıları bugün bile feodal ya da yarı feodal gibi görünüyor. Ne var ki, ülke ekonomisinde kapitalizm hakim biçime geldikçe kapitalizm öncesi işletmeler, kapitalist hareket yasalarına bağlı oldukları için kapitalistleşiyor (Banaju 1977: birçok yerde). Zülküf Aydın, Türkiye ile dünya ekonomisi arasındaki ilişkileri şöyle yorumluyor: "Günümüz kapitalizmi evrensel bir nitelik almış durumda; kapitalizm öncesi aile çiftliğinin görünmesi bunun bir üretim biçimi olduğunu bize düşündürtmemeli. Sermaye, köylü ailelerin çiftçiliğinin yeniden üretim koşullarını kontrol ediyor" (Aydın 1986: 11).

Ekonomi sanayileşmiş devletlerin ekonomisine bağımlı kalırken, her şeye rağmen genel olarak hem tarımda hem de sanayi yapısında, üretkenlikte ve teknikte ileriye doğru büyük bir sıçrama yapıldığı bir gerçektir (Keyder 1981: çok yerde). Aynı durum Türkiye Kürdistanı için de geçerliydi. 1920'lerde doğu ve güneydoğu Kürt bölgelerinde tarım her yerde geçim aracı konumundaydı. Büyük toprak sahipleri Türkiye Kürdistanı'na egemen olmaya devam ediyorlardı.[152] Bu bölgelerdeki emeğin biçimi, "feodal kiracılık düzenlemesinde olduğu gibi yaşayan" (ibid.: 13, 19) yarıcılıktı. Oysa yeni Türk devletinin kalanında ağır basan özellik "küçük köylü işletmeleri"ydi (ibid.: 14).

151-Aydın (1986: 45), "Türkiye'deki bölgesel azgelişmişliğin ırkçı bir politikanın sonucu olmayıp, Türk kapitalizminin düzensiz gelişmesinin bir sonucu olduğunu" öne sürüyor.

152-Doğu Anadolu'daki bugün varolan eşitsiz toprak dağılımının kökenlerinin tarihsel arka planını yorumlarken Aydın şöyle diyor (1986: 16-17):
Bugünün büyük malikaneleri ve küçük köy mülkleri, bölgedeki toprak sahipliğinin özel tarihsel gelişmesi tarafından yapılandırılmıştı. *Yurtluk/ocaklık* ve *serbest mir-i miranlık* topraklar bugünkü büyük malikanelerin temelini oluşturuyor. Oysa ki *mültezimlere* vergi veren ve *reayalar* tarafından işletilen topraklar... küçük köylü mülklerinin temelini oluşturuyor. Reayalar, cumhuriyetten önce yalnızca intifa (kullanım) hakkına sahip oldukları toprakların sahipleri haline geldiler.

Çağlar Keyder, "Aslında Doğu Anadolu dışında bütün köylü ailelerin belli bir miktar toprağının olduğuna" (ibid.: 15) dikkat çekiyor.

Kürt Toprak Sahiplerinin Gelişmesi

Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda tarım hala başlıca ekonomik faaliyet durumundadır (Aydın 1986: 13). Kürt köylüler bugün genelde kendi topraklarına sahipler (van Bruinessen 1978: 22-3). İleride gösterileceği gibi bu durum onların refah içinde oldukları anlamına gelmiyor. Tarlalar komik derecede küçük ve bir ailenin geçimine yetmiyor (ibid.; Jafar 1976: 63). 1950'ler ya da 1960'lar kadar yakın bir tarihe kadar ovalarda yaşayan köylüler genelde yüzde 10'dan yüzde 90'a kadar değişen oranlarda ürünün belli bir bölümünü toprak sahibine ödeyen *yarıcı* durumundaydılar (van Bruinessen 1978: 22-3).[153] Ovalardaki diğer yerleşimciler "toprak sahibi ya da onların kahyalarının denetimi altında çalışan, çok az bir ücret alan tarım işçileriydi" (ibid.: 23; Ghassemlou 1965: 117 dipnot; Yıldız 1992: 85).

Birçok yarıcı sözleşmesi, 1950'lerden itibaren tarımsal üretimde yavaş yavaş başlayan makinalaşmayla birlikte ortadan kalktı.[154] Bir fazla emek gücü ortaya çıkmaya başladı çünkü artık toprak sahipleri yararlı biçimde çalıştıramadıkları için köylüleri serbest bırakıyordu. Türkiye Kürdistanı'nın hem dağlık bölgelerindeki hem de ovalarındaki eskinin yarıcıları, giderek mevsimlik tarım işçileri haline gelmeye başladılar ya da birlikte ülkeden çıkmazlarsa Kürdistan'ın şehirlerine ve Türkiye'nin

153-Keyder (1981: 16) şunları ekliyor: "1952'de bütün Türkiye'deki köylü ailelerinin % 32'si orta köylüler olarak kabul edilebilirdi." Aydın (1986: 6), 1963 nüfus sayımı verilerini örnek vererek yarıcılık yapan ailelerin Türkiye'de çiftçilik yapan bütün ailelerin %15'ini oluşturduğunu gösteriyor. Ayrıca bkz. Ghassemlou (1965: 117, dipnot).

154-Tarımın ticarileşmesinin ilk dönemiyle ilgili bir değerlendirme için, bkz. Aydın (1986: 32-4). Türkiye'nin bütününde tarımın makinalaşmasının etkilerini somut olarak incelemek için, bkz. Margulies ve Yıldızoğlu (1987: 278-85) ve ayrıca bkz. Karpat (1973: 58 ve birçok yerde).

batısına göç etmeye zorlandılar (van Bruinessen 1978: 23; Jafar 1976: 64; Yıldız 1992: 85).[155]

Toprak sahiplerinin dağılımıyla ilgili rakamlar 1950-80 döneminde çok az değişiklik gösteriyor. Ancak istatistikler yanıltıcı da olabilir. "Toprakların sahiplerinin uzakta olması, kiralama, icara verme işlemleri ve kamu topraklarının yasadışı kullanımı" gibi faktörler nedeniyle işlenen toprak miktarı düşük hesaplanıyor olabilir. 1973'de topraksız köylüler, toplam kırsal kesimdeki hanelerin %30.1'ini oluşturuyordu. Bu rakam, Türkiye genelindeki topraksız aile oranının hemen hemen iki katına denk geliyor. Çoğunluğu tarla kiracısı olan çiftçiler nüfusun yaklaşık %66.4'ünü oluştururken geriye kalanlar işçiler, mevsimlik işçiler ve el zanaatçılarından oluşuyor (Aydın 1986: 59-62).

Onaltıncı yüzyıldan beri bölgenin en önemli özelliklerinden birisi çok büyük toprak sahiplerinin olmasıdır. Bazı aileler, bir köyün bütününe sahip olmaya devam ediyorlar.[156] Böylece "1980'de toplam hanelerin %11.6'sı toplam toprakların %59.9'una sahip olurken, toprak sahibi hanelerin %56'sını oluşturan kesim yalnızca toprakların %8.7'sine sahip" (ibid.: 59). Zülküf Aydın, tarla kiralama anlaşmalarının toprak sahiplerine "politik üstünlük sağlama olanağı verdiğini, bunun karşılığında kredilere, gübreye, vb. ulaşma bakımından avantaj elde ettiklerini, dolayısıyla da bu durumun tarlaları kiralayanlar üzerinde ekonomik bir hakimiyet oluşturmayı olanaklı kıldığının" altını çiziyor (ibid.: 61).

Doğu Anadolu'da topraksız hanelerin %79'3'ü yarıcılık ya da toprak kiralama işiyle uğraşıyor. Bu durum, toprak sahiplerinin hasat mevsiminde emek gücü sağlamak için topraksız köylüleri toprağa bağlamak yönünde bir politika güttükleri görüşünü destekliyor. Kendi toprakları üzerinde yaşamayan toprak sahibi aileler toplamda yalnızca %6.2 oranındaysalar da

155-Dışarıya göçün derecesi, bundan sonraki bölümde tartışılacak.

156-Bu, eski Osmanlı *yurtluk/ocaklık* sisteminin bir mirasıydı.

bu aileler Güneydoğu'daki toplam toprakların %57.3'ünü ellerinde tutuyorlar. Diyarbakır vilayetinde toprakları üzerinde yaşamayan toprak sahibi aileler toprakların %88'ine sahipler. Bu aileler, toprak sahibi ailelerin yalnızca %3'ünü oluşturuyorlar. Toprakları üzerinde yaşamayan toprak sahipleri, aynı zamanda Kürdistan'ın şehir ve kasabalarında, hatta Türkiye'nin batısında ticari faaliyetlerle de uğraşıyorlar. Bu durum, bölgenin gelişmesi için kullanılabilecek sermaye sıkıntısını artırdığı gibi sermayenin batıya gitmesine de neden oluyor (ibid.: 61-2; Beşikçi 1969: 122-3).

Türkiye Kürdistanı'nın benzersiz coğrafyası da bu bölgedeki ekonomik gelişmenin biçimlenmesinde önemli bir faktördür. Dağlık bölgelerde toprak sınırlıdır ve tarlaların sürülmesi öküzlerin çektiği tahta sabanla yapılabiliyor. Dolayısıyla tarımsal üretim zorunlu ihtiyaçları karşılamanın pek üstüne çıkmaz. Tütün gibi satışından nakit para alınabilecek ürünler bölgedeki tarımsal üretimin yayılması bakımından sınırlı role sahipler (van Bruinessen 1978: 22-3).[157]

> Her ne kadar yalnızca büyük toprak sahipleri bundan yararlanıyor olsa da ovalarda modern makinalı tarımın kullanılması üretim ilişkilerini dönüştürmektedir. Genelde şehirli bir girişimci makina satın alıyor ve ürünün belli bir oranı (yüzde 8 ya da 10'u) karşılığında toprak sahiplerinden toprağı kiralıyor. Bu tür girişimciler sık sık borç para veriyorlar ve böylece (ürünün yarısı karşılığında) borç ödenene kadar borç alan toprak sahibini topraklarını yeniden kendilerine kiraya vermeye zorluyorlar. Daha önce yarıcılık yapanlara kalan iş çok az oluyor (van Bruinessen 1978: 22-3; Lazarev 1980: 66)

Eskiden bütün kasabalarda görülen bir olgu olan göçebelik artık çok nadir bir olgu haline gelmiş durumda (van Bruinessen 1978; McDowall 1989: 8; Pelletriere 1984; Izady 1992: 229-31). Dağlık bölgelerin eteklerindeki alçak yerlerde yaşayan ve büyük sürüleri olan bazı köylüler hala yarı göçebe bir yaşam sürüyor. Yazları serin olan meralara (zozan) göç ediyorlar

157-Türkiye Kürdistanı'nda son zamanlara kadar hayvancılık ve tarımın zor durumuyla ilgili daha özel bir tartışma için, ayrıca Bkz. Jafar (1976: 60-63, 65-6, 66-7).

ve uygun fırsatlar düştükçe köylerine gitmenin dışında mevsim süresince buralarda kurdukları çadırlarda yaşıyorlar (van Bruinessen 1978: 24).[158] Türkiye Kürdistanı'nda "birkaç tane [tam] göçebe aşiret var" (ibd.: 24-5).

Sanayinin Gelişmesi

Türkiye Kürdistanı'nda sanayinin gelişmesinin tarihi çok eskiye dayanıyor. Onyedinci yüzyılda Anadolu'daki Osmanlı Kürdistanı'nda yer alan birçok kasabanın "zanaat ve ticaret merkezi" oldukları söyleniyor (ibid.: 26). Aynı zamanda "Genelde bu kasabaların nüfusu ağırlıkla Kürt olmayanlardan meydana geliyordu. Ayrıca böylesi ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu yerler aynı zamanda devlet görevlilerinin (valiler, hakimler, askerler, polisler) ve dinsel eğitim kurumlarının da olduğu yerlerdir" (ibid.).

Genelde Türkiye'de olduğu gibi bu bölgede de mekanik sanayinin gelişmesinde önemli rol oynayanlar yabancı girişimcilerdi. Büyük ölçeklerde gündeme gelen yabancı sanayi ve ticaret müdahaleleri, Osmanlıların yabancılara verdikleri bazı ekonomik ayrıcalıklara uygun bir biçimde gelişmiş olan kapitülasyonların imzalanmasıyla sağlanmıştı. Yabancı girişimler, özellikle 1838 tarihli Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın ardından gelişme göstermişlerdi. Bu antlaşma sayesinde yabancılar hiçbir sınırlandırma olmadan faaliyette bulunabiliyor ve ilk kez tercihli gümrük tarifelerinden yararlanabiliyorlardı (Beaumont ve diğerleri. 1976: 430).

Sanayi gelişmesi, 19. Yüzyıl boyunca Türkiye Kürdistanı'nda sıkıntılı bir yola girmişti. Bir gözlemci, 1889'da Diyarbakır'dan ihraç edilen başlıca sanayi ürünlerini şöyle listelemişti:

> bakır işlemeciliği, demir fırınları, deri tabaklama, ipekli ve pamuklu dokumalar, ipekböceği yetiştiriciliği. Kalaycılık, demircilik, eyer yapımcılığı, duvarcılık, kerestecilik, marangozluk, ayakkabıcılık, vb. gibi

158-Van Bruinessen (1978: 25), bu aşiretlerin genelde "sırayla kullanacakları" belli sayıda zozana sahip olduklarını ekliyor.

diğer zanaatler yalnızca yerel ihtiyaçları karşılamaya yönelikti. Bunların içinde bir tek eyer yapımcılığı bölge dışına da yönelik üretimde bulunuyordu. Bu işi yapanlar ise Diyarbakır nüfusunun yarısını oluşturan Hıristiyanlardı (Bertrand 1980: 305).

19. Yüzyıl'ın başlarında Hıristiyan ve yahudi ustalar ortadan kaybolmaya başladılar. 20. Yüzyıl'ın başlarında bunların yanında çalışmış olan az sayıda Kürt geriye kalmıştı (Novichev 1980: 300).[159] 1830'lardan itibaren Avrupa'dan gelen ucuz ithal ürünler yerel zanaatlarla rekabet etmeye başladı ve köylerdeki zanaatçılar giderek "basit mekanize sanayiye" yerlerini bıraktılar (van Bruinessen 1978: 26-7).[160] Altyapı yetersizliği ve bu sanayilerin ilkel yapısı nedeniyle bunlar bölgede tam bir gelişme göstermediler ve yetersiz donanım nedeniyle geride kalmaya başladılar (Bertrand 1980: 305-6). Bir gözlemci Diyarbakır'daki sanayinin "önemsiz" yapısının –ve 1889'daki yabancı rekabetin şehre verdiği zararın– Diyarbakır'ın kırılgan sanayi yapısının "yok olmaya başladığını" gösterdiğini belirtiyordu (ibid.)[161] Kuşkusuz bu durum yalnızca Kürdistan'a özgü bir olay değildi. Bu dönemde bütün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayide genel bir çöküş yaşanıyordu.[162] İronik olan Anadolu'daki Kürt bölgesinin aşırı ekonomik geriliğinin muhtemel bir göstergesi olan ham pamuktan ipliklerin elde eğirilmesi işlemi 1890'larda da bütün hızıyla devam ediyordu (Quataert 1994: 906-7).

1920'lerin ortalarında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çoğu

159-Noviche (1980: 300), 20 Yüzyıl'ın başlarında bir gözlemcinin Diyarbakır'da "daha önce ünlü olan kadife, saten ve ipek kumaşların üretiminin" olduğunu ve "bunların otuz-kırk yıl önceki üretimlerinin onda birini bile artık üretmediklerini" belirten bir gözlemcinin raporundan alıntı yapıyor.

160-Ayrıca bkz. Issawi (1980: 272-8). Ek olarak Issawi (ibid.: 298), 1840'taki bir İngiliz görevlinin Diyarbakır hakkındaki bir raporundan alıntı yapıyor: "Daha önce 2000 dokuma tezgahı olan Diyarbakır'da bugün yalnızca birkaç yüz çalışan tezgah var."

161-Ayrıca bkz. Yıldız (1992: 83) ve Jafar (1976: 54-8). Aydın (1986: 30), şöyle diyor: "Bu serbest ticaretin bir sonucu olarak Osmanlı manüfaktür üretimi çöktü ve Osmanlı Türkiyesi ticaret sayesinde dünya sistemiyle bütünleşti."

162-Osmanlı pamuklu sanayinin genel çöküşüyle ilgili bir tartışma için, ayrıca bkz. Pamuk (1987: 82, 108-29).

bölgesinde olduğu gibi Kürt bölgesinde de ticari sermaye yatırımlarının başlaması sayesinde sanayi dönüşmeye başladı. Daha ileri gelişmenin bir motoru olmanın yanı sıra sanayideki büyümenin yararlı bir göstergesi demiryolları sisteminin gelişmesiydi. Gelişme sürecinin başlangıcında olan diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'de de demiryolları önemli bir gelişmenin işareti sayılıyordu. Ancak, bir kez daha, böylesi bir gelişmenin tek biçimli bir süreç olmadığı görüldü. Artı değer üretiminin yer aldığı, pazar yönelimli batı bölgeleri ile geçim ekonomisinin ağırlıkta olduğu doğu, güneydoğu ve güneybatı bölgeleri arasında demiryollarının dağılımı eşitsizdi (Keyder 1981: 29).

Bu arada bu kez Kürt feodal toprak sahipleri büyük şehirlerde ticaret ve küçük sanayiye yatıracak belli bir sermaye biriktirmeyi becerdiler. Böylece Türk burjuvazisinin ürettiği ürünlerin pazarlanmasında aracı rol oynamaya başladılar: "Urfa'da, Gaziantep'te, Diyarbakır'da ve Mardin'de yerleşmiş olan bu feodaller tarımsal toprakların %70'ini kontrol ediyor ve bu şehirlerdeki köylü ailelerinin %7.5'unu oluşturuyorlardı" (Yıldız 1992: 85).

Göreceli olarak daha yoğun ve ekonomik olarak daha avantajlı durumdaki nüfus, Batı Anadolu'nun demiryolları ağı ve "sanayi ürünleri"nden de yararlanarak sanayi gelişmesinin bu bölgede yoğunlaşmasını sağladı. Bir başka deyişle batı bölgelerinin daha yüksek gelişmişlik düzeyi, Doğu ve Güneydoğudaki Kürtlerin yaşadığı Kürt bölgelerinden çok batı bölgelerinde sanayinin gelişmesinin önemli bir nedeni oldu (Beaumont ve diğerleri. 1976: 430, 440-43).

1927'de Batı Türkiye'nin şehirleri olan İstanbul ve İzmir, basit bir atölyenin karşılığı olarak bir fabrikayı nitelendiren ölçüt olarak kabul edilen ondan fazla işçi çalıştıran Türkiye çapındaki toplam 2053 sanayi işletmesinin %40'ını barındırıyordu (Keyder 1981: 56). Genelde bütün sanayi istihdamının %25.7'si İstanbul ve İzmir'deydi.[163]

163-Ayrıca bkz. Beaumont ve diğerleri. (1976: 431-2). Türkiye'da sanayinin gelişmesiyle ilgili genel bir tartışma için, bkz. Aydın (1986: 34-7).

1930'ların sonlarında bir başka tahmine göre Türkiye'deki büyük çaplı manifaktür üretim yapan 414 işletmenin yalnızca yedi tanesi Türkiye Kürdistanı'ndaydı. Bu kuruluşlar, genel olarak Türkiye'deki toplamın yalnızca %1.7'sini temsil ediyorlardı (Jafar 1976: 54).[164]

Orta Doğu'nun sanayileşme sürecine giren ilk ülkelerinden birisi olan Türkiye, bunu oldukça düzensiz bir biçimde geliştirdi. Osmanlı devleti sonrası ekonomik tarih, en azından üç ayrı aşamaya bölünebilir. 1923'de kendi temellerini kurmaya başlayan ekonominin 1950'ye kadarki ilk dönemi, tıpkı 1934'de Stalin Rusyası'nda başlayan Beş Yıllık Planların da tasarlandığı devletçilik –étatism– ya da ekonomide büyük devlet müdahaleleri dönemi olarak anılıyordu. Bu dönemde kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT'ler) geliştirildi. "Özel sektörün sermaye birikimi ve işletmecilik becerileri yetersiz olduğundan bu KİT'lerin sanayinin ve bölgesel gelişmenin motoru olacakları düşünülüyordu" (Bilgiç 1987: 104).[165]

Bu dönemdeki bütün devlet müdahalelerinin arkasında özel sektörü destekleme hedefi güdülüyordu. 1932'de yaklaşık olarak 1500 sanayi işletmesi vardı (Waterbury 1993: 38). Türkiye'de ithal ikameci sanayileşmenin (İKS) başlaması, 1930'lardaki uluslararası ekonomik krize verilmiş "kapsamlı ve stratejik bir yanıttı" (ibid.: 25). "Aynı zamanda da bu tavır, krizi egemen konumdaki sanayileşmiş güçlere karşı ulusal bir benlik meselesi olarak görmeydi. Bu politikayı tasarlayanlar, yapısal engellerin farkında olarak sık sık belli aşamaların atlanabileceğinden ve doğrudan doğruya sanayileşmeye geçilebileceğinden söz ediyorlardı" (ibid.).

164-Jafar'ın Türkiye Kürdistanı tanımı (1976: 42), şu on dört ili kapsıyor: Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli [Dersim], Urfa ve Van.

165-Başlangıçtaki büyüme gerçekti, ancak hiçbirisi daha yavaş değildi. Hershlag (1988: 121, dipnot 4)'a göre Türkiye'nin kişi başına geliri 1929 ve 1939 arasında sabit fiyatlarla %19 artmıştı.

Waterbury, İKS'nin başlatılmasının "içe dönük" bir süreç olduğunu ve bu politikanın sürdürülebilmesi için geniş bir desteğin oluştuğunu öne sürüyor. Oysa 1980'lerde başlatılan dışa açılma yönündeki reformlarda tam tersi oldu ve çok geniş bir muhalefet (sendikalar, ordu, devlet sektörü ve ücretliler) ortaya çıktı (ibid.).

1950'den 1960'daki ilk askeri darbeye kadar olan dönem, çok fazla miktarda devlet ve uluslararası yatırım ve hem sanayide hem tarımda büyük borçlar olmasına rağmen özel girişimin gelişmesi yönünde büyük bir dönüşüm dönemi oldu (Beaumont ve diğerleri. 1976: 433-41).[166] KİT'lerin özelleştirilmesini odağa alan bir kampanyayla 1950 seçimlerini kazanan Demokrat Parti (DP)'nin başkanı Adnan Menderes[167] toplumdaki önemli kesimlerin muhalefeti nedeniyle bu politikayı uygulayamadı. Aslında KİT'ler tarafından yürütülen sanayi gelişmesi Menderes yönetimi sırasında artarken özel sektör firmalarının gelişmesi azalmıştı (Kreuger 1974: 7). Yeni DP ile Atatürk tarafından kurulmuş olan eski Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasındaki çatışma, "devletçilik tarafından yaratılan özel çıkarların yeni iddialı ittifakı ile cumhuriyeti kuran eski askeri-bürokratik ittifak arasındaki mücadeleyi yansıtıyordu" (Waterbury 1993: 42).

1960'larda ve 1970'lerde devletçilik yeniden gündeme geldi. Bu dönem modernleşmeci "cumhuriyetçi" teknokrasinin yönetimiydi (Keyder 1987: 224; Beaumont ve diğerleri. 1976: 439-40). Devlet Planlama Örgütü (DPÖ), 1960'ların başında kuruldu ve yeni Beş Yıllık Planlar hazırlandı (Kreuger 1974:

166-Jafar (1976: 52), "257 makinalı üretim gerçekleştiren ve 17000 işçi çalıştıran işletmelerin çoğunun I. Dünya Savaşı ya da Türkiye'nin bağımsızlık savaşı sırasında ya tahrip olduğu ya da ağır biçimde zarar gördüğü'ne dikkat çekiyor. '1927'e kadar modern sanayi hemen hemen hiç yoktu. Geçmişte varolan fabrikaların %4'ünden daha azı işçiler tarafından zar zor çalıştırılıyordu."

167-DP'nin 1950 seçim programı şöyle diyordu (Waterbury 1993:42'den alınma): "Bizim ekonomi ve mali görüşlerimizin temelinde devlet sektörünü olabildiğine küçültmek ve özel sektörü alabildiğine geliştirmek, güvenliğini sağlamak geliyor."

9-10). Ancak 1970'ler boyunca yeni tarz devletçilik "özelleştirmelere ve devlet kuruluşlarının parçalanmasına" yol açtı (Keyder 1987: 223).[168]

Ekonomik Liberalleşme ve Türkiye Kürdistanı Üstündeki Etkileri

Devletin sahip olduğu işletmeler kâr edemedi ve 1960'lar boyunca Türkiye'nin ödemeler dengesi gittikçe kötüleşirken devletin ilk tepkisi, bütçe açığını hazineden finanse etmek ve dış borçlanma oldu. Bu da enflasyona yol açtı (Waterbury 1993: 5-6). Tüm Türkiye'deki çalışanlar ve yoksul çiftçiler sıkıntı içindeydi ancak Kürtlerin yaşadığı doğu ve güneydoğu özellikle bu durumdan kötü etkileniyordu. 1968'de Güneydoğu illerindeki ortalama hane geliri ülke ortalamasının %74.8'iyken doğuda bu oran %83.4, İstanbul'da %259.4 ve Ankara'da %162 idi. Beş yıl sonra 1973'te güneydoğuda çok küçük bir ilerlemeyle oran %86.7'ye çıkmıştı. Buna karşılık doğudaki oran büyük bir düşüş göstererek yalnızca %67.5 oldu. İstanbul %162.7 iken Ankara %123.5 idi.[169]

On yıldan az bir sürede Türkiye'nin dış borcu yaklaşık beş kat artarak 1973'te 3.3 milyar dolardan 1980'de 15.3 milyar dolara çıktı. 1978-79'da ikinci petrol fiyatları fırlamasında çok daha kötüleşti ve "Türkiye borçlarını ödeyemez duruma geldi" (ibd.: 77-8): "1970"lerin ortasında petrol şokları nedeniyle durum çok daha kötüydü. İlk yanıt, uygun maliyetli devlet kapitalizmiyle yeniden dağıtımcı devlet sosyalizmini değiştirmek için devlet işletmelerini "rasyonalize etmek" ve modernleştirme çabaları oldu (ibid.:6).

Sonunda 1978-79'da dış ödemelerdeki krizin yanı sıra ülkede ciddi bir ekonomik ve politik kriz ortaya çıktı. "Askeri bir darbe aracılığıyla yapısal bir düzenleme programı otori-

168-Kreuger (1974: 10), İkinci Beş Yıllık Plan (1968-72) "özel sektöre teşviklere daha büyük vurgu yapan bir özelliktedir" diye bildiriyor.

169-Bu bilgi, Pamuk (1987: 277)'tan alınan bir tabloda yer alıyor.

ter bir tarzda uygulandı ve ihracata yönelik büyüme stratejisi benimsendi" (ibid.). Keyder, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ordunun denizaşırı ekonomik birikim görevlerini yerine getirip, 1960'lar ve 1970'ler boyunca "özelleştirmelere paralel olarak popülist eşitlikten dışlanan toplumsal grupların gözünde aşınmış olan devletin meşruiyetini geliştirdiğini" öne sürüyor (Keyder 1987: 223). Bu doğru bir değerlendirme gibi gözükse de aslında 1980'deki ekonomik reformların tüm sorumluluğunu orduya verdiği için kolaylıkla yanlışlanabilir. İşin aslında başbakanlığını Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'in yaptığı koalisyon hükümeti, çok ciddi ödemeler dengesi sorunları ve "hiperenflasyonu" düzeltmeyi hedefleyen radikal tedbirleri 24 Ocak 1980'de başlatmıştı.[170]

Yeni radikal ekonomik siyasi paketin merkezinde devletçiliğe son verilmesi yer alıyordu.[171] Demirel'in koalisyonunun yeni ekonomik politikalarının uygulamada başarısız olmasının generalleri 12 Eylül 1980'de harekete geçmeye ikna eden en önemli faktör olduğu açıktı.[172] Ancak yeni ekonomik paketi benimseyen ordu, paketin arkasındaki kişi olan, ABD'de eğitim görmüş ekonomist Turgut Özal'ın paketin uygulanmasından sorumlu olmasına izin verdi (Hansen 1991: 383-5). Özal zor kullanarak ücretleri düşürdü (grevler yasadışı ilan edildi), ihracat desteklendi ve Türk Lirası devalüe edildi. Bilinçli bir politikayla Türkiye'nin iç pazarı büyük oranda daraltıldı. Bu ortamda yalnızca en büyük, çok güçlü işletmeler hayatta kalabilecekti. Küçük kapitalistlerden gelen protestolar gözardı edildi. Keyder, genel olarak burjuvazinin bu dönemdeki ekonomik ve politik problemler karşısında "sınırlı demokrasi, ideolojik hegemonya ve emek gücünün disipline edilmesi"ni savunduğunu belirtiyor (Keyder 1987: 225).

170-Waterbury (1993:77), "Türkiye'nin borcu on yıldan az bir sürede üç katına çıkmıştı" diyor.

171-Demirel'in ekonomik tedbirlerinin ayrıntıları için bkz. Yılmaz (1986: 6-7).

172-Kuşkusuz Özal'ın orijinal siyasi paketi üzerinde OECD ve IMF gibi uluslararası güçlü kuruluşların büyük etkisi de vardı. Bkz. Hansen (1991: 385, 387); Birand (1987: 116-27); Yılmaz (1986: 6).

Tablo 5.2 Kırsal orta Anadolu ve batı Türkiye ile Türkiye'nin güneyi ve doğusunun kıyaslanması, 1968 ve 1973.

	Kırsal Alan[a]						Şehirsel Alan	
Kategori	Merkez[b]	Kuzey	Batı[c]	Güney	Doğu	Ankara	İstanbul	İzmir
1968 araştırması								
ülke ortalamasının yüzdesi olarak ortalama hane geliri	87.9	83.3	79.5	74.8	83.5	162.0	259.4	355.9[d]
1973 araştırması								
ülke ortalamasının yüzdesi olarak ortalama hane geliri	103.1	108.7	89.3	86.7	67.5	123.5	162.7	159.9
toplam nüfus yüzdesi	18.0	15.8	20.8	13.2	9.5	5.4	13.9	3.0

Notlar: a. şehir alanlarının içinde metropol bölgeler yer almıyor. b. Ankara hariç. c. İstanbul ve İzmir hariç. d. Bu rakam muhtemelen çok yüksek.

Kaynak: Hansen (1991: 277).[173]

173-Hansen (1991: 277) tarafından yeniden hazırlanan Türkiye'de Gelir Dağıtımı'nda görünen bu tablo Şevket Pamuk'tan uyarlanmıştır.

Aslında görece güç elde edilen verileri yan yana getirmek zor olsa da Tablo 5.2 kırsal orta Anadolu ile Türkiye'nin batısı ile (büyük bölümünde Kürtlerin yaşadığı) güney ve doğu arasındaki 1968 ile 1973 arası dönemdeki farkları ortaya koyuyor.

Ekonomik olarak en zayıf birimler; işçiler, işsizler, küçük üreticiler ve (çoğunlukla doğu ve güneydoğuda yaşayanlardan oluşan) ekonomik olarak "marjinal nüfus" gerçek gelirlerinin keskin bir biçimde düştüğünü gördüler.

Örneğin Şerif Mardin, ulusal gelir içindeki ücretlilerin payının 1976-78'de yaklaşık %35'ten, 1983-86'da %20'ye düştüğünü[174] tahmin ediyor. Toplumsal harcamalar (sağlık, eğitim, vb.) aynı dönemde dramatik bir biçimde düştü (ibid.).

Turgut Özal ekonomik reformları politik reformlarla birleştirerek ekonomik dönüşümlerden yararlananların seçimlerde desteğini elde etmeyi hedefledi. Bu seçmenler (çoğunlukla orta sınıflar), aynı ekonomik dönüşümlerden maddi olarak zarar gören yoksul çiftçiler ve işçilerin muhalefetine karşı Özal hükümetlerine destek sağladılar. Örneğin 1980'lerin ortasında başlayan kamu binalarının özelleştirilmesi hem devlete gelir sağlıyor hem de bu binaları satın alabilen orta sınıfları memnun ediyordu (Waldner 1995: 40). Özal, aynı zamanda ticarette ve yabancı döviz alışverişlerinde önemli serbestlikler getirdi.

Özal'ın ekonomik reformları geçimlik çiftçiliği "hemen hemen yok olacak" duruma düşürdü (Hansen 1991: 423). Bu, ağırlıkla kırsal alanda yaşayan Türkiye'deki Kürtler üzerinde büyük bir etkide bulundu. Bir başka yorumcu, Türkiye'nin Kürt bölgesinde bulunan ürünleri –pamuk ve tütün– yetiştiren çiftçilerin kaderleriyle ilgili olarak özel bir yorumda

174-Mardin, Keyder (1987: 225)'den aktarıyor. Boratav (1990: 206):
1980'lerde ücretlerdeki -hem mutlak hem de göreli bakımlardan- önemli düşüşün resmini yorumluyor. 1970'lerde [devlet ve özel sektör işçilerinin] aldığı en yüksek ücret düzeyi (1977 ya da 1979) 1985'de gerçek ücretler bakımından bütün işçiler ve manüfaktür işçileri sırasıyla % 52,1 ile %28,6 oranında düştü.
Bkz. ayrıca Boratav (1990: 209)'deki Tablo 9.5.

bulunuyor.[175] Şuna dikkat çekiyor: "1980"ler boyunca Türk lirasının hızlı değer yitirmesi bu ürünlerin ihracatıyla uğraşanların işine yaradı ancak üretici çiftçiler zarar gördü... Bu ürünleri üretenler için fiyatların düşmesi, doğrudan doğruya ticari hareketlerin dışsal koşullarının sonucu değildi" (Boratav 1990: 215).

"Destekleme fiyatları"nın (yani fiyatların kamu kurumlarının müdahalesiyle oluşturulması) uygulanması sayesinde Özal'ın ekonomik reformlarının kırsal alandaki etkisi daha yumuşak hissedildi. Ancak Korkut Boratav, kriz yılları boyunca ortaya çıkan zıt fiyat yapısına dokunmamak için bu biçimde manipülasyon yapıldığını belirtiyor; ve en kötüsü bilinçli biçimde bunlar daha da uzun süreye yayılıyordu (ibid.: 217).

1980'ler boyunca Türkiye Kürdistanı'nda olduğu gibi "Gerçek fiyatların düştüğü ve pazardaki arzın arttığı koşullarda" diye devam ediyor Boratav, "çiftçi köylüler masraflarını karşılamak için giderek artan biçimde, hatta zaman zaman aşırı borçlanmaya giriyordu" (ibid.).[176] Ancak 1980'deki ekonomik yeniden yapılanma sonrası dönemin politik bir bedeli de vardı. Başlangıçtaki Kemalist modelde sağlanan ekonomik gelişme, aşağı yukarı değişik toplumsal sınıfları ve marjinal (etnik) grupları genel olarak Türk devletinin içindeki hakim seçkinlerin ekonomik, politik ve kültürel projeleri içerisinde birarada tutabiliyordu (Keyder 1987: 26). Kronik az gelişmişlik durumlarını uzun süredir devam ettiren Kürtler, muhtemelen bu yapıya en az eklemlenmiş kesimdi ancak bugün elde ettikleri konumdan çok daha farklı bir durumdaydılar (Beaumont ve diğerleri. 1976: 441-3).[177] "[Türk] Milliyetçiliği ve onun politik

175-Pamuk üretimi, Türkiye'nin Kürt bölgesinde özellikle Iğdır kasabasının civarında gerçekleştirilirken tütün üretimi Türkiye'nin Kürt bölgesinin bütününde mevcuttur.

176-Boratav, bu ifadeyi F. ve A. S. Doğruel tarafından 1984'te Çukurova bölgesiyle ilgili olarak yapılan bir alan araştırmasına dayandırıyor.

177-Türk devletinin en az şehirleşmiş alanları olarak güney ve güneydoğuya dikkat çektikten sonra Beaumont ve diğerleri. (1976: 441-3) şu yorumu yapıyor: "En şehirleşmiş bölge, 1960'lar boyunca ağır kamu yatırımlarının büyük bölümünü almıştı."

sınırlar içindeki tekbir bütünleştirici ilke olduğu iddiası işe yarar gibi görünüyordu" (Keyder 1987: 228). Tersine olarak 1980'den bu yana Kürtler, hiç kuşkusuz kendilerini daha fazla "dışlanmış" hissediyorlardı ve geçmişte olduğundan çok daha az olarak Türk toplumu ve ekonomisinin katılımcıları olduklarını düşünüyorlardı.

Eğer böyleyse, ekonomik liberalizmin hemen hemen kaçınılmaz bir biçimde politik liberalizme (ya da demokratikleşmeye) yol açacağı yönündeki başlangıçtaki umutlar naif değilse bile yersizdi. Elbette ki modern Türkiye'de ekonomik "hızlı çözüm" için hiçbir zaman bir temel yoktu. Türk politikacılar, 1950'lerden bu yana ülkenin halledilemeyen ekonomik problemlerini çözmeyi başaramadılar.

Özal, 1980'lerin ortalarında başlatıp 1987 seçimlerinin öncesine kadar sürdürdüğü özelleştirmelerin kendisine orta sınıf desteği sağladığını "ama bunun yeterli seçmen desteği anlamına gelmediğini anlamıştı" (Waldner 1995: 39). Dolayısıyla o da kendi öncelleri gibi Keynesçiliğe dönerek, 2 milyar doları (aralarında Kürtlerin yaşadığı doğu ve güneydoğunun da bulunduğu) "kırsal alana" akıttı (ibid.) David Waldner, bunun ne yazık ki enflasyonun yenilenmesini tetikleyerek, bütçede sorunlara neden olup Türk borsasında fiyatların düşmesine neden olduğunu anlatıyor. Bir başka deyişle seçmen desteğini sağlama ihtiyacı, ekonomik reformun altını oymuştu (ibid.).

Dolayısıyla 1987'de Keynesçiliğin bir türüne dönülmesi, idarecilerin ekonomik reform ve özelleştirmeyle ilgili öfkeyi kavrayamamalarının bir sonucuydu.[178] Dolayısıyla 1994'ün başında Türk lirasının değer yitirmesi ve faiz oranlarının yükselmesiyle Türkiye yeni bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. Haziran 1993'de "Başbakan Çiller göreve geldiğinde" bir dolar 11000 Türk lirasına denk gelirken, Nisan 1994'te bir dolar

178-Walder (1995: 41)'in açıkladığı gibi: "Hükümetin bütçe açığını yüksek enflasyon pahasına finanse etmesi, Türkiye'nin süregiden ticaret açığını daha da kötüleştiriyordu."

38 000 Türk lirasıydı (ABD CIA, tarihsiz). CIA'ya göre kriz "enflasyonu artıran ve kamu borcu, para arzı ve bütçedeki mevcut cari açıkta patlamaya yol açan, yıllardır süren gevşek maliye ve para politikalarından" kaynaklanıyordu. Ocak krizine yanıt olarak önde gelen iki ABD kredi kuruluşu Türkiye'nin ekonomik derecesini en alt düzeye düşürdüler (Zaman 1994).

5 Nisan 1994'te Tansu Çiller hükümeti, fiyatların yükseltilmesi, bir kerelik vergiler, harcamalar ve kamu bütçesinin kısılması, ayrıca reel büyümenin desteklenmesiyle birlikte bazı KİT'lerin özelleştirilmesi ya da kapatılması aracılığıyla iç talebi kısarak tırmanışa geçen enflasyon oranını düşürmeyi hedefleyen sert bir "tasarruf" ve kemer sıkma paketi ilan etti. Üç ay sonra tasarruf paketini var gücüyle destekleyen Uluslararası Para Fonu (IMF), iyileşme sürecine yardımcı olmak için 740 milyon dolarlık bir stand-by kredisi vermeyi taahhüt etti (Zaman 1994, ABD CIA tarihsiz).

Bu tedbirlerle birlikte enflasyon düştü ancak Aralık 1994'te %130'a çıktı (ABD CIA tarihsiz), yıllık enflasyon oranı %126 oldu (Zaman 1994).

CIA şu tahmini yapıyor:

> Reel GSMH, Türkiye'nin savaş sonrası tarihindeki en kötü düşüşle tahminen genel olarak yıllık %5 oranında düştü. Aynı zamanda hükümet, IMF anlaşmasında şart koşulan 1994'ün en önemli hedeflerini tuttaramadı: bütçe açığı hükümetin %47'lik hedefini ıskaladı; toplam kamu sektörünün borç ihtiyacı, programda GSMH'nın % 8.5 olarak belirtilen oran yerine GSMH'nın %10-%12'sine ulaştı; Türk lirasının değeri beklenenden %5-%7 düştü (ABD CIA tarihsiz).

Ertesi yıl uluslararası finans ve yatırım firması Morgan Stanley, Türkiye'nin 1994 boyunca yabancı borcunun 10 milyar dolarını ödemeyi başardığını belirtti. Bir Amerikan mali ajansı, Türkiye'nin ekonomik durumunu "istikrarlı"dan "olumlu"ya çevirdi (Handelsblatt, 11 Ağustos 1995).

Tasarrufu teşvik edeceği varsayılan sanayiciye teşvik primi dağıtılmasına rağmen (Çevik 1994) hükümet, kendi ekonomik

politikalarının bu olumlu yanından Kürt bölgesinin yararlanmasına izin vermedi. 1994'te tasarruf paketinin başlatılmasından sonraki birkaç ay içinde hükümet Kürtlerin bulunduğu Doğu Anadolu'nun kendi tasarruf programının bazı hükümlerinin dışında tutulduğunu ilan etti. Başbakan Çiller'in ofisi tarafından yayınlanan bir broşürde şunlar deniyordu: "Serbest bırakılan fonlar, tarım, hayvancılık, enerji, yollar, konut, ormancılık ve manüfaktürün geliştirilmesi için kullanılacaktır" (ABD CIA, tarihsiz). Ancak Aralık 1994'de güvenilir bir kaynak "Türkiye'nin güneydoğusundaki ekonomik faaliyet oldukça düşmüştü" diyor (Reuters, Ankara, 1994). Gerçekteyse Türk otoriteler ile PKK arasındaki savaşın kendisi yeni gelişme yatırımlarını[179] caydıran güçlü bir etkendi ve kamu kaynaklarını kurutuyordu.[180]

Genel olarak alındığında Türk devlet ekonomisi dünya standartlarına göre oldukça geridir. Türkiye'nin Kürt bölgesindeki ekonominin görece olarak çok daha az gelişmiş olması kuşkusuz önemlidir. Ayrıca böylesi azgelişmişlik durumlarında sık sık olduğu gibi azgelişmişlik daha fazla bir azgelişmişlik doğurur.[181] Türkiye'nin Kürt bölgesindeki altyapının yetersizliği ve sanayi gelişmesinin düşüklüğü, gelişme sermayesinin bölgeye çekilmesi bakımından uygun bir ekonomik ortamın oluşmasını zorlaştırıyordu. Bir yorumcunun ifade ettiği gibi:

> Doğu bölgesiyle birlikte güneydoğu, Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesidir. Sınırlı sanayileşme, üretici güçlerin düşük gelişme düzeyi ve kırsal üretimin hakim konumda olması, bu azgelişmişliğin belli görünümleridir. Bölgedeki artı üretimin Türkiye'nin gelişmiş batı kesimine transferi, bu azgelişmişliğin arkasındaki temel nedendir... (Aydın 1986: 17).

179-Yalnızca 14 Aralık 1994'teki bir olayda devlet petrol şirketinin sahip olduğu petrol boru hattında bir PKK bombası 40 000 dolar zarara yol açmıştı (Reuters, Ankara, 19 Aralık 1994).

180-Yalnızca 1994'te Türk ordusunun Kürt savaşı için yaptığı harcamaların miktarı "12 milyon Alman markından daha fazlaydı..." Bu rakam, bir Türk yazarın dikkat çektiği gibi "bir hükümet bakanından alınmış" (Kemal 1995).

181-Bkz. bu konunun Jafar (1976: 80-81; 131-3)'da tartışılması. Sayfa 104'deki tablo tüm Türkiye'deki büyük sanayi işletmelerindeki istihdamı bölge bölge karşılaştırıyor ve Türkiye'nin batı bölgesine kıyasla Kürt bölgesindeki hizmetler ile altyapı tedarikleri arasındaki büyük orantısızlıkları inceliyor.

Böylece, genel olarak dünya ekonomisinin çok daha zorlu bir döneme girmesinin şafağındaki ülkede daha acımasız bir hale geliyor gibi görünen uğursuz bir kısır döngü başlatmış oluyordu. Bu da beraberinde Türkiye'deki Kürt vatandaşların Türk milliyetçiliğinin genelleşmesiyle ilgili Kemalist mite daha fazla yabancılaşmalarına neden oluyordu. Bu, Çiller'in 1994'teki tasarruf hamlesinden sonra kırılabilen bir kısır döngü olmadı. Bu zaman boyunca Türkiye'nin Kürdistan bölgesinde çok az yeni ekonomik gelişme oldu. Ayrıca Kürt bölgesinin azgelişmiş ekonomik karakteri koşullarında genel ekonomik sınırlandırmayla ilgili herhangi bir politikanın bu bölge üzerinde özellikle ağır bir etkisinin olması gerektiğini düşünmek gerekiyor. Türkiye'nin Kürt bölgesindeki işçilerin çoğu, birkaç büyük KİT'de, az sayıda küçük atölyede ya da yetersiz "gayrıresmi" ekonomi sektöründe çalışıyor. Bütün bu işletmeler içinde Türkiye'nin Kürt bölgesinde de bulunan, devlet tütün ve likör tekeli olan Tekel gibi birkaç büyük KİT en yüksek ödemeyi yapıyordu. Ne var ki kamu sektöründe istihdam edilen bu işçiler, 1994'teki bütün kamu sektörü işçilerinin sıkıntısını çektikleri yaklaşık %40'lık kesintilerden muaf değillerdi (Handelsblatt, 11 Ağustos 1995).[182] Birkaç büyük toprak sahibinin dışında Kürt bölgesindeki tarım sektöründe ekonomik olarak faaliyet gösteren Kürtlerin çoğu yoksul –genelde muhtaç durumdaki– yarıcılardı. Bu kürtlerin çoğu fiili olarak daha zorlu ekonomik dönemleri öngörerek kendileri için uygun bir tasarruf yapacak durumda değildi. Bu arada Kürt bölgesindeki kırsal sektör ekonomisi daralmaya devam ediyordu. Türk hükümetinin rakamlarına göre hayvan ihracatı, 1998'in ilk onbir ayında %72.6 azalmıştı (Anadolu Ajansı [Gaziantep] 17 Aralık 1998).

Bu arada Türkiye'deki ekonomi genel olarak kırılganlığını sürdürüyordu. Enflasyon oranı, %80 civarında değişiyordu ve devlet hala geri borç ödemelerinde aksamalarla

182-Kamu sektöründe çalışan işçilerin kötü durumu, 1994 sonunda bütün Türkiye'de 400 000 işçinin katıldığı kamu sektöründe yaygın grevlere neden oldu.

karşılaşıyordu.[183] Milliyetçiler ve işçi yanlısı muhalefet partilerinin tutumları nedeniyle bazı gecikmelere rağmen özelleştirmeler aşağı yukarı kararlı bir biçimde yürütülüyordu. Türk hukukuna göre bu işlemlerden gelen para "üç amaçtan birisi için kullanılıyordu: özelleştirmelere hazırlanması için yeni işletmelerin yapılandırılması; önde gelen dış borçların ödenmesi; ya da işsizlik sigortasının finanse edilmesi. Bütün bu işler bütçe açıklarının karşılanmasında kullanılamıyordu" (Waldner 1995: 41).

Kürtler, özelleştirmelerden gelen gelirin çok az bir kısmından yararlanabilmişti. 1993'ün ortasından itibaren en azından iki milyon Kürt, iki bin köyden ve bazı şehirlerden Türk ordusu tarafından zorla tahliye edilmişti. 1993'ün ortalarından itibaren PKK ve Türk otoriteler, birbirlerine karşı "topyekün savaş" ilan ettiler. (Bu gelişmelerin muhtevası, bu kitabın sonraki bölümlerinde ele alınıp analiz edilecek.)

Yerlerinden tahliye edilen köylülerin görece çok az bir bölümü yeniden iskan edildi. Bu Kürt sığınmacıların büyük bölümü, batı Türkiye'deki genişleyen şehirlere akın etmek durumunda kaldı (ABD Dışişleri Bakanlığı 1999). Hemen hemen vakalardaki insanlar, şehirde yeni bir yaşam kurmak için gerekli olan nakit (ya da kolayca nakite çevrilebilir) değerlere sahip değillerdi. Kürtlerle savaştan kaçan bütün bu göçmenlerle nüfusları şişen Türk şehirlerinde işsizlik arttı. Hem işsizlik hem de enflasyon aşırı derecede yükseldi. Zaten bu kitlesel göçten önce bile batıdaki kırsal bölgelerde alarm veren bu olumsuzluklar, yukarıda gösterildiği gibi Türkiye ekonomisini darboğaza soktu. (Çoğunluğu yalnızca ilkokul eğitimi almış olan) bu aşırı yoksul köylü kitlelerin mevcut ekonomik koşullar altında ekonomik bakımdan ne kadar zor durumda kalacaklarını anlamak zor değil. Bu arada Türkiye Kürtlerinin binlercesi

183-Reuters (Ankara)'a göre (3 Ekim 1996) Türkiye "yıllık %80 enflasyon oranına, gittikçe büyüyen bir bütçe ve ticaret açığına" sahip. Ayrıca bkz. Wyllie (1996) şöyle yazıyor: "yıllık enflasyon %80'i aşarken, kamu borçlarının ödenmesi bütçenin %37'sini tüketiyor."

Avrupa'ya, özellikle de İtalya'ya kaçmıştı. Kürt "bot insanları" 1998'de İtalyan sahillerinde görünmeye başlamıştı. Bu Kürtler yasadışı yollara ülkeye girmeye çalışıyorlardı. Bu olgu, Kürtlerin yer değiştirmelerinin en açık göstergelerinden birisiydi (*Le Figaro*, 2 Ocak 1998; *Agence France-Presse*, Paris, 2 Ocak 1998; *Turkish Daily News*, 2 Ocak 1998; *Turkish Daily News*, 3 Ocak 1998; *Le Monde*, 5 Ocak 1998).

Türk hükümetleri, yukarıda değinildiği gibi 1994 planları türünden Kürt bölgesiyle ilgili ekonomik gelişme inisiyatiflerini arada sırada ilan ediyorlardı (ABD Dışişleri Bakanlığı 1996). Daha yakın bir dönemde, 1999'da dönemin başbakanı Ecevit, Ankara ile hoşnutsuzluk yaşayan Kürtlerin durumlarının düzelmesine yardımcı olmak bakımından Kürt bölgesi için bir yatırım teşviki sözünü vermişti. Ne var ki, gündemdeki birçok somut hükümet tasarısı, "halı yapımı ve arı besiciliği gibi iş alanları yaratmaya yönelik projelerin sürdürülmesi" yönündeki önerilerdi. Bu sanayiler ise işin aslında çok az sayıda istihdama izin veriyordu (*Turkish Daily News*, 20 Şubat 1998).[184] Türkiye'nin kendisini gerçekçi bir biçimde ekonomik olarak modernleştirmesi konusunda belli ölçüde sınırlamaların olduğu görülüyordu. Yukarıda defalarca değinildiği gibi Türk politik seçkinlerinin değişik toplumsal çıkar gruplarının politik desteğini sağlama ihtiyaçları, ekonomik reform projelerinin tamamlanmadan kalması anlamına geliyordu. Üstelik bunlar ekonomik olarak daha zorlu ve politik olarak daha az kabul edilebilir bir biçimde artık çözülmeden kalıyordu.

GAP -Güneydoğu Anadolu Projesi

Türkiye Kürdistanı'ndaki ekonomik gelişmeyle ilgili bu kötü tablo, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin vaat ettiği

184-Gazete yorumları: "Güneydoğu illerinde özel sektöre yapılan devlet yardımlarına rağmen Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki yatırımlar yavaşlıyor. 55. hükümetin göreve geldikten sonra uygulamaya soktuğu destekleme paketi ve yatırımlar için hazinenin sahip olduğu büyük toprakların bağışlanması istendiği ölçüde tatmin edici sonuçlara yol açmıyor."

kadar kötü değildi. GAP nedir? Bu proje Türkiye Kürdistanı'nda mucizevi bir toplumsal ve ekonomik dönüşüm sağlayabilir mi? Eğer Türkiye Kürdistanı'nın ekonomi politiğinin dengeli bir tablosu sunulmak isteniyorsa bu sorulara yanıt verilmesi gerekiyor.

> Kısacası GAP, kitlesel bir sanayiyi öngörüyor. Bu sanayi, 22 yardımcı ve 12 büyük ölçekli projeden oluşuyor. Bunların altı tanesi Fırat Nehri ve altı tanesi Dicle Nehri çevresinde olacak. 2020'ye kadar 15 ile 21 baraj inşa edilecek. 17 ya da 18 su gücüyle çalışan santral inşa edilecek. Böylece Türkiye'nin enerji üretimi yıllık olarak 27 milyar kilovata çıkacak. Ayrıca Türk gazetelerine göre 17 000 kilometrekare sulama ile "dünyanın en büyük sulama projesi" olacak.
>
> Proje, toplamda (1985 nüfus sayımına göre) 4.3 milyon yerleşimciyi ve tarımsal üretimin %8.5'unu içeren Adıyaman, Gaziantep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt illerini etkiliyor. (Franz 1989: 187)

Art arda gelen Türk hükümetleri, hem ülke içinde hem de ülke dışında projenin (Türkiye Kürdistanı'nı da içeren) bölgeyi ve bütün Türkiye'yi zenginleştireceğini söyleyerek GAP konusunda büyük vaatlerde bulundular. Türk yetkililer, projenin bölgede teknik ve tarım alanlarında 1.6 milyon kişiye proje bölgesindeki gelirleri onyedi kat artıracağını dile getiriyorlar. 9 Mart 1989 tarihli Cumhuriyet gazetesine (ibid.: 188) göre proje alanında ekilebilir alanın % 50-60 oranında artacak. 2002'ye kadar GAP'ın tarımda %20, hizmet sektörlerinde %9-10 ve sanayi üretiminde %8 oranında bir artışa neden olacağı varsayılıyor. Ek olarak yetkililerin hedefi, en azından Kürt bölgesinden süren göç oranını azaltmak (ibid.: 188-9).

Ankara tarafından bazı politik hedefler de güdülüyordu. Hükümet GAP ile birlikte gelen ekonomik gelişmenin "aşırı Kürt milliyetçi grupların politik yandaşlarının sayısını azaltacağını" (ibid.: 191) umuyor. Ne var ki, bölgede PKK tarafından sürdürelen gerilla savaşı sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesi bakımından güçlü bir caydırıcı etkide bulunuyor. Dolayısıyla GAP sayesinde üretilen enerji, Türkiye Kürdistanı yerine Türkiye'nin batısına akma eğiliminde oluyor (ibid.: 195-6).

Benzer biçimde sulama sayesinde tarıma açılan toprakların büyük miktarından yararlanma yönündeki yerel köylülerin rüyası da bir hayal gibi görünüyor. GAP ile birlikte bir toprak reformu yasası planlanmıyor. Bölgede meydana gelecek sulama nedeniyle birçok köyü su basacağı için tahliyeler zorunlu oluyor (ibid.: 197). Ancak bu durumda şunlar oluyor: "Tazminat, o toprakları eken yarıcılara değil yalnızca su altında kalan toprakların sahibine veriliyor. Yarıcılar yalnızca hane başına çok az bir para alıyorlar. O sırada yapılan planlamaya göre yeni evlerin yapılması öngörülmediği için insanlara malzeme (kiremit, tuğla, çimento, vb.) alımı için kredi verilmiyor" (ibid.).

Bütün köyler, bazı örneklerde görüldüğü gibi yeniden bir başka yere taşınıyor (ibid.). Bu da Türkiye'nin batısına doğru yeni göç dalgalarını teşvik ediyor. Projeden kaynaklanan sulama nedeniyle bugüne kadar Türkiye Kürdistanı'nda kırsal kesimde yaşayan nüfus olumsuz ekonomik ve toplumsal sonuçlarla karşı karşıya kaldı.

Ayrıca bugün için ya da yakın gelecek için görünür ekonomik yarar çok az olurken GAP'ın maliyeti de yıldan yıla artıyor (ibid.: 198). Prof. Osman Tekinel'e göre 1991 fiyatlarıyla GAP "Türkiye'nin yıllık bütçesine ve ülkenin enerji üretiminin %40'ına ve sulanan alanın da %60'ına denk geliyor". Bu olağanüstü masraf açıktır ki özellikle Kürtlerin ekonomik gelişmesi ve büyümesini ilerletmek bakımından hükümetin elinde pek elde edilebilir kaynak bırakmıyor. Tekinel, GAP'ın sonucu olarak Türk tarımındaki asıl gelişmenin, "Çukurova'da ve özellikle Mersin bölgesinde" gerçekleşmekte olduğu yorumunu yapıyor. Ne var ki bu bölgeler Türkiye Kürdistanı'nın dışında kalan yerler (Tekinel 1991: 2; Franz 1989: 191-3).

Oldukça önemli teknik sorunlar, zaten GAP'ın her aşamasının tamamlanmasında büyük gecikmelere neden olmuş durumda. Başlangıçta projenin 1994'te bitirilmesi düşünülüyordu. Ancak 1991'de mühendisler ve mimarlarla bu konuyu konuşan Türk gazeteci Arslan Başer Kafaoğlu, bütün projenin

2013'e kadar tamamlanmayacağı sonucuna varıyor! Aynı seyahat sırasında Kafaoğlu, projede çalışan 2000'den daha fazla işçinin Kürt bölgeleri Urfa ya da Adıyaman'ın yerli insanlarından olmadığını, Kürt bölgesinin dışında kalan Zonguldak ve Sivas'tan gelen madenciler olduğunu öğrenmiş (Kafaoğlu 1991: 44-5).

Kafaoğlu, GAP'ın sonucu olarak beklenen fazla üretim ve ekonomik faaliyetleri de sorguluyor. Projeye eşlik etmesi gereken geniş altyapıyla ilgili hiçbir hüküm olmadığını belirterek, bunun GAP için büyük bir eksiklik olduğunu söylüyor (ibid.: 45).

Dolayısıyla bütün bu nedenlerle vaat ettiği büyük umutlara rağmen Güneydoğu Anadolu Projesi'nin son tahlilde Türkiye Kürdistanı'nda yaşayanlar için çok az ekonomik yarar getireceği sonucuna varmak kaçınılmaz oluyor. Proje, Türkiye Kürdistanı'nın modernleşmesi anlamına değil ama Türkiye'nin batısının daha da modernleşmesi anlamına geliyor.

Devletçilik ve Güdük Kalan Sanayi

Türkiye Kürdistanı üzerinde sanayileşmenin etkileriyle ilgili bu tablo oldukça yalın gözüküyor. Kürt sanayisi her zaman güdük kalmıştı.[185] Bu, Orta Doğu'nun başka bölgelerindeki çok daha ileri sanayi merkezleriyle çok daha keskin ve sürekli bir yaşam mücadelesi anlamına geliyor (van Bruinessen 1978: 27). Bu durum, Kürt sanayisinde çalışanlar üzerine çok acımasız bir yük bindirmeye devam ediyor: "Bu sanayilerin hayatta kalma mücadelesinde, işçilerin merkezdekilerden çok daha fazla bir biçimde sömürülmeleri sonucunu doğuruyor. Toplumsal yasalar büyük ölçüde gözardı ediliyor" (ibid.).

Bazı bakımlardan Türkiye Kürdistanı'nın güdük ekonomik

185-Kuşkusuz sanayileşmiş Batı ile kıyaslandığında Türkiye'nin genel olarak azgelişmiş olduğu ortada -bkz. Özbudun ve Ulusan (1980: değişik yerlerde). Bu noktada Kürt bölgesi ise Türkiye'nin batısına kıyasla bile çok daha azgelişmiş durumdu.

gelişmesi "gelişmeden çok azgelişmişlik adını hak ediyor. Sanayinin ilerlemesi engelleniyor. Kürdistan, ilişki kurulan devletlerin merkezleri ve bunlar aracılığıyla dünyanın sanayi merkezlerine daha güçlü biçimde bağımlı hale geliyor" (ibid.: 28).[186]

Türk devletinin çıkmazının daha fazla anlaşılması için Türkiye'nin Kürtlere karşı muamelesinin eleştirisine büyük yer veren Michael M. Gunter'in kitabı *The Kurds in Turkey: a Political Dilemma* (Türkiye'de Kürtler: Politik bir çıkmaz) (Gunter 1990: 127), Türkiye Kürdistanı'ndaki azgelişmişliğin en kahredici kanıtlarından bazılarını sunuyor. Gunter şöyle yazıyor:

> Türkiye'nin güneydoğusunun ekonomik azgelişmişlikle ilgili ciddi problemlerle karşı karşıya olduğundan kuşku duyulamaz. Örneğin CIA Raporu şöyle diyor: "doğu illeri devletin sanayi yatırımlarının yalnızca %10'unu ve bütün ticari yatırımların yalnızca %2'sini alıyor." Dahası hastahaneler ve eğitim kuruluşları doğuda çok az. İşsizlik, ülke ortalamasının oldukça üzerinde. Kürtler arasında Türkçe bilmeme %80 gibi yüksek bir oranda. Elektrik, içme suyu ve işleyen yollar köylerin yarısından fazlasında yok (ibid.)[187]

Martin van Bruinessen, Kürt köylerinin bölgenin merkezi şehri ve ilçe merkezleri dışında (yayaların yürüdüğü patikalar dışında) birbirleriyle bağlarının olmadığına dikkat çekiyor. "Kürdistan'daki herhangi bir köyden Amsterdam'a ulaşmak başka Kürt köylerine ulaşmaktan çok daha kolay." Daha önce hayatında hiç şehir görmemiş olan Kürt köylüler, ekonomik baskılar nedeniyle son derece sanayileşmiş Batı'ya göç etmek zorunda kalıyorlar (van Bruinessen 1978: 28-9).

Van Bruinessen, buradan Türkiye Kürdistanı'nda bir Kürt proleteryasının olmadığı sonucunu çıkartıyor. Buna şunu ekliyor:

> Yalnızca (Kürdistan'ın dışındaki) sanayinin geliştiği merkezler [değil]

186-Aydın (1986: 18), şu yorumu yapıyor: "(Güneydoğu Anadolu ile birlikte) Doğu Anadolu'nun azgelişmişliği, bölgenin kapitalist ekonomiyle bütünleşmesinin bir sonucudur. Kapitalizm düzensiz olarak gelişiyor: bir bölge gelişirken, bu bir başkasının geri kalmasına neden oluyor."

187-Ağustos 1979'daki bir CIA raporundan. Gunter, 1979'da Tahran'da ABD büyükelçiliğinin işgali sırasında ele geçirilen gizli bir belgeye göndermede bulunuyor.

aynı zamanda Kürdistan'daki kasabalar da büyüdü. Oysa bu kasabaların önceki nüfuslarının çoğunluğu Kürt olmayanlardı. Kürtler şimdi neredeyse her yerde diğer etnik gruplardan daha fazla hale gelmişlerdi.... İşsizlik oranı yüksekti ve bu kasabalar çok az sayıda yeni göçmen çekerken diğerleri buraları terk ediyordu. Böylece nüfusun çoğu giderek istikrarlı hale geliyor (ibid.: 29).[188]

İlk izlenim yanıltıcı olabilir. Van Bruinessen, Türkiye'deki Kürt kasabalarındaki yüksek işsizlik oranına ve bölgedeki ciddi ekonomik yetersizliğin sonucu olarak Kürtlerin kitlesel halde Batı Avrupa'ya göç ettiklerine işaret ederken kuşkusuz haklıdır ancak Kuzey Kürdistan'da Kürt proleteryasının olmadığını belirtmesi doğru değil. Bu bölümün sonraki kesiminde gösterileceği gibi Kürt göçü önemsiz olmasa bile sonuçta bir Kürt proleteryasının ortaya çıkmasını ve varlığını engellemedi. Türkiye Kürdistanı'nda bir Kürt proleteryasının gerçekten olup olmadığını doğrudan doğruya ele almadan önce genel olarak Türk devletinde ve özellikle Türkiye Kürdistanı'nda sanayileşmenin etkileriyle ilgili sonuçlara dikkat çekmek gerekiyor.

20. Yüzyıl'ın ortasından itibaren genel olarak Türk devletinin ekonomik gelişmesini yazan Kemal Karpat şöyle diyor: "üretim biçimlerindeki ve gelir dağıtımındaki değişimi gösteren, ekonomik gelişme bakımından önemli olduğu görülen 1950'den 1960'a kadar süren dönemdeki en önemli yapısal gelişme, tarımsal emeğin görece azalması ve sanayi ile hizmetlerdeki emek gücünün artmasıdır" (Karpat 1973: 58).

Türkiye Kürdistanı'nda Bir Kürt Proleteryası Var mı?

Okur, Kürt toplumunu tasvir etme iddiasındaki birçok açıklamada sunulan günümüz Kürtlerinin yalnızca ağalar, şeyhler, keçi çobanları ve kaçakçılardan oluştuğunu resmeden kabule karşı tedbirli olmalıdır. Diğer şeyler arasında Türkiye

188-Ayrıca bkz. Aydın (1986: 51) ve Gresh (1991) tarafından aktarılan Doğu Perinçek'in ifadesi. Perinçek şunları iddia ediyor: "Türkiye Kürdistanı'nda yalnızca dört milyon Kürt yaşıyor. Sekiz milyonu ise şehirlerde, özellikle de ülkenin batısındaki şehirlerde yaşıyor. Eğer Türkiye'yi bölersek bu sekiz milyon ne olacak?"

Kürdistanı'nda varolan Kürt proleteryasının varolma derecesi, gerçekte bugün bölgedeki modernleşmenin ekonomik, toplumsal ve politik bakımlardan nasıl ele alınacağını belirleyecektir. Türkiye'nin Kürdistan parçasında sanayinin varlığı, zaten yukarıda gösterilmişti. İstatistiksel kanıt bunu daha da doğruluyacaktır.

Tarihsel kayıtlar, Kürt proleteryasının Türkiye'nin bütünündeki varoluştan ayrı olarak ele alınamayacağını gösteriyor. Ayrıca kapitalizmin ilk tomurcukları bugün Türkiye denilen ama geçmişte Osmanlıların son dönemlerinde başlamıştı. 1951'in sonlarına doğru Türkiye'deki işçilerin sayısı 427 364 olarak bildirilirken, Türkiye Kürdistanı'ndaki rakam en azından 36 597 idi (Cengiz, tarihsiz: 10).[189] 1950'lerin başlarında binden fazla işçi istihdam eden fabrikalar Türkiye Kürdistanı'nda vardı (ibid.). Türkiye Kürdistanı'nda 1957'deki işçilerin sayısı en azından 51 772 idi (ibid.: 10-11).

1980'de (Bingöl dışında) Türkiye Kürdistanı'nda on ya da daha fazla işçi çalıştıran 362 sanayi işyerinde ücret ödenen işçilerin ortalama sayısı 33 400 (Yıldız 1992: 94) ile 42 777 (Cengiz tarihsiz: 10) arasındaydı. Genel olarak Türkiye'de ise üretimde bulunan sanayi işyerlerinin toplam sayısı 8485 iken işçilerin sayısı 817 631 idi (ibid.: 12). 1980'lerin başlarında tüm Türkiye Kürdistanı'nda on ya da daha fazla işçi çalıştıran manüfaktür işyerleri vardı (Yıldız 1992: 94). Resmi istatikler Türkiye Kürdistanı'ndaki istihdamın tam sayısını yansıtmasa da Türkiye Kürdistanı'ndaki toplam işçi sayısı, tüm Türkiye'de bulunan toplam 5 331 100'nin 644 800'ünü içeriyordu (ibid.).

1980'lerin ortasında Türkiye Kürdistanı'ndaki işyerlerinin sayısıyla ilgili istatistikler de yerli proleteryanın varlığının göstergesi gibidir. Tablo 5.3, Türkiye Kürdistanı'nda yasal olarak kayıtlı işyerlerinin 77 000'lik listesini veriyor. Dolayısıyla bu tablo, bölgede bulunan, nakit olarak yasadışı biçimde çalışan

189-Cengiz tarafından verilen bütün rakamlar, Türk devlet istatistiklerinden çıkarılmıştır.

TABLO 5.3 Türkiye Kürdistanı'ndaki kayıtlı yasal işyerleri

işgücünün adı	işyerlerinin sayısı
tarım ve hayvancılık	163
madencilik (kömür çıkarma hariç)	243
doğal gaz ve ham petrol	105
taş, kil ve kum ocakları	204
demir içermeyen metal üretimi	299
yiyecek sanayii (içecekler hariç)	2847
tekstil sanayii	753
ayakkabılar, diğer giyim eşyaları, mobilya	908
ağaç, saz ve mantar ürünleri, mobilya hariç	863
mobilya	195
matbaa, yayıncılık ve ilgili sanayiler	250
eczacılık ve kimya ürünleri	144
taş, toprak, kil ve kum ürünleri	1380
metal mobilya (makine ve taşıma donanımı hariç)	953
Makine üretimi ve tamir	695
taşıma donanımı üretimi	695
inşaat sanayii	48293
elektrik, doğal gaz ve buharlı ısıtma	1038
su ve sağlık kaplıcaları	582
toptan ticaret	3087
bankalar ve diğer mali kurumlar	651
taşımacılık	3813
devlet hizmetleri	533
kamu hizmetleri	1049
hukuk, ticaret ve teknik servisler	744
sinema, tiyatro ve eğlence sektörü	235
özel hizmetler	4447
toplam	75069

Kaynak: Taş (1985: 189-90).[190]

190-Tablo, Taş (1985: 189-99) tarafından tercüme edilmiş. Bilgi Türk devlet istatistiklerinden çıkartılmış. Kayıtlı işler, sigortalı işçi çalıştıran ve vergi ödeyenler. Toplam, kitabın yazarı tarafından eklendi.

birçok işyerini ("gayrı resmi sektör" denilen) göz önünde tutmuyor. Bu tablo, Tekel (sigara ve alkol üreticisi) gibi büyük işyerleriyle ilgili ayrıntıları içermiyor, çünkü bunlar farklı iş yerleri olup, tabloda 100'den az işçi çalıştıran işyerleri kategorileri ele alınıyor.

Türkiye Kürdistanı'nda çalışanların tam miktarını kesinleştirmek son derece zor.

Bu kitabın yazarı farklı Türk istatistiklerine dayanarak (ve "gayrı resmi sektör"deki istihdamı göz önünde tutmayarak) Tablo 5.4'teki [191] bölgesel temele dayanarak Tablo 5.3'te Türkiye Kürdistanı'ndaki istihdamı saptamaya çalıştı.

TABLO 5.4 Türkiye Kürdistanı'ndaki illerde 1983 Toplumsal Güvenlik Yasası'na bağlı olarak çalışan işyeryerinin sayısı

iller	işyerlerin sayısı	iller	işyerlerinin sayısı
Adıyaman	2123	Tunceli	1636
Diyarbakır	5197	Kars	4696
Mardin	2481	Malatya	4924
Elazığ	5929	Siirt	3250
Bingöl	1664	Urfa	4712
Erzincan	3542	Van	2575
Erzurum	8292	Bitlis	1461
Ağrı	1589	Hakkari	895
Gaziantep	10557	Muş	894
Kahramanmaraş	4975	Toplam	71392

Kaynak: Taş (1985: 189-95).

191-Taş, bu tabloyu 1983'deki SSK İstatistik Yıllığı'ndaki 4. numaralı Tablo'daki Türk devletinin Sosyal Sigortalar Yasası'ndan elde etmiş.

Böylece tüm Türkiye Kürdistanı'nda çalışan bir işgücünün olduğu ortaya çıkıyor. Günümüz Türkiye'sindeki Kürtlerle ilgili olarak "Batılı" kavramlarla bu işgücünün bir "proleterya" olarak adlandırılması ne derece doğrudur?

Yukarıda gösterildiği gibi, onyıllardır bütün gelişmekte olan ülkelerde gerçekte olanlar günümüz Türkiyesi'nde de meydana geliyor. Kırsal alandaki ekonomik ve politik gelişmeler şehirlere doğru sona ermeyen bir nüfus akışına neden oluyor. (Türkiye örneğinde, bu akış hem Türk şehirlerine, hem Kürt şehirlerine hem de ülke dışındaki şehirlere doğru oluyor.) Kırsal kesimden başlayan bu göçün sonucu, şehirlerdeki yoksul şehir nüfusunda çok geniş yeni bir tabaka yaratıyor. Peter Lloyd, bu fenomeni özlü biçimde şöyle tanımlıyor:

"Genelde görece iyi durumdaki çalışanlar, refah içindeki bağımsız zanaatçılar, çok yoksul olup düzensiz çalışan ve seyyar satıcı olarak çalışanları kapsayan "yoksul şehirliler" kent nüfusunun dörtte üçünü oluşturur" (Llyod 1982: 14).

Böylesine geniş, meslekler çeşitliliği, bu türden sorunlarla ilgili düşünürler tarafından ortaya konulan hakim paradigmaların –toplumsal statüleri, tüketim örüntülerini ve yaşam tarzlarını sorun edinen Weberci ya da üretim tarzlarıyla öznelerin ilişkisini sorun edinen Marksist, vb. – herhangi birisine uymak için fazlasıyla geniş gözüküyor.[192]

Yalnızca politik bakımdan "sınıf bilinçli" olan emekçinin "proleterya" olduğu öne sürülebilir.[193] Peter Lloyd, sınıf bilincinin basitçe "başka gruplar ya da ilişkilerden çok sınıfla ilgili bilinçlilik" anlamına geldiğini söylüyor (ibid.: 18). Ancak bu oldukça yetersiz bir tanım, çünkü bu tanımın sonuçlarıyla ilgili pratik sorunları dışarıda tutuyor. Sınıf bilinçliliği, elbette ki yalnızca toplumsal bir sınıfın sosyo-kültürel kendilik bilinci

192-Burada kullanılan hakim paradigmayla ilgili tanım, Lloyd (1982: 15); ancak "yoksul şehirliler" ile ilgili sonuç bana ait.

193-Böylece Poulantzas (1973: 27-54), "sınıfların yalnızca sınıf mücadelesi içinde varolacağını" öne sürüyor.

değil ama aynı zamanda bu kendilik bilincini pratik eylem için bir kılavuz olarak kullanma girişimi, örneğin proleter olmayan politik partilerle herhangi bir işbirliğine girmeyi reddetmedir.

Bırakalım Türkiye'nin en büyük Kürt şehri olan Diyarbakır'ı, İstanbul'daki sanayii işgücünün Kürt üyeleri bile yakın zamanlara kadar köylü olan insanlardı ve bu yönden bir güvenilirlik sorunları vardır. Dolayısıyla eğer yukarıda değinilen öznel politik faktör ("sınıf bilinci"), bu güvenilirlik bakımından birincil önemde ele alınırsa birçok Kürdün proleterlik bakımından güvenilirliğin sorgulanması gerekiyor. Lloyd'un dikkat çektiği gibi: "şehirli yoksulların ilişkileri ve kırsal kökenleri, onların 'köylü zihniyetin'de, köylerine yeniden dönme konusundaki arzularına bağlı olarak şehire bağlanmada sergiledikleri gönülsüzlük, kendi iş arkadaşlarından çok köylüleriyle güçlü ilişki sürdürmeleri, vb. onları sanayiden geçimlerini sağlıyor olsalar bile [proleteryanın bir parçası olarak sınıflandırmayı] neredeyse olanaksız kılıyor" (ibid.: 21-2).

Lloyd'un çizdiği Üçüncü Dünya'yla ilgili bu "proleterleşme" tablosunun zorlama bir yorum olduğunu kabul etmek gerekiyor. Kırsal alandan sürülen Kürt göçmenlerin büyük bölümü elbette ki onun tasvir ettiği gibi belirgin bir "köylü zihniyetine" sahip. O zaman bu durum bir Kürt proleteryasının olduğunu istatistiksel olarak yadsır mı? Hayır, zorunlu olarak böyle bir sonuç ortaya çıkmaz. Burada iki farklı fenomenin tartışıldığı öne sürülebilir.

Sınıf bilinci, açıkça bir düşünceden, ayrı toplumsal sınıfların varlığından ve kişinin kendi çıkarını yalnızca kendi toplumsal sınıfının çıkarlarıyla uyumlu davranmakta görmesinden kaynaklanır. Ancak sınıf bilinci proleteryanın nesnel olarak varolması için pek de zorunlu bir koşul değildir. Somutlaşmış bilinçliliği[194] kuşkulu olan baskı altındaki bir sınıf kendi çıkarları

194-Marks'ın çalışma arkadaşı Frederich Engels, "yanlış bilinçlilik" dediği olgunun gelişmesinin bireyler bakımından olanaklı olduğunu öne sürüyor. (Bkz. Marks ve Engels, 1977: 90). Daha yakın bir dönemde bu "somutlaştırılmış bilinç" kavramının açıklamaya yönelik sistematik bir Marksist girişim için, bkz. Lukács (1968: 83-222).

için hareket edemez. Görece kısa bir süre içinde köylülükten çıkmış olan bir sınıf, kendisinin bir bütün olarak çıkarlarının olduğunu pek düşünemez. Bunun yerine eskinin köylüleri olan bu emekçiler hala kendi etnik ya da köyle ilgili kimliklerine sıkı sıkıya sarılırlar. Ancak nesnel olarak durumları nicel bakımdan, toplumsal statüleri, tüketim örüntüleri, yaşam tarzları ve üretim tarzıyla ilişkileri yönünden değişmiştir. Dolayısıyla ister Weberci isterse de Marksist paradigmaya göre eski köylü olan Kürt işçileri nesnel olarak bir proleterya oluştururlar.

Ne var ki, Üçüncü Dünya "şehir yoksulları"nı analiz ederken başka problemler de söz konusu. Genel bir edebi tanımlamayla "şehir yoksulu" demek, zorunlu olarak Az Gelişmiş Ülkelerde (AGÜ)'deki "proleterya"yı çok daha tam olarak ifade ediyor. Çünkü proleteryanın sanayi devriminden bu yana büyük sanayi merkezlerinde var olduğu ve daha sonra diğer emek yoğun mesleklerin bulunduğu sektörlere dağıldığı Batı'dan farklı olarak Üçüncü Dünya işgücü, yalnızca zaman zaman bazı iş alanlarında büyük sayılarda bir araya gelebilir.

Her gelişmekte olan ülke ekonomisi farklıdır. Doğallıkla kendi ritmine ve özel sorunlara sahiptir. Yine de bazı belirgin örüntüler ortaya çıkar ve bunlar gelişme iktisatçıları[195] tarafından yaygın biçimde kabul edilir. AGÜ'lerde sanayileşmenin başlamasıyla birlikte, şehir nüfusundaki büyük patlama ortaya çıkar, köylü kitleler topraklarını terk etmek zorunda kalır ve bu insanlar ister istemez şehir merkezlerine göç etmek zorunda kalırlar (House 1984: 278 ve devamı; Sethuraman 1981: 8). Böylesi ülkelerdeki şehir yoksulları, gelirsiz kalmaya gelişmiş ülkelerdeki benzerlerinden daha az bir süre dayanabilirler. Ölüm kalım meselesi olmasa da en azından zorunlu geçim harcamaları için asgari bir gelire acilen kavuşmak zorundadırlar (ibid.: 7-8).

Bu işsiz şehir yoksulları için çözüm, genelde kendi istihdam araçlarını yaratmaktır ya da resmi olmayan hizmetlerde

195-Bkz. örneğin Sethuraman (1981: 3-7) ve House (1984: 277-8).

ve imalat sanayilerinde çalışmanın yollarını aramaktır (ibid.). Gelişmekte olan ülke ekonomisindeki bu resmi olmayan ya da "gayrı resmi" sektör, araştırmacılar için bir problem olarak varlığını koruyor. "Üretimin bu iki alt sisteminin [resmi ve gayrı resmi] nelerden oluştuğu konusu üzerinde çok az bir anlaşma var (ibid.: 13).[196] Ne var ki öte yandan gayrı resmi sektörü dokuz ya da on çalışandan fazla kişi istihdam etmeyen (genellikle çok daha azını barındıran) küçük ölçekli manüfaktürün ve hizmet birimlerinin bir kompleksi olarak görmeye eğilimli araştırmacılar arasında geniş bir uzlaşma da var (Livingstone 1991: 657). Genelde bu sektör, "küçük ölçekli imalattan, tamirat, ticaret, taşımacılık, inşaat ve hizmetlere kadar her şeyi" (ibid.: 652) içeriyor.

Gayrıresmi sektör küçük aile işletmeleridir. Lloyd şöyle anlatıyor:

> daimi binaları eksiktir, çalışma saatleri düzensizdir, kredi olanakları yoktur, kayıt dışıdır, daha çok eğitimsiz çalışanları istihdam ederler, düşük üretkenlik düzeyine sahiptir ve teknolojik bakımdan geridirler, vb. Özetle bunlar oldukça çarpıcı bir tablo ortaya koyuyor. Hiçbir işletme bütün bu özellikleri bünyesinde bulundurmaz ve hiçbir ölçüt tek başına bunları tanımlamak için yeterli değildir... (Lloyd 1982: 60)

Bu sektördekilerin birçoğu yoksulluk çizgisinin altındadır (House 1984: 300, dipnot 20; Sethuraman 1981: 189). Sektör, köylülerin topraklarını terk etmek zorunda kalarak şehirlere göç etmelerinin ve çok hızlı sanayileşmenin doğurduğu bunalımın bir sonucudur. Bu yaşananlar geçen yüzyılda İngiltere gibi ülkelerdeki sanayileşme sürecinde köylülerin çektikleri ve dikkat çekilen sıkıntılara paraleldi (Engels 1976: 380-88).

Binden fazla işçi çalıştıran Malatya'da bulunan devlete ait tütün işletmesi Tekel gibi bazı büyük sanayi işletmelerinin dışında tarım dışı işgücünün çoğu kronik olarak "azgelişmiş" Türkiye Kürdistanı'nda bulunuyordu. Bunlar "gayrıresmi sektör"

196-Sethuraman (1981: 14) şunu ekliyor: "gayrıresmi sektör, farklı zamanlarda farklı anlamlar kazanmıştır -şehir yoksulları, düşük gelirli aileler, şehirlerin gecekondularında yaşayanlar vb.-

denilen çok çeşitli işletmelerdeydiler. S. V. Sethuraman şu sonuca varıyor:

> şehir alanlarında küçük ölçekli iş faaliyetlerine girenler, esas olarak kâr elde etmeyi değil, bir işte çalışmayı ve belli bir gelir elde etmeyi hedefliyorlardı. Bu sektöre girenler genellikle yoksul, eğitimsiz, deneyimsiz ve genelde göçmenler oldukları için bunların kâr elde etmek için yatırım yapan kapitalistler ya da bildik anlamda girişimci olmadıkları çok açık. (Sethuraman 1981: 189)

Bazı gelişme iktisatçıları (Standing 1977: 35-48; Friedmann ve Sullivan 1974: 385-413) gayrıresmi sektörün ikiye ayrılmasını öneriyorlar: birisi, küçük ölçekli, sermaye birikimi sağlamış, aile işletmelerinden oluşan alt sektör ve diğeri "düşük statülü, kalifiye olmayan hizmet ve iş faaliyetleri yürüten ve genelde geçinmek için sürdürülen, düzensiz ya da 'sokak' ekonomisi" (House 1984: 280).[197] Remple ve House tarafından yapılan araştırmalara göre bu iki alt sektör, gayrıresmi sektörde yer alan bütünüyle ayrı gruplar olarak farklı biçimde davranıyorlar, farklı hedefleri ve motivasyonları var (ibid.).

AGÜ'lerdeki gayrıresmi sektörle ilgili olarak yukarıda yapılan üstünkörü inceleme göz önünde tutulduğunda gayrıresmi sektörün aşırı çeşitliliği, aynı zamanda üç temel bileşene bölünebilir: işverenlerin küçük "sermaye birikimi" kesimi, bunların işçileri ve üçüncü olarak, ayakkabı boyayan çocuklar gibi yoksul "girişimciler" olmalarına rağmen kendi işlerinde çalışanlar.[198]

Gayrıresmi sektörün bu üç alt kesiminden burada alt grup olarak tasvir edilen yalnızca (en büyük olan) ikincisi –sermayeden yoksun çalışanlar– Weberci ya da Marksist anlamda "proleterya" olarak düşünülebilir.

197-Ayrıca bkz. Scoville (1977: 71-84, 1974: 274-87).

198-Sethuraman (1981: 19), "girişimci" terimini gayrıresmi bir sektör biriminin başında bulunan kişiyi belirtmek için dikkatsizce kullanmaya karşı uyarıda bulunuyor. Aslında bunun özellikle bu sektörde yanlış bir isimlendirme olduğunu belirtiyor. Bu isim en geniş anlamında aynı zamanda en küçük birimleri de kapsıyor, örneğin ayakkabı boyacısı çocuk, sokak köşesinde sigara satan satıcı, bir parkta bekçilik yapan kişi, vb. Oysa bunlar bir girişimci olarak adlandırılamaz.

Tarihsel olarak konuşulduğunda bugünkü Türkiye'nin Kürt bölgesindeki gayrıresmi sektördeki işgücünün çok az bir kısmı, kapitalizm öncesinin çarşısıyla ilintili son derece uzmanlaşmış eski zanaatçılarının soyundan doğrudan geliyor. Ne var ki modern gayrıresmi sektördeki işgücü, farklı bir üretim biçiminin bileşeni olarak varoluyor. Dolayısıyla bu sektöre ana akım modern kapitalist ekonomideki resmi sektörden ayrı olarak bakma yerine ikisini giderek birbirinin içine geçmiş bir bütün parçaları olarak görülüyor. İşin aslında gayrıresmi sektör şimdi birçok biliminsanı tarafından "yalnızca kapitalist üretim biçimine bağımlı bir olgu olarak görülme" (Lloyd 1992: 59)[199] eğiliminde. Bazı ekonomistler, özellikle "şehir ekonomisinin bir süreklilik olarak tanımlandığı" durumlarda, gelişmekte olan ekonominin resmi ve gayrıresmi sektörler olarak bölünmesinin geçerliliğini sorguluyorlar (Standing 1977: 37).[200]

Kürt gayrıresmi sektördeki kişilerin tam sayılarını bu noktada herhangi bir kesinlikle belirtmek olanaksız. Dolayısıyla bu sektördekiler hem toplumsal bileşim bakımından ağırlıkla proleter gözüküyor hem de Türkiye'nin hala gelişmekte olan kapitalist ekonomisinin bütünleyici bir parçası olarak görünüyorlar. Resmi ya da gayrıresmi sektörde çalışıp çalışmadıklarından bağımsız olarak bu Kürt proleterlerin kesin bir yoksulluk sınırında oldukları açık ve bundan kurtulma şansları pek yok. Birçoğu kendileri ile ailelerini geçindirebilmek için aynı anda iki ya da üç işte çalışmak zorunda kalıyorlar. Bu insanların ezici çoğunluğu hiçbir toplumsal hareketlilik belirtisi göstermiyor (Lloyd 1992: 81-2).

Kuşkusuz bu durum, resmi sektörde çalışan işgücünün bile kendisini proleter olarak tanımlamasını güvence altına almıyor.

199-Ayrıca bkz. Gerry (1974: birçok yerde); Le Brun ve Gerry (1975: 20-32); Moser (1976: çok yerde); Bromley ve Gerry (1979: çok yerde) ve Santos (1979: çok yerde).

200-Ayrıca bkz. Jurado ve diğerleri. (19871: 143-4). House (1984: 298) şunu öneriyor: "Gayrıresmi sektör", en azından iki alt birime ayrılabilir: dinamik girişimciler için bir kaynak olarak gözüken aracı bir sektör ve büyük ölçüde işsiz ve bekleyen insanları ihtiva eden yoksul kesim.

Daha önce gösterildiği gibi "proleterya"nın varlığının nesnel bir olgu olması, otomatik olarak toplumsal ve politik bakımlardan kendi kendinin farkında olmak ("sınıf bilinci") anlamına gelmiyor.[201] Yukarıda gösterildiği gibi yakın döneme kadar köylü olan bu insanlar, örneğin hala etkin kimliğe bağlı oluyor ve hatta ekonomik ("sınıf") faktörlerine aldırmıyorlar.[202] Türkiye'deki Kürtlerin kendi kimlikleri analiz edildiğinde gözönünde tutulması gereken bir nokta olmak durumunda.

Son yirmi yıllık süreçte Türkiye'de Kürt milliyetçiliğinin artması, proleter sınıf bilincine karşıt olarak önemli ölçüde etnik unsurun ağırlık kazanmasının bir göstergesi. Ancak böyle olsa bile iki ayrı noktayı göz önünde tutmak gerekiyor. Bunlardan birincisi, gerçekte Türkiye'deki Kürt etnik milliyetçiliğini temsil ettiğini öne süren bütün örgütler aslında (ister açıktan isterse de dolaylı biçimde) proleteryanın çıkarlarını temsil ettiklerini öne sürerek ortaya çıkmışlardı. Bu, onlar açısından Türkiye'deki Kürt işçileri politik olarak seferber etmek için etnik unsurun uygun olmayan bir durum olduğunu gösteriyor; milliyetçilerin bazı uygulamaları, bize bir çeşit toplumsal (sınıf) kimliğinin canlandırılması gerektiğini söylüyor gibidir. Bu, Kürt milliyetçi liderlerin en azından bir Kürt proleteryasının ve belli ölçede bir Kürt proleteryası kimliğinin olduğunu düşündüklerini gösteriyor.

İkincisi, yukarıda tartışıldığı gibi herhangi bir toplumdaki bir toplumsal grubun kendini tanımlaması, bu toplumsal grubun nesnel varoluşundan ayrı bir konudur. Proleteryanın gerçekte olup olmadığının nesnel olarak test edilmesi, elbette ki,

201-Marks bile bunu öne sürmüyor. Marks ve Engels, böylesine kaba materyalist indirgemeciliği mahkum etmişlerdi. Engels (Marks ve Engels 1977: 75, vurgular orijinalinde var)'in açıkladığı gibi ekonomik temel ("gerçek yaşamın üretim ve yeniden üretimi"), yalnızca *"son tahlilde* belirleyicidir", çünkü "değişik altyapı bileşenleri de aynı zamanda tarihsel mücadelelerin akışı üzerinde etkili olurlar ve birçok durumda onların özel *biçimlerini* belirlerler."

202-Lloyd (1992: 81-2), bütün metedolojik sonuçlara dikkat çekmeden kesinlikle bu yöne büyük eğilim gösteriyor. Şöyle diyor (sf. 82): "Etnik sadakat, sınıf çıkarından çok daha güçlü bir duygu olma eğilimindedir."

belli bir işgücünün kendi temel ekonomik çıkarlarını takip etmek ve bu çıkarları elde etmek için harekete geçmek üzere örgütlenme girişimine hangi koşullarda zorlanıp zorlanmayacağı ve bunu hissedip hissetmeyeceğine bağlıdır. Bir Kürt proleteryasının gelişmesine bağlı olarak Türkiye Kürdistanı'nda kendisi adına harekete geçmesi bazı yazarlar tarafından belgelenmiş durumda.[203] Türkiye Kürdistanı'ndaki sanayi işçilerinin eylemleri, Osmanlı Kürdistanı'nda da yansımaları bulunan, 1908'de Ergani Bakır Madeni işletmelerinde bir grevle başlamıştı (Cengiz tarihsiz: 7; Dereli 1968: 57). Dönemin yetkilileri tarafından grevcilere karşı açıkça sert tedbirler alınmasına rağmen (Kürtlerin yaşadığı bölge dahil) yeni cumhuriyet döneminde ülke çapında önemli grevler oldu (Cengiz tarihsiz: 7, 10; Keyder 1981: 65-6). Özellikle 1950'den itibaren Kürt bölgesindeki işçiler sık sık değişik sanayi eylemlerinde yer aldılar. Genelde bunlar Türk devletinde bulunan proleterler tarafından yapılan benzer eylemlerle ilintiliydi. Dolayısıyla çağdaş Kürt sanayisi ve ekonomisi de benzer biçimde Türk sanayisi ve ekonomisiyle ilintilidir.[204] Türkiye Kürdistanı'nın kendi yerli proleteryasına sahip olduğu açıktır.

Türkiye'nin batıdaki şehirlerindeki proleteryanın önemli bir kesiminin Kürt olduğu yukarıda gösterilmişti. Biraz aşağıda genel olarak Türkiye'deki ekonomik değişikliklerin bazı önemli Kürt şehirlerinde de belli ölçüde "proleterleşmeyi" sağladığını göreceğiz.

Göç ve İçgöç

1950'lerde itibaren Türkiye'nin her yanında başlayan tarımdaki makinalaşmanın artarak devam etmisi, Türkiye

203 Bkz. Cengiz (dipnot: çok yerde); Cengiz (1990: 3-4); Yıldız (1992: 94); Taş (1985: 189-90, 195); Işıklı (1987: 309-32); Dereli (1968: 56); Keyder (1981: 65-6); Boratav (1990: 206).

204-Bkz. özellikle Cengiz (1976: 87-90). Herschlag (1988: 29-30), Tachau (1984: birçok yerde)'nun yaptığı gibi Türkiye'deki geniş ölçekli demografik değişimi tartışıyor.

Kürdistanı'nda yaşayan Kürtlerin toplam sayısında ciddi değişikliklerin meydana gelmesine neden oldu. 1964'e kadar Türkiye'deki toplam traktör sayısının 51 781 olduğu bildiriliyordu. Bu traktörlerin 2014'ü Kürt bölgesindeydi. 1982'de tüm Türkiye'de 491004 traktör var ve bunların 47861'i Kürdistan'da (Kepenek 1984: 243; Cem 1982: 462; Aladağ: 1981: 138). Buna karşılık makinalaşma bütün Türkiye'de "toplumsal farklılaşmayı ve tabakalaşmayı" da genel olarak artırıyor. Her traktör on ila elli arasında köylüyü ya da kırsal emekçiyi yerinden ve işinden ediyor (Yıldız 1992: 92). Bu da karşılığında kırsal nüfusun şehirlere ve kasabalara göç etmesine neden oluyor (Karpat 1973: 587 ve van Bruinessen 1978: 23).[205]

1950'de genel olarak Türk devletinde yaşayan insanların çoğu kırsal alanda bulunuyordu. Ancak o yıldan sonra şehirlerin nüfusu istikrarlı biçimde artmaya başladı ve çok geçmeden kırsal nüfusun iki katına ulaştı (Hale 1981: 25-6; Yıldız 1992: 23; Jafar 1976: 90-93). Eğer şehir nüfusunu içinde yaşayanların en azından 10000 kişi olduğu yerleşim merkezleri olarak alırsak Tablo 5.5'deki verilere ulaşırız (Hale 1981: 26).[206]

TABLO 5.5 Şehir ve toplam nüfus, 1930-75

	1935	1950	1965	1975
şehir nüfusu (milyon)	2.68	3.92	9.34	16.70
toplamın yüzdesi olarak	16.60	18.70	29.80	41.40

Kaynak: Hale (1981: 26).

205-Ayrıca bkz. Baeaumont ve diğerleri. (1976: 441).

206-Ayrıca bkz. Özbudun. (1976: 152-82).

1950'den itibaren Türkiye devletinin nüfusu, yıllık olarak yaklaşık %3 oranında arttı. Bu da kıt olan toprak kaynakları üzerindeki baskının artmasına ve tarımsal olmayan işlere yönelik talepte yükselmeye neden oldu (Kolars 1973: 191). John Kolars şu yorumda bulunuyor: "Kırsal alanlarda artı emeğin özümsenmesindeki yetersizlik şehirlere göçle sonuçlanıyor ve şehirlerin büyüme oranı genel olarak ülkenin [yani Türk devletinin] büyüme oranını geçiyor. Türkiye'nin bütününde bulunan ve nüfusu 50 000'i aşan şehirlerin sayısı 1927'de beş iken, 1950'de onbir, ve 1960'da 27 oldu" (ibid.).

Güçlü akrabalık bağlarını koruyan göç eden köylüler kendi köylerine geri dönüyorlar. Bu bağlar sayesinde köylerine geri dönenler, yalnızca tüketim nesneleri değil aynı zamanda yeni fikirler de getiriyorlar. Yurtdışında çalışan eski köylülerin kendi köyleri üzerindeki etkisi çok daha güçlüydü. Batı ülkelerine çalışmaya giden birçok insan doğrudan doğruya yaşadıkları köyden oraya gitmişler, daha önce bir Türk şehrinde yaşamamışlardı. "Böylece şehir köylüleri daha ileri deneyimlere hazırlarken, karşılığında kırsal alana da bu yansıyordu" (ibid.: 191-2).[207]

Türkiye'nin azgelişmiş güney ve güneydoğusunda (yani Türkiye Kürdistanı'nda) ekonomik gelişme daha ağır adımlarla ilerlemesine rağmen, bölgeden Kürt köylülerin yaygın göçünün olması köylülerin daha önceki tecrit durumlarını önemli oranda kırdığı inkar edilemiyordu. Buna kitle ileşitim araçlarının, özellikle radyonun köy yaşamındaki etkisini de eklemek gerekiyor.[208]

Ne var ki, yukarıda gösterildiği gibi bölgeden önemli oranda göç gerçekleşmiş olsa da bu durum bölgedeki proleteryanın durumunu pek değiştirmedi. Ayrıca birçok Kürdü bulundukları

207-Myron Weiner şehirlere göçün genel sonuçlarını tartışıyor. Bkz. Weiner (1971: 567-617, 600-7).

208-Erol Tümertekin, Türkiye'de İç Göçler, aktaran Aydın (1986: 58). Ayrıca bkz. Taş (1985: 182) içinde Tablo 46.

yerden göç etmeye zorlayan aynı ekonomik baskılar, bu insanlar şehire geldikten sonra –daha az ölçüde olsa da– Türkiye Kürdistanı'nın büyük şehirleri ve kasabalarında onların "proleterleşme" yoluna girmelerine yol açtı. Genel olarak bölge göç nedeniyle nüfus kaybına uğrarken, Erol Tümertekin'e göre 1955 ile 1960 arasında bölgenin bazı merkezleri –özellikle Diyarbakır, Muş ve Bitlis– göç nedeniyle büyüdüler.[209]

Kuşkusuz son dönemde göçe neden olan en önemli faktör, Ankara ile PKK arasındaki savaştır. Daha önce belirtildiği ve bu kitabın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi en azından iki milyon Kürt, 1993'ün ortalarından bu yana bazı Kürt şehirlerinden ve köylerinden zorla tahliye edildiler. Aslında Türk ordusunun saldırmadığı tek Kürt şehri, Türkiye Kürdistanı'nın en büyük şehri olan Diyarbakır'dı. Ne var ki Diyarbakır, bir kaç kez gündeme gelen göç akınları nedeniyle kendi boyutlarını sürekli arttırdığı için işsizlik (ve iş yapabilme) olanaklarına bağlı olarak ciddi ekonomik sıkıntıya girmişti. Son kitlesel nüfus hareketlerini de göz önünde tuttuğumuzda günümüz Türkiye'sinde halkın %75'i şehirlerde yaşıyor.

Kürtler ve Ekonomik Modernleşme

Türkiye'nin Kürt bölgesi, açıkça modern, sanayileşmiş kapitalist ekonominin bir parçasıdır. Türk devletinin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kürt bölgesi de sanayileşmeyle birlikte değişti. Batı Türkiye'deki gibi sanayileşmeyle ortaya çıkan gelişme biçimi kadar olmasa da Kürt bölgesinde de kapitalist ekonomik ilişkiler hakim duruma geldi. Daha önce gösterildiği gibi Türkiye Kürdistanı'nın da kendi burjuvazisi, kendi proleteryası, kendi fabrikaları, atölyeleri, ofisleri ve işyerleri var. Dahası tarımsal sektörde de kapitalist ekonomik ilişkiler egemendi.

209-Wyllie (1996) şöyle diyor:

> Türkiye nüfusunun yarısından daha fazlası 25 yaşın altında ancak istihdam artışı çok düşük. Ülke şaşırtıcı bir oranda şehirleşiyor. 1945'de nüfusun yalnızca %18 şehirlerde yaşıyordu; ancak bu oran şimdi % 75. On yıl önce İstanbul'un nüfusu, 5.5 milyondu, bugün ise 12 milyonun üzerinde.

Bu yüzyıldaki diğer azgelişmiş ekonomilerde olduğu gibi sanayileşme ve modernleşme itkisi genelde hızlı büyüme oranına neden oluyor ama karşılığında düşük ücretler, bakımsızlık, sağlıksız yerleşimler, tehlikeli işyerleri, insan ve sivil hakların askıya alınması gibi olumsuzluklara yol açıyor. Ekonomik gelişme düzeyi üreticiler için daha eşitlikçi bir düzenlemeye izin verene kadar bu haksız "iş"lerin olduğu durumların yalnızca kısa vadeli olarak meydana geldiği öne sürülüyordu. Dahası bu gelişme yolunu savunanlar özellikle devletin hakim olduğu sektörlerde özelleştirmelerin gelişmesiyle bir "reform" sağlanacağını öne sürüyorlar. Bu iddiaya göre büyük ölçekli özelleştirmeler, sonuçta refaha yol açacak ve ekonomik eşitliğin genişlemesini doğuracaktır. Böylece politik reformlar ya da demokratikleşmede ilerleme sağlanacaktı. Peki bu durum Türkiye Kürdistanı'nda nasıl yürüyor?

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede girişilen bu türden cesur ekonomik reform, sanayileşmeyi kolaylaştırmak için yatırım fonlarının az çok sürekli bir biçimde akışını gerektirir. Bu, zorlu bir politik ve ekonomik manevra sürdürmek zorunda olan yönetici seçkinler için ciddi politik ikilemler yaratır. Bu türden ülkelerde sanayileşmenin finanse edilmesi için temel kaynak, tarım sektöründeki tasarruflardır. Doğallıkla tarım sektörünün üretime devam etmesi sürerken yarattığı tasarrufların bir kısmının yağmalanması gerekir. Bu manevranın yalnızca birkaç ülkede başarılı olabilmesinde şaşılacak bir yan olmasa gerek. "En sık rastlanan durum kırsal alandaki yaşamın durgunluk içine girmesi yeni sanayilerin uygun olamayan iç taleple (özellikle de kırsal alanda) karşılaşması ve ihracat bakımından belirgin yetersizliklerin ortaya çıkması, meydana gelen açıkların bütçe açıkları ve dış borç alımlarıyla kapatılmaya çalışılmasıdır" (Waterbury 1993: 70).

Yukarıda sözü edilen "kırsal yaşam standartları"nın olduğu yerler arasında özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtlerin yaşadıkları bölgeler de yer alıyor. Genel olarak ülkede

ekonomik modernleşmeyi gerçekleştirmek isteyen Türkiye'nin yönetici seçkinleri bu amacı kovalarken kırsal tarım sektörüne orantısız ölçülerde ağır yükler bindiriyorlardı. Kuşkusuz Türkiye'nin kırsal alanı Kürt bölgesinden çok daha fazlasını içeriyordu. Üstelik bu geniş kırsal kesim, ülkenin geneline kıyasla ekonomik olarak çok daha geri bir durumdaydı.

Türkiye'nin Kürt bölgesinde bulunan Kürt köy, kasaba ve şehirlerinde yaşayan Kürtlerin bugüne kadar sağlanan ekonomik gelişmelerden ne kadar az yararlandıklarına –sıkıntılardan ne kadar çok muzdarip olduklarına– yukarıda değinilmişti. Buna ek olarak son dönemlerde ekonomik baskılar ve ordunun köyleri boşaltma yönündeki politikalarının etkisiyle Türkiye'de gerçekleşen beklenmedik ölçüde hızlı şehirleşmenin de işsizliğin artmasına büyük katkısı oldu. Türkiye'nin güneydoğusundan gelen Kürt köylülerin, hiç kuşkusuz Türkiye'deki belli başlı şehirlerde iş bulmaları daha muhtemel oluyordu.

Türkiye'deki gelişme ikilemi, hiç kuşkusuz Türkiye'deki Kürtler için daha çetin bir durum ortaya koyuyor. Eğer çok uzak olmayan bir gelecekte ekonomik reformun hızlandırılması sağlanamazsa, Kürtler işsizlik sorunlarının derinleşmesi ve kontrolsüz enflasyonun yeniden ortaya çıkmasının kötü sonuçlarını en fazla hissedecek kesimler olacaktır. Eğer (ya da, muhtemelen) güçlü bir reform programına yeniden dönülürse, 1980-83'deki ekonomik liberalleşme ve düzenlemelerin ciddi sonuçlarını kontrol edebilecek türde bir politik rejime yeniden başvurmak büyük bir ihtiyaç olarak kendisini dayatabilir. Bir başka deyişle bir dönem için yeniden askeri rejim gündeme gelebilir ve Türkiye'nin kırılgan demokrasisi yeniden askıya alınabilir. Çiller hükümetinin biraz çekingen bir biçimde de olsa başlattığı sert uygulamalara muhalefet olarak 1994 ve 1995'te başlatılan kitlesel grevlerin verdiği derslere de ışık tutuyor. Ancak doğrudan uygulanacak bir askeri yönetimin pratik sonuçları Kürtler için yaşamın daha tehlikeli ve sıkıntılı olması anlamına gelecektir.

Türkiye'de uygulanan ekonomik politikalar ne olursa olsun, bu güne kadar yaşananlar bize şunu gösteriyor ki elde edilecek olumlu sonuçlardan en az yararlanacak olanlar Kürtlerdir. Bir sonraki bölümde açıkça ortaya konulacak gelişmeler ışığında şu da söylenebilir. Politik liberalleşme ve demokrasinin ekonomik liberalleşme ve demokrasinin ardından gelmesi en çok Kürtlere yarayacaktır. Kendi ulusal devletlerin inşası fırsatını kaçırmış olan Türkiye'deki Kürtlerin en azından iki milyonu kendi köylerinde, kasabalarında ve şehirlerinde yaşama olanağını da kaybetmiş durumdalar. Türkiye'nin Kürt bölgesinde yaşayanlar, ekonomik reform konusunda Türkiye'nin sorunlu girişimlerinden en çok zarar görenler olmaya devam ediyor.

6-KÜRT MİLLİYETÇİ HAREKET VE TÜRK SOLU: 1965-1999

Giriş

Bu bölüm, Türkiye'deki Dersim sonrası Kürt milliyetçi hareketi ile Türk solu arasındaki karşılıklı ilişkiyi ele alacak. 1960 darbesinin şafağında politik solun yeniden doğuşunun genelde Türk devletine etkide bulunduğu söylenebilir. Böylece radikal politik düşünceler ve stratejiler Türkiye Kürdistanı'nı da etkiledi.

Dersim yenilgisinin Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareketini 1960'lara kadar ağır bir dağınıklık ve yenilgiye soktuğuna dikkat çekilmişti. 1938 Dersim yenilgisinden sonra ilk kez yeni Kürt milliyetçi hareketleri Türkiye'de oluşmaya başladı. Bu bölüm, Türkiye'deki yeni Kürt milliyetçiliği döneminin 1969'da Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) kurulmasıyla başladığını öne sürüyor.

DDKO'nın oluşması, her ne kadar öncellerinden farklı olsa da yeni bir Kürt milliyetçi hareketin yeniden doğmakta olduğunu açıkça ortaya koydu. Seçkin bir grup –aydınlar– tarafından kurulmuş olsa da DDKO'nın oluşması geçmişten farklı bir oluşum anlamına geliyordu. Daha önceki hareketler çoğunlukla

"yukarıdan" örgütleniyor ve ağırlıkla aşiret şeyhleri tarafından yönetiliyordu. DDKO, Kürt kamuoyunun düşüncelerini tutuşturan provakatif Kürt karşıtı makalelere tepki olarak şehirli Kürtler tarafından örgütlendi. Yeni hareketin değişen biçimi, aynı zamanda "Marksizm-Leninizm"in etkisiyle de belirginleşiyordu. DDKO'nın 1970'lerin başında Türk devletinin eliyle zorla ortadan kaldırılmalarına kadarki gelişmelerini izledikten sonra bu bölüm, diğer hareketlerin ortaya çıkmasını tartışmaya girişecek. Bunlardan yalnızca ikisi, Kürdistan Sosyalist Partisi (Partiya Sosyalist a Kurdistan-PSK) ve Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan-PKK) özel bir dikkati hak ediyor. Bu iki örgüt, Dersim ve önceki daha geleneksel milliyetçi biçimlerden ayrı bir gelişmeyi temsil ediyorlar. Bu iki hareket de "Marksist-Leninist", antifeodal ve antiemperyalist olduklarını iddia ediyorlardı. Son döneme kadar PKK, PSK'dan farklı olarak politik hedefleri ve stratejisinin kesinliği bakımından dikkat çekiyordu. Yine PKK, bu iki hareketten daha aşırı olan durumunu koruyor. PKK'nin kurulması ve temel özelliklerinin yanı sıra özellikle "Yeni [Kürt] İnsanı" kavramının örgütün ilkesi olması de ele alınacak. PKK'nin diğer Kürt milliyetçi gruplarla ve Türk Soluyla ilişkilerinin yanı sıra PKK'nin toplumsal temeli de tartışılacak.

Türkiye'de 1960'lardaki Politik Diriliş

Askeri yenilgilerden ve 1920'ler ile 1930'lardaki yıkımlardan sonra Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareketinin yeniden canlanması uzun zaman aldı (Ghareeb 1981: 7; Kendal 1982b: 72). Yeniden canlanma olduğunda da yeniden doğan hareketin gerisindeki esas faktör, belki de ironik bir biçimde, Mayıs 1960'daki darbenin ardından Türkiye politik yaşamındaki genel uyanıştı. 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana silahlı kuvvetler kendisini cumhuriyetin koruyucusu sayıyordu. "Kemalizm" denilen praetorian (muhafız) siyasi doktrin, sistemin devamının güvence altına alınması bakımından

mutlak bir zorunluluk olması durumunda ordunun devlet işlerine müdahalede bulunmasının hem hakkı hem de görevi olduğunu öne sürüyordu.[210]

Darbeyi gerçekleştiren, darbeciler tarafından oluşturulan askeri cunta, 1961'de sağcıların yüzlercesini hapse tıktı ya da bazılarını idam etti ve yeni, şaşırtıcı ölçüde demokratik bir anayasa kabul etti. Ancak ordu, politik ve toplumsal istikrarı sağlayamadı. 1960'dan itibaren Sol/Sağ siyasi şiddet çatışmalarının yanı sıra bir grev dalgası başladı. 1970'lerin başında bir dizi cinayetle bu çatışmalar zirveye ulaştı. Yüzbinlerce işçi ve öğrenci sürekli olarak sokaklarda polisle çatışmaya giriyordu. 12 Mart 1971'de ordu yeniden bir darbe yaptı (Ahmet 1977: 177-205; Karakartal 1985: 57).

Bu dönem boyunca, kısa bir süre için 1960 cuntasının sağı bastırması sola biraz soluklanma fırsatı vermişti. Sol yayınlarda şaşırtıcı bir patlama gerçekleşti. Radikal popülist ve sosyal demokrat eğilimli Yön, Ant ve Türk Solu gibi dergilerin yanı sıra açıkça Marksist, Marksist-Leninist ve hatta Maoist dergiler de çıkmaya başladı. Bu yayın bolluğu ve bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar sürerken "Milli Demokratik Devrim" (MDD) aracılığıyla "geniş bir milli cephenin" oluşturulması için mücadele perspektifi konusunda birçok solcu arasında genel bir uzlaşma oluşmuştu. Bu, ulusal politikalara askeri müdahaleler geleneğinin solcu bir bakışla yeniden yorumlanmasına dayanan bir stratejiydi. Bu sol yeniden yorumlamada seçkinler, teknokratlar (bazı versiyonlarda öğrenciler de buna dahildi) ve subaylar, Türkiye'yi işçiler ve kırsal kesim emekçileri adına –bir bakıma "halk için halka rağmen"– "bağımsızlığa" götüreceklerdi. "Öğrenciler kışkırtmada bulunacak, subaylar vuracak ve ulusal cunta iktidarı ele geçirecekti" (Samim 1981: 65-72).

210-Bu fenomenle ilgili tartışma için bkz. Maniruzzaman (1987: 91). 1960 darbesinin arkasında, devletin ekonomik politikalarından ayrı olarak, islami kesimlere verilen tavizler, devletin seçim hileleri, sivil özgürlüklerin baskı altına alınması ve siyasi partilere yönelik olarak silahlı kuvvetlerin kullanılması da vardı. Bu konuda bkz. Hurewitz (1982: 214-16; Harris (1985: 60) ve Nordlinger (1977: 91, 145, 201-2).

Bu grupların hiçbirisi, acil sorunlara sağlıklı çözümler sunabilme yeteneğinde değillerdi. Dolayısıyla 1960'ların Türkiye'sini kasıp kavuran radikallik birçok solcu genci daha yeni sol alternatif arayışlar –şehir gerillasına dayanan Guevaracı strateji– arayışına itti. MDD perspektifi bu militanlar tarafından savunulmaya devam ediyordu ancak artık bir gerilla savaşı stratejisiyle ilintilendiriliyordu.[211]

Türkiye Kürdistanı, 1960'ların Türkiye siyasetindeki politik seradan oldukça etkileniyordu. Türkiye'deki hareketler ile "Türk Baharı"nda eğitilmiş ve radikalleşmiş olan Kürt aydınlar arasında karmaşık politik ve örgütsel bağlantılar gelişti: (antiemperyalist mücadelenin sembolü olarak tanımlanan) "Atatürk'ün, (kurtuluşun yolunu gösteren) Lenin'in ve (Kürt direnişinin sembolü) Şeyh Said'in fotoğrafları yan yana geliyordu" (Bozarslan 1992: 97-8). En önemlisi o sırada ortaya çıkan bu kafası karışık solcu direnişin etkisiyle Türkiye'deki Kürt nüfus Batı'daki bölgelerden gelen etkiler karşısında hem daha hareketli hem daha duyarlıydı. Sanayileşmenin yoğunlaşması, iletişim araçlarının aşırı hızlı gelişmesi ve birçok Türk kasabalarındaki Kürt öğrencilerin kitlesel varlığıyla gelişen göç hareketleriyle birlikte daha heterojen bir politik çevre Türkiye'deki Doğu-Batı ilişkilerinin dönüşmesi bakımından önemliydi (ibid.: 98).

Kürt Yeniden Uyanışı

Kürt milliyetçi hareketi, 1950'lerin sonu ve 1960'lardaki Türk yoldaşlarının geçtiği entelektüel muhalefet yayıncılığının aynı aşamalarından geçti. Deng (Ses), Yeni Akış ve Dicle-Fırat gibi iki dilli gazeteler çıkmaya başladı. Gerçi bunların çoğunun birkaç sayı çıktıktan sonra yayınları durduruluyordu (Kutschera

211-Landau (1974: 31), öğrenciler siyasi yaşama katılmalarının bir başka nedeninin 1960'lardan itibaren öğrenci sayısının sürekli olarak artması olduğunu ekliyor. Ülke çapında üniversite öğrencilerinin sayısı 1960-61'de 44 461'den 1965-66'da 55 583'e ve 1970'te 73 228'e çıkmıştı. Yüksek okullara 1970'de kayıtlı olan öğrencilerin sayısı ise 153 358'e ulaşmıştı.

1979; Bozarslan 1992: 94-5). Daha sonra 1965'de (Vanlı 1986: 64) Dersim kıyımından sonraki ilk Kürt milliyetçi örgütü kuruldu: Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi (PDKT). Hamit Bozarslan, şu yorumu yapıyor: "PDKT, esas olarak bazı önde gelen şehir seçkinlerini, zanaatçıları ve Kürt ulemasını biraraya getirmişti" (ibid.: 98). Avukat Faik Bucak ve muhasebeci Sait Elçi tarafından kurulan parti, ünlü Barzani aşireti tarafından kurulan ve yönetilen Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IPDK)'ni kendisine model almıştı. O sırada PDK, Bağdat'taki Baas yetkililerine karşı son derece başarılı bir gerilla savaşı yürütüyordu. PDKT, 1960'ların sonunda bir dizi bölünme ve isim değişikliği yaşamadan önce bir süre oldukça gelişme kaydetti. Partinin bugüne kadar mevcut olup olmadığı belli değil (More 1984: 68, 70, 193-4; Bozarslan 1992: 98-9; Ghareeb 1981: 7-8; Kendal 1982b: 91-2).

Örgütlü bir güç olarak PDKT konusunda bu örgütün 1960'ların sonunda çözülmesine kadar herhangi bir toplumsal ve politik etkisinden söz edilemiyor. Hem Kürt milliyetçi hareketi içindeki geleneksel liderler ile aydınların rolü hem de bu milliyetçi hareketin uluslararası işçi sınıfı hareketine yönelik ulusal hareketle ilişkisi dikkat çekmiyordu (Bozarslan 1992: 98-9).

Bu örgüte belki de en fazla zarar veren olgu, PDKT'nin 1960'lar sırasında Kürt işçiler ve aydınlar arasında meydana gelen hızlı radikalleştirme konusunda yetersiz ve hareketsiz kalmasıydı. Çok geçmeden PDKT diğer Kürt örgütlerinin çoğu tarafından "burjuva milliyetçi" olarak damgalandı. Bu, Türkiye şehirlerinde daha önce meydana gelen radikalleşmeden derin bir biçimde etkilenmenin sonucu olmanın yanı sıra mevcut olan Kürt örgütlenmesinin uygun olmamasının da sonucuydu.

Kürt küskünlüğü yalnızca yüzyıllardır süregelen kötü muameleler yüzünden değil şimdi aynı zamanda ortaya çıkmış olan öfke nedeniyle artıyordu. Nisan 1967'de aşırı sağcı Milliyetçi

Hareket Partisi'nin bir yayını olan Türk dergisi Ötüken'de[212] provakatif bir makale yayınlandı. Anonim bir yazar[213] tarafından yazılan makale, Kürtlerin geri bir halk olduğunu, tarih ve kültürden yoksun olduklarını ve Türkiye'yi parçalamak istediklerini öne sürüyordu. Yazar Kürtlerin Türkiye'den kovulması, çünkü Türkiye'nin yalnızca Türklere ait olduğunu öne sürüyordu (Vanlı dipnot: 41). Makale şöyle devam ediyordu: "Kürtlerin gerçek yurtlarını söylediğimizde, utançtan yüzleri kızarmayacaktır, çünkü onlar insan yüzüne sahip değiller" (ibid.: 42).

Bu olay, Kürtlere karşı yükselen böylesi ırkçı hakaretler açısından bir ilk değildi ancak dönemin gergin atmosferi içinde bu durum özellikle büyük bir öfke patlamasına yol açtı, kızgın Kürtlerin protesto hareketi ortaya çıktı (ibid.: 4).[214] Kürtler, Ankara hükümetinin yazarı cezalandırmasını ve derginin yasaklanmasını talep ediyordu. Türk anayasasının 12. Maddesi, hiçbir ayrım gözetmeden bütün vatandaşların eşitliğini ilan ediyordu. Bu arada Ötüken'in haziran sayısında[215] yeni bir makale daha yayınlandı. Bu yeni makale, yalnızca daha önceki makalenin doğru olduğunu değil, aynı zamanda "Türk olmayanlar Türkiye'den gidebilir" diyen ilk kişinin Türkiye cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay'dan başkası olmadığını öne sürüyordu. Dolayısıyla makalenin yazarı, Kürtlerin Ötüken'den şikayetçi olmadan önce durumu cumhurbaşkanına sormaları gerektiğini söylüyordu (ibid.: 42). Daha sonra da şunu ekliyordu: "Kürtler, doğudaki illerin nüfusu içinde %100 gibi bir çoğunlukta olabilirler ancak onların rüyası Türkiye topraklarında bir Kürt devleti kurmaktır. Bu, Ermenilerin Büyük Ermenistan hayaliyle kıyaslanabilecek bir durumdur" (ibid.).

Kürtler, (Kürtlerden yardım alan) Osmanlı Türklerinin

212-Ötüken, no. 40, Nisan 1967, alıntı Vanlı (tarihsiz: 41-3). Ötüken'i çıkartan parti, Yedinci Bölüm'de tartışılacak.

213-Makale "At-Sız", yani "isimsiz" adıyla imzalanmıştı.

214-Ghareeb (1981: 8) de buna katılıyor görünüyor.

215-*Ötüken*, no. 42, Haziran 1967, alıntı Vanlı (tarihsiz: 42).

eliyle Ermenilerin başına gelen kaderi iyi biliyorlardı. Şimdi bir Türk yazar, aynı şeyin Kürtlerin başına gelebileceğini öne sürüyordu. Bu üstü örtülü tehdit aşağıdaki satırlarda açıkça belirtiliyordu:

> Kürtleri Türkiye'den defedelim! Ama nereye? Nereye isterlerse oraya! Onları İran'a, Pakistan'a, Hindistan'a, Barzani'ye gönderelim. Birleşmiş Milletlerden [sic] onlar için Afrika'da bir yer bulmasını isteyelim. Türk milletini kızdırmadan önce gitsinler. Türk ırkı çok sabırlıdır ancak bir kez kızdığında arslan gibi olur. Kürtler bizi Ermenilere sorsun!
>
> Siz yalnızca Kürt milliyetçiliği için çabalıyorsunuz. Dilinizi tanımamızı, bağımsız okullara sahip olmayı, radyo programlarınızın olmasını ve bizimkinde ayrı bir basınınızın olmasını istiyorsunuz. Sürekli olarak gizli toplantılar yapıyorsunuz, bu toplantılarda ulusal kahramanınız olarak Barzani'den söz ediyorsunuz, Türkiye'den ona silah yolluyorsunuz; çocuklarınıza Kürtçe şiirler okuyorsunuz, içinizden profesörlüğe ulaşanlar Avrupa'daki Kürt örgütleriyle ilişki kuruyorlar... Ancak Türkiye'yi parçalamak için ayaklandığınız gün gelince sizi yollayacağımız cehennemin ne olduğunu göreceksiniz... (ibid).[216]

Bu makaleler, Kürtlerin hızlı ve yaygın bir tepkisini çekti. Ondokuz öğrenci komitesi tarafından bir bildiri imzaya açıldı ve bu bildiri dönemin başbakanı ile cumhurbaşkanına gönderildi (ibid.: 43).[217] 3 Ağustos 1967'de Kürt öğrenciler tarafından Silvan'da 10 000, Diyarbakır'da 25 000 kişinin katıldığı protesto gösterileri düzenlendi. Türkiye Kürdistanı'nın başka kasabalarında da birçok büyük gösteri yapıldı (Heinrich 1989: 13; Ghareeb 1981: 8; Vanlı, tarihsiz: 42). Bu protesto gösterileri, yalnızca makaleler ve bunların yayınlanması karşısında kayıtsız kalan hükümete karşı değildi, aynı zamanda Ankara'nın ulusal baskı politikasına ve Türkiye Kürdistanı'nın planlanmış azgelişmişliğine karşıydı. Bu, Dersim felaketinden bu yana geçen otuz yıldan sonra gündeme gelen Kürtlerin öfkelerini politik olarak kamuya ilan ettikleri ilk kitlesel tepkiydi (ibid.; Ghareeb 1981: 8).

216-Ghareeb (1981: 8); Vanlı (1970: 298-300); Kutschera (1979: 339-40).

217-Vanlı (tarihsiz: 43)'ya göre komiteler şu Kürt şehir ve kasabalarından öğrencileri temsil ediyordu: Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Cizre, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Hakkari, Hınıs, Kahta, Karlıova, Mardin, Muş, Siverek, Tunceli (eski Dersim), Urfa, Van ve Varto.

Türkiye'deki Kürt karşıtlarının buna misillemesi çok hızlı oldu. Gösterilerden kısa bir süre sonra PDKT'nin kurucuları olan Faik Bucak, bilinmeyen bir katil tarafından öldürüldü –bazı kuşkular Türk gizli servisini işaret ediyordu–. Sait Elçi'ye göre PDKT'nin diğer liderleri, kısa bir süre içinde 1969'un başlarında tutuklandılar (Kutschera 1979: 340). Özellikle eğitilmiş komandolar Kürt bölgesine gönderildiler. Bazı açıklamalara göre bu "temizleme operasyonları" büyük bir şiddetle sürdürülüyordu ve bu saldırılara sıradan Kürtlere karşı ırkçı hakaretler yağdırma eşlik ediyordu (Bozarslan 1992: 104; Kutschera 1979: 341-2).[218]

Ancak Kürtlerin hoşnutsuzluklarını açıkça ortaya koymalarını önlemek için tehdilere başvurmanın modası artık geçmişti. Sonraki iki yıl içinde Türkiye Kürdistanı'nın her yerinde kitlesel milliyetçi gösteriler düzenlendi (Beşikçi 1969: 131-2). Özellikle ordunun "yurtsever" kesimine yönelik olarak geliştirilen Türk solunun daha önceki "sol kemalist" stratejisinin başarısızlığına sinirlenen birçok genç Kürt radikali, yeni bir alternatif örgütlenme arıyordu. Sonuçta 1969'da Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) kuruldu (Heinrich 1989: 13-14). DDKO, Türkiye'deki ilk yasal Kürt örgütüydü. Anavatanları Kürdistan yerine kullanılan "Doğu" terimi diplomatik bir ifade olsa da DDKO, radikalizmin bir sembolüydü.

> Çok geçmeden kurulan bu ocaklar Türkiye'nin büyük şehirlerinde ve Kürt kasabalarında geniş bir ağ yarattı. Ocakların üyeleri pasifizm

218-Kutschera (1979: 342), 8 Nisan 1970'de meydana gelen, 2000 komando ve askeri polis ile altı helikopterin katıldığı Silvan kasabasına yönelik bir olayı anlatıyor. Kasabadaki insanların hepsi, "tam olarak 3144" kişi sıraya dizilmiş. Dövülmüşler ve şöyle denmiş: "Kürt köpekler! Barzani'nin casusları! Silahları nereye sakladınız, söyleyin!"

Bkz. More (1984: 69-70).

-"Le Party des Travailleurs du Kurdistan, PKK, Kronoloji, 1974-1995" başlıklı makale Kriminoloji Enstitüsü (1995a) tarafından hazırlanmış. Özel sayıda şu isimler AYÖD'ün kurucu üyeleri olarak geçiyor: Cemil Bayık, Kesire Yıldırım, Ali Özer, Musa Erdoğan, İsmet Kılıç, Hasan Asgar Gürgöze, Kemal Pir, Kemal Özcan, Baki Karer (Baki Karaer) ve Ali Haydar Kaytan. İsmet İmset (1992: 10-11) ve kendisinin itirafıyla eski bir önde gelen Türk paramiliter örgütçü olan Ahmet Ersever (tarihsiz) de benzer bir liste veriyor.

ve uzlaşmacılığın artık zamanının geçtiğini, önemli kalkışmalar için Türkiye'nin artık hazır hale geldiğini, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın bazı ülkelerinde meydana gelen olayların benzerlerine hazırlanmak gerektiğini düşünüyorlardı. Kürt sorunu hakkındaki anlayışları da evrim geçiriyordu; artık sorun bölgesel azgelişmişlik sorunu değildi. Tam tersine, ulusal bir sorundu (daha sonra ise "sömürge" sorunu). Yerel işbirlikçilerin yardımıyla bir ulusun ezilmesi, "küresel emperyalizmin" egemenliği altında yaşanan bir sorundu. Dolayısıyla bir anda mücadele iki yanlı hale geldi: bir yanıyla sınıf sorunu, bir yanıyla da ezilen ulus sorunu... Bu ortamda, zorunlu olarak bağımsız bir devlet olması gerekmiyordu ama bu ikili boyunduruktan kurtulup Kürdistan'ın kurtuluşunu yalnızca "ilerici güçler" gerçekleştirebilirdi. (Bozarslan 1992: 100-1)[219]

DDKO militanları, Türkiye'deki Kremlin'deki Komünist Parti yanlısı olan Türkiye İşçi Partisi (TİP)'in politik kontrolünden kurtulan ve değişik ideolojileri savunmaya başlayan Kürt öğrencilerdi (More 1984: 69). DDKO, 1971 askeri darbesi sırasında dağıtıldı ve bütün liderleri tutuklandı (ibid.; Bozarslan 1992: 101). Yaygınlaşan Kürt radikalleşmesini destekleyenlerin giderek artması üzerine ordu, bir Kürt isyanını engellemek üzere harekete geçtiğini öne sürdü (Kutschera 1979: 343; Ghareeb 1981: 9; Vanlı, tarihsiz: 65).

Partiya Karkerên Kurdistan

Bu politik ortamda 1974'te Abdullah Öcalan ("Apo") Ankara Yüksek Öğrenim Derneği (AYÖD)'nin kurulması çalışmalarında yer alıyordu. Bu örgüt en azından örgütlenmenin başlangıcında Guevaracı Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephe (THKP-C) geleneğinin dayandığı bir yapıydı. AYÖD, Öcalan'a kendi ideolojik, politik ve stratejik bakış açısını oluşturma olanağını sağladı. AYÖD içinde yer alan Öcalan ve birkaç başka Kürt[220] çalışmalardan hoşnut değillerdi ve ayrı, farklı

219-Bkz. More (1984: 69-70).

220-"Le Party des Travailleurs du Kurdistan, PKK, Kronoloji, 1974-1995" başlıklı makale Kriminoloji Enstitüsü (1995) tarafından hazırlanmış. Özel sayıda şu isimler AYÖD'ün kurucu üyeleri olarak geçiyor: Cemil Bayık, Kesire Yıldırım, Ali Özer, Musa Erdoğan, İsmet Kılıç, Hasan Asgar Gürgöze, Kemal Pir, Kemal Özcan, Baki Karer (Baki Karaer)

bir "politik-ideolojik" gruplaşma başlattılar. Bu kişilerin arasında Haki Karaer ve genç bir Türk solcu olan Kemal Pir de vardı (More 1984: 188; Heinrich 1989: 42-3; İmset 1992: 9; McDowall 1996: 418-19; Gunter 1990: 25).[221]

1974'te Ankara'nın Tuzluçayır denilen banliyösünde bir gün bu Kürt milliyetçilerinden bazıları[222] toplandılar ve Kürtlerin özel ihtiyaçlarını görmezden gelen Türk Sol gruplarıyla ilişkisi olmayan ayrı bir Kürt sol örgütlenmesi oluşturmak için plan yaptılar. Öcalan, bu toplantıda bir "Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi"nin kurulması için koşulların mevcut olduğunu öne sürdü. Öcalan, oluşum halindeki bu grubun liderliğine seçildi. Grup tarafından geçici olarak benimsenen Ulusal Kurtuluş Ordusu (UKO) adını alana kadar bu yapı daha sonra basitçe "Apocular" ya da "Apo'nun yandaşları" adıyla anıldı. Bu ad, grubun "silahlı mücadele"yi benimseme niyetinin bir sonucuydu. Grup daha sonraki toplantılarını yalnızca Ankara'da değil, aynı zamanda Gaziantep, Diyarbakır ve Elazığ gibi Kürt şehirlerinde de sürdürdü (Heinrich 1989: 43; Ersever, tarihsiz; İmset 1992: 10-12).

Bugün PKK, kendisinin kuruluş aşamasını bir dizi gelişmeye bağlıyor (PKK 1991: 4-13). Grubun ilk aşaması, 1973 ile 1977 arası dönemdeki "ideolojik grup" aşamasıydı. Bu dönemde, diyor bugünkü PKK, esas olarak teorik çalışmayla uğraşan –ideolojik mücadele ve propaganda yürüten– "devrimci bir gençlik grubu" oluşturuldu. 1974'e kadar bu grup broşürler

ve Ali Haydar Kaytan. İsmet İmset (1992: 10-11) ve kendisinin itirafıyla eski bir önde gelen Türk paramiliter örgütçü olan Ahmet Ersever (tarihsiz) de benzer bir liste veriyor.

221-Pir ve bazı önde gelen PKK militanları 1979'da yetkililerin yaptıkları baskınlarda ele geçirildiler. Pir, 1982 yılında Diyarbakır cezaevindeki bir açlık grevinde öldü. Ancak Heinrich'in açıklamasına göre Pir'in çevresinde herhangi bir ideolojik gruplaşma olduğuna ilişkin bir kanıt yok. Burada aktarılan pasajda Heinrich (1989: 42-3), AYÖD Ankara Devrimci Yüksek Öğrenim Derneğin (ADYÖD) olarak geçiyor. Diğer birçok kaynak bu isimdeki "Devrimci" terimini çıkartıyor. Gunter de başka yazarlardan olayın farklı versiyonlarını veriyor.

222-Gerçek sayı tartışmalıdır. Olayın meydana gelmesiyle ilgili resmi PKK anlatımı onbir sayısını veriyor. Aralarında önde gelen PKK itirafçılarından Abdülkadir Aygan'ın da bulunduğu bazı yazarlar ise yalnızca yedi militanın olduğunda ısrar ediyorlar.

dağıtıyor, Kürt gençlerini ve aydınlarını kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Grup büyürken bir yandan da ilk açık mücadeleye, kendisini "revizyonist ve reformist" olarak reddeden, güvenilmez politik rakiplerine (hem Türk hem de Kürt solcularına) yöneldi. Bu küçük propaganda grubunun çekirdiğini oluşturan üyeler, sürekli çalıştıkları işleri bıraktılar ve tam zamanlı "profesyonel devrimciler" haline geldiler (PKK 1991: 4-13; Ersever, tarihsiz.).

Hareketin sonraki aşaması, 1978 ile 1980 arasıdır. Bu, politik bir güç olarak örgütlenmeye izin verecek bir biçimde parti olarak örgütlenme ve kendi politikalarını belirleme aşamasıdır. Grubun ideolojisi ve programı, işçilerin yanı sıra köylülere de dayanıyordu. Bu dört yıllık dönemde, ilk ideolojik formasyon bir siyasi partiye doğru gelişti: Pratiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi-PKK). Partinin resmi kuruluş tarihi 27 Kasım 1978, Diyarbakır ilinin yakınlarındaki Lice'nin Fis köyüydü.[223] Parti, kuruluşu ilan eden bir bildiri yayınlayarak "Devrimin vaktinin geldiğini açıkladı..." Şöyle ekledi:

> Yüzyıllardır Kürdistan halkı, yabancı hakimiyetine ve onun yerli işbirlikçilerine karşı bir kurtuluş savaşı yürütüyor. Olgunlaşmış olan mücadeleyi bir ulusal kurtuluş savaşı düzeyine yükseltmek ve sınıf mücadelesiyle bu kavgayı birleştirmek için Kürdistan İşçi Partisi kuruldu. O, Kürdistan proleteryasının yeni örgütüdür. (More 1984: 187-8)

Denilenlere bakılırsa[224] PKK'nin kurucularının hepsi de sıradan insanlardı. Başlangıçtaki (PKK öncesi) örgütlenme içinde,

---

223-Diyarbakır'a Kürt milliyetçiler Amed diyorlar.

224-Öcalan yazara şunları söyledi: "Onların tümü yoksul insanlar: köylüler, pek eğitimli olmayan insanlar, öğrenciler" (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992. Mahsum Korkmaz Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan). Öcalan'ın kendisi Türkiye Kürdistanı'ndaki Urfa bölgesinde, Halfeti kazasının bir köyü olan Ömerli'de doğmuş. Ayrıca bkz. Kriminoloji Enstitüsü (1995a) ve Kaymak (1991: 17). Ayrıca bkz. *Middle East Times*, 14-20 Şubat 1992.

-Barzani ve Talabani aşiretleri üzerine Öcalan'ın görüşleriyle ilgili bir tartışma için, bkz. Birand (1992: 65-76, 272-5).

-Öcalan, sonuç olarak Barzani'nin sözünü ettiği PKK ile bağları kopartmaya neden olan özel sivil eylemleri için "Hogir" adli bir PKK komutanını suçluyor. Öcalan, Hogir'in "aşırılıkları" nedeniyle daha once PKK kamplarından gönderildiğini ve "Iraklıların hizmetine girdiğini" iddia ediyor. Bkz. Kriminoloji Enstitüsü (1995)

belki de çok geçmeden ölen Haki Karer dışında, hiçbir entelektüel yoktu. Entelektüeller daha sonra Anadolu'nun doğu ve güneydoğudaki şehirlerinden gelmeye başladı.

PKK'nin Irak Kürt Partileri ile İlişkileri

Ne var ki, başlangıçta verilen sözlere rağmen PKK, komşu Irak Kürdistanı'ndaki Kürt milliyetçi dostlarla sürekli bir politik işbirliği oluşturmada oldukça başarısız oldu. Bir kaynağa göre:

> 1983'de Öcalan, liderliğini Mesud Barzani'nin yaptığı, kuzey Irak'ta PKK'ye önemli yeni barınaklar sağlayan Kürt Demokrat Partisi (PDK) ile bir ittifak oluşturdu. Ancak PKK'nin aralarında kadınlar ve çocukların da bulunduğu Kürt sivillerin öldürmeye hevesli olmasına öfkelenen PDK, 1987'de ilişkiyi kesti. Öcalan, daha sonra PDK'nin rakibi olan ve Celal Talabani'nin önderlik ettiği Kürdistan Yurtseverler Birliği (YNK) ile bir anlaşma imzaladı. Ancak çok geçmeden bu da bozuldu. Barzani ve Talabani, Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürmeye önem veriyorlardı. Şimdi bunların ikisi de PKK'nin şiddet yöntemlerinin ve ayrı bir devlet kurma talebinin genel olarak Kürt davasına zarar verdiğini söylüyorlardı. (Middle East Times, 14-20 Şubat 1992)[225]

Irak PDK'si ile ilk ittifakın sona ermesini sağlayanın gerçekten "PKK'nin Kürt sivilleri öldürme hevesi"[226] olup olmadığı belli değil. Daha sonraki PDK ile YNK yapılan ittifakların da ayrılıkla sonuçlanması, bu iki Iraklı örgütün aynı konudaki kayıtlarını tartışmalı kılıyor.[227] İttifakların oluşturulması ve bozulması konusunda söz konusu üç örgüt arasında yerel düzeyde

225-Barzani ve Talabani aşiretleri üzerine Öcalan'ın görüşleriyle ilgili bir tartışma için, bkz. Birand (1992: 65-76, 272-5).

226-Öcalan, sonuç olarak Barzani'nin sözünü ettiği PKK ile bağları kopartmaya neden olan özel sivil eylemleri için "Hogir" adlı bir PKK komutanını suçluyor. Öcalan, Hogir'in "aşırılıkları" nedeniyle daha once PKK kamplarından gönderildiğini ve "Iraklıların hizmetine girdiğini" iddia ediyor. Bkz. Kriminoloji Enstitüsü (1995)

227-Burada aktarılan bu imzasız yazıyı yazan gazeteci belki de tek yanlı davranıyor. Bir sonraki bölümde tartışılacağı gibi PKK elbette bazı terörist eylemlere karışmış durumda. Ancak PKK ile hem PDK hem de YNK arasındaki ilişkilerin kopması pek masum sivillerin öldürülmesine duyulan tepkiyle olacak bir gelişme gibi görünmüyor; çünkü hem PDK hem de YNK zaman zaman benzer eylemlere kendileri de karışıyor. Bkz. Uluslararası Af Örgütü (1995)'nün korkunç raporu.

ve yurtdışındaki ülkelerle ilgili olarak –örneğin Barzani ile Talabani'nin Türkiye ile iyi ilişki içinde kalma arzuları gibi– değişik manevraların söz konusu olması çok daha muhtemel.[228] Üç partinin birarada olmayıp ayrı ayrı hareket etmeleri, ileride tartışılacak olan Kürtler arasında zaman zaman meydana gelen kan davalarına yol açtı.

PKK İdeolojisi ve "Kürt Kişiliği"

PKK, Marksist-Leninist olduğunu iddia ediyor ancak ideolojisi, stratejisi ve taktikleri Stalinizm ile milliyetçiliğin bir karışımı durumunda. Örgüt, lideri Abdullah Öcalan çevresinde Stalin benzeri bir lider kültünü bilinçli olarak geliştiriyor. (15 Şubat 1999'da Türk yetkililer trafından ele geçirilmiş olmasına rağmen, söylentiye göre Mart 1999'de tamamlanan örgütün 6. Kongresi'nde Öcalan "örgütün başkanlığına oybirliğiyle yeniden seçildi") (PKK, 1999c).[229] Stalin'in kendisinden bu yana Stalinist liderlerin (Mao, Ho Chi Minh, Fidel Castro, Kim İl Sung) hiçbirisinde böyle bir durum görülmediği için bu durum "Kürt kişiliği" denilen, Öcalan'ın yeniden keşfettiğini bildirdiği yeni milliyetçi iddialara dayandırılıyor. PKK, bugün bu bilginin taşıyıcısı olduğunu ileri sürüyor.

Öcalan, Kürt kişiliğinin "doğal" bir kişilik olduğunu vurgularken, Kürtlerin bu kişiliği partiden alması gerektiğini yoksa kendilerini birleşmiş bir ulus olarak oluşturamayacaklarını söylüyor. Bu, neredeyse bir dine benziyor. (Peygamber) Apo, aldığı vahyi kendi seçtiği müridlerine bildiriyor, bu yalnızca seçilen insanlara bildirilebilen bir bilgi oluyor ve bu kişiler Peygamber Apo'nun topluluğunda kalabiliyorlar. Bu şemaya göre inisiyatif ve kendine güven (belli sınırlar içinde) kıt kaynaklar

228-Örneğin PKK'nin YNK ile ittifakı bozmasının nedeni, Talabani'nin PKK'ye danışmadan kendi hükümetinin danışmanlığıyla ABD'yi ziyaret etmesiydi. Bu olay üzerine PKK hemen YNK ile ilişkiyi kesti.

229-PKK'nin gerilla kanadının (ARGK 1999) bir bildirisi, "bütün haklarımız ve geleceğimiz, Başkan Apo'nun şahsında kişiselleşmiştir" diyor.

ve zorluklar karşısında bunlarla başetmek için övülüyor. Bütün Kürtlerin kafasına bu bilginin sokulmasıyla, gerçek, "ulusal" kişilik olmayla birlikte genel başarı gelecektir.

Biraz aşağıda gösterileceği gibi PKK dogması, zorunlu olarak kendi pratik hedeflerini zorunlu olarak Başkan (Abdullah Öcalan)'ın kişiliği ve düşüncelerinin sınırlarına hapsediyor. Bu kitabın yazarının Lübnan'daki Bekaa vadisinde bulunan Mahsum Korkmaz Akademisi'nde Öcalan ile yaptığı röportaj, onun örgütteki liderliği ve örgüt perspektiflerinin yapısını kesinleştirme açısından yararlı olmuştu. PKK lideri, sessiz, çekinik bir kişiliğe sahip gibi görünüyor. Öcalan'ın açıkladığı gibi kendisi:

> Fazla gürültüyü sevmiyorum, sessizlikten hoşlanıyorum, yalnız kalmayı seviyorum. Kendini göstermek ya da formaliteleler ne kadar iyi karşılanırsa karşılansın bunlardan hoşlanmıyorum. Basit olmayı, basit bir yaşamı seviyorum. Benim gibi formalitelere, resmiyete, kendisini göstermeye karşı olan, dünyada bir başka lider olduğunu sanmıyorum. Bu tarzımla başka liderlerle çatışan çok yanım var. (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992)

İyi bilinen PKK sloganı "Bijî Serok Apo" gündeme geldiğinde, bu slogana karşı gibi görünen Öcalan, bu sloganın kendi bilgisi dışında oluşturulduğunu öne sürdü; ne var ki kişisel olarak böylesi şamatalardan hoşlanmasa da yine "bunun insanların yetkisinde" olduğunu belirtiyor. Ancak bir başka yerde Türkiye'deki Kürtlerin ona "bir peygamber olarak" baktıklarını belirtiyor (*Serxwebûn* 1995a: 17).[230]

Öcalan, Kürt ulusal karakterini ya da "kişiliği"ni keşfettiğini iddia ediyor. Yazarla söyleşisinde sömürgeciler tarafından yoksun kılınan bu kişiliği, Kürtlere yalnızca PKK'nin yeniden kazandırdığını duygusal bir biçimde belirtiyor. Bu sağlanmadan Kürtlerin özgür olamayacağı ve Kürdistan'ın modernleşemeyeceği uyarısında bulunuyor. Öcalan, bu "kişiliğin" nelerden

230-Bu röportaj, ilk olarak *Paris Match*'da çıktı. Türkiye'de tutuklanmasının ardından söylendiğine göre Öcalan (Mater 1999), avukatına şöyle demişti: "İsa gibi haça gerildim. Çivilendiğim haçın bir ucu Atina'daydı, diğerleri ise Moskova, Nairobi ve Ankara'daydı." Kuşkusuz İsa, islamda bir peygamber olarak büyük saygı görüyor.

oluştuğunu yazara ayrıntılandırmadı ancak daha sonra gerillaların eğitimi bakımından kamp komutanı Kani Yılmaz gibi PKK liderleriyle kampta bu konuyu tartıştı.[231] Daha sonra bütün kamp üyelerinin katıldığı bir akşam toplantısında, Öcalan uzun bir konuşma yaparak bu konuyu işledi.

PKK lideri akşam yapılan kamp toplantısında oradakileri azarlayarak şöyle diyordu:

> Eskiden Kürt insanı bağımsız bir kişiliğe, kendi kaderine hükmeden bir kişiliğe sahip değildi. Şimdi bu durum değişti. Siz neden değişmiyorsunuz? Bu tip boyun eğen, her zaman dış baskıya direnemeyen kişilikten nefret ediyorum. Bu kişilik tipine karşı mücadele ediyorum. Siz de edeceksiniz. Bu, sizin için kolay değil. Parti'yi kurmaya başladığımızda önümüzde birçok engel vardı. Şimdi ise bunlar yok.[232]

Apocular için "gerçek" Kürt, sakin, neredeyse çekingen, oldukça kararlı bir tip. Böylesi bir kişilik tipi, genellikle karşılaşılan sıcakkanlı, şakalar yapan Kürtlerle tam bir karşıtlık taşıyor. PKK liderinin kendisine doğal gelen şeyi başkalarına bildirme gücü olduğu için genelde insanların sahip olması gereken niteliklere ilişkin "gizli bilgi" diye kendi inançlarını bildirdiğinden kuşkulanmak için kuvvetli emareler var. Bir başka deyişle Öcalan, kendi kişiliğini ideal tip diye ilan ediyor ve eğer diğer bütün Kürtler onu taklit ederse, böylece özgürlük yoluna girmiş olacaklar.

PKK lideri ile yazar arasında gerçekleşen belki de daha öğretici asıl görüşme resmi röportaj sırasında değil ancak onun hemen ardından kampı ziyaret ettiğim sırada meydana geldi. Öcalan, kampın "bir sosyal laboratuvar" olduğunu, "Kürdistan'ın bir örneğinin oluşturulduğunu" vurguladı. Yazar "Küçük Kürdistan!" mı diye sorunca Öcalan "evet" diye yanıt verdi. Biraz durduktan sonra ekledi: "kamp, bizim için çok kutsal bir yer."

231-Yılmaz, aynı zamanda M. K. Akademisi'nde bir komutan. Çok geçmeden PKK'nin politik halk cephesi olan ERNK'nin Avrupa temsilcisi oldu. Daha sonra bir süre İngiltere'de hapse atıldı. Serbest bırakıldıktan sonra yeniden ERNK'deki görevine yeniden atandı.

232-Abdullah Öcalan tarafından ARGK komutanlarına ve eğitim gören PKK gerillalarına yapılan konuşma, 2 Temmuz 1992, M. K. Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan.

Eğitim gören gerillalar ve Kamp İdari Komite üyeleri de benzer biçimde yazarla konuşmaları sırasında gerçek "Kürt kişiliği"nin edinilmesinin politik eğitimlerinin en önemli yanı olduğunu sürekli vurguluyorlardı. Kani Yılmaz, yazara PKK'ye katılmasıyla birlikte kişisel olarak değiştiğini söyledi. Yılmaz, İran ve Irak Kürtlerinin onları genel nüfusa asimile etmeye çalışan kendi sömürgecilerine (İranlılar, Araplar) boyun eğdiklerini öne sürdü. Sonuç olarak bu Kürtler kişilik olarak her bakımdan birbirlerinden farklılar. PKK ise karşıt olarak her Kürdün karakterini, kişiliğini ve düşüncelerini değiştirebiliyor. Yılmaz, PKK'nin kötü kişiliği iyi kişiliğe dönüştürebilen bir örgüt olduğunu söyledi.

Bir gerilla[233] ve değişik eğitim almakta olan gerillalar[234] ile de yazar görüşmeler yaptı. PKK onların da düşüncelerini ve kişiliklerini bütünüyle değiştirmiş. Sömürgecilerin onlar için istedikleri bir yaşamı, bir başka deyişle "bir Kürt yaşam tarzı" edinmelerini olanaksız kıldığını kabul ediyorlar. Peyman'ın belirttiği gibi PKK onlara "yeni bir yaşam tarzı" veriyor. Şunları ekliyor Peyman: "Şimdi halkımızın sorununun ne olduğunu biliyoruz... ve sosyalist gibi nasıl yaşayacağımızı biliyoruz."

PKK ve "Gerçek" Kürt Kişiliği

"Kutsallık"la ilgili laik kavramlar, birçok ülkedeki değişik Marksist-Leninist hareketler tarafından kullanılan "Sosyalist Yeni İnsan" denilen anlayışla ilgili değişik kavramların bir başka yanını oluşturuyor. Devlet sosyalizmleri ya da iktidardaki "Marksizm-Leninizmler", kendi rejimleri için destekleyici bir araç olarak "Yeni İnsan" kavramını geliştirmişlerdi. Kısacası nüfusun çoğunluğunu oluşturan partili olmayan insanların Parti'yi sarsılmaz bir inançla sadık bir biçimde izleyen Sovyetlerin "gerçek Komünist" dediklerinin davranışları, ilkeleri

233-Peyman, vereme yakalanana kadar bir gerilla olarak savaşmıştı.

234-Medya, PKK'ye katılan genç bir Türk kadın ve Sait ise genç bir Kürt erkek (röportajlar, 29 Haziran 1992).

ve inançlarını takip etmeleri gerektiğini bildirme yönünde bir girişimdi. Kendi savunucularının ateizmine rağmen bu proje, sıklıkla bıkkınlık verici bir dinsel adanmışlık özelliklerine bürünüyor. PKK bu anlayışı Stalinizmden almış ve onu kendi amaçlarına radikal bir biçimde uyarlamış.

Değişik "Marksist-Leninist" eğilimler için "Yeni İnsan" teorisi, çok büyük önem taşıyor, çünkü "Marksist-Leninistler"in insanların "ikiyüzlülük, zalimlik ve eski burjuva dünyanın önyargılarından" kurtularak sınıfsız Komünist topluma uygun "uyumlu ve gelişmiş kişilikler" haline nasıl dönüşecekleriyle ilgili insan anlayışlarını ortaya koyuyor (Yakolev ve diğerleri. 1979: 263).

Bu meşrulaştırma aracı, değişik Komünist hareketlerin farklı tarihlerine ve psikolojilerine uydurmak için uyarlandı ancak bunun bütün görünümlerinin genel bir özelliği devrimci davranışın hayran olunabilen modelleri olarak b eylerin yüceltilmesi gibi görünüyordu. Böylesi modeller, genelde yorulmak bilmez, bütünüyle bencillikten yoksun ama her şeye karşın sempatik, neşeli ve aynı zamanda dünyanın ezilenlerinin çıkarları konusunda sağlıklı pratik-siyasi anlayışı kendilerine kılavuz edinmiş kişilerdir. "Marksist-Leninistler" nüfusun her kesimine bu yönde telkinde bulunurken, kendileri de böylesi kişiler olmayı hedefliyorlardı. Parti, devrimci ideoloji, perspektifler ve hedeflerin koruyucusu ve geliştiricisidir. Kendi üyelerini profesyonel kadrolar olarak biçimlendirir. Ancak bütün bunlar, son tahlilde zincirin bir sonraki halkası gerçekleştirilmedikçe anlamsızdır. Bu halka ise aynı temel görüş ve arzunun komünizm çalışmasına bağlı olması için bunun "kitleler" arasında yayılması ve onlar tarafından bilinçli olarak benimsenmesinin sağlanmasıdır.

Kremlin versiyonuna karşıt olarak Guevarist/Castrocu anlayış, daha az teorik ve daha az tumturaklı ancak daha pragmatik ve daha anlaşılırdı. Bu iki nedenle önem taşıyor. Birincisi, PKK, Castrocular gibi köylü yığınlarla ittifak için dövüşüyor.

İkincisi, PKK de iktidara gelmek için gerilla savaşı yolunu izliyor. Ernesto (Che) Guevara, Kübalı Camilo Cienfuegos'u bir gerilla savaşçısı modeli olarak ortaya atıyordu. Guevara, Cienfuegos'un niteliklerini şöyle anlatıyor: "onun rahat davranışları halk tarafından her zaman takdir edilirdi. Onunla birlikte olan herkesin kişiliğine doğal ve hemen hemen bilinçsiz bir biçimde Camilo'nun damgası fark etmeden nüfuz ederdi" (Guevara 1969: 6).

Guevara, Cienfuegos'un "doğal zekasını" överek, şunları saygıyla ekliyor:

> Camilo bir dine bağlanmış gibi davranıyordu; kendisini hem kişisel sadakat anlamında halkın iradesini ondan başka kimsenin temsil edemeyeceği Fidel [Castro]'e, hem de bizzat halkın kendisine adamıştı. Halk ve Fidel birlikte yürüyordu; ve böylece bunlar gerilla savaşçısının fark edilmeyen adanmışlığıyla birleşiyordu .(ibid.).

René Dumont, "yeni insan" modelinin "özel bir yanının" Castro'nun Kübası'nda nasıl ortaya çıktığını şöyle anlatıyor.

> Yeni insan, her zaman liderlerine bağlı, kendini davaya adamada kararlı ve bütün zorluklar ile yükümlülükleri neşeyle kabul eden bir asker modelidir. Çocuklar on yaşına gelir gelmez örgütlere kayıt oluyorlar. Ergenler ve yetişkinler on beş yaşından elli beş yaşına kadar belli yerlerde nöbet tutuyorlar... Keskin bir şaka gibi "Değişen insan"ın asıl işlevlerinden birisi bu. "Doğaya hakim ol" diye ekliyor bir poster. Ancak insan doğasına da hakim olunmayacak mı? Yetişkinler direnebilir ama gençlerin çoğu genelde bunu kabul ediyor. (Dumont 1974: 122).

Kendi tarzlarında Çin'in Maocuları da "Yeni İnsan" anlayışını, aynı terimi kullanmadan, daha sekter amaçlarla, kendi rejimlerini destekleyen bir yapının aracı olarak benimsemişlerdi. Bunun altyapısı özellikle açıktı. Mao'nun 1935'teki klasik eseri "Pratik Üzerine" (Tse-Tung 1967a: 308; Tse-Tung 1967b: 117-22)'de bu temel mevcuttu. Maocu sistem, diğerlerinden çok 1930'ların berbat Stalinist "özeleştiri" tekniğini daha fazla kullanıyor gibiydi. "Özeleştiri" oturumları, kamu önündeki itirafların bir biçimiydi. Bunlarda bireyler teşhir ediliyor ve kendi hatalarını (yada hata denilenleri) itiraf ediyorlardı. Daha sonra tartışma yapılıyor ve toplantıya katılanlar tarafından başka

hatalar da ortaya konuyordu. Katolik versiyonda olduğu gibi amaç, kuşkusuz toplumsal kontrolü sağlamaktı. Maocu sistem, aynı zamanda bütün üretim birimlerindeki (komünler, fabrikalar) uygulamaların yanı sıra sıradan insanların cesaretlerini ya da özellikle çalışkanlıklarını geliştiren "sosyalist modeller"den de yararlanıyordu. Mao döneminde Mao'nun kendisinin çevresinde oluşturulan kişilik kültünün yaratılmasıyla bu sistemin sınırsız biçimde kullanılması, aslında Halk Cumhuriyeti'ndeki bütün yurttaşların her bakımdan Başkan Mao'ya benzemeye çalıştıkları kabul ediliyordu.[235]

PKK, "Yeni İnsan/Kişi" projesinin coşkulu bir partizanıydı. Örgüt bunu şu biçimde tanımlıyor:

> Yeni insan içki içmez, kumar oynamaz ve hiçbir zaman kişisel zevklerini ve kendi rahatını düşünmez, kadın peşinde koşmaz ve (daha önceden) bu tür faaliyetleri yürütenleri horgörür ve yeni insanlar arasında katılım varsa bu türden faaliyetlerle her türden ilişkisini bir bıçak gibi keser. Yeni insan felsefesi ve ahlakı, oturma tarzı, davranışları, egosu, tutumları ve tepkileri ona özgüdür. Bütün bunların temelinde devrime, özgürlüğe, anavatana ve sosyalizme kaya gibi sarsılmaz bir inançla bağlıdır. Bilimsel sosyalizmin anavatan gerçekliğine uygulanması yeni insanı yaratır. (Üçlü, 1996: 21).

Nitekim PKK yazarı şunları ekliyor: "Başkan Apo [Öcalan]'nun asıl başarısı, yeni insanı kendi pratiğinde yaratmasıdır" (ibid.). Dolayısıyla kişilik ve kişisel davranış konularına yapılan bu vurgu, sonradan akla gelen bir düşünce olarak "bilimsel sosyalizm"e eklenen anlayışla, kurtuluşu haykırılan anavatanın yaşayan sembolü olarak lidere benzemeye çalışmayı gerektiriyor. Böylece bu düşüncenin değişik varyasyonlarıyla ilgili PKK'nin anlayışı kendisine değişik versiyonların farklı yanlarını birleştirme olanağı veriyor. Bunları Parti sevgisi, pragmatizm, liderin yüceltilmesi ve eleştiri-özeleştiri kontrol mekanizmasıyla bütünleştirerek hoşa giden bir kişiliğin geliştirilmesi amaçlanıyor. Katledilen PKK savaşçılarının (resmi olarak bu insanlara "şehit" deniliyor) ölüm ilanları ve resimleri

235-Mao'nun kişilik kültünün zirvedeki durumuyla ilgili kısa ve özlü bir tartışma için, bkz. Pak (1965: 197-206)

PKK yayınlarında sürekli olarak yer alıyor ve gençliğin bu parlak yurtseverlik örneklerini takip etmeleri, Kürdistan ve her zaman izlenmesi, kendisine benzemeye çalışılması gereken benzersiz örnek olarak kalan Başkan Apo için hayatlarını vermeye hazır olmaları gerektiği sürekli vurgulanıyor.

Saflara alınan yeni insanları yeniden biçimlendirme konusunda örgütün sergilediği beceri gözardı edilmemeli. PKK üyelerinden bir dizi taahhütte bulunmaları isteniyor. Düzenli olarak kendi zaaflarıyla ilgili raporlar yazıyorlar ve düzenli olarak, sık sık "eleştiri-özeleştiri" toplantılarına katılıyorlar. İdeal kişilik tipiyle tutarlılık sağlayan bir araç olarak bunlar oldukça uygun gözüken bu uygulamalardan toplumsal kontrolün ideal araçları olarak söz edilmiyor. Bunlar aynı zamanda örgüt üyelerini sürekli olarak aktif tutuyor, onları kendilerine ne uygulanırsa uygulansın önemli olmadığı konusunda ikna ediyor ve hiçbir zaman yaptıklarını yeterli görmüyorlar.

Yazarın ziyareti sırasında Bekaa vadisinde gördüğü bütün insanlar benzer biçimde davranmaya çalışıyordu. Yazar, 1991-92 yılında kampta eğitim alan iki genç Avustralyalı iki genç Kürt ile daha önceden tanışmıştı. Daha sonra her birisi denizaşırı görevler aldılar ve ayrı ayrı Avustralya'ya döndüler. Bu iki insan daha önceden sıcakkanlı, şakacı kişilerdi. Daha sonra bunların arada sırada yapılan şakaları hor gördüklerini, bunlardan birisinin Avustralyalılardaki kibirliliğe eğimli olduğu görüldü. Bekaa Vadisi'ndeki görevlerinin ardından bu kişiler dramatik bir biçimde kişilik değiştirdiler. Şimdi oldukça sessiz, hemen hemen çekinik birer tipe dönüştüler.

Bu kişilik aşılaması, PKK'ye yeni katılan, liderlerini bir peygamber olarak görenlerin siyasi eğitiminde çok büyük önem taşıyor. Köken olarak "Marksist-Leninist" standart "yeni insan" doktrininden gelen bu yaklaşımın PKK versiyonu, aynı zamanda laik bir "kutsallık" anlayışını da taşıyor. Böylece dinsel adanmışlığın belli özellikleri edinilmiş oluyor. Bu gelişmeler, geleneksel (modernlik öncesi) kavramlarda derin bir dönüşme

anlamına geliyor ve onların yerini alıyor. PKK'ye yönelik destek sürekli olarak artarken, milliyetçi bağlılık da buna paralel olarak gelişiyor. PKK geleneksel otorite sistemlerini Türkiye Kürdistanı'nda yeni bir Kürt kimliği oluşturmak ve özellikle de ulusun inşa edilmesi amacıyla başarılı bir biçimde yönlendiriyor. Akrabalık faktörleri, ebeveynlere ve yaşlı erkeklere *rîsipî* saygı ve bağlılık PKK tarafından olduğu gibi kullanılıyor. Bütün bu sadakat ve saygılar yeni, en üstün, kutsalın kutsalı bir amaca yönlendiriliyor: Abdullah Öcalan tarafından sembolize edilen anavatana!

Öcalan'ın mesihvari bir tarzda kendisini peygamberlerle kıyasladığına dikkat çekilmişti. Bunun yanı sıra PKK lideri, bazı tarihsel dinsel figürlere neden hayranlık duyduğunu şöyle açıklıyor: "Bir anlamda bütün ulusların her türden direnişleri benim ilgi alanım içindedir. Zamanının Müslümanları gibi bütün kutsal direnişleri seviyorum. Hıristiyanlığı gelişmesinden ve Yahudi dininin gelişmesinden de hoşlanıyorum. Bu türden kutsal hareketlerden esinleniyorum." (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992).

Bu röportajda Öcalan, humanizmin ılımlı milliyetçilik için nasıl kullanıldığını vurgularken, Kürt ulusunun "çok büyük inkarı"na sık sık değiniyordu. Ancak buyurgan bir tarzda Kırmanc ve Zazaların Kürt olmadıkları biçimindeki düşünceyi de reddediyor, bu grupların birdenbire ayrı bir kimlik ortaya atmalarını Türk istihbaratının bir komplosu olarak görüyor.

PKK Stratejisi ve Taktikleri

Teoride PKK, biçimsel olarak Stalinist iki aşamalı devrim teorisine bağlıydı. Birinci aşamada, "ulusal bir demokratik devrim" aracılığıyla (Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt bölgelerini içeren) birleşmiş demokratik ve bağımsız bir Kürdistan kurulacaktı.[236] Yalnızca bunun sağlanmasından sonra, di-

236-Bu bölümün ilerleyen kesimlerinde ve sonraki bölümde tartışılacağı gibi örgüt

yor PKK, birleşmiş bir sosyalist Kürdistan için mücadele edebilir. Başlangıçta herhangi bir özerklik şemasının ulusal esinlenmeye ihanet anlamına geleceği konusunda ısrar ediliyordu. Bu, Kürdistan'ın başka yerlerindeki bütün diğer milliyetçi örgütlerden fiili olarak PKK'yi ayıran noktaydı.

PKK ile Türkiye'deki birçok başka Kürt milliyetçisi arasında bulunan pratikteki en önemli fark, siyasi şiddetin kullanılması tavrıydı. 1977'de PKK'nin kurulması için hazırlanan yazılı bir belgede mücadelenin zorunlu bir yönteminin yaygın bir şiddete dayanan devrimci değişikliği zorlamak için "geniş bir gücün istikrarlı olarak seferber edilmesi" çağırısı yapılıyordu.[237] Ertesi yıl partinin kuruluş manifestosunda çok Guevarist, hatta Maoist uzun vadeli "halk savaşı stratejisi" öngörülüyordu. Bu gizli gerilla ağının ilk görevi, "acımasız bir mücadele ile ajanlar ağı ile gizli servis örgütlenmelerini parçalamaktı..." (Heinrich 1989: 44).

Partinin ilk gerilla gücü, Hêzên Rizgariya Kurdistan (HRK-Kürdistan Kurtuluş Gücü) idi. PKK'nin "silahlı mücadelesi", resmi olarak 15 Ağustos 1984'de HRK gerillalarının Eruh ve Şemdinli kasabalarına saldırmalarıyla başladı (Bu gün, hala PKK'nin "Silahlanma Günü" oarak kutlanmaya devam ediyor.)

HRK, PKK'nin Üçüncü Kongresi'nde yeniden örgütlenerek Arteşa Rizgariya Gelê Kurdistan (ARGK-Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) adını aldı. Mart 1985'de ise ERNK (Eniya Rizgariya Netewa Kurdistan-Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) kuruldu (ibid.: 43-4). Ayrıca daha geniş bir cephenin önde gelen bir unsuru olarak seferber etmek gerekli olduğunda Türkiye Kürdistanı'nda kendi gerilla rezervi olarak bir milis kuruldu (İmset 1992: 130-33). 1995'de ABD Dışişleri Bakanlığı,

---

1990'ların başlarından itibaren pratik konumunu sürekli olarak değiştirdi.

237-More (1984: 189)'e göre PKK'nin kuruluş belgesi şöyle diyor: "Kürt halkının ulusal onurunu savunmak ve korumak için gerici şiddete karşı devrimci şiddeti savunuyoruz." Van Bruinessen (1988: 50, dipnot 14) 1985 tarihli bir PKK yayınından şu aktarmayı yapıyor (vurgular orijinalinde): "Şiddet... Kürdistan'da yalnızca [yeni bir toplum] doğumunun ebesi olmayacak, aynı zamanda her şeyi yeniden yaratacak. Devrimci şiddet, Kürdistan'da bu rolü oynamak zorunda ve oynayacak, *devrimci intikam* biçiminde olacağını kabul ediyoruz."

PKK'nin gerilla gücünün yaklaşık 15000 ve ERNK milis sayısının 75000 olduğunu tahmin ediyordu. Örgüt, daha sonra Suriye, İran ve Irak'ta da faaliyet göstermeye başladı. (ABD Dışişleri Bakanlığı 1995a). Gelecek bölümde tartışılacak olan olayların sonucunda PKK, bugün Suriye'de yasaklandı; ancak bunu doğrulamak pek kolay değil.

PKK, Türk aşırı sağına ve devlet aygıtının yanı sıra aynı zamanda "feodal" Kürtlere karşı da şiddet kullandı (van Bruinessen 1988: 40 ve devamı; More 1984 188). PKK'nin Türk devletine karşı gerilla savaşı bugün de devam ediyor. O zamanki eylemler, tıpkı bugünkü gibi, genellikle klasik gerilla savaşının "vur ve kaç eylemleri" biçimindeydi (van Bruinessen 1988: 40). PKK, aynı zamanda kendi öldürdüğü birçok sivilden söz etmese de 1980'lerin sonlarına kadar devam eden (kendisine yönelik cinayet suçlamalarının bulunduğu Avrupadakiler dahil) diğer Kürt örgütleriyle (ibid.: 41) ve devam eden Türk sol gruplarla sürdürdüğü çatışmalar ile PKK muhaliflerinin ayrıca da eski üyelerinin öldürülmesi (ibid.: birçok yerde; Orçun 1990: 180) nedeniyle oldukça kötü bir ün kazanmıştı.[238]

Dönemsel olarak PKK'nin sivillere karşı uyguladığı şiddetle ilgili iddialar bir yana[239] PKK'nin iç muhaliflerinin, rakip solcuların ve Kürt milliyetçilerin öldürüldüğü iddiasıyla ilgili sorular hala varlığını koruyor.

PKK'nin İçteki Eleştirileri Ele Alması

PKK'nin kendi içinde eleştiri getiren bazı kişileri öldürdüğü iddiaları değişik kesimlerden geliyor. Bu biçimde öldürüldüğü öne sürülen kişiler arasında (PKK'nin ilk "şehidi" olduğunu öne sürdüğü) (*Serxwebûn* 1991: 5) Haki Karer de var. Ali Yaylacık ve Mehmet Uzun'un ise 1977'de PKK'nin bilinen ilk

238-Yazar Haziran-Temmuz 1992'de Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ndeki eğitim kamplarını ziyaret ettiğinde PKK gerillaları bunu kabul ettiler.

239-ARGK tarafından sivillerin öldürülmesiyle ilgili ihtilaflı konu, gelecek bölümde tartışılacak.

hizbini örgütledikleri söyleniyor (İmset 1992: 161-2; Chailand 1994; Gunter 1990: 61).[240] O sırada PKK'nin hedefinde olduğunu öne süren Seyfi Cengiz, kendisinin liderliğini yaptığı PKK'nin siyasi bir rakibi olan "Marksist-Leninist" Kürt örgütü Têkoşin'e yönelik kan dökmeyi durdurmak isteyen toplam altı ya da yedi eski PKK üyesinin PKK tarafından öldürüldüğünü öne sürüyor.[241] PKK'ye karşı geçmişte Türk paramiliter operasyonlar düzenleyen Ahmet Cem Ersever de benzer iddialarda bulunuyor (Ersever, tarihsiz). Hem Ersever hem de van Bruinessen (1988: 44), Abdullah Öcalan'ın Ağustos 1982'deki PKK'nin İkinci Kongresi'nde bir muhalif öldürmeyi işaret ettiği konusunda anlaşıyor gibiler. Ersever (tarihsiz), Öcalan'ın 1986'daki Üçüncü Kongre'de de bazı kişileri benzer biçimde uyardığını öne sürüyor.

İsmet İmset, ele geçirildikten sonra süren yargılanma sırasında partiye karşı faaliyetlere yönelen eski PKK üyelerinin en azından 61'nin 1980'lerin sonuna kadar öldürüldüğünü öne sürüyor. İmset, güvenlik güçlerinin bazı eski örgüt üyelerinin yer göstermelerinin sonunda örgüt tarafından infaz edilen Apoculardan onikisinin cesedini bulduklarını bildiriliyor (İmset 1992: 83).

1983'ün sonu/1984 başı için Michael Gunter şöyle yazıyor:

> Abdullah Öcalan, (partinin merkez komitesi üyesi olduğu söylenen) M. Resul Altınok, Saime Aşkın, Cemil Eftürk, İbrahim Halik, Ayten Yıldırım, Besil Yıldız, Sabahattin Ali, İnanç Haymanalı, M. Ali Çetiner ve Yaşar Organ gibi PKK üyelerine karşı bir temizlik yürüttü. Bu kişilerin çoğuna işkence edildiği ve hain olduklarını itiraf etmelerinin istendiği söyleniyor. Sonuç olarak bunlar infaz edildiler. (Gunter 1990: 74)

Söylendiğine göre PKK'nin Dördüncü Kongresi'nde Öcalan'ı eleştiren bazılarının fiziksel olarak yok edilmelerine karar verilmişti. 14 Nisan 1988'de günlük Türk gazetesi Tercüman,

---

240-Karer, söylenildiğine göre Almanya'da öldürüldü.

241-Kişisel iletişim (mektup) (Londra, Cengiz, Nisan 1996). Cengiz, Têkoşîn'in eski genel sekreteriydi. Aynı mektupta (vurgular orijinalde) 1978-79 döneminde "örgüt kurulduktan hemen sonra *yaklaşık yüz PKK'li eski taraftarın* Têkoşîn'e katıldığını" ekliyor.

örgütten kaçan 28 parti üyesinin Öcalan'ın emirleri üzerine öldürüldüğünü öne sürüyordu. 7 Mayıs'da Milliyet gazetesi 38 PKK üyesinin Öcalan'ın politikalarına karşı çıktıkları için öldürüldüğünü bildiriyordu. Bir kez daha ölümlerin bizzat Öcalan'ın emirleriyle gerçekleştirildiği iddia ediliyordu. Bu kişilerin en azından yirmisinin 1980'lerin sonunda öldürüldüğü bildiriliyordu (İmset 1992: 162-3).[242]

PKK'nin eski Avrupa sözcüsü olan Hüseyin Yıldırım da 1988-89'da rakip bir Kürt milliyetçi örgüt oluşturmayı düşünmesinin ardından Avrupa emperyalizminin bir ajanı olmakla suçlandı (Gunter 1990: 85). Gunter, "Yıldırım'ın Suriye'deki Öcalan'a gönderdiği dört habercinin açıkça öldürüldüğünü" öne sürüyor. Öcalan, onların "intihar ettikleri"nde ısrar ediyor. Onların kötü niyetli olduklarını de ekliyor (ibid.; İmset 1992: 161-4). Yıldırım'ın kendisi de ciddi biçimde yaralanmıştı. İddiaya göre Haziran 1989'da Hollanda'da PKK'li tetikçiler tarafından vurulmuştu (ibid.: 163).

Nisan 1990'da Dersim'de bulunan PKK savaşçıları partinin 1988'deki Üçüncü Kongresi'nden itibaren "revizyonist yolu" izlemeye başladığını iddia ederek örgütten ayrılmış görünüyorlar. Kendilerini PKK-DB olarak adlandıran muhalifler kendilerini ağırlıklı olarak Yıldırım'ın daha önce Öcalan'a yönelttiği eleştirilere dayandırıyor gibiler. İmset'e göre Öcalan, bu hizipten birkaç kişiyi de öldürttü (ibid.: 163-4).[243] Bir başka eski PKK hizbinin, PKK-Diriliş'in kurucusu ve önde gelen bazı militanlarının da Öcalan'ın kuvvetleri tarafından 1990-91 döneminde öldürüldükleri öne sürülüyor (ibid.: 164-6).[244]

1990 yılındaki "güvenilir saydığı bir kaynaktan" aktaran İmset, örgüt tarafından gözaltına alınan PKK militanlarının her zaman öldürülmediklerini belirtiyor. Bazılarının yalnızca

242-Gunter (1990: 62), benzer bir ifadeyi eski PKK militanı Baki Karer'den aktarıyor. Ayrıca bkz. van Bruinessen (1988: 11, 50, dipnot 11).

243-Bu bölünme, Têkoşîn'deki ilk ayrılmayla ilgili değil.

244-Bu fraksiyon hala varlığını koruyor. İmset (1992: 166)'e göre Irak Kürdistan Demokrat Partisi'nin koruması altında.

iki ya da üç yıl hapiste kaldıkları söyleniyor. İdam edilen tutuklular "disiplinsiz" olarak nitelendirilenler değil ama "düşman unsur" olarak adlandırılanlardı (ibid.: 164). Öldürülen PKK üyelerine bizzat örgütün kendisi tarafından yöneltilen suçlamaların başında Türk istihbaratıyla işbirliği yapmak ve esas olarak "örgütün kaynak ve olanaklarını kendi çıkarları ya da kan davası için kullanmak" geliyor (ibid.).

Öcalan'ın örgüt için muhaliflerinden birisi olan "Ahmet" (Mehmet Şener)'in PKK tarafından öldürüldüğünü örgüt kabul ediyor. Şener tarafından yazılan bir belge, Kürt diasporası arasında geniş bir biçimde dağıtılmıştı. Bu belge, Öcalan'ın hiçbir sorumluluk duymadığı Merkez Komitesi'nin elinde bir güç olmadığını öne sürüyor ve Öcalan'ı diktatörlük uygulamakla suçluyordu. Şener, aynı zamanda gerilla mücadelesinin fazla bir yarar sağlamadığını da tespit ediyordu. Şener, kendisinin gerilla mücadelesine karşı olmadığını ancak geleceğe siyasi olarak hazırlanmak için bu mücadeleyi yasal bir parti ile yasal ve yarı yasal dergiler kurararak geliştirilecek olan kitle örgütlerinin açık siyasi mücadelesine bağlamak istiyordu. Şener, ayrıca Öcalan'ı Körfez Savaşı sırasında kuzey Irak'taki PKK komutanlarına Saddam Hüseyin güçleri ile savaşmama emirlerini telsizle yollamakla da suçluyordu. Öcalan, Şener tarafından el altından Saddam Hüseyin ile işbirliği yapmakla itham ediliyordu. Söylendiğine göre birçok PKK gerillası kendilerine verilen talimatlara çok sinirlenmiş ve bunlara aldırmadan Saddam güçleriyle savaşmayı sürdürmüştü. Bu söylenenler, Hugh Pope tarafından yazılan bir raporla da uyum gösteriyor. Pope, Öcalan'ın herhangi bir Kürt özerklik şemasını reddetmesinin ardından PKK kadrolarının "dörtte birinden fazlasının" Körfez Savaşı sırasında "yok olduğunu" öne sürüyor (Pope, 1991: 8). Bu, PKK içindeki en son ve en büyük kanlı çatışmalardan birisi sayılıyordu.

Kampta eğitim gören genç bir gerilla, yazara Mahsum Korkmaz Akademisi'nde verilen bir eğitim seminerinin ayrıntılarını

anlattı. Bu seminerde Şener'in örgüte yönelik suçlamaları ayrıntılı biçimde ele alınmıştı. Genç gerillaya söylendiğine göre Şener, ilk olarak "gerillaların birbirleriyle evlenmelerine izin verilmesi gerektiğini" söyleyerek kendisine sempati toplamaya çalışmış. PKK seminerini veren kişi, bu önerinin çok sayıda kadını bünyesinde barındıran ve birçok kadınlı erkekli birliğe sahip olan savaşçı bir güç olarak ARGK'yi tamamiyle yok edecek bir girişim olduğunu söylemiş. Daha sonra partinin Dördüncü Kongresi'nde Şener, gerilla savaşı döneminin sona erdiğini açıkça öne sürmüştü. Ona göre yeni dönem halk ayaklanması aracılığıyla devrim mücadelesini sürdürme dönemiydi. Bir kez daha Öcalan ve destekçileri bunun PKK'yi dolaylı olarak dağıtmak anlamına geldiğini öne sürmüşlerdi; çünkü onlara göre "halk savaşı"ndan verilecek herhangi bir taviz Kürt diliyle ilgili hakları ya da daha genel kültürel hakların çoğunun, PKK'nin silahları olmadan, kolayca ve hızla yok edilmesine yol açacaktı. Kısacası eğitim gören gerillaya söylenenlere göre 1992'nin başında Suriye'de PKK tarafından Şener'in öldürülmesi "Şener'in örgüte yaptığı suçlamalar" nedeniyleydi ve haklıydı.

Bu değişik iddiaların arkasında ne kadar gerçek var? Yukarıda gösterildiği gibi kendi kabullerine göre örgüt bu öldürmelerden bazılarını siyasi olarak haklı kılmak için uğraş vererek kabul etmiş oluyordu. Ancak, örneğin "Sterka Sor" (Kızıl Yıldız) denilen bir "ajanlar grubu" tarafından öldürüldüğü öne sürülen Karer gibi birçok örnekteki cinayetleri PKK ısrarla reddediyor (ananoim kişisel iletişim, 21 Mart 1996).[245] PKK'nin açıkça karşı çıkmasına rağmen PKK dışındaki Kürt sol gruplar arasında Yaylacık ve Uzun'un örgüt tarafından öldürüldüğü konusunda genel bir uzlaşma var (ibid.).[246] Ayrıca bazı yazarlar (PKK muhalifi olmayanlar bile) Karasungur ve Bilgin'in PKK (ya da onun adına birileri) tarafından öldürüldüğünü

245-Bu bilginin asıl kaynağı, bağımsız Anadolulu bir solcu ve kişisel güvenlik nedeniyle adını vermeyen Melbourne'daki Haki Karaer'in eski komşusu. Ayrıca bkz. Gunter (1990: 61) ve İmset (1992: 11) de aynı görüşte gibi görünüyor.

246-Ayrıca bkz. Çürükkaya (1993: birçok yerde) ve Gunter (1990: 61)

düşünüyorlar.1991'e kadar "şehitler"in anısına yayınlanan bir kitapta Karasungur'un resmi bulunuyordu (Serxwebûn 1991: 8). Bu öldürmelerin miktarının bir kısmını PKK'nin muhalifleri abartmış olsalar bile, yine de en azından örgütün kendi içindeki siyasal muhaliflerine yönelik olarak cinayetler işlemiş olduğu açık görünüyor.

Paranoya mı, Merhamet mi?

İsmet İmset, eğitim gören bir gerilladan aktarıldığı söylenen bir söylentiyi aktarıyor. Buna göre Öcalan "ajanlar" ve "provakatörler"in fiili olarak her kayanın arkasında olabileceklerini belirtiyormuş. PKK liderinin PKK'nin fiili olarak diğer Kürt milliyetçi gruplara ve PKK içindeki Apocu olmayan her türden siyasi eğilime karşı askeri yoldan tepki göstermesini haklı göstermek için kendi taraftarlarının ve parti üyelerinin "böylesi" ajanlara yönelik korkularını kullandığı iddia ediliyor. İmset'in kitabında verilen örneklerin çoğu (ve başka Türk gazetecilerin birçok haberi) gibi bu sözlerin de bütünüyle gerçek olarak kabul edilmesi olanaksız, çünkü bunların çoğunu gazetecilere veren Türk istihbarat elemanları oluyor. Öte yandan diktatorya eğilimleri olan liderlerin böylesi bir politik değer iklimi oluşturdukları da inkar edilemez. PKK'nin safları arasına "ajan" denilen kişilerin sızmalarına karşı çok uyanık olmak zorunda olduğu açıktır. Haziran-Temmuz 1992'de Mahsum Korkmaz Akademisi'ni ziyareti sırasında yazara PKK içine sızan ve sabotajda bulunan –değişik derecelerde başarıya ulaşan– girişimlerle ilgili hikayeler anlatılmıştı. Ne var ki bu durumu yalnızca Öcalan'ın örgüt içindeki potansiyel rakiplerinin dengelerini bozmak için yaptığı bir uygulama olarak değerlendirmek de hata olacaktır. Ajanlara yönelik bu takıntı, PKK üyelerini kendi partilerinin istediği çizgide bilinçli olarak kendi kişiliklerini yeniden biçimlendirmeye zorlamanın bir aracı olarak da sürekli kullanılıyor. Eğitim gören gerillalar yazara gerçek "Kürt kişiliği"nin elde edilmesini sağlamak ve kendilerinin

gerçeği uygun bir biçimde kavramaları açısından bu tür bir kontrolün önemli olduğunu söylediler.

Bugün terk edilmiş olan Bekaa Vadisi'ndeki eğitim kampındaki binalardan birisi eskiden hapishane olarak kullanılıyordu. Yazarın 1992 Mayıs'ında ziyarete gittiği sırada bu binada bazı tutuklu PKK militanları vardı. Hapishanede kalan tutukluların Öcalan'ın eserlerini okuyarak ideolojik yeniden eğitimden geçmeleri gerekiyordu. Düzenli olarak okuduklarını öğrenip öğrenmedikleri konusunda sözlü sınavdan geçiriliyorlar ve "özeleştiri" yapmaya teşvik ediliyorlardı.

Yazarın ziyarete gittiği 1992 Mayıs ortalarında dört gerilla, PKK'nin "halk mahkemesi"nin karşısına çıkmaya hazırlanıyordu.[247] Yargılamalarından önce dördü de haftalardır burada tutukluydu. Dört gerilla, bir çarpışma sırasında cepheden kaçmak ve Irak Kürdistan Demokrat Partisi (PDK)'ne sığınmaya çalışmakla suçlanıyordu. Bu kaçış, onların PKK-Diriliş'in bir parçası olmak ve ARGK üsleri, silahları, sığınakları, vb. hakkında PDK'ye bilgi veren Yıldırım'ın grubuna sempati beslemekle suçlanmalarına yol açmıştı. "Mahkeme" onları beş ile altı ay sıkı çalışmaya, artı yoğun politik yeniden eğitime mahkum etti ve ölüm cezası vermedi.

Abdullah Öcalan, kendi demokratik biçimi nedeniyle PKK içinde muhalefetin olduğunu doğal olarak inkar ediyor (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim). Ayrıca internetteki PKK yandaşları, gazeteci İsmet İmset tarafından yazılan bir makaleyi dolaşıma sokmuş durumdalar. Bu makalede İmset, Batılıların gönlünü ve zihnini çelmek için bazı inisiyatifler geliştiren PKK Beşinci Kongresi'nin raporunda şu ifadenin de yer aldığını belirtiyor: "Kongre sırasında alınan kararlar arasında yanlışlıkla ya da yanlış anlamalar nedeniyle geçmişte öldürülen PKK üyeleri nedeniyle sarsılan güvenin yeniden sağlanması yönünde bir karar da var...." (İmset, 1995c).

247-Bkz. Ek I.

Bu karar, diplomatik çevrelerde kendi müdahale gücünü artırmak için örgütün imajını düzeltme amacıyla atılan adımlarla ilgili yeni yaklaşıma son derece uyuyor. Dolayısıyla eğer bu karar tam olarak uygulanırsa bu durum, örgütün yaklaşımı bakımından gerçek bir değişim anlamına gelecektir. Bunun ne derecede olacağı, bu kitabın 1. Bölümü'nde kısaca değinilen Roma ve Avrupa'da 1998'in sonunda meydana gelen dramatik bazı olaylarla açığa çıktı. Bu olaylar bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacak.

PKK ve Türk Solu

PKK, Türkiye'deki 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından gelen askeri baskıdan çok zarar gördü. Bir süre için bütün faaliyetleri ciddi biçimde engellendi (More 1984: 188). Ne var ki 1980'lerin sonunda PKK yeniden ortaya çıktı. PKK, 1990 Mart-Nisan aylarında Türkiye Kürdistanı'nı kaplayan kendiliğinden ayaklanmalar dizisiyle askeri destek sağlayarak elde ettiği askeri başarılarla ününü artırdı.

Parti, Kürtlerin bağımsızlığını desteklemeyi reddeden sağdaki ve (Komünist Parti gibi) soldaki bütün ana akım Türk partilere karşı muhalefetini ilan etti. Aynı zamanda emperyalizm yanlısı burjuva ve feodal unsurlara dayanmakla suçladığı Kürt "reformist milliyetçi" örgütleri de eleştirdi (ibid.: 190-91). PKK, gerçek "Marksist-Leninist" olarak yalnızca kendisini görüyordu. Ancak PKK'nin Türk devletiyle çatışmadan çok daha önce rakip Kürt milliyetçi gruplar ile Türk sol grupları fiziksel olarak yok etmeyi ya da Kürdistan'dan sürme niyetini başlangıçta açıkça belirtmesi oldukça ilginç bir durumdu. Aşırı PKK karşıtı olan bir Türk'ün (Ersever, tarihsiz) açıklamasına göre 1979-80'de PKK, günlük Maocu gazete Aydınlık'ı "İngiliz ajanları" ve "Kemalizmin köpekleri" olarak ilan ederek, sözlü saldırılarını bu gazeteyi dağıtanlara karşı silahlı eylemlere kadar vardırmıştı. PKK'nin solcu Devrimci Halkın Birliği (DHB), Halkın Kurtuluşu (HK) ve Devrimci Demokrat

Kültür Dernekleri (DDKD) ile aynı dönemde kanlı silahlı çatışmalar içine girdiği bildiriliyor. PKK'nin ayrıca küçük ancak etkili gerilla savaşı yürüten Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK)'na karşı da 1970'lerin sonlarında, özellikle Mardin ilinde saldırdığı iyi biliniyor. Bu ilk dönemde PKK Kürt milliyetçi ve Türk sol gruplarla bir dizi çatışmalar yaşamıştı (Gunter 1990: 62, 66).[248]

1981 Temmuz'una kadar PKK, Türkiye Kürdistanı'ndaki Kürt milliyetçi ya da Türk solunun en güçlü örgütü konumuna gelmeyi başarmıştı. Bu konuma, yalnızca fiziksel tasfiyeler ya da politik rakiplerini korkutarak değil, aynı zamanda Türkiye Kürdistanı'nda belli bir güç elde etmek için aşırı çalışarak, zaman zaman ağır kayıplar vermiş olsa da Türk devletinin saldırılarına karşı koyarak ve ayakta kalmayı başararak ulaştı. Aslında bir gözlemcinin dikkat çektiği gibi devlet baskısı, başlangıçta PKK'nin büyümesini ve güvenilirliğini sağlayan önemli bir faktördü: Aynı baskı ayrıca daha ılımlı ve daha "açık" örgütlenmelerin zararına olarak PKK'nin çok daha güçlenmesine de katkıda bulundu. Ilımlı ve "açık" örgütler ezilirken büyük PKK yargılamaları bu partiye tek ciddi muhalefet gücü olma şöhretini sağladı (van Bruinessen 1988: 45).

Örgütün ilk kongresi, bütün sol güçlere karşı sürdürülen çatışma politikasına son verme kararını aldı. Bir "özeleştiri" yapıldı ve bu gruplara karşı sürdürülen silahlı çatışma politikasının bir hata olduğu belirtildi (Gunter 1990: 71). Samimi olsun olmasın bu yeni tavır, potansiyel olarak söz konusu siyasi rakiplerinden gelen fiziki saldırılarla ilgili kaygıların sona ermesi için PKK'ye bir fırsat yaratmış oldu. Arada sırada PKK ile diğer örgütler[249] arasındaki silahlı çatışmalar olsa da, bu ne zaman gündeme gelse, sorun bu örgütlerin Türkiye

248-Kürdistan Komünist Hareketi/Dersim Komünist Hareketi lideri Seyfi Cengiz, yazarla yaptığı röportaj sırasında, Londra, 19 Mayıs 1992'de, benzer bir iddiada bulundu.

249-Gunter (1990: 84-5), Türk solcu gruplar Devrimci Yol, Türkiye Devriminin Yolu (Guevaracı), Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (Maoist)'in 1987-88 yıllarında sivillere karşı saldırılar düzenlediği için PKK'ye karşı silahlı eylem kararı aldıklarını bildiriyor.

Kürdistanı'nda doğrudan doğruya PKK ile rekabet etmeye çalışmalarıydı.

O dönemde en çok dikkat çeken çatışmalar, 1993 yılı sonlarında meydana gelen bazı kötü olaylardı. Bazı kaynaklar – karşılıklı olarak birbirlerine düşman olan bazı kaynaklar (*Cumhuriyet*, 12 Ekim 1993; *Yeni Günaydın* 13 Ekim 1993; *Turkish Daily News,* 14 Ekim 1993; *Federation der Demokratischen Arbeitervereine aus der Türkei* in der BRD, tarihsiz ve 1993; *Muzaffer Oruçoğlu*, kişisel iletişim, Melbourne, 10 Nisan 1996; *Seyfi Cengiz,* kişisel iletişim, mektupla yazışma, 28 Mart 1996)–[250] liderliğini komutan "Baran"ın[251] yaptığı bir ARGK birliğinin rakip bir Türk solcu gerilla grubunun altı üyesini öldürdüğünü iddia ettiler. Bu gerilla grubu ve başka solcu gerilla gruplarının üyelerini yakalandığı ve aylarca hapsedildikleri, ayrıca da efsanevi bir bağımsız solcu gerilla savaşçısı olan Kamer Özkan'ın öldürüldüğü öne sürüldü.

10 Ekim 1993'de[252] altı Türkiye Devrimci Komünist Partisi (TDKP) gerillası, Tunceli (Dersim)'de ARGK savaşçıları tarafından kurşuna dizildi. TDKP şu iddiada bulundu:

> Olay, bir grup TDKP [gerillasının] Kilise köyünün yakınlarına geldikleri sırada bir PKK gerilla birliği tarafından saldırıya uğramasıyla meydana geldi. Saldırı sırasında iki TDKP üyesi ağır biçimde yaralandı ve diğer ikisi PKK'liler tarafından götürüldü. PKK tarafından yapılan açıklamada cinayetlerin sorumluluğu üstlenildi ve PKK'ye TDKP grubu tarafından saldırıldığı öne sürüldü. PKK'liler kendilerini savunmak zorunda kalmışlar ve bu sırada 6 TDKP üyesi ölmüş. Ancak yakındaki köyde bulunan köylüler cesetleri bulduklarında, yanlarındaki çay bardaklarının kurşunlarla paramparça olduğunu söylüyorlar (Federation der Demokratischen Arbeitervereine aus der Türkei in der BRD, 1993).

250-Muzaffer Oruçoğlu, eski bir TKP-ML/TİKKO Merkez Komite üyesi ve Seyfi Cengiz ise eski Têkoşîn genel sekreteri.

251-Marteen van Bruinessen'e göre "Baran" aylar sonra bir iç temizlik sonucu olarak PKK tarafından öldürüldüğü ve yerine "Parmaksız Zeki" (Şemdin Sakık)'nin geçtiği söyleniyor (mektup yoluyla kişisel iletişim, 25 Mart 1997).

252-TDKP'nin Almanya'daki cephesinin üç bildirisinden birisi çatışmanın tarihi olarak 9 Ekim 1993'ü veriyor. Diğeri ise *Turkish Daily News* makalesindeki gibi 10 Ekim tarihini veriyor.

TDKP, ayrıca olay üzerine yayınlanan ARGK bildirisine de dikkat çekiyor: Saldırıya uğramalarına rağmen PKK grubu içinde neden hiçbir yaralının olmadığına yanıt veremiyorlar, yalnızca TDKP'lilerin "provokatör" olduklarını öne sürüyorlar (ibid.).[253] TDKP, bir başka olayda bir başka sol örgütün, TKP-ML/TİKKO'nun[254] on beş üyesinin PKK tarafından kaçırıldığı ve üç ay hapiste tutulduğunu öne sürüyor (ibid.).

Her zamanki gibi bu olaylar son derece ihtilaflı konular ancak PKK, 30 Ekim 1993'de Kamer Özkan'ın öldürülmesi olayını tartışmıyor. Onu Türk istihbaratının hizmetinde olan bir "ajan provokatör" olarak nitelendiriyor (Tul 1993). Kamer Özkan, Türkiye'de, özellikle de bu kitabın birinci bölümünde gösterildiği gibi yerel otoriteye direnişiyle ünlenmiş olan Dersim/Tunceli bölgesinde çok tanınan ve saygı duyulan, Türk devletine muhalif bir militandı. Dersim dağlarından yirmi beş yıl süreyle Türk devletine karşı savaşma yeteneğini gösteren Özkan, Türk solu ve Kürt milliyetçiler arasında büyük bir saygı kazanmıştı (anonim kişisel iletişim, 21 Mart 1996;[255] Muzaffer Oruçoğlu, kişisel iletişim, Melbourne, 10 Nisan 1996).

Özkan'ın Têkoşîn örgütündeki eski bir arkadaşı olan Seyfi Cengiz şu iddiada bulunuyor:

> Kamer Özkan, 1970'lerin ilk yarısında TKP-ML/TİKKO üyesiydi. Daha sonra TKP-ML/TİKKO'dan ayrıldı ve 1978'den sonra PKK adıyla bilinen harekete katıldı. Bu, yaklaşık 1975-76 dönemiydi. 1977'de PKK'den ayrıldı ve bu nedenle Türk istihbaratının (MİT) bir ajanı olmakla suçlandı ve PKK'nin hedefi haline geldi. 1978'de Têkoşîn örgütüne katıldı. 1980 askeri darbesinden hemen sonra başlayan ve 1982'nin sonuna kadar devam eden gerilla savaşımız sırasında onunla ben çoğunlukla birlikteydik, yani aynı gerilla ekibinde yer alıyorduk. Onu iyi tanıyorum. O Têkoşîn'in önde gelen üyelerinden biri-

253-PKK daha sonra bu olayı en çok hoşlandığı propaganda malzemelerinden birisi haline getirdi: Türk solunun yalnızca Ankara'nın bir yardakçısı olduğu iddiası. Bkz. Kaytan (1993: 1, 7-12).

254-Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist- Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu.

255-Kişisel güvenlik nedeniyle adını vermeyen Melbourne'daki Anadolulu bağımsız bir solcu ile röportaj.

siydi (Merkez Komitesi üyesiydi) ve benim de çok yakın bir yoldaşımdı.

Askeri anlamda o bir devdi. Bulunduğumuz toprakları çok iyi biliyordu; o topraklar onu yıllarca, TKP-ML/TİKKO'ya ilk katıldığı günlerden beri hep saklıyordu. Tutuklanmamak için çok iyi saklanabiliyordu. TKP-ML/TİKKO'yu tek başına terk etti. Ayrıca kendisini öldürmek için hedef seçmiş olan PKK'nin eylemlerine karşı da korumak zorundaydı (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, mektup yoluyla, tarih 28 Mart 1996)[256]

Özkan'a karşı iddialarına yalnızca PKK'nin kendisi inanıyor; ancak Türk ve Kürt solundaki diğer bütün örgütler onun öldürülmesinin siyasi olarak açıkça politik bir rakip olduğundan kaynaklandığını düşünüyorlar (Muzaffer Oruçoğlu, kişisel iletişim, Melbourne 10 Nisan 1996; Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, mektup yoluyla, tarih 28 Mart 1996). 1993 sonlarındaki bu olaylar, PKK merkezi tarafından savunuldu ve bu olayların sonucu olarak PKK, TİKKO ile TDKP arasında bir işbirliğini uzun yıllar belirsizlik içinde bıraktı.

PKK ve siyasi rakiplerinin askeri ve politik eylemi birleştirme çabaları düz bir yol olarak seyretmedi. Yazarla 1992'de söyleşi yaptıkları sırada hem Sosyalist Kürdistan Partisi olarak bilenen grubun sekreteri olan Kemal Burkay (kişisel iletişim, Stockholm, 3 Haziran 1992) hem de Kürdistan Komünist Hareketi/Dersim Komünist Hareketi lideri olan Seyfi Cengiz (kişisel iletişim, Londra 19 Mayıs 1992), yaşamlarının PKK tehditi altında olduğunu öne sürüyorlar. Cengiz, kendi örgütünün potansiyel destekçileri arasında Almanya'daki Kırmanc-Zaza diasporasının hala potansiyel PKK şiddetini hissettiğini ekliyor (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, Londra, 19 Mayıs 1992).

256-Özkan ve Cengiz daha sonra politik olarak ayrılmış olsalar da Cengiz, Özkan'la ilgilendiğini belirtiyor (Seyfi Cengiz, kişisel iletişim, mektup yoluyla, 28 Mart 1996). *Bu cinayetten sonra Dersim [Tunceli] bölgesinde PKK'nin yayınladığı ve dağıttığı bildiriler okunduğunda onun bizim görüşlerimizi desteklediği için öldürüldüğü kolayca görülebilir. Özkan "ayrılıkçı propaganda" yapmak ve "Kürtleri bölmek"le suçlanıyordu. Ayrıca [Irak Kürdistanı'ndaki] Kürt Cephesi denilen oluşum bu cinayetin nedenini PKK'ye sorduğunda onlara şu yanıt verildi: "Özkan, Seyfi Cengiz ve* ***Desmala Sure*** *ile ilişki yürütüyordu." Stalinizim ve Kırmanc-Zaza sorunları hakkındaki yeni bakış açılarımız nedeniyle artık bizimle birlikte olmayan, eski Têkoşîn üyeleri tarafından yayınlanan* ***Serketin*** *denilen dergide bunu okudum.*

1986'nın başlarında yazan Marteen van Bruinessen, muhalifler ya da rakip örgütler tarafından PKK'ye karşı yöneltilen hizip cinayetleriyle ilgili iddiaların genelde "güvenilir olduğunu ve bu muhaliflerden birisinin öldürülmesi durumunda dökülen kanların daha da arttığı" yorumunu yapıyordu (van Bruinessen 1988: 45). İster birçok olayda van Bruinessen'in yargısı doğru olsun, isterse de bu durum makalesinden sonraki dönem için geçerli olsun, konuyla ilgili olarak PKK'nin solcu ve Kürt eleştirmenlerinin "abartıp abartmadıklarının" kesinleştirilmesi çok zor (ibid.). Üstelik çoğu durumda devlet çizgisinde yayın yapan Türk medyasının sunduğu bozuk fotoğraf işi daha da karıştırıyor (ibid.: 40, 46, dipnot 2).

Her şeye karşın, PKK'nin bazı siyasi hizip ölümlerinden sorumlu olduğu açık olmalı. Bunların bazıları, yukarıda gösterildiği gibi, zaten örgüt tarafından da kabul ediliyor. Gerçekten de PKK'nin Beşinci Kongresi'nde alınan kararda tam olarak dile getirilen "geçmişte yanlışlıkla ya da yanlış değerlendirmelerle öldürülen PKK üyeleriyle ilgili olarak sarsılan güvenin yeniden tesis edilmesi" ifadeleri, geçmişte PKK üyeleri ve eski üyelerin gerçekten de kuşkulu nedenlerle öldürülmüş olduklarını gösteriyor. 1993'de TDKP militanlarının öldürülmesi konusunda örgütün suçlu olduğu yönünde güçlü kanıtlar var. Ölümlerinden kısa bir süre önce "ajan" olarak damgalanan Ali Yaylacık, Ahmet Ballı ve Mehmet Uzun cinayetleriyle ilgili olarak PKK'nin sorumluluktan kurtulması oldukça zor görünüyor. PKK'li olmayan Kürt solu içinde bu cinayetleri PKK'nin işlediği konusunda bir konsensus var.

PKK'nin Beşinci Kongre kararının ciddi olup olmadığının testi, gelecekteki gelişmeler olacak. Eğer PKK Türkiyeli Kürtler için akla yakın politik bir gelişme sağlamayamazsa –kendi solundan ve sağından, laik ya da islami, PKK'nin içinden ya da dışından– alternatif siyasi gruplar kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Bu, PKK'nin daha önceki Kürt milliyetçi grupların (ve Türk solunun) "Kürt sorunu"nu çözmedeki başarısızlığının

sonucu olarak ortaya çıkmasına benzeyen bir durum yaratabilir. Böyle bir durumun olması halinde PKK'nin daha önceki "bütün düşmanları yok etme" biçimindeki politikasına geri dönüp dönmeyeceğini görmek ilginç olacaktır.

Bu günlerde PKK Türk solundaki hemen hemen bütün örgütlerle "iyi ilişkiler" sürdürdüğünü öne sürse de Abdullah Öcalan, yine de Türk sol örgütlerini Kürtlere karşı "sosyal şovenist" olmakla suçlamaya devam ediyor.

> AÖ: Biz Türk solunun desteğiyle değil tam tersine olarak ona karşı mücadele ederek geliştik. Eğer Türk solunu beklemiş olsaydık, Kürt hareketi gelişmeyecekti. Türk solu, Kürt hareketinin durdurulması, onun engellenmesi işini görüyordu.
>
> PW: Türk soluyla ne türden bir ilişkiniz var?
>
> AÖ: PKK olmasaydı, o zaman Türk solu da olmazdı. Yine de birçok yetersizlikleri var. Esnek değiller; bu yüzden hep marjinal kalıyorlar. (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992. Mahsum Korkmaz Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan)

Geçmişte PKK'nin ana gerilla eğitim okulu olan Lübnan'da bulunan Mahsum Korkmaz Akademisi'nin önde gelen bir kadrosu, 29 Haziran 1992'de[257] genç gerillalara verdiği bir seminer-de Türk solunun hiçbir zaman sistemin bütününü değiştirmek istemediğini söylüyordu. Her zaman Kürtlere şunun dendiğini iddia ediyordu: ilk olarak Türklerin sorunları tespit edilecek "sizin haklarınız daha sonra verilecek". Türk solundan farklı olarak PKK'nin şovenist olmadığını da sözlerine ekliyordu.

Pratikte PKK 1990'ların ortalarına doğru Türkiye Kürdistanı'ndan Türk solcularını ya da Kürt milliyetçilerini büyük oranda yenilgiye uğratmış ya da sindirmeyi başarmış görünüyordu. Bir kez bölgede bu hegemonya sağlandıktan sonra PKK, kendi sol rakiplerinden bazılarıyla iyi ilişkiler geliştirmek için girişimlerde bulundu. Aralık 1995'de PKK ve Türk aşırı sol

257-Semineri veren, Kamp İdare Komitesi'nin bir üyesiydi. Onun ifadelerinin buradaki açıklaması eğitim gören gerillalara yaptığı konuşmanın bir özetidir. Yazar tarafından 29 Haziran 1992'de M. K. Akademisi'nde alınan notlardan...

örgütü DHKP-C (Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi), bir cephe oluşturduklarını ilan ettiler. Mayıs 1998'de bu girişim açık bir başarısızlığa uğradı. DHKP-C, PKK'nin "kullandığı yöntemlerin ... devrimci ilişkilerde geçerli olmayacağını" (DHKP-C, tarihsiz) belirterek, PKK ile başlattıkları ortak eylem birliğinin sona erdiğini açıkladı.

Ancak birkaç ay içinde farklı gruplarla yeni bir düzenleme yapıldı. 1998 ortalarında PKK ve birkaç Türk aşırı sol örgütü, Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde silahlı faaliyet yürütmek için ortak bir cephe, Birleşik Devrimci Güçler Platformu (BDGP) oluşturdular (BDGP 1998). 1999 Şubat ortalarında Abdullah Öcalan'ın tutuklanması, Türk solunu derinden etkiledi. Türk sol örgütler eğer PKK ezilirse kendi varoluşlarının da tehdit altında olacağını düşünmeye başlamışlardı. Geçmişte zaman zaman kendi aralarında silahlı çatışma yaşayan örgütler şimdi eylem birliği yapmaya başlamışlardı. Bazı aşırı solcu Maocu ve Guevaracı örgütler, birlikte beklenmedik bir bildiri yayınlayarak "PKK Başkanı Abdullah Öcalan ile sonuna kadar dayanışma içinde"[258] olduklarını ilan ettiler. Bu birleşik cephe İstanbul ve bazı merkezlerde Öcalan'ın hemen serbest bırakılmasını ve ona zarar verilmemesini talep eden bazı bombalamaların yapılmasını olanaklı kıldı. PKK de silahlı eylemlerini Türkiye'nin her yanına taşıyarak bu duruma tepki gösterdi.[259]

Marksizm ve Sınıf Mücadelesi

PKK'nin Marksist bir strateji izleme yeteneği –ve arzusu– konusunda oldukça güçlü bir kuşku var. PKK'nin adında açıkça

258-Birleşik Devrimci Güçler Platformu'na (BDGP) (tarihsiz) göre Platform şu güçlerden oluşuyor: PKK, TKP (ML), MLKP, TDP, DHP, Devrimci Sol, TKP-Kıvılcım, Bolşevik Parti, DSİH, Devrimci Yol, TKP/ML-YDP, TKİP ve TİKB. PKK'nin programı ve diğer Kürt ya da Türk örgütleriyle ilişkileri üzerine daha fazla bilgi için, şuralara bakın: PKK (tarihsiz [b]) ve Avrupa'da yayınlanan PKK'nin aylık ideolojik yayın organı Serxwebûn. Ayrıca bkz. More (1984: 189:-92).

259-*Amerika'nın Sesi*'nin Kürtçe programı 3 Mart 1999'de o sırada "hemen hemen her gece bombalamaların" olduğunu bildiriyor.

işçi ibaresinin yer almasına rağmen Temmuz 1992'de Öcalan, kendisinin herhangi bir özel sınıfa dayanan bir hareketten yana olmadığını açıkça belirtiyordu: "PKK stratejisinde grevlere yer verdik ama bunlar ana eylem biçimi değil." Bir süre sonra ise çok daha açık konuştu:

> PW: Şu aşamada özel olarak sınıfa dayalı politika stratejinizde ne anlam ifade ediyor?
>
> AÖ: Yoksul köylüler, işçiler, aydınlar, kısacası gelişmeyi isteyen herkes bizim politikamızda yer alıyor. Biz yalnızca bir sınıfın hareketi değiliz. Hareketimize insancıl bir hareket, insanlığın kurtuluşu için bir hareket de diyebilirsiniz –tek bir sınıfın hareketi değil–. Dolayısıyla yalnızca sınıf mücadelesi gözlüğüyle bakarak PKK'yi anlayamazsınız. (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992. Mahsum Korkmaz Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan)

Marks'ın devrim sürecindeki işçiler anlayışı, şehir orta sınıfı ve diğer "sömürücü olmayan" (yani feodal ve burjuva olmayan) toplumsal tabakalara ilişkin anlayışından oldukça farklı. Marks'ın gözünde bu tabakalar, kendi güçlerine dayanarak bir devlet yaratma yeteneğinde değiller. Onların –sayısına ve gücüne bakmadan– proleteryanın bakış açısıyla zorlanmaları gerekiyor. Ancak böylelikle eski düzenin devrilmesi için güçlü bir birlik ortaya çıkartılabilir. Zorunlu olarak işçiler örgütlenmeli ve köylülere önderlik etmelidir (Marks ve Engels 1976b: 66; Marks ve Engels 1976a: 488; Marks ve Engels 1979: 187, 193 ve devamı; Marks ve Engels 1978: 278-87).

Dolayısıyla herhangi bir biçimde aşiretçiliği desteklemek, Marksist stratejiye bütünüyle karşıdır. PKK, aşiret artıklarına özel bir önem veriyor. ARGK komutanlarının kendi örgütleri adına Kürt aşiret kalıntılarının liderleriyle müzakereler yaptıkları bildiriliyor (PKK komutanları, kişisel iletişim, Temmuz 1992, Mahsum Korkmaz Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan). Bu önemli bir konu ve PKK'nin iç eğitime yönelik olarak hazırlanan bir broşüre (tarihsiz)[260] dayanılarak temellendiriliyor.

260-Bu sınırlı dağıtılan yayının bir kopyasını yazar, PKK'nin Bekaa Vadisi'ndeki eğitim kampını ziyareti sırasında inceledi.

Bu broşürde Botan bölgesindeki 46 aşiret kalıntısı listeleniyor, nerelerde devletin desteklendiği belirtiliyor ve aşiretlerin nasıl PKK'yi destekleyen bir konuma getirilebilecekleri anlatılıyor.

PKK'nin aşiretçilikle mücadele etmenin gerekliliğine inanıp inanmadığını sorduğumda Abdullah Öcalan, çelişkili bir biçimde şu açıklamayı yaptı:

> AÖ: Düşman, ulusal bilinçlenmenin önünü kesmek için aşiretçilik sistemini ayakları üstüne dikmeye çalışıyor. Aşiret kişiliği, esas olarak düşman tarafından kullanılan bir kişiliktir. Ancak aşireti göz önünde bulundurmalıyız, çünkü doğal bir oluşumdur. Onu ulusal bir bağlama oturtmaya çalışıyoruz. Önemli olan bu birliği sağlamamızdır.
>
> PW: Ulusal birlik mi?
>
> AÖ: Ulusal birlik. Onların her şeyi parçalayıp bölmelerine izin veremeyiz. Kuşkusuz bu çok duyarlı bir konu; düşman onu kullanmaya çalışıyor. (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992. Mahsum Korkmaz Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan)[261]

Pratikte PKK'nin kendisine yarar sağlamak için aşiretlerarası çatışmalara kendisini dahil etmek istediği yönünde açık kanıtlar var. *Apocu* kuruculardan birisi olan Şahin Dönmez, en azından ilk başlarda, PKK resmi olarak kurulmadan önce durumun böyle olduğunu öne sürüyor. Partisine yarar sağlamak için aşiretler arasındaki kan davasını Öcalan'ın nasıl istismar ettiğini anlattıktan sonra şu yorumda bulunuyor: "Ne zaman bir kişiyi bir aileden ya da aşiretten kazansak, bütün aile ve aşiret de bizim yanımızda yer alıyordu" (İmset 1992: 18). Bugün parti, "ilerici" aşiret liderlerini "gerici" olanlardan ayırt ediyor. Bunun görünen nedeni ise belli bir liderin PKK'ye destek verip vermediği oluyor (van Bruinessen 1988: 42).

1985'de örgütten ayrılan *Apocuların* kurucularından Baki Karer (van Bruinessen 1988: 46, dipnot 6), 1978'de Adalet Partisi'nin önde gelenlerinden olan ve Siverek'deki bir "aşiret" ağası olan Mehmet Celal Bucak'ı öldürmeye çalıştığında PKK'nin bilinçli olarak aşiretlerarası çatışmayı kışkırttığını öne sürüyor. Bucak'ın adamları PKK'ye karşı misilleme eyleminde

261-Ancak Öcalan, yazara aşiret yapısını son zamanlarda "çok zayıfladığını" söyledi.

bulunduğunda, PKK de Bucak'ın adamları öldürmüş gibi yaparak başka aşiretlerin adamlarını öldürmeye başladı (Gunter 1990: 62; Chailand 1994: 48; van Bruinessen 1988: 42). Ahmet Ersever (tarihsiz) şu iddiada bulunuyor:

> Kırsal alandaki operasyonların temel koşulu, çatışan iki aşiret ya da aileye yaklaşıma dayanır. Aralarındaki kan davasında birisine karşı diğerine destek verilir. Örnek verilecek olursa, Hilvan'da Süleymanlar aşiretine PKK'yi destekleyen bir başka aşiret tarafından saldırıldı... Benzer biçimde Mardin'de Kahraman aşiretine [PKK aracılığıyla] bir başka aşiretten mali yardım edilerek saldırıldı. Bu minvalde birçok başka örnek vermek olanaklı...
>
> Abdullah Öcalan, aşiretler arasındaki milisler ve yandaşlarının güvenliğini sağlamak için bu taktiği uyguladı.

Ersever, bu biçimde "yüzlerce insanın öldürüldüğünü" öne sürüyor. Ona göre 1979-80 arasında PKK, bu bölgedeki bir köye bir bombalı paket yollayarak Batman şehrinin yakınlarındaki Raman aşireti ile çatışmanın yollarını aradı. Bomba patladı ve bir kişi öldü ancak bundan sonra PKK bu köyü Raman aşiretine karşı saldırılar için bir "üs" olarak kullanabildi (Ersever, tarihsiz).

Kemalistlerden Ersever'e, orta yolcu Gunter'den liberal araştırmacı van Bruinessen'e kadar çok geniş bir yelpazedeki yazarların tümü Baki Karer'in iddialarına güvenme eğilimindeler. Bu iddialarda muhtemelen fazlaca doğrunun olduğunu düşünüyorlar. Ayrıntılar bakımından bu iddiaların hangisi doğru olursa olsun açık olan şu ki böylesi kanlı manipülasyonlar aşiretçiliğin bir mirasından başka bir şey değil. Ezilenlerin temsilcisi olduğunu söyleyen PKK açısından bu olumlu bir durum değil. Ancak yine de bu durum Güneydoğu Anadolu'da en dezavantajlı ve en yoksul toplumsal kesimlerden PKK'nin destek almaya devam etmesini engellemiyor.

PKK'nin Toplumsal Temeli

PKK, aynı zamanda kendisini Kürt milliyetçi hareketin diğer kesimlerinden ayırarak, en yoksul ezilen Kürt kesimlerin

temsilcisi olduğunu öne sürüyor. Arada sırada "yurtsever" denilen aşiret şeflerini kendi saflarında gösterse de PKK, diğer gruplardan farklı olarak, hiçbir zaman seçkin kesimlerin liderlik arasına katılmasına izin vermiyor (van Bruinessen 1988: 42). Öcalan, kendi örgütünün "yurtsever ağalara" (yani Kürt milliyetçisi olan büyük Kürt toprak ağalarına) olumlu baktığını belirtiyor. "Onların sınıf karakteristikleri ya da başka karakteristikleri ne olursa olsun, eğer aynı zamanda özgürlük için mücadele etmek istiyorlarsa, onları yanımızda görmeye hazırız." (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992. Mahsum Korkmaz Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan)

Yukarıda değinildiği gibi PKK'nin Mehmet Celal Bucak ve bazı başka "aşiret" ağalarına yönelik askeri kampanyası, aslında örgütün açgözlü toprak sahiplerine karşı, yoksul köylüleri savunduğu mesajını veriyordu. Benzer biçimde Mayıs 1989'da PKK, yerel köylüler ile Siirt Kömür Madeni İdaresi arasındaki çatışmadan avantaj sağlamaya da çalıştı. ARGK gerillaları madenleri işgal ettiler ve propaganda toplantısı düzenleyerek "çok sayıda yeni genci" kendi saflarına kattılar (Chailand 1994: 49).

Van Bruinessen şuna dikkat çekiyor: "PKK'nin uygu- ladığı toplumsal şiddetin çoğu, yoksullar adına zenginlere yöneltilmişti. Geçici olarak 'halk mahkemeleri'nin kontrol ettiği bölgelerde devrimci adalet (ya da devrimci şiddet) uygulanıyordu" (van Bruinessen 1988: 42). PKK militanları, 'Kürt toplumunun en yoksul tabakalarından' geliyor gibi görünüyor" (ibid.). 1980'lerin başlarında Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki Kürt bölgelerindeki kırsal nüfus arasında yeni bir ruh hali ortaya çıktı. Bütün ömürlerini açgözlü ağaların zulmü altında geçiren insanlar, hemen hemen hepsi güçlü toprak sahipleri olan bu zengin insanlara karşı giderek daha tepkisel olmaya başladılar. Bu tepki kendisini ağaların kendi yarıcılarının oylarını blok halinde ana akım parlamento partilerine vermeyi sürdüremeleriyle açıkça ortaya çıktı. PKK'nin yoksullardan yana yaptığı sert müdahale etkisini gösterdi ve "kırsal alandaki toplumsal ruh hali" değişmeye başladı (McDowall 1996: 420).

Dolayısıyla, PKK destekçilerinin "Kürt toplumunun en marjinal kesimleri olmaya devam etmesinde şaşılacak bir yan yok. Bu insanlar kırsal kesimdeki dönüşümün öfkeli kurbanları olarak, ülkenin toplumsal ve ekonomik gelişmesinden dışlandıklarını hissediyorlar. PKK, onları basit ve uygun bir teori sunarak, çok sayıda eyleme katılma olanağı, kahramanlık ve şehitlik mertebesi sunuyor" (ibid.).

Böylece PKK üyelerinin ve destekçilerinin toplumsal yapısı kendisine sorulduğunda Abdullah Öcalan ile yazar arasında şöyle bir konuşma geçti.

> AÖ: PKK'yi emekçiler destekliyor: köylüler, küçük burjuvalar; şehirlerdeki burjuvalar. Yurtsever yoksullar ve orta sınıflar PKK'yi destekliyor.
>
> PW: Peki en büyük destekçi kesim hangisi? Birçok farklı kesimden söz ettiniz. Sanırım sizi destekleyen gruplar içinde en büyük kesim yoksul köylüler. Bu doğru mu?
>
> AÖ: Evet, mücadelenin ana destekçisi onlar. Özellikle şu anda [1992 ortaları] bizi destekleyen asıl büyük toplumsal kesim. 15 Ağustos'tan sonra durum böyle... 1980'lerden önce, bu işin başlarında ağırlıkla şehirlerdeki gençler, aydınlar ve şehir orta sınıfı bizi destekliyordu. (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992. Mahsum Korkmaz Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan)

Kuşkusuz Öcalan konuyla ilgisiz bir gözlemci değil ancak bağımsız gözlemciler de PKK'nin Türkiye Kürdistanı'nda kendisine önemli bir toplumsal destek sağladığını kabul ediyorlar. Kuşkusuz böylesi bir desteğin varlığı, 69 yıl sonra ilk kez Türk devletini Türkiye'deki Kürtleri Kürtler olarak ele almaya zorladı.

Kürdistan Sosyalist Partisi

Kürt milliyetçi güçler söz konusu olduğunda Türkiye Kürdistanı'nda PKK'nin en önemli (ve tek ciddi) politik rakibi Kürdistan Sosyalist Partisi –Partiya Sosyalist a Kurdistan– (PSK)'dir. Başlangıçta Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (PSKT) olarak bilinen bu örgüt eski

DDKO üyeleri tarafından 1974'de tam bir gizlilik içinde kuruldu. Partinin liderliğini İsveç'te sürgünde olan Kemal Burkay yapıyor (Kemal Burkay, kişisel iletişim, 3 Haziran 1992, Stockholm).[262] Örgütün kurucu liderleri arasında Sovyet yanlısı TİP üyeleri de var (Gunter 1988: 394; More 1984: 70, 182). Örgütü başlangıçta "küçük şehirlerdeki işçiler ve aydınların desteklediği" bildiriliyor (Gunter 1988: 394).

1976 ile 1980 arasında parti Türkiye'de yasal bir gençlik cephesi olarak faaliyet yürüttü. Bu cephe örgütü, eski DDKO'nun "demokratik ve yurtsever unsurlarını" içinde barındırdığı öne sürülen Devrimci Halk Kültür Derneği (DHKD) idi (Heinrich 1989: 34; More 1984: 183; Kemal Burkay, kişisel iletişim, 3 Haziran 1992, Stockholm).

PKK gibi bu parti de "Marksist-Leninist" olduğunu ifade ediyor ve iki aşamalı bir stratejiyi benimsiyor. Partinin uzun vadeli hedefi, birleşik bir sosyalist Kürdistan'ın kurulması. Parti, zorunlu olarak kapitalistler ve büyük toprak sahiplerinin eline düşecek bağımsız bir Kürdistan yerine genellikle Türkiye içinde bir federasyon halinde Türkiye Kürdistanı'nın özerkliğini savunuyor (Kemal Burkay, kişisel iletişim, 3 Haziran 1992, Stockholm). Ancak PKK'den farklı olarak son döneme kadar[263]

262-More (1984: 70), PKK ve PSKT'den ayrılan yapıların "çok az öneminin" olduğunu belirtiyor.

263-*Amerika'nın Sesi* Kürtçe servisinde 12 Mart 1999'da yayınlanan bir radyo röportajında Burkay, Türkiye'nin politikalarının Kürtlere silahlı mücadeleden başka bir seçenek bırakmadığını öne sürdü. Yazarın röportaj sırasında Stockholm'de 3 Haziran 1992'de kendisine sorduğu soruya verdiği yanıtta Burkay şunları söyledi: "Biz [ilke olarak] silahlı mücadeleye karşı değiliz ancak ülkemizdeki durumun silahlı mücadele için uygun olmadığını düşünüyoruz." Ancak o konuşmada bile şunları ekliyordu:

KB: Biliyorsunuz Türk otoriteler, Türk devleti başka bir seçeneğin olmadığı yönünde propaganda yapıyor. Teröre karşı mücadele etmek zorunludur diyorlar. Ancak Türkiye'deki ve uluslararası kamuoyuna Kürt hareketinin bir terörist hareket olmadığını gösteriyoruz. Biz sorunu demokratik yollarla ve barışçıl araçlarla çözmeye hazırız. Problemi tartışmaya hazırız. Diyalog yoluyla.

Ancak Türk devletinin kısa vadede tutumunu değiştireceği konusunda iyimser değilim. Hayır, baskı uygulamada ısrar ediyorlar; kendi terör eylemlerine dayalı politikalarını uygulamaya devam ediyorlar ve bu çok tehlikeli bir yol. Yakın bir gelecekte Kürt sorununun çözüleceği konusunda iyimser değilim, çünkü bu yeni koa-

şiddet içermeyen bir siyasi strateji geliştirdi. Silahlı mücadelenin erken olduğunu ve siyasi propaganda görevlerinin asıl görev olduğunu vurguluyordu. "Burjuva sistemle mücadele etme yerine Türkiye ve Kürdistan'daki devrimci hareketlere karşı saldırgan bir politika yürüten" (More 1984: 185)PKK'nin silahlı mücadelesini karşıdevrimci, terörist ve anarşist diye nitelendirerek reddediyor.

Burkay'ın örgütü ile PKK arasında 1975 ile 1980 arasında silahlı çatışmalar olmuştu. Doğallıkla PSKT, bu çatışmaların tümü için PKK'yi suçluyor ve bu çatışmalardan birisinde kendi militanlarından birisi olan Mustafa Çamlıbel'in öldürüldüğünü öne sürüyor. PSK, bazen daha da ileriye giderek PKK içine Türk gizli polisinin sızdığını ve onu yönettiğini öne sürüyor (ibid.).

Ekim 1992'deki Üçüncü Kongrede PSKT, kendisini yeni bir isim –Kürdistan Sosyalist Partisi– altında yeniden örgütledi. SSCB dağılmadan önce parti Sovyet yanlısı olarak biliniyordu.[264] SSCB'den farklı olarak PSK, çoğunlukla Kürt diasporası içinde olsa da hala varlığını koruyor. PSK'nin Türkiye içinde siyasi faaliyet yürüttüğüne ilişkin bir kanıt yok. Örgüt, PKK tarafından tümüyle marjinalleştirilmiş durumda.

---

lisyon hükümeti teröre hazırlanıyor, Kürdistan için daha fazla polis gücü, daha fazla asker gücü.

PW: Bu, gerekirse stratejinizi değiştireceğiniz anlamına mı geliyor?

KB: Belki de, kuşkusuz! Eğer başka alternatif yoksa, sorunu barışçıl yollardan çözmenin olanağı yoksa. Eğer kapı kapalıysa, bizim için başka alternatif kalmaz.

264-Yine de PSKT, iki Türk Sovyet yanlısı komünist partiyi, TİP ve Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni eleştiriyordu (bkz. Heinrich (1989: 34-5). PSKT için daha fazla bilgi için, bkz. örgütün dergisi olan, 1991'e kadar İsveç'te yayınlanan, iki dilli (Türkçe/Kürtçe) *Riya Azadi* (Özgür Yol). Burkay'a göre Türkiye içinde yayınlanması için hazırlıklara başlamadan önce yayına ara verildi (Kemal Burkay, kişisel iletişim, 3 Haziran 1992, Stockholm)

7-SERHILDAN'DAN AVRUPA'YA

Özal'ın Cesur Önerileri

Türk devleti genelde insan hakları ihlalleri yapmayla suçlanıyor. PKK de rutin olarak siyasi cinayetler ve düşüncesizce sürdürülen terörizm ile suçlanıyor. Bu iddialarla ilgili kesin olgular ne olursa olsun Ankara'nın Türkiye'deki Kürt milliyetçilere karşı her zaman yalnızca açık bir saldırgan politika izlemediği ortada. PKK liderinin 1999 başında ele geçirilmesine kadar olan dönemde PKK de saf politik, barışçıl taktikler üzerinde daha fazla kafa yormaya başlamıştı. 1991'de Türkiye'nin o zamanki cumhurbaşkanı Turgut Özal, Kürtçe konuşmanın yasallaştırılması ve aralarında Abdullah Öcalan'ın da bulunduğu bütün Kürt gerillalar için af çıkartılmasından söz ederek Kürt azınlıkla ilgili yoklamalar yapmaya başlamıştı. Cumhurbaşkanı ayrıca birçok politik tutukluyu serbest bırakan sınırlı bir af yasasını aynı yıl meclisten geçirtmişti[265] ve Kürt gerilla muhalefetinin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtiyordu (Pope 1991a: 5).

Kendi partisi olan Anavatan Partisi (ANAP) içindeki oldukça ciddi muhalefete rağmen (Pope 1991d: 8) Özal, Türkiye

265-Ancak serbest bırakılanların çoğu aşırı Türk sağcısı denilenlerdi. 1000'in üzerinde Kürt milliyetçi hapiste kalmaya devam etti. Bkz. Gresh (1991) ve Yüzyıl (1991b:8).

Cumhuriyeti'nin ABD modelinde bir dizi konfedere devletlere dönüştürülmesini, her devletin yerel işlerde belli bir serbestliğinin olmasını bile tartışmıştı (*Yüzyıl* 1991a: 8-13).[266] Bu yeni ruh hali içinde emekli bir ordu komutanı da yeni konfederasyona yeni bir isim olabileceği önerisinde bulunmuştu (*Yüzyıl* 1991a: 8-16).

PKK'nin sonraki politik ve taktik evrimi göz önünde tutulduğunda ilginç olan Kürt milliyetçilerinin cumhurbaşkanı Özal'ın önerilerine, örneğin, yeni kültür yasaları Kürtçe basılı materyalin basımına ya da dağıtımına izin vermemiş olmasına dikkat çekerek, kuşkuyla tepki göstermiş olmalarıdır. Dolayısıyla Özal'ın reformları ve önerilerinin gündemde olduğu sırada Ankara ile PKK güçleri arasındaki silahlı çatışmalar devam etti (Pope 1991a: 5). Özal'ın başlattığı inisiyatifle ilgili belli bir umut varsa bile 19 Nisan 1993'deki ani ölümüyle birlikte bunlar ortadan kalktı.[267]

Bu olayın hemen ardından PKK ile Ankara arasındaki kalıcı bir barış tesis etmeye yönelik görüşmeler gölgede kaldı. Ancak o zaman bile PKK'nin yalnızca fiziksel şiddet kullanmanın dışında diğer seçeneklere de sıcak bakacağına ilişkin göstergeler vardı. Öcalan, 1990 yılında partisinin "yasal yollarla" çalışma olasılığını ortaya atarak ve siyasi olarak güvenlik içinde çalışabileceği bir duruma ikna edilmesinin mümkün olabileceğini ima ederek, kendisiyle yapılan röportajlarda PKK'nin "yumuşak" tarafını ortaya koymaya başlamıştı (Branscheid 1990: 9). Öcalan daha sonra yeni, yasal, bir kitle partisinin kurulması çağrısını yaptı. (ibid.: 10).

PKK lideri, o sırada PKK'ye dostça yaklaşan bir grup eski Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) milletvekilinin olduğunu ve kendisinin daha geniş tipte bir yasal partiyi desteklediğini

266-Türk iktidar yapısının değişik kesimlerinden düşmanca tepkiler alınca Özal, daha sonra önerilerde bulunduğunu inkar etti.

267-Özal'ın oğlu Ahmet ve değişik partilerden bazı Türk milletvekilleri, cumhurbaşkanı Özal'ın başlattığı Kürt inisiyatifine karşı olan Türk güçler tarafından zehirlendiğine inanıyorlar.

öne sürüyordu (ibid.: 9-10). SHP milletvekilleri, daha sonra Temmuz 1990'da Öcalan tarafından dile getirilen Halkın Emek Partisi (HEP)'ni kurdular (Pope ve Pope 1997: 264). HEP, (aralarında İstanbul'un da olduğu) en büyük Türk şehir merkezlerinde aktif durumda ancak esas olarak Diyarbakır'da üstlenmiş bir Kürt sosyal demokrat partiydi. HEP'in saflarında çalışma yürüten birçok insan, söylendiğine göre[268] PKK destekçisiydi –belki de PKK üyeleri–.

HEP ve onun ardılı olan örgütlerin dengeli görüşlerine rağmen bu yapılar giderek daha fazla PKK yandaşları ve üyelerinin hakimiyeti altına girdiler. Partinin önemli bir kesimi "*Apocular*"ın politikasına –düşman olmasalar bile– ondan epey ayrı bir duruş sergiliyorlar. Bu durum, partinin önde gelen milletvekillerinden birisi olan Hatip Dicle'nin 12 Aralık 1993'de PKK yanlısı bir konuşma yapmasının (*Turkish Daily News*; *Le Monde*, 16 Aralık 1993) hemen ardından partiden önemli istifaların gündeme gelmesiyle dramatik bir biçimde ortaya çıktı. Daha sonra da 1998'in başlarında benzer istifalar gündeme geldi (*Turkish Daily News*).

Yukarıda alıntı yapılan 1990'daki röportajda Öcalan, böylesi geniş çaplı, yasal bir hareketin barışçıl yapısına vurgu yapıyordu (Branscheid 1990: 9). Daha önce Hürriyet gazetesiyle yapılmış olan bir başka röportajda (1 Nisan 1993) Öcalan, devlet PKK'nin yasal olarak faaliyette bulunmasını sağlar ve iyi niyetin bir göstergesi olarak siyasi tutsaklar için genel bir af çıkartırsa kendi partisinin silahları bırakabileceğini bildirdi. PKK lideri, aynı zamanda Türk devletiyle ateşkes için müzakereler yapılması için çağrılarını yineledi.

Bütün bunlar, yeni bir modele denk düşüyor. Daha önce gösterildiği gibi PKK, kendi oluşturduğu (Türkiye, İran, Irak ve Suriye'nin bugünkü Kürt bölgelerini de içeren) bağımsız bir

268-Bu bilgi, Türkiye Kürdistanı'ndan yeni dönen bir BBC gazetecisiyle yapılan bir tartışma sırasında bu gazeteci tarafından yazara verildi (anonim, kişisel iletişim, mektup yoluyla, 31 Mayıs 1991). HEP'in kaderi bu bölümde ileride ele alınacak.

Kürdistan talebinden oldukça uzaklaşmış durumda. Öcalan henüz 1990'da bile şöyle diyordu: "Türkiye'den ayrılma diye bir sorunumuz yok. Halkımın Türkiye'ye ihtiyacı var: biz en azından 40 yıl bölünemeyiz... birlik güçlenecektir" (*Hürriyet*, 1 Nisan 1993).[269] Türk devletiyle işbirliği için böylesi hoşgörülü, umutlu bakış açısıyla birlikte PKK'nin kendi stratejisinin ilk aşaması olan barışçıl ve "demokratik" evreyi tamamlamak yolunda ciddi girişimlerde bulunması şaşırtıcı olmayacaktır. Biraz aşağıda gösterileceği gibi olaylar giderek barışçıl seçeneği daha fazla düşünmeye PKK'yi yönlendiriyor gibi görünüyor.

Serhildan'dan Ateşkese

Gerçek olayların sınavı gösterdi ki –hakkında ne düşünülürse düşünülsün– PKK bugün Türkiye Kürdistanı'nda önemli oranda toplumsal bir destek sağlamış durumda. Türkiye'nin Kürt bölgesinde Mart 1990'ın ortalarında başlayan (Mackenzie 1990b: 13-14; *Kurdistan Liberation* 1990: 5-6; *Independent*, 7 Nisan 1990; *Middle East Times*, 3-9 Nisan 1990c; Kohen 1990: 3) bir ayaklanma (serhildan) Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareketin o zamana kadar "aşağıdan gelen" biçimlerden kendiliğinden bir biçime dönüştüğünü gösterdi.

Ayaklanma 12 Mart 1990'da başladı. Ardından Kürtlerin Yeni Yılı'nın başlangıç günü olan Newroz'dan kısa bir süre önce PKK savaşçıları ile Türk birlikleri Mardin ilinde çatıştı (Voice of Kurdistan 1990a: 19).[270] Newroz, yeni yılın ilk günü olmasının yanı sıra çok eskiden bu yana en önemli yıllık ulusal kutlama günü. Bu olayların çakışması açıkça Güneydoğu Anadolu'daki birçok Kürt için bölgesel bir ayaklanmanın kıvılcımını yakan samanlardı. Kürdistan'ın güneydoğusundaki

269-Ayrıca bkz. İmset (1992: 346). Öcalan şöyle diyor: "Bizim ayrılıkçı olduğumuz ve bölünmeyi istediğimiz söyleniyor. Bu saçmalık! 900 yıldır Türklerle birlikte yaşıyoruz."

270-*Middle East Times* (3-9 Nisan 1990). Ayaklanmanın başlama tarihi olarak 13 Mart veriliyor. Ben PKK destekçileri tarafından Voice of Kurdistan (Kürdistan'ın Sesi)'da dile getirilen tarihi kullanıyorum (1990b: 19).

bazı şehirlerde ertesi gün protestolar meydana geldi ve hemen ardından Ankara ve İstanbul'a yayıldı. Türkiye'nin ana akım günlük gazetelerinden Milliyet, ilk kez köy gençlerinin tepki olarak "güvenlik güçlerine taş atmaya başladıklarını" bildiriyordu (Kohen 1990:3).[271]

Cizre gençleri tarafından başlatılan taş atma, Filistin intifadasını çağrıştıran bir eylemdi (ibid.). Sembolizmi iyice belirgin kılmak için gençler, poşularını yüzlerinin çevresine Filistinli isyancı gençliğin kefiyeleri gibi sarmaya başladılar. Hareketin ısısı arttıkça Filistin fenomeninin diğer özellikleri de ortaya çıkmaya başladı. Bölgedeki dükkanlar, bürolar ve hatta bazı okullar bile yetkililerin baskıcı taktiklerini protesto etmek için kapanmaya başladı. Daha sonra 23 Mart 1990'da Gunter, Cizre sokaklarında binlerce insanın yürüdüğünü bildiriyor (Gunter 1990: 91).

Kendi kasabasının koşullarını anlatan Nusaybin belediye başkanı, halkın protesto gösterilerine kendi isteğiyle katıldığını bildirdiği için cumhurbaşkanı Özal tarafından görevinden alındı. Belediye başkanı Yıldırım, gazete muhabirlerine şunları söyledi: "Protestoların bir lideri bile yoktu. Her şey, insanların içinden gelen bir dürtüyle, kötü politikalar, devlet terörizmi ve işkenceler nedeniyle meydana geldi", (Mackenzie 1990a: 13; Mackenzie 1990b: 14; Pope 1990). Bölge hakkında deneyimli bir gözlemci şu yorumda bulunuyor: "Türkiye'nin güneydoğusunda gösterilerin artması, binlerce sıradan insanın bunlara katılması, yerel nüfusun yavaş yavaş Kürt milliyetçi esinlemeleri paylaşmaya başladıklarını gösteriyor" (Kohen 1990: 3).

Bu olayları değerlendiren PKK'nin gerilla kanadı olan ARGK, "Botan-Behdinan bölgesinin [kabaca Zagros'daki Türk illeri ve Çukurca bölgesi] yanı sıra ülkemizin başka yerlerinde de serhildanın 'kurtarılmış bölgeler'in, yani PKK'nin tek siyasi

271-Ayrıca bkz. *Helsinki Watch* (1990: 4); *Middle East Times* (3-9 Nisan 1990) ve Mackenzie (1990b: 13-14). PKK yanlısı açıklama için, bkz. *Voice of Kurdistan* (1990b: 20-21) ve *Kurdistan Liberation* (1990: 5). Ayrıca bkz. *Middle East Times* (5-11 Haziran 1990), Diyarbakır'da açlık grevi yapan Kürtlerin baskı gördüklerini bildiriyor.

otorite olduğu alanların hemen yaratılmasını olanaklı hale getirdiğini" öne sürdü (Kurdistan Report 1991: 1).[272] Dolayısıyla bildiri, PKK sayesinde "Kürdistan halkının... şimdi tarihinde ilk kez iktidar olma fırsatını elde ettiğini" (ibid.) öne sürdü.

PKK, bu olaylardan yararlı bir konum elde eden tek Kürt milliyetçi örgüttü. Tesadüfen 1990-1991 Körfez Savaşı'nın sonunda Türkiye-Irak sınırı boyunca ortaya çıkan kaos PKK'ye yeni üsler kurmak için Irak Kürdistanı içine eskisinden çok daha fazla nüfuz etme ve kendi silahlanmasını çok daha artırma (Levitt 1991: 24 Pope ve Pope 1997: 238) şansı verdi. Bu durum, örgüte Türkiye'nin içindeki askeri operasyonları büyük oranda artırmasını sağladı. Böylece PKK Türkiye'deki Kürt milliyetçi örgütler içinde böylesi bir işi başarabilen ilk örgüt durumuna geldi. Buna paralel olarak PKK'ye destek eskisine göre çok daha fazla arttı.[273]

Ağustos 1991'e kadar Türk ordusu, o zamandan bugüne kadar süregelecek bir biçimde Irak Kürdistanı'ndaki PKK üslerini vurmak bahanesiyle sınır ötesi harekatlar yapmaya başladı. Ankara, bu operasyonlar sırasında Irak PDK peşmerge gerillalarından ve zaman zaman da YNK'den yardım alıyordu (*Turkish Daily News*, 11 Kasım 1998 ve Reuters, Diyarbakır 12 Kasım 1998). Her operasyonda abartısız binlerce gerillanın öldürüldüğü öne sürülüyordu (*Economist* 1997; Zaman 1995; *Human Rights Watch Arms Project* 1994; *Voice of America*, 10 Kasım 1998; Doğan 1988).[274] Türkiye'nin içine gelince Kürtlükle ilgili kültürel görünümler bile bir kez daha yasaklara uğradı

272-Ayrıca bkz. Kurdistan Report (1992c: 10-11).

273-Levitt (1991: 24) şuna dikkat çekiyor: "Niteliksel bir değişim meydana geldi; PKK, artık Mardin gibi güneydoğu şehirlerinde kendisine halk desteği elde etti. *The Sydney Morning Herald* (21 Ekim 1991), buradan şu sonucu çıkartıyor: "Bir yıl önce olan terörist çetelerden daha fazlası var." Bir Batılı diplomat (Türkiye'deki) Kürtlerin şimdi artık gözle görülür bir gerilla ordusunun olduğunu söylüyor..." *The New York Times* (20 Ekim 1991) ve şunu ekliyordu: "PKK, Körfez Savaşı'ndan öncekinden çok daha büyük bir güvenlik tehdidi durumuna geldi."

274-Olayların PKK yanlısı versiyonu için, bkz. American Kurdish Information Network (15 Mayıs 1991).

(*Militant*, 7 Eylül 1991). Daha kötüsü HEP'in Diyarbakır il başkanı Vedat Aydın, "ölüm mangaları" tarafından kaçırıldı ve öldürüldü. İddialara göre polis Aydın'ın cenazesine saldırdı (*Militant*, 7 Eylül 1991; Pope ve Pope 1997: 267).[275]

Kürt milliyetçi hareketinin kaderine ilişkin bu olumsuzluklar devam ederken PKK'nin faaliyetleri giderek artıyor ve kapsamı genişliyordu. Ağustos 1991'den itibaren, "İsyancı çeteler yolları kesip araçları durduruyor, kuşkulu işbirlikçileri, sivil görevlileri ve askerleri seçiyor ve hemen orada infaz edip öldürüyorlardı" (*New York Times*, 20 Ekim 1991). PKK, ülkenin güneydoğusunu felç edecek biçimde faaliyetlerini artırmıştı (ibid.). Daha sonra Aralık 1991'de Türkiye Kürdistanı'nda makineli tüfek ateşiyle sekiz Kürdün güvenlik güçleri tarafından öldürülmesinin ardından İstanbul'da yedi katlı bir mağazaya (muhtemelen PKK tarafından yapılan) bombalı bir saldırı oldu (New York Times, 26 Aralık 1991; Herald-Sun, 27 Aralık 1991).

Ekim 1991'de Süleyman Demirel'in yeni başbakan olarak seçilmesi birçok umut doğurdu. Seçimlerden kısa bir süre sonra şehri ziyaret eden Demirel'i Şırnaklılar Kürtçe Bijî Demirel (Çok yaşa Demirel) diye bağırarak karşıladılar (İmset 1993b). Demirel "Türkiye'nin Kürt realitesini kabul ettiğini bildirdi" (Cowell 1992)[276] ve Kürtler için insan haklarının geliştirileceği sözünü verdi. İşin aslındaysa güvenlik güçleri Türkiye Kürdistanı'nda Kürtleri öldürmeye devam ediyor, PKK

275-Bu cinayetlerin PKK yanlısı versiyonu için, bkz. Çelik Kurdistan Report (1994: 28-30). ABD Dışişleri Bakanlığı (1994)'na göre:
Türkiye İnsan Hakları Derneği (İHD), devletin güvenlik güçlerinin 1993'ün 9 ayında 91 yargısız infaz gerçekleştirdiğini öne sürdü. Önemli miktarda "aydınlatılamayan cinayet"in varlığı da buna ekleniyor. İnsan hakları grupları, gazeteciler ve diğer bağımsız gözlemciler bu cinayetlerin çoğunu güvenlik güçlerinin işlediklerini öne sürüyorlar.

276-Ayrıca bkz. Marcus (1992). Avustralya Uluslararası Af Örgütü'nün iki dilli bülteni *Candle* (Aralık 1992), Demirel'in adalet bakanı Suat Bilge'nin şu sözü verdiğini bildiriyor: "Türkiye, insan hakları sorunu olmayan ülkeler arasında bir numara olacak... İnsan hakları şampiyonlarının iddialarının tümünü geçersiz kılacağız ve başkaları bizim gerimizde kalacak."

misillemelerde bulunuyor ve Türk "ölüm mangaları" sistemli olarak faaliyet yürütüyordu. Demirel, askeri çizgiyi değiştirmek istemiyordu (ya da isteyemiyordu) (Marcus 1992).

1992'de Türkiye'de ölen Kürt sayısı çok arttı ancak huzursuz Kürt kitleler, Öcalan'ın 1992 Newroz'unda (21 Mart) başlatılmasını istediği halk isyanını sürdürecek bir hareketliliğe ulaşamadı. Görece olarak milliyetçi hareket, 12 ay öncesine göre daha düşük bir seviyeye gelmişti. Buna rağmen PKK, Türk devletine ve güneydoğu Anadolu ekonomisine çok fazla zarar verebilecek bir durumdaydı (Rossant 1992). Kuşkusuz örgüt yalnızca ekonomik hedefleri vurmuyordu. O dönemdeki Helsinki Watch gözlemcileri, PKK saldırılarının "yüzlerce asker ve sivil ölümüne" de neden olduğunu belirtiyordu (Helsinki Watch 1992: 1).

Ancak PKK'nin askeri başarılarının bedeli yok değildi. Devletle girilen çatışmalarda hem gerillalar hem de sivil Kürtlerin ölümü çoğalıyordu (Helsinki Watch 1992: 1; Pope ve Pope 1997: 268-9; Randal 1997: 256-7).[277] Daha sonra, 1992 Newroz'undan önceki hafta içinde başbakan Demirel, medyaya şu açıklamalarda bulundu: "Kürt toplumu bu yıl bayramı serbestçe kutlayacak" (Helsinki Watch 1992: 2). Ancak Demirel bu basın açıklamasını yaparken kendi hükümeti, Kürt milliyetçilerine karşı bir "Bahar Operasyonu" yapmak için ordu birliklerinin Kürdistan'da toplanmaları emrini vermişti. Cumhurbaşkanı Özal, ocak ayının sonlarında, sorunun yalnızca askeri yolla halolamayacağını bildirmişti (ibid.).

PKK lideri Abdullah Öcalan, Newroz kutlamalarının "Mart'ın 21'inde ülkenin her yanında halk ayaklanmasına dönüştürülmesini" istemişti.[278] 21 Mart 1992'nin ilk saatlerinde

277-Randal'a göre (1997: 256), Diyarbakır'da bulunan bir Türk "olağanüstü hal valisi", diğer şeyler arasında, "istediği gibi Kürtleri yerlerinden edip köyleri boşaltma" yetkisine sahip. Ayrıca şunu ekliyor (ibid.: 57): "Türkler ile Kürtler arasında çatışma olayları 1990'ların başında ikiye katlandı."

278-Bu pasaj, Beyoğlun (1992)'dan aktarılan, Abdullah Öcalan'dan *Turkish Daily News*'a gelen bir mektuptan alınma. Ayrıca bkz. Helsinki Watch (1992: 1) ve ERNK'nin İngiltere Temsilciliği (1992).

Türkiye'nin batısının yanı sıra tüm Kürdistan'da Newroz kutlamaları başladı. Bazı Kürtler, güvenlik güçleri tarafından öldürüldü ya da yaralandı; birçok insan gözaltına alınıp tutuklandı (ibid.). Ancak Cizre, Şırnak, Nusaybin, Van ve Yüksekova gibi Kürt şehirlerinde yer yer sivillerin de katıldığı, PKK gerillaları ile askerler arasında yaygın "şiddet olayları ve çatışmalar" yaşandı (ibid.; Rugman ve Hutchings 1996: 45-7; Pope ve Pope 1997: 269-70; Gunter 1997-68).

Türk otoriteler, askerlerin silahlı göstericiler tarafından kendilerine ateş açıldığında ateş etmek zorunda kaldıklarını öne sürdüler. Ancak kendi güvenlik güçleri arasından herhangi bir kaybın olduğunu bildirmediler. ABD kaynaklı insan hakları gözlemcisi Helsinki Watch, provakatif ya da yasadışı eylemlerle ilgili herhangi bir kanıtın olmadığını, göstericiler tarafından güvenlik güçlerine ateş açılmadığını bildirdi (Helsinki Watch 1992: 11).

Devletin Newroz'da başlayan saldırıları sonraki aylarda artarak devam etti (ibid.) Bunların en önemlisi ordunun Kürt şehri Şırnak'a yaptığı saldırıydı. 18 Ağustos 1992'de başlayan bu saldırı, fiili olarak 25 000 kişinin yaşadığı şehri mahvetti (Pope 1992c; Kohen 1992a).[279] Resmi rakamlar ölüm sayısını yaklaşık 30-40 olarak verdi. En azından bir 500 kadar insan da sonraki otuz gün içinde öldürüldü. Benzer askeri operasyonlar Kürt kasabaları olan Çukurca ve Dargeçit'te de gündeme geldi (Hedges 1992; Kohen 1992a; Pope 1992c).[280]

Türkiye'nin batısındaki büyük şehirlerin yanı sıra güneydoğunun her yanında PKK saldırıları devam ediyordu. PKK'nin İran sınırı yakınlarında bulunan Kuzey Irak'taki ana üslerini

279-O sırada PKK'nin İngiliz yandaşları tarafından yapılan basın açıklamasına göre (Kurdistan Information Centre 1992) "Şırnak şehrinde tek bir gerilla yoktu." Uluslararası Af Örgütü'ne göre 5 Mart 1992'de Şırnak polisi şehir içinde "Kana kan!", "Şırnak Kürtlere mezar olacak!" ve "İnsan hakları halkın düşmanı" diye bağırarak yürümüştü (Candle 1992: 1)

280-Gunter (1990: 68), o dönemdeki koalisyon hükümetinin küçük ortağı olan Sosyaldemokrat Halk Partisi tarafından hazırlanan bir raporun güvenlik güçlerinin Şırnak'ta sivil halka -PKK gerillalarına değil- ateş açtığını belirttiğini aktarıyor.

ziyaret eden Batılı bir muhabir, örgüt üyelerinin daha fazla çatışmalar için hazırlandıklarını ve "iyi beslendiklerini, iyi silahlandıklarını ve savaşa hazır olduklarını" bildiriyordu (Pope 1992d: 8). Ancak 4 Ekim'de başlayan Türk ordusunun Kuzey Irak harekatında belki de yüzlerce PKK gerillası ve sivil insan öldü (Butt 1992: 11; Olson 1992: 19).[281] Bu arada gerillalar tarafından öldürülenlerin görüntüleri Türkiye'de bir kutuplaşmaya neden oldu. *Milliyet* gazetesinin başyazısında şöyle deniyordu: "Gerillalar tarafından öldürülen görevlilerin cenaze merasimleri PKK ve Kürt militanlar karşıtı büyük gösterilere dönüştü. Bazı şehirlerde ilk kez Türkler Kürt kökenlilere karşı hizmet vermeyi ya da onları konuşmayı reddetmeye başladı" (Kohen 1992a).[282]

Ancak Türkiye Kürdistanı'ndaki durum giderek sertleşiyordu. Bir Batılı gözlemcinin ifade ettiği gibi çok sayıda Kürt giderek "güçlü bir ulusal kimlik duygusunu benimsemeye başlıyordu, daha fazla özerklik ve kültürel haklar talep ediyordu" ve kaybedecek çok az şeylerinin olduğunu düşünüyorlardı (Pope 1992a: 13). Ne var ki kendisinden kat kat güçlü olan, teknik olanakları fazla Türk ordusuna karşı bir gerilla savaşının kazanılması umudunun pek olmadığı yönünde bir duygu da PKK'de ortaya çıkmaya başlamıştı.

Ateşkesten Parlamenter Kürt Milliyetçiliğine

1990 gibi erken bir tarihte bile Öcalan'ın yasal bir Kürt siyasi partisinin desteklenebileceği noktasına geldiğine daha önce değinilmişti (Branscheid 1990:9). PKK bakımından savaş

281-PDK ve YNK, o sırada hem Ankara hem de Washington ile iyi ilişkiler içindeydi. Kuzey Irak'taki çatışmaların açıklaması için, bkz. Kohen (1992b: 1, 14); Pope (1992b: 11-12); Howard (1992: 6). Abdullah Öcalan'ın Iraklı Kürt milliyetçiler ile Ankara arasındaki ilişkiler konusundaki görüşleri için, bkz. Öcalan (1992: 15-18)'deki kendi açıklamaları.

282-Gunter (1990: 60), bu cenaze töreninin ardından birçok Kürdün Güneydoğu Anadolu'dan Fethiye'ye kaçtığını bildiriyor. Aynı zamanda Türkiye'nin batısında da benzer olayların olduğunu bildiriyor.

yerine daha pasif bir stratejinin ilk ciddi göstergesi, 4 Mart 1993'te örgütün siyasi kanadı tarafından yayınlanan bir bildiriydi. PKK taraftarlarına yönelik bildiride şunlar deniyordu: "Kürt halkının kendi arzusunu serbestçe ifade etmesi için bir referandum yapılması için taraflar arasında bir ateşkesin temini için adımlar atılabilir" (ERNK 1993).

Bu bildirinin hemen öncesinde Öcalan ile Iraklı YNK lideri Celal Talabani 1993 Şubat'ının sonlarında bir toplantı yaptılar. Bu toplantı Öcalan'ın Türk yetkililer ile PKK arasında bir barış tesis edilmesi önerisini yapması sonucunu doğurdu. Bu talebi Türkiye'ye iletmesini Talabani'den istemişti. Bu önemli adımın atılmasına muhtemelen bazı faktörlerin de katkısı olmuştu. Önemli noktalardan birisi, (geçmişte PKK'nin en iyi koruyucusu olan) Suriye ile Türkiye'nin yakınlaşmasının artmasıydı. Sonuç olarak PKK, Eylül 1992'de Bekaa Vadisi'ndeki eğitim kamplarını boşaltmak zorunda kaldı. Gerilla savaşı sırasında verilen çok büyük insan kayıpları da PKK açısından önemliydi elbette (Pope 1993: 10-11)

1992 Newroz'undaki hemen hemen verilen 100 kayıba rağmen çok fazla övünülen Türkiye Kürdistanı'ndaki "Botan-Behdinan kurtarılmış bölgesi" oluşturulamadı. 2 Temmuz 1992'de Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ndeki eğitim kampında yazarla yaptığı röportajda Öcalan bu sorun üzerindeki belirsizlik üzerine bilgiler verdi. Aşağıdaki diyalog, yazarın Öcalan'dan örgütün "Botan-Behdinan" için bir Kürt parlamentosu oluşturma anlayışını açıklamasını istemesi üzerine gelişti:

AÖ: Bu bölgede halkın gücü çok fazladır; aynı zamanda ulusal parlamento ve hükümet için de güç vardır.

PW: Hangi hükümet?

AÖ: Halk hükümeti.

PW: Bu bölgede bir halk hükümeti kurabilecek misiniz?

AÖ: Bu yönde gelişmeler var.

Ancak Türk yetkililer, PKK hala önemli oranda gücünü korurken Kürt savaşına siyasi bir çözüm bulma konusuyla pek

ilgilenmediler. Tersine olarak hükümet, yenilenmiş ve güçlendirilmiş Irak Kürdistanı'ndaki PKK üslerine karşı askeri saldırıları havadan ve karadan yoğunlaştırdı. Ekim 1993'e doğru PKK, açıkça savunma konumuna geçmişti (ibid.).

Kanlı Newroz'un yıldönümünün öncesinde 17 Mart 1993'de PKK, tek taraflı ateşkes ilan etti. Sonuç olarak, 1993 Newroz'u 1992'deki 94 ölümle kıyaslanırsa "ölen bir çocuk, bazı yaralılar ve belli sayıda tutuklamayla" daha sakin geçmiş oldu. Bu durum, bir yandan 1992'deki kayıpların bir nedeninin önceki yılki Newroz'a PKK'nin militan bir siyasi tutumla müdahale etmiş olduğunu gösteriyor gibiydi. Öte yandan eğer örgüt isterse militanlarının ve taraftarlarının aşırılıklarını sınırlandırarak Türkiye Kürdistanı'nda daha başka bir yönde gelişme sağlayabilecek siyasi güce sahip olduğunu da ortaya koymuş oluyordu. Ayrıca "Öcalan'ın kararını etkileyen bir faktör olarak Kürt nüfus arasında baskıya karşı bir yorgunluğun belirmiş olması" gibi bir durum da vardı (Muir 1993: 10-11).

Ancak dolaysız nedeni ne olursa olsun Öcalan'ın teklifi, PKK bakımından radikal bir politik değişim ihtiva ediyordu. Ateşkesin süresi belirsizdi ve eğer Ankara siyasi bir çözüm için konuşmaya hazır olursa bağımsız bir devlet talebi ertelenmiş gibi görünüyordu (ibid.). Tek taraflı ve herhangi bir koşula bağlı olmayan, saldırı durumunda PKK'nin kendisini savunma hakkının olacağı ateşkesin ilanını bir gözlemci şöyle yorumluyordu: "Öcalan, Türkiyeli Kürtlere Newroz'u barışçıl bir biçimde ve güvenlik güçlerine provokasyon imkanı vermeden kutlama çağrısında bulundu. Genelde bu çağrıya uyuldu" (ibid.).

20 Mart 1993'de Abdullah Öcalan, PSK lideri Kemal Burkay ile Şam'da buluştu. Birlikte bütün Kürt yurtseverlerine bir bildiri yayınladılar (*Nokta* 1993: 42-43). Böylesine "hoşgörülü" bir tavır, siyasi rakiplerine karşı şiddet uygulamakla tanınan PKK bakımından özellikle çarpıcıydı.[283] Nisan ayının

283-3 Haziran 1992'de yazarla yaptığı röportajda Kemal Burkay, iğneleyici ve sıradan bir dille PKK'nin "Marksist" dili kullanmasını eleştirdi: "PKK bir proleter hareket de-

ortalarına doğru ateşkesi ve Kürt milliyetçi birliği geliştirmek için bir basın konferansı düzenlendi. Bir araya getirilmeleri çok zor olan kürt milliyetçilerinin birliğinin sergilenmesi alışılmadık bir durumdu. Bütün bunlar PKK'nin maruz kaldığı baskıların bir göstergesi gibiydi. Nisan ortalarında biraraya gelinen platformda PKK lideri Abdullah Öcalan, YNK lideri Celal Talabani, PSK genel sekreteri Kemal Burkay, Türkiye'deki küçük Kürdistan Demokrat Parti –Hevgirtin– lideri ve HEP lideri Ahmet Türk vardı (Kurdistan Report 1993b; Öcalan 1993: 1-4).[284]

Başlangıçta 20 Mart 1993'ten 15 Nisan 1993'e kadar olması düşünülen ateşkes, Türk yetkililerden herhangi bir olumlu yanıt gelmeyince 16 Nisan'dan sonra "süresiz" olarak uzatılmıştı (Kurdistan Report 1993a; ABD Dışişleri Bakanlığı 1994). Ancak başlarında Şemdin Sakık'ın bulunduğu bir grup gerilla –Abdullah Öcalan'ın emirlerini karşı olarak– Bingöl yakınlarında silahsız 33 Türk askerini öldürünce 24 Mayıs 1993'de ateşkes birdenbire bozuldu (Gunter 1997: 39, 80, 152, dipnot 86). PKK şimdi yeniden terörizme döndüğünü açıkça ilan ederek silahlı faaliyetlerine yeniden başladı: "1993'de savaş görülmemiş ölçüde yoğunlaştırılacak." Tedbirler alan Ankara, "turizm ekonomisinin her yanında eylemlere karşı planlar hazırlıyor" (PKK, [tarihsiz]c; Kurdistan Report 1993c ve Kohen 1993: 1, 5). Öcalan, birkaç gün sonra binlerce insanın "belki de 15 000 ya da 20 000 kişinin" yeniden başlayan çatışma ortamında öleceği yorumunda bulundu (İmset 1993d).[285]

Türk yetkililerin Kürt milliyetçilerine karşı saldırıları şimdi her zamankinden daha yoğun. PKK'ye karşı bir "topyekün" savaş ilan edilmiş durumda. Devlet yetkilileri bu savaş içinde

---

ğil. Belki çoğunluğunu *lümpen proleteryanın* oluşturduğu bir yoksul köylü hareketidir- bir tür *lümpen proleterya hareketi*."

284-1992 gibi geç bir tarihte Talabani, PKK sözcüleri tarafından ülkesini sömürgecilere ve emperyalistlere satan birisi olarak tasvir ediliyordu. Bkz. örneğin, *Kurdistan Report* (1992a: 1-2, 4).

285-PKK liderinin bu ifadesi İmset'le yaptığı bir röportajdan alınma.

ana akım medyanın Kürt milliyetçiliğine karşı bir "psikolojik savaş" yürütmek için devletle işbirliği yapması gerektiğini belirtiyorlar (Turkish Daily News, 12 Temmuz 1993; İmset 1993e). Bu kampanyaya karşı duran solcu ve Kürt yanlısı yayınlar bir kez daha eziliyor; bu yayınların editörleri hapse atılıyor ve yayınları yasaklanıyor (ABD Dışişleri Bakanlığı 1994). 1993 Temmuz sonunda başbakan Çiller, "Kürt sorununu 'çözmek' için askeri destekli politikaların her yolla sürdürüleceğini" söylediği bildiriliyor (İmset 1993).[286]

Parlamenter Kürt Milliyetçiliğinin Başarısızlığı

Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğinin parlamentodaki sesinin kaderi, hem hızla bozulan politik durumun göstergesi hem de PKK'nin şiddet taktiklerinin Kürt kitleler arasında destek bulmasının önemli bir faktörünü ortaya koyuyor. HEP, Ağustos 1993'de Türkiye Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklandı. Mahkeme, HEP'in ayrılıkçılığı desteklediği kararını verdi. Eski HEP milletvekilleri hızla geçici olarak Özgür Demokrasi Partisi (ÖZDEP) adını alan ve sonra yalnızca DEP (Demokrasi Partisi) adını alan yeni bir parti kurdular. Ancak 1993'ün sonunda DEP de kendisini Anayasa Mahkemesi'nin soruşturmasının karşısında buldu (ABD Dışişleri Bakanlığı 1997; İnsan Hakları Derneği, tarihsiz; Uluslararası Af Örgütü 1994a; Uluslararası Af Örgütü; Uluslararası Af Örgütü 1994e; Pope 1994: 14).

DEP'in kapanmasına yakın bir tarihte bu parti de kendisini Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)'ne dönüştürdü. DEP yargılaması 8 Aralık 1994'te sona erdi. Sekiz milletvekili ayrılıkçı propaganda yapmaktan ve çete üyesi olmaktan hüküm giydi. Mahkumiyetler (infazı ertelenen) üç yıl altı aydan on beş yıla

286-Ancak bu durum, orduya yakın grupların aşırı çözümleri desteklemeye devam etmesini durdurmuyor. Bkz. Ersever tarafından yazılan makale (*Turkish Daily News*, 15 Haziran 1993) ve İmset (*Turkish Probe*, 3 Ağustos 1993e). İmset, bir subayın "Ağrı, Tendürek, Cudi ve Herekol dağlarında napalm" kullanıldığını öne sürdüğünü aktarıyor. Ayrıca bkz. *Turkish Daily News* (12 Temmuz 1993) ve *Turkish Probe* (13 Eylül 1993).

kadar değişiyordu. Leyla Zana, Hatip Dicle, Orhan Doğan ve Selim Sadak'ın her birisi on beş yıl hapis cezası aldılar. Hapishanedeki milletvekillerinin ikisi 1995'de salıverildi (İnsan Hakları Derneği, tarihsiz[a]; İnsan Hakları Derneği [b]; Uluslararası Af Örgütü 1994f).[287] Daha sonra 4 Haziran 1997'de aralarında parti başkanı Murat Bozlak'ın da bulunduğu 31 HADEP üyesi, PKK ile bağları olduğu iddiasıyla altı yıla kadar hapis cezalarına çarptırıldılar (Barkey ve Fuller 1998: 84, 89, 95,, dipnot 70-72; Gunter 1990: 87). Böylece HADEP'in yasadışı ilan edilmesine ve yasaklanmasına yönelik ilk resmi adım atılmış oldu. Tutuklamalar devam ederek 1998'de zirveye ulaştı. Mart 1998'de yapılan bir dizi operasyonla yeni HADEP üyeleri tutuklandı. Kasım ayında üç binden fazla parti üyesi tutuklanmıştı (Turkish Daily News, 18 Mart 1998 ve Reuters, İstanbul, 18 Mart 1998).

Ankara –ve sıradan Türkler için– HEP ve ardılları, etnik ayrılıkçılığı vurgulayarak Türk toplumunun Kemalist temeline temelden hakaret ediyorlardı. Bu partiler birçok Kürtten destek alıyordu. Örneğin Diyarbakır gibi nüfusunun çoğunluğu Kürt olan şehirlerdeki insanların yarısından fazlası genel seçimlerde HADEP adaylarına oy vermişti (Pope ve Pope 1997). Ancak milliyetçi düşünceye sahip, sesi çıkan umutsuz Kürtler, HEP'in ve ardılı partilerin ezilmesinden dolayı hem şaşkın hem de öfkeliydiler. Hiçbir zaman şiddeti ve tam ayrılığı savunmamış olan Kürtler bile yalnızca Kürt oldukları için baskıya uğradıklarını görmüş, böylece açıkça PKK'nin propagandasını onaylamaya başlamışlardı. Emekli bir Türk general, Nevzat Bölügiray, 1992'de bu durumu şöyle dile getiriyor: "Halk devlete güvenirken, devletçi mantığa sahip otoritelerin uygulamalarının sonucu olarak bu güven aşınıyor, tabandaki insanlar PKK'ye doğru sürüklenmeye başlıyordu."[288] Eski insan hakları bakanı Algan Hacaloğlu, 1995'de şu gözlemde bulunuyordu:

287-Ölüm cezasının uygulanmasını engelleyen yalnızca uluslararası baskı oldu.

288-Nevzat Bölügiray, Özal Döneminde Ayrılıkçı Terör, alıntı Uluslararası Af Örgütü (1996).

"PKK saflarına yeni insanlar katılıyor. Neden? Çünkü yaygın bir yabancılaşma var, çünkü [hükümet] söz vermesine rağmen hakları ve demokrasiyi geliştirmek için herhangi bir ilerleme sağlamıyor" (Uluslararası Af Örgütü 1996).

Devlet ve "Faili Meçhul Cinayetler"

İşin daha da kötüsü HEP ve ardılı partiler, aynı zamanda bu bölümün başında sözü edilen Türk ordusunun parçası olan Özel Timler'den gelen yasadışı aşırı şiddetle de mücadele etmek zorundaydılar. Bir ABD Dışişleri belgesi şuna dikkat çekiyor: "İnsan hakları grupları, 'faili meçhul cinayetlerin' en azından bir kısmının güvenlik güçleriyle bağlantılı kontrgerilla tarafından işlendiği konusunda kesin bir inanç taşıyorlar" (ABD Dışişleri Bakanlığı 1994). ABD Dışişleri Bakanlığı aynı zamanda şunu da bildiriyor: "Uluslararası Af Örgütü, güvenlik güçlerinin Kürt aktivistleri öldürmekle tehdit ettikleri yönünde sürekli ve güvenilir raporlar alıyor" (ibid.). Özel Timler'in Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğinin değişik yapılarına karşı işlediği örgütlü suçlar ile devletin çabaları arasında bağların kanıtları vardı. 4 Kasım 1996'da üst düzey bir polis (Hüseyin Kocadağ), sözde "aranan" bir mafya lideri (Abdullah Çatlı), onun bir sevgilisi ve Doğru Yol Partisi'nden bir milletvekili Balıkesir ilinin Susurluk kasabasında bir araba kazasında öldüler. Kocadağ, Özel Timler'in oluşturulmasıyla yakından ilişkiliydi. Aynı zamanda içişleri bakanı Mehmet Ağar'la da ilişki içindeydi (Observer, 11 Kasım 1996). Çağdaş Avukatlar Derneği'nden Mehmet Cengiz bu durumu şöyle yorumluyor: "Ansızın meydana gelen bir kaza, devlet ile mafya arasındaki bağları ortaya çıkardı" (ibid.).

Araba kazasının arkasında yatanlar araştırıldığında İçişleri Bakanlığı'ndan muhalif bir kaynak açıkça yeni bir inancı dillendirdi. Buna göre o dönemin başbakanı Tansu Çiller ve Mehmet Ağar'ın mafya lideri Çatlı ve eski polis memurlarının aşırı sağcı bir grup oluşturduklarından haberleri vardı (ibid.). Türk

gazeteci İsmet Berkan'a göre 1992'nin sonunda Türkiye'nin asker zihniyetli görevlileri Kürt milliyetçiler sorununu halletmek için bunun iyi bir yol olacağını ummuşlardı (Berkan 1996). Bazı bağımsız araştırmacılar bu gizli silahlı gücün esas bileşeninin aşırı sağcı Milliyetçi Hareket Partisi'nin bir hücresi olduğunu öne sürüyorlardı (Bayart 1982: 119-20).

Bu arada daha önce değinilen Kürtler ile Türkler arasındaki etnik kutuplaşma derinleşmeye ve kötüleşmeye devam ediyordu. 1993 boyunca PKK ile girilen çatışmalarda ölen Türk askeri personelinin cenaze törenleri, tüm güneydoğuda PKK karşıtı mitinglere dönüşüyordu. Ayrıca Kürt karşıtı gösteriler orta ve batı Türkiye'nin her yanında meydana geliyordu (ABD Dışişleri Bakanlığı 1997; Turkish Daily News, 30 Haziran 1993; Turkish Daily News, 14 Temmuz 1993).[289]

Topyekun Savaştan Avrupa'ya

Ancak askeri olarak PKK/ARGK, 1993 ortalarına kadar belirgin bir saldırıya maruz kalmıştı. "İlave birlikler, tank ve zırhlı araçlar" Türkiye Kürdistanı'nda bulunan "140 000 kişilik güvenlik gücünü desteklemek için" bölgeye sevk edilmişti (Turkish Daily News, 19 Temmuz 1993).

1993 yılı boyunca devam eden otoritelerin bu acımasız kampanyası 1994'te de durmadı. Böylece Kürt bölgesinden yeni bir göç dalgası başladı. Bu iki türlüydü. Bazı durumlarda Kürtler, yalnızca ağır çatışmalar ve yıkıcı olaylar nedeniyle kendi köylerinden ve kasabalarından ayrılıyorlardı (Turkish Daily News, 19 Temmuz 1993). Ancak giderek bu göçler ordunun verdiği emirlerle doğrudan doğruya uygulanmaya başlandı. Eylül 1994'te Türk ordusu bu yeni Kürt göçmenleri kitle halinde kamplara almaya başlamıştı. Askeri saldırılar tarafından

289-Agence France-Presse'in 24 Temmuz 1993 tarihli raporuna (Ankara) göre askerlerin cenazelerinde yalnızca "Kahrolsun PKK" sloganı değil, aynı zamanda "Kahrolsun Kürtler!" sloganı da atılmıştı.

zorla köylerinden çıkartılan Kütlerin kaldıkları en azından dört adet toplama kampının Türkiye Kürdistanı'nda olduğu bildiriliyordu (Özgür Ülke, 19 Eylül 1994).[290]

Bildirildiğine göre Türk ordusunun komutanları, Ağustos 1993'te "PKK'nin bir yıl içerisinde bitirileceğini" söylüyorlardı (Birler 1993). Bu başarılamamış olsa da bu ifadeler, otoritelerin kampanyasının kararlılık ve şiddetini ortaya koyuyordu. 30 Ağustos 1993'de Öcalan ile Burkay'ın ortak basın toplantısında bir kez daha ateşkes yapılması ve "Kürt ulusal gerçekliği"nin tanınması aracılığıyla siyasi bir çözüme ulaşılabilmesi için "siyasi diyalog sürecinin" başlatılması çağrısı yapıldı (Turkish Daily News, 2 Eylül 1993).[291] Ancak hiçbir şey olmadı. Onun yerine PKK, görülmemiş Türk saldırısı karşısında ağır insan kayıpları verdi.[292]

Türk devleti, 1993 Newroz'undan başlayarak Kürt milliyetçiliğinin her tür görünümüne karşı silahlı faaliyetlerine açıkça hız vermişti. Ordu tarafından yürütülen halkın yaşadığı yerlerden zorla tahliyesi 1997'ye kadar devam etti. Bu yılın sonuna kadar en azından iki milyon Kürt yer değiştirmişti (ABD Dışişleri Bakanlığı 1998b). 1995 boyunca PKK'nin bildirdiğine göre "bazı köyler intikam almak için köy korucuları tarafından yakılıyordu" (ABD Dışişleri Bakanlığı 1997). Kasım 1997'de yayınlanan Türkiye Olağanüstü Hal Valiliği (OHAL)'nin bir raporunda 3 428 köy ve mezranın zorla tahliye edildiği belirtiliyor (Institut Kurde de Paris 1998: 6-7). Bir Türk parlamento üyesi Orhan Veli Yıldırım, bu rakamların önemli oranda düşük gösterildiğini öne sürüyor (ibid.) Aynı yıl (ve 1998'de) binlerce Kürt, Türkiye Kürdistanı'ndan Avrupa'ya kaçmaya başladı (*Le*

290-Bir Kürt milliyetçi gazetecinin bildirdiğine göre kamplar Topçular, Damlatepe Mezrası ve Şırnak Darê'de (Akçay) kurulmuştu.

291-Benzer duygular, yaklaşık sekiz ay sonra sorunları Türk-Kürt federasyonu bağlamında barışçıl olarak halletmek için çağrı yaparken Öcalan tarafından da yinelendi. Bkz. *Middle East Time*, 25 Nisan-1 Mayıs 1994.

292-Yalnızca Ağustos 1993'ün sonuna kadar ordu 1000 PKK savaşçısının öldürüldüğünü öne sürdü. Bkz. Turkish Daily News (27 Ağustos 1993; 2 Eylül 1993).

Figaro, 2 Ocak 1998; *Agence France-Presse*, Paris, 2 Ocak 1998; *Turkish Daily News*, 2 Ocak 1998, 3 Ocak 1998; *Corriere della Sera*, 3 Ocak 1998; *Le Monde*, 5 Ocak 1998).

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bildirdiğine göre 1997 boyunca: "gözaltındakilere aşırı güç kullanmaktan meydana gelen ölümler de dahil yargısız infazlar ve insanların kaçırılması olayları devam etti" (ABD Dışişleri Bakanlığı 1998b). Bütün bunların bir sonucu olarak PKK'nin askeri faaliyeti, 1993'den başlayarak aşağı yukarı düzenli bir biçimde gerilemeye başladı. Buna rağmen örgüt de 1993'den itibaren savaşın "yoğunlaşacağı" ve "görülmemiş ölçülere varacağı" yönündeki uyarılarını yapmaya devam ediyordu. Ancak genelde bu dönemde gerilla faaliyetlerinde önemli bir düşüş gözlendi (ABD Dışişleri Bakanlığı 1998b).

Ne var ki Türkiye'nin Kürt kesimindeki milliyetçi eğilimli Kürt nüfus, PKK'nin silahlarının yönünde hareket etmeye daha fazla yönelmiş gibiydi. Ağustos 1993'de bir yorumcunun söylediği gibi: "Şırnak'taki sertlik yanlısı komutanlardan General Mete Sayar bile son iki üç yıl içinde PKK'nin en azından iki kat güçlendiğini kabul ediyordu" (İmset 1993a).

Bu noktada farklı kaynaklara göre yalnızca Kürt şehri Şırnak'ta değil aynı zamanda Kürt kasabaları Varto, Kulp, Lice, Silvan, Yüksekova ve Çukurca'da da Türk güvenlik güçleri zorla insanları köylerinden boşaltmıştı (Institut Kurde de Paris 1992: 3, 1992b: 20-27). İmset, Türk ordusunun artık "insanların evlerini yakmak ve yaşayan nüfusu boşaltmak için köylere operasyonlar düzenlediğini" bildiriyor (İmset 1993a). Köyleri ve alanları yakma biçimindeki bu taktiğin amacı, besbelli ki gerillaları yerel maddi destekçilerinden yoksun bırakmayı hedefliyordu. PKK bu taktiğin belli ölçüde etkili olduğunu kabul ediyor (ibid.).

Savaşın acımasız şiddetine rağmen bazı gözlemciler, PKK'nin Türkiye'deki Kürtlerin tümünü, hatta çoğunluğunu

temsil etmediğini öne sürüyorlar.[293] Henri Barkey gibi bazıları PKK'nin Türkiye'deki Kürtler arasında yalnızca bir azınlığı temsil ettiğini (Barkey 1995) öne sürüyorlar.

1995'in ortalarına doğru Ankara'da çalışan bir siyasal bilgiler profesörü olan Doğu Ergil, önemli bir araştırma yayınladı. Araştırma, Türkiye'nin güneydoğusunda yaşayan 1200 Kürt ile bu insanların görüşlerini öğrenmek için yüzyüze görüşme temelinde yapılmıştı. Türkiye Kürtlerinin bağımsızlığı ya da özerkliği gibi konular ilk kez açıkça tartışılmıştı. Ergil'i mahkeme önüne getiren –neredeyse hapishaneye bile girecekti– bu araştırma Türk otoritelerinin araştırma bulgularını manipüle edemediklerini gösteriyordu. Ancak, ilginç olan, yalnızca küçük bir azınlığın PKK'nin (şimdi uzun vadeli olan) ayrılma talebini, yani bağımsız bir Kürdistan devletini onaylıyor olmasıydı. Ergil, federasyonu destekleyen Kürtlerin bunun ne anlama geldiği konusunda kafalarının karışık olduğunu, bazılarının bunun "barış ve ekmek" anlamına geldiğini düşündüğünü belirtiyor (Bohlen 1995). Bu sonuçlar, PKK'nin çekirdek konumundaki asıl destekçilerinin gerçekten Türkiye Kürtleri arasında oldukça az olduğunu gösteriyor. Bu yöndeki kitle desteği sağlamaya yönelik çabaların yalnızca sınırlı bir başarı elde ettiği görülüyor.

Bu araştırmanın parçası olarak yürütülen kişisel röportajlarda profesör Ergil, Kürtlerin şunu belirttiklerini tespit ediyor "artık her zamankinden daha fazla Kürt olduklarını hissediyorlar, ayrı bir etnik grup olarak Türk devleti tarafından tanınmalarını istiyorlar." Ergil, bu araştırmaya katılanların "büyük çoğunluğu'nun 'Türkiye'de ama Kürt olarak kalmak istediğini" belirtiyor (ibid.).

Bu durum, PKK isyanının zorunlu olarak kendi politik ve ideolojik söylemine Türkiye'deki Kürtlerin çoğunluğunu

293-Bu, sıklıkla Türkiye Hükümetinin görüşü olarak sık sık yinelendi. Ayrıca bkz. The *Wall Street Journal* (26 Mart 1995), PKK'nin "hiçbir biçimde Türkiye Kürtlerinin önemli bir kesimini temsil etmediğini, yalnızca bölgedeki çok az Kürdü temsil ettiğini" öne sürüyordu.

kazanmaya yetmediğini ancak Kürtler arasında kalıcı bir ayrı etnik kimlik uyanışını sağlamada önemli bir rol oynadığını gösteriyor. Kuşkusuz bu olgu kendisini ilk kez Mart/Nisan 1990 ve sonrasındaki Türkiye Kürdistanı'nda kendiliğinden meydana gelen ayaklanmalar sırasında ortaya koymuştu. O sırada Türkiye'nin Kürt bölgesine giden bir gazeteciye göre köylüler artık PKK gerillası olarak öldürülen kendi oğulları ve kızlarının cesetlerine korkmadan sahip çıkıyor, siyasi gösterilere açıkça katılıyor ve PKK'nin Hunerkom şirketi tarafından üretilen milliyetçi kasetleri açıkça dinliyordu (BBC gazetecisi, kişisel iletişim, mektup yoluyla, 2 Temmuz 1991).[294]

Başka gözlemcilerin haberleri de PKK'nin Türkiye Kürdistanı bölgesinde kendisi için bir taban oluşturmaya devam ettiğini gösteriyor. *Voice of America*'dan Amberin Zaman, 1998'in sonlarında şunu kabul ediyordu: "Türkiye'nin güneydoğusunda ve Kuzey Irak'ta yaşayan birçok etnik Kürdün gözünde PKK, Türkiye'ye Kürtlerin ayrı bir etnik grup olarak varlığını zorla kabul ettirmeyi başaran biricik Kürt hareketi" (Zaman 1998a). Hamit Bozarslan, PKK'nin Diyarbakır, Mardin ve Siirt gibi Türkiye Kürdistanı'nda bulunan şehirlerde "kitlesel bir varlığı"nın olduğunu belirtiyor (Bozarslan 1997: 170).

Ankara ile PKK arasındaki savaşı değerlendiren uluslararası güvenlik analisti Christopher Panico, Ankara'nın "sivillerin yaşadıkları yerlerden tahliye edilmeleri" dahil sürdürdüğü askeri saldırıların çoğunun devlet karşıtı isyanın daha da sertleşmesine neden olduğunu ve yeni [PKK] elemanlarının örgüte katılmasını sağladığını belirtiyor. Panico şöyle devam ediyor: "Bu göç edenlerin çoğu ülkenin her yanındaki şehirlere, özellikle de İstanbul, İzmir, Adana ve Antalya gibi Türkiye'nin batısındaki şehirlere gidiyorlar. Devlet sorunu daha da büyütüyor olabilir" (Panico 1995).

294-Bu gelişmenin öteki yanına bakıldığında, beklenebileceği gibi, Türkler ve Kürtler arasındaki genel kutuplaşma açıkça devam ediyor. Bkz. Tirman (1998).

PKK'nin Avrupa'da Gelişmesi

Yalnızca bir avuç insanla işe başlayan PKK'nin 1980'in ortalarından başlayarak en azından 1993'ün ortalarına kadar Türkiye Kürdistanı'nda elde ettiği başarılar, Avrupa'da diasporayı oluşturan Türkiye Kürtlerinin arasında da kendisine önemli bir destek bulmasını sağladı.[295] Gerilla savaşında askeri olarak ciddi gerilemeler olmasına karşın, hatta Türkiyeli Kürtlerin en çok bulundukları batı Avrupa ülkesi olan Almanya'da PKK ve cephe örgütleri yasadışı ilan edildiği halde PKK'nin diasporadaki örgütlenmesi gittikçe güçlenmeye devam etti.[296] PKK'nin Avrupa'daki bu olağanüstü başarısı, Avrupa'daki Kürtler arasında toplanan para miktarının çok yükselmesiyle birlikte örgüte büyük olanaklar sağladı.[297] Çok sayıda PKK'ye ait politik ve kültürel kitap, dergi, gazete, broşür ve afişler değişik dillerde tam renkli olarak basılmaya başlandı.[298] Avrupa'daki ideolojik ve kültürel eğitim kuruluşları faaliyetlerine devam etti. Kürt ebeveynler, yetenekli ergenleri ve çocuklarını –özellikle İngilizce konuşanları– bu kuruluşlara yollayarak eğitilmelerini sağladılar. Bunların içinde sivrilenler kurumlarda kalıp küçük bir "ücret" karşılığında müzisyen, film yapımcısı ya da organizatör olarak çalışmaya başladı (SÇ, kişisel iletişim, 20 Mart 1996, Melbourne).[299]

295-Bozarslan (1997: 358), Kürt diasporasının bütün kesimlerinde PKK'nin "kitlesel bir varlığının" olduğunu düşünüyor. Ayrıca bkz. van Bruinessen (1988). Bu aynı zamanda Avrupa ve Avustralya'daki Kürt milliyetçileriyle yaptığım röportajlarla da doğrulanan bir gözlem. PKK'nin Türk devletine karşı çıkan "biricik" Kürt grubu olduğu yazara da sürekli olarak söylenilen bir düşünce.

296-Elif Ünal (Reuters, Ankara, 25 Kasım 1998), Almanya'da yaklaşık 11 000 üyenin olduğunu tahmin ediyor. Bu olanaksız ancak bu insanların gerçekte ERNK militanları olmaları çok daha muhtemel.

297-Para toplama yöntemleri bu bölümün ileriki kesimlerinde tartışılacak.

298-*Kurdistan Report*, ERNK kontrolü altında yayınlanan gösterişli bir dergi. Değişik Avrupa dillerinde aylık ya da iki aylık olarak çıkartılıyor; Batı Avrupa'nın her yerinde, ayrıca Rusya, Finlandiya, Kıbrıs, Kanada, ABD ve Avustralya'da dağıtılıyor. Ayrıca bkz. van Bruinessen (1988: 41).

299-1995'de PKK'nin Avrupa'daki kurumlarını ziyaret sırasında Avustralyalı bir Kürt ile yapılan röportaj.

PKK Avrupa'da kitlesel açık hava kültür festivalleri ve mitingler düzenliyor, Avrupa'nın her yanından, Kuzey Amerika'dan ve Avustralya'dan gelen binlerce Kürt bunlara katılıyor. Bu festivaller, titiz bir biçimde filme çekiliyor ve videoları Kürtlerin bulunduğu her yere dağıtılıyor. PKK'nin yerel temsilcilikleri, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı solcuları World Wide Web'deki sayfalarında belgeler, resimler, fotoğraflar ve bilgiler yayınlamakta ve anında bu materyali indirmede kendilerine yardım etmeleri için ikna ediyorlar.[300]

Kendi dillerini konuşmaları yasak olan Türkiye'deki Kürtler, PKK'nin milliyetçi silahlı mücadelesi başlamadan önce kendilerinden önceki İrlandalılar gibi neredeyse dillerini unutacaklardı. Hassanpour'un dikkat çektiği gibi bugünün dünyası bu dillerin yaşaması için elektronik ortamda yayınlanması gerekiyor "çünkü günümüzde radyo ve televizyon, ulusal bir kültürü yaymanın en önemli araçları konumundalar" (Hassanpour 1996: 78). Türkiye'de "radyo etkin bir biçimde etnik özellikleri ortadan kaldırmak amacıyla kullanılıyor" diye ekliyor (ibid.).

Örgütün müzik firmaları, profesyonel ve nitelikli Kürt ulusal müziğini içeren, Kürtçe şarkılar söyleyen sanatçıların ses kasetlerini hazırlıyor, bunları diasporadaki tüm Kürtlere dağıtmanın yanı sıra Türkiye'ye sokmanın yollarını da buluyor. Ancak partinin başındaki tacın en önemli mücevheri, daha önce günlük olarak 18 saat yayın yapan, Londra ve Brüksel'de kurulmuş bir televizyon istasyonu olan, PKK'nin hakim durumda olduğu MED-TV'den başkası değil (Barker ve Fuller 1998:

300-PKK, 1998'de açılan resmi bir siteyi devam ettiriyor: http:// www.pkk.org/. Abdullah Öcalan'ın Roma'ya siyasi sığınmacı olarak kabul edilmesini talep eden PKK yanlısı açlık grevcileri için açılan ayrı bir site daha var. Kasım 1998'de açıldı: http://www.tmcrew.org:80/int/kurdi. Diğer PKK yanlısı World Wide Web siteleri şunlar: "Kurdistan Information Centre", şu adreste bulunabilir: http//www.xs4all.nl/~covert/index.html; the "Kurdistan Information Network", http//nucst11.neep.wisc.edu/; "American Kurdistan Information Network" (AKIN), http//www.kurdistan.org./ ve *Arm the Spirit*, şurada bulunabilir: http//burn.ucsd.edu/%Eats. Ayrıca PKK yanlısı bir başka site şuradan yayınlanıyor: "Kurdistan Committee of Canada". Eskiden şu adresten yayınlanıyordu: http//infoweb.magi.com/~kkc, ancak şimdi kapalı.

33). MED-TV, 1995'de açıldı. Altı ay gibi kısa bir sürede, genellikle muhazafakar olan bir kaynağa göre (Gunter 1997: 54) aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 34 ülkede elli milyonluk bir dinleyici kitlesine ulaşmayı başardı. Rakamları şişirmiş olması muhtemel olan Türk devlet yetkililerine göre istasyonun yayında bulunmasının yıllık maliyeti 6.5 milyon ABD doları (Turkish Daily News, 26 Haziran 1996; Barkey ve Fuller 1998; 56, dipnot 29). MED-TV'nin programları Avrupa ve (Türkiye dahil) Orta Doğu'nun her yerinde izleniyor. Güçlü vericilerle yapılan yayın çanak antenlerle izlenebiliyor. Ocak 1998'de Kuzey Amerika'da istasyonun yayınlarının izlenebilmesi için bir kampanya düzenlendi. MED-TV'nin genel yayın müdürü Hikmet Tabak, 1998 Kasım sonlarında ABD'ye gitti. İki amacı vardı. Birincisi, bu ülkede istasyonun bir şubesinin açılması konusunu yetkililerle konuşmaktı. İkinci amacı ise ABD aracılığıyla başka ülkelerden görüşmelerde bulunmak için ABD'ye resmi olarak davet edilen televizyon istasyonlarının yetkilileriyle antlaşmalar yapmaktı (*Turkish Daily News*, 21 Kasım 1998). 22 Mart 1999'da İngiltere Bağımsız Televizyon Komisyonu tarafından istasyon kapatılmadan önce (MED-TV, 1 Nisan 1999, 23 Nisan 1999) MED-TV yetkilileri çok daha güçlü bir uydu vericisi elde edeceklerini umuyorlardı (SÇ, kişisel iletişim, 20 Mart 1996, Melbourne).

Resmi olarak istasyon, PKK'den bağımsız olduğunu öne süren Avrupalı Kürtlerden oluşmuş bir konsorsiyum tarafından kontrol ediliyor. Hikmet Tabak, PKK'nin kanal üzerindeki egemenliğini bile şiddetle reddediyor ve şöyle diyor: "Bizim yayın içeriğimiz, PKK tarafından savunulan görüşlerden çok farklı" (Ryan 1997). Ancak yayınlardaki gerçekler farklı. Düzenli olarak Abdullah Öcalan ile canlı yayın bağlantıları kuruluyor ve PKK liderine görüşlerini açıklaması için sorular soruluyor. Ayrıca kanalda sık sık ARGK gerilla komutanları da görünüyor. Günlük haberler ve normal yayın akış programlarında doğrudan doğruya PKK propagandası yapılmıyor ancak partinin görüşleri yansıtılıyor. Diasporadaki yayın faaliyetlerinin

hem reklamı hem de propagandası da yapılıyor. Kürtçe olarak yapılan kültürel programların yanı sıra sahadaki ARGK gerillalarının faaliyetleri, hatta bazen çatışmalar da yayınlanıyor. Irak Kürt örgütleri PDK ve YNK'nin üyeleri de kanala çıkıyorlar. Ancak kanalın programları genelde PKK politikalarını ve onun gündemindeki hususları ele alıyor. Bugün kapatılmış bulunan Refah Partisi'nin 1996'da hazırladığı bir iç raporda kanalın Türkiye Kürdistanı'nda büyük etkisinin olduğu belirtiliyordu: "en küçük köylerde bile küçük bir çanak anten ile kanal izleniyor" (Cumhuriyet, 27 Haziran 1997). Kanalın öneminin bütünüyle farkında olan Türkiye, Avrupalı yayın şirketlerini MED-TV'ye uydu vericisi sağlamamaları için sürekli olarak uyarmaya çalışıyor (*Demokrasi*, 9 Şubat 1996; *Hürriyet*, 13 Ocak 1996; *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1996). MED-TV, 1995 Aralık ve 1998 Ekim'inde Türkiye'nin yasadışı (ve son derece pahalı) elektronik sabotajlar yaptığını öne sürüyor ancak bu suçlamayı kanıtlamak neredeyse olanaksız (Ryan 1997; Turkish Daily News, 13 Kasım 1998). Türk ordusu, söylendiğine göre bu Kürt kanalını gösteren uydu çanak antenlerin varlığını tespit ettiği zaman tahrip ediyor (Barkey ve Fuller 1998: 33).[301] Hatta bir Kürt milliyetçi kaynağa göre (*Yeni Politika*, 18 Haziran 1995) bazı Kürtler, yalnızca bu kanalı izledikleri için "bölücü faaliyette" bulunduğu gerekçesiyle tutuklanıyorlar. Kanalda çalışan bazı Kürtlerin Türk ajanlar tarafından dövüldükleri de iddia ediliyor (Ryan 1997).

MED-TV, Türkiye'den gelen ağır baskılar nedeniyle İngiliz Bağımsız Televizyon Komisyonu tarafından Nisan 1999'da kapatıldı. Kapatılma gerekçesi, kanalın yayınlarının "kamu düzenini bozmaya ya da suç işlemeyi teşvik etmeye açık olması" olarak gösterildi (Gardner 1999). Daha sonra Haziran ve Temmuz 1999 aylarında Essex'teki dinsel bir kanal olan *Cultural Television* (C-TV)'da bazı programların günde iki-üç saat yayınlanmasına izin verildi. Ne var ki, "yeni bir PKK yanlısı" Kürtçe

301-Barkey ve Fuller (1998: 33) aynı zamanda *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1996'dan bir haber aktarıyor. Ayrıca bkz. Nick Cohen, "Little Biggam Man", *Guardian*, 16 Mayıs 1999.

kanal, Medya-TV günde 12 saat yayın yapmaya başladı (*Reuters*, İstanbul, 10 Haziran 1999; *Kurdish Media*, 30-31 Temmuz, 1999).

PKK'nin Yasal-Rasyonel Meşruiyet Araması

Elektronik iletişimle ilgili bu gözüpek girişimlerin yanı sıra PKK ve destekçileri, kendileri için yasal-rasyonel meşrulaşma yolları aramaya çalışıyorlardı. PKK'nin Türkiye Kürdistanı'nda bir Kürt "kurtarılmış bölgesi" ve "Botan-Bedinan" bölgesinde kendi parlamentosunu yaratmayı başaramamış olduğuna daha önce değinilmişti. Ancak bu gerileme, örgütün mücadelesini kurumsal olarak meşrulaştırmak için girişimlerde bulunmasının sonu anlamına gelmedi. Parlamento tarzında bir kurumun Türkiye topraklarında gerçekleşme olasılığının zayıflamasıyla birlikte PKK, yönünü Avrupa'ya çevirdi ve Kürt diasporası aracılığıyla bunu gerçekleştirmenin yollarını aramaya başladı. 1992'de bütün Kürt milliyetçi örgütlerin danışma organı niteliğini kazanacak olan bir "Kürt Ulusal Kongresi"ne yönelik planların olduğu PKK tarafından ilan edildi. Gerçekte böyle bir organın oluşturulması pek olanaklı olmasa da PKK bu yolla Kürt milliyetçi örgütler arasında daha geniş bir destek bulmayı umuyordu. Ağustos 1993'de HEP'in yasaklanmasının ve ardından bazı HEP milletvekillerinin Aralık 1994'te hapse girmelerinin ardından PKK'nin bu yöndeki umutları yeniden arttı. Türk devletiyle muhatap olacak meşru bir Kürt organın gönülsüz biçimde de olsa kurulabilmesi gündeme geldi. Bu arada altı HEP milletvekilinin kaçarak Avrupa'ya sığınması PKK'ye politik müdahale için yeni bir olanak sağlamış oldu. PKK kendi uluslararası sempatizan ve destekçiler ağını harekete geçirerek Kürt diasporası içinde seçimler yapmayı ve bütün Kürtleri geniş bir biçimde temsil eden yeni bir organın oluşturulmasını hedefledi.

Sürgünde Kürt Parlamentosu (Parlamentoya Kurdistanê Li Der- veyî Welat), 12 Nisan 1995'de Hollanda'daki Lahey'de

kuruldu. Sonraki oturumlar Avusturya, Rusya, Danimarka, İtalya ve Norveç'te yapıldı (Sürgünde Kürdistan Parlamentosu, 1995: 2, 3-5) ve bir oturumun da Temmuz 1999'da İspanya'nın Bask bölgesinde toplanması planlandı (Associated Press, Madrid, 17 Mart 1999). Ancak bu toplantı daha sonra İspanyol hükümetine yönelik ağır baskılar nedeniyle iptal edildi (*Kurdish Media*, 14 Temmuz 1999; Ertan 1999).

Altı HEP milletvekilinin de aralarında bulunduğu 12 ERNK üyesi (bunların çoğu ya da belki de hepsi PKK üyesiydi)'nin yanı sıra büyük Kürdistan'daki Asuriler gibi azınlıkların temsilcileri, kadın, gençlik ve sendika birliklerinin temsilcileri ve önde gelen bazı "Kürt şahsiyetler" bu parlamentoya seçildi (Sürgünde Kürdistan Parlamentosu, 1995: 11). Yeni seçimler 1998 ortalarında yapıldı ve 12 ERNK temsilcisi ve PKK'nin kadın örgütü YAJK'tan beş vekil daha seçildi (*Kurdistan Rundbrief*, Temmuz 1998). Böylece PKK, en azından oyların %26'sını garantilemiş oldu. Daha sonra onbir DEP üyesi de katıldı. PKK'nin aktif destekçilerinin sayısal çoğunluğu sağlanmamış olsa da parlamento içindeki en büyük yekpare grup PKK'lilerdi (*Kurdistan Rundbrief*, Temmuz 1998; Barkey ve Fuller 1998: 35; Gürbey 1996: 36, dipnot 50). Gunter, Sürgünde Kürt Parlamentosu (SKP)'ndaki en önemli faaliyetlerin "bütünüyle PKK tarafından finanse edildiğini" öne sürüyor (Gunter 1997: 112). Gerçi Gunter buna ilişkin herhangi bir kanıt ortaya koymuyor ama bunun olması pekala mümkün. Yine de PKK'nin siyasi halk cephesi olan ERNK'nin parlamentoda en fazla sandalyeye sahip olduğu inkar edilemez. İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA)'nun siyasi kanadı Sinn Fein'i hatırlatan bir tarzda parlamento tamamiyle barışçıl bir çözüm için çalışacaktı. PKK'nin gerillalarını eleştirmeyi reddediyor ve onların "ulusal özgürlük mücadelesi vermelerinin meşru olduğunu" öne sürüyordu (Sürgünde Kürdistan Parlamentosu, 1995: 11).

Parlamentoda HEP ve ardılı partilerden gelenler sayesinde ağırlık PKK üyeleri ve destekçilerinde gibi görünüyordu.

Ancak parlamentodaki önemli bir kesim "Apocular"ın siyasetine, düşman değilse bile, oldukça uzak duruyordu. Bu durum, parlamentonun Kürt milliyetçilerinin Türkiye'deki davası için daha geniş bir uluslararası destek elde etmelerine ve "çok sayıda uluslararası örgüt ile diğer sivil toplum örgütleriyle (STÖ) yakın ilişkiler kurmalarına" engel olmadı (Nigogosian 1996: 41).

Parlamentonun kültürel hedefler ve "bir anayasa, vatandaşlık yasası, zorunlu askerlik yasası, medeni yasa, vergi yasası, ceza yasası ve çevrenin korunması sözleşmesinin" aralarında bulunduğu tutkulu bir gündemi vardı (Barkey ve Fuller 1998: 36). Ancak şimdiye kadar parlamento, Türkiye'deki Kürt çatışmasına müzakereler yoluyla çözüm bulmak için devletten destek sağlamak için güvence almaya çalışarak önemli bir diplomatik rol oynadı. Bu amaçla Türk yetkililerle uygun bir müzakere yürütmeye hazır olduğunu ve "federal bir çözüm"ün barışı getireceğini açıkladı.

Parlamentonun "Misyon Bildirisi", parlamentonun oluşmasının bütün Kürt milliyetçilerini birleştiren bir Kürdistan Ulusal Kongresi'nin oluşmasına yönelik "ilk adım"ı oluşturduğunu da öne sürüyor. Sürgün Parlamentosu, bu projeye öncelik vermek için Ulusal Kongre'ye Hazırlık Komitesi'ni örgütledi. ERNK, 1997 başlarında "Ulusal Kongremizin yaratılması öncelikli hedefimizdir" diye açıkladı ve kongrenin hemen oluşturulması çağrısını yaptı (ERNK 1997b). Hem PKK hem de parlamento bir Ulusal Kongre oluşturmak için büyük çaba harcadı. Mayıs 1997'de parlamento başkanı Yaşar Kaya, bütün Kürtlerin politik birliğinin önündeki asıl engeli tanımlayan bir bildiri yayınladı. Bu engel, Iraklı Kürt partiler YNK ve PDK'den gelen muhalefetti (Rutting 1997).[302] Kaya ayrıca

302-Bu bilgi, Thomas Rutting'in Kaya ile *Neues Deutschland* gazetesinde yaptığı röportajdan alınma. Röportaj, *Kurdistan Rundbrief*'de (20 Mayıs 1997) yeniden basıldı. Aynı zamanda ERNK'nin bir bildirisinda (1997a) öne sürülen şu noktaya da dikkat etmek gerekiyor: "Irak PDK hariç bütün direniş hareketleri bir Ulusal Kongre'nin toplanması için güçlerini birleştiriyorlar."

parlamentonun gelecek 12 ay içinde kendisinin daha genişlemiş hali olan bir Kürt birliğine somut biçim vermek için "Kürdistan'a geri döneceğini" öne sürdü (ibid.). Bunun üzerinden yalnızca beş ay sonra MED-TV'de konuşan Abdullah Öcalan, partisinin YNK'ye olan silahlı çatışmasına son verdiğini belirterek şu yorumda bulundu: "YNK doğru yolu bulmuş durumda." Ancak PDK, PKK'nin düşmanı olarak kalmaya devam etti (Öcalan 1997).

4-5 Aralık 1997'de Sürgünde Kürdistan Parlamentosu'ndan Remzi Kartal'ın başkanlık ettiği bir konferans, daimi bir Ulusal Kongre'nin yaratılmasına ilişkin uzun vadeli projenin bir parçası olarak Irak Kürdistanı'ndaki Süleymaniye'de toplandı (*Kurdistan Rundbrief*, 1997). Bunu, Temmuz 1998'de PKK'nin kendilerini ortak bir örgütsel çerçeveye kavuşturmaları için bütün Kürt örgütlerine bir "ulusal birlik" konferansına katılmaları çağrısı yapması izledi (Erdoğan 1998a).[303] PKK'ye yakın kaynaklar, daha sonra aynı ay içinde eğer Ulusal Kongre gerçekten yaratılırsa "Sürgünde Parlamento üyelerinin" doğrudan doğruya Ulusal Kongre'nin sandalyelerine sahip olacaklarını bildirdiler (*Kurdistan Rundbrief*, Temmuz 1998). Daha sonra 19-20 Aralık 1998'de Türkiye, İran, Irak ve Suriye'den yirmi Kürt örgütünün biraraya gelmesiyle "Kürt Ulusal Kongresi"nin ilk oturumunun Brüksel'de toplandığı bildirildi. Irak'taki en güçlü Kürt milliyetçi örgüt olan Irak PDK, bu oluşuma katılmayı ısrarla reddetti (Verrier 1999; AKIN, 31 Aralık 1998; ERNK 1997a). Irak PDK'nin katılmayı reddetmiş olması oluşumu ciddi biçimde sınırlandırmış olsa da bu toplantı, parlamento ve PKK bakımından önemli bir başarıydı.

Ancak 26 Ocak 1999'da PKK ve diğer beş Kürt grup (Ertan 1999),[304] Kürt sorununu barışçıl bir biçimde çözmek amacıyla

303-13 Aralık 1998'de MED-TV'de konuşan Öcalan, Kürt Ulusal Kongresi'nin hemen oluşturulması gerektiğini bildirdi. Bu konuda kendisinden beklenen her şeyi yapacağını söyledi.

304-Ertan'a göre (Turkish Daily News, 27 Ocak 1999), beş grup şunlardı: Kürdistan Sosyalist Partisi, Kürdistan Komünist Partisi, Kürdistan Kurtuluş Partisi, Kürdistan Yurtseverler Birliği.

Ankara'yı politik diyaloga davet etmek ve daha geniş bir Kürt Kongresi'nin hazırlıklarını sürdürmek için Kuzey Kürdistan Ulusal Platformu'nu başlattı. Bu toplantıdaki PKK sözcüsü olan Abdurrahman Çadırcı, bu projeye İranlı ve Iraklı Kürt grupların katılıp katılmayacaklarının "henüz belli olmadığını" açıkça kabul etti (ibid.)

Avrupa'da Öcalan İçin Eylemler

PKK'nin diasporadaki örgütünün büyük politik ve iletişim ağının kesin test edilmesi, 1998 sonu ile 1999 başında partinin lideri ve ulusal sembol haline gelmiş olan Abdullah Öcalan'ın fiziksel güvenliğini ve özgürlüğünü sağlamak için yürütülen kampanyaydı. Bu dönem Ekim 1998'de Türkiye komşusu Suriye ile askeri bir gerginliğin fitilini ateşleyince başladı. Türkiye, Suriye'ye ya PKK'yi kovmak ve Öcalan'ı sürgün etmek[305] ya da olası bir Türk saldırısıyla karşı karşıya kalmak biçiminde bir ültimatom çekti (Makovsky ve Eiesenstand 1998). Rüzgârın hızla sertleşmekte olduğunu gören Öcalan, savaşçılarına Suriye'den çıkmalarını emretti ve çok geçmeden kendisi için de kaygılanmaya başladı. Birkaç hafta içinde Rusya, Lübnan ve hatta Kuzey Kore'den değişik raporlar aldı (*Turkish Probe*, 27 Aralık 1998; *Middle East Security Report*, 21 Ocak 1999).

Krizin başlarında 9 Ekim'de Öcalan, büyük bir askeri gücün kendisini Suriye'de öldürmeye çalıştığını öne sürdü. Bu olay Suriye yetkilileri için son ikaz oldu ve Öcalan'dan fazla vakit kaybetmeden ülkelerinden çıkmalarını istediler. Aslında Reuters, Moskova'daki bir Kürt sözcünün Öcalan'ın oraya geldiği gün de öldürülmek istendiğini ve bu yönde bir girişim olduğunu öne sürdüğünü bildiriyor. Bu iddia doğru olsun olmasın, sonuçta Öcalan'ın Suriyeliler ülkelerinden çıkmasını kendisine bildirdiklerinde Rusya'ya kaçtığı açıktı (Reuters, Moskova, 17 Kasım 1998). Bu arada, yaklaşmakta olan olayların sert

305-Türk istihbaratına göre PKK lideri birkaç yıldır Suriye'deki Laskiye şehrinde yaşıyordu (Associated Press, Ankara, 22 Mayıs 1995).

bir öncüsü olarak Türkiye'de tutuklu bulunan Kürt milliyetçiler Öcalan'ın hayatına karşı Türklerin düzenlediği saldırı girişimlerini protesto etmek için kendilerini kurban etmeye başladılar (ibid.). Öcalan'ın Batı'ya sığınma talebini desteklemek için Kasım ayında bu kendini yakmalar devam etti.

21 Ekim'de Türk Hükümeti ile Suriye PKK'ye topyekun karşı olmak konusunda sonunda anlaştılar (*Turkey Update*, 26 Ekim 1998) ve Türk medyası yoğun bir biçimde Öcalan'ın Rusya'ya gittiğini öne sürmeye başladı (Sabah, 21 Ekim 1998). Öcalan'ın en azından Ekim ayı sonunda Rusya'da olduğu anlaşılıyor. Ancak bu ülkeden güvenilir bir siyasi sığınma elde edemedi. Daha sonraki Yunanistan'da da bir sonuç elde edemeyince Öcalan, cesur bir hamle yapmaya karar verdi. 13 Kasım'da Abdullah Sarıkurt adına bir pasaport kullanarak Roma'ya kaçtı (*Turkish Daily News*, 14 Kasım 1998). Havaalanında tutuklandı ve askeri bir hastahanede gözaltına alındı. PKK ağının onu bulması istenmiyordu. Birkaç gün içinde PKK'nin diasporadaki örgütleri ve iletişim ağları Roma'ya gelmeye başladılar. PKK'nin yayınladığı bir bildiri Türkiye'nin ilk olarak Öcalan'ı, ardından da PKK'nin "özgürlük mücadelesi"ni "yok etmek" için komplo kurduğunu öne sürdü (*Center for Kurdish Political Studies*, 13 Kasım 1998). "Başkan Apo'nun şahsında Türkiye Cumhuriyeti, ulusal geleceğimizi karanlığa gömmeye çalışıyor." Bildiri aynı zamanda Öcalan'ın İtalya'ya "politik bir hedefle" gittiğini öne sürüyordu. ERNK, Öcalan'ın Roma'ya barış aramak için gittiği ve hemen koşulsuz bir ateşkes ilan ettiğini bildirdi (ERNK 1998). MED-TV basın odasında yayınlanan bir basın bildirisinde Öcalan'ın şu sözlerine yer verildi: "Roma'ya İtalyan hükümetinin bilgisi dahilinde geldim" (MED-TV, 13 Kasım 1998). Kısacası Öcalan, Avrupalı güçleri Türkiye'nin Kürt sorununa politik olarak müdahale ettirmeye çalışıyordu. Türkiye hemen Öcalan'ın kendisine iadesini talep etti, hatta İtalyan hukukuna göre izin verilebilmesi için ölüm cezasının uygulanmayacağı konusunda söz verdi. Öcalan, Alman hükümetinden Türkiye'nin yanı sıra Almanya'daki Kürtlerin

"siyasi gerçekliğini" tanıması çağrısında bulundu. Aynı gün PKK'nin Almanya'daki illegal ağları bazı alman kasabalarında iki bini aşkın Kürdün katıldığı gösteriler yaptı (Associated Press, Rome, 14 Kasım 1998).

Avrupa ve Kuzey Amerika'da ERNK'nin başında bulunan liderler Kani Yılmaz ve Kani Xulam, Öcalan'ın sığınma talebini destekleyen mektuplar yazarak İtalyan hükümetinin önde gelenlerine gönderdiler. Bu mektuplarda Öcalan için siyasi sığınma olanağının sağlanmasını ve Kürt çatışması için siyasi bir çözüm bulunmasına katkıda bulunulması istendi. PKK'nin Merkez Komitesi "yurtsever Kürt Halkı"na çağrı yaptı:

> Ulusumuzun gözü, kulağı ve kalbi Roma'da ve ulusumuzun liderinin yanında olmalı. Olanakları olan herkes Roma'ya gitmeli ve liderimize destek olmalıdır. Şu anda karşı karşıya olduğumuz durum için her dürüst ve onurlu Kürt ülke içinde ve dışında bir şeyler yapabilir. Yürüyüşler yapmak, gösteriler düzenlemek, açlık grevleri [sic] yapmak ve liderimizi desteklemek için gereken her türden demokratik eyleme katılmak gerekiyor. Bu demokratik eylemlerden başka hiçbir eyleme başvurulmamalıdır. (PKK 1998)

Bütün bu çağrılar İnternet aracılığıyla dünyanın her yanına ulaştırıldı.

15 Kasım'da Öcalan, resmi olarak İtalya'dan siyasi sığınma istedi. O sırada en azından iki bin Kürt, Roma yakınlarında bulunan ve Öcalan'ın tutulduğu askeri hastahanenin önünde toplanmıştı (Associated Press/ Nando Media, Ankara, 16 Kasım 1998). Göstericiler değişik ülkelerden –Almanya, Romanya, Danimarka, Rusya ve Ermenistan (ibid.), Hollanda, İsveç ve hatta Finlandiya, Avustralya, Kuzey Amerika, Suriye ve Lübnan (Reuters, Roma, 15 Kasım 1998; Reuters Beyrut, 16 Kasım 1998), bunların yanı sıra İsviçre, Fransa ve Avusturya (Associated Press/ Nando Media, Ankara, 16 Kasım 1998)– gelmişlerdi. Bu ülkelerde aynı zamanda gösteriler düzenleniyor ve Türkiye'de Diyarbakır ve İstanbul'da, Kazakistan, Ukrayna, Kafkaslar, Yunanistan, Moldovya ve Bulgaristan ve başka bazı ülkelerde birçok açlık grevleri yapılıyordu (*Center for Kurdish*

Political Studies, 17 Kasım 1998). Türkiye'deki hapishanelerdeki bazı PKK tutukluları protesto için açlık grevine başlamışlardı (ibid.).

15 Kasım'da (bütün binaları Texas'taki Lubbock'da bulunan) *Center for Kurdish Political Studies*, PKK'nin halkla ilişkiler bölümü tarafından yazılan "örnek bir mektubu" e-mail yoluyla dağıtmaya başladı. Bu mailin Öcalan'ın sığınma talebini desteklemek amacıyla İtalyan Adalet Bakanlığı'na gönderilmesi öneriliyordu (*Center for Kurdish Political Studies*, 16 Kasım 1998). PKK yanlısı web siteleri, Roma'ya gelen Kürtler için ilişki noktaları sağlıyordu. *Voice of America*'dan Amberin Zaman'a göre Öcalan, İtalyan medyasında bir "özgürlük savaşçısı" olarak kahramanlaştırılıyordu (Zaman 1998b).

Bu arada değişik Kürt tutsaklardan yirmi yedisi (ibid.; *Middle East Security Report*, 23 Kasım 1988; *Turkey Update*, 20 Kasım 1998); Roma'daki Öcalan'la "dayanışmayı göstermek için" kendilerini yaktılar. Kürt göstericiler ise şöyle haykırıyorlardı: "Göze göz, dişe diş! Ölene kadar seninleyiz, Öcalan" (Reuters, Rome, 17 Kasım 1998).

18 Kasım'da Öcalan, Kürtlerden kendini yakmalara son vermelerini istedi (*Center for Kurdish Political Studies*, 18 Kasım 1998; CNN, 20 Kasım 1998). Ayrıca İtalyan gazetesi *La Reppublica*'ya "terörizmi terk ettik ve barışçıl bir çözüme hazırız" diye bildirdi ve şunları ekledi: "Benim buradaki varlığım Kürt ulusal hareketinin stratejisinin değiştiğini kanıtlıyor." Öcalan'ı desteklemek için düzenlenen gösteriler Avrupa'nın her yanına yayıldı. *Voice of America,* Öcalan'ın tutulduğu askeri hastahanenin önünde toplanmış olan göstericilerin sayısının şimdi dört bini bulduğunu bildiriyordu (Zaman 1998b).

O günlerde Roma'da PKK tarafından örgütlenen birkaç protesto gösterisi düzenlendi. Bunların en büyüğüne yaklaşık 10 000 Kürt katıldı ve 18 Kasım'da Öcalan için sığınma verilmesi talep edildi (ABC News Online, 18 Kasım 1998). Bu arada Roma'daki olaylar sürerken Türk anti-terör timleri de tüm

Türkiye'deki HADEP bürolarına operasyonlar düzenlemeye başlamıştı. Aralarında parti başkanı Murat Bozlak'ın da bulunduğu, toplam 3064 parti üyesi gözaltına alındı. (*ABC News Online*, 18 Kasım 1998; *Reuters*, Ankara 18 Kasım 1998; *Turkish Daily News*, 20 Kasım 1998; *New York Times*, 24 Kasım 1998; *Turkey Update*, 20 Kasım 1998).[306] 20 Kasım'da Roma Mahkemesi, Türkiye'nin Öcalan'ın iadesi talebini reddetti ve Öcalan için denetimli serbestlik içeren ev hapsi kararı verdi. Roma çevresinde dolaşabilecekti (*BBC News*, 20 Kasım 1998; *Reuters*, Roma, 20 Kasım 1998; *CNN*, 20 Kasım 1998). Buna karşılık Öcalan, Roma'daki protestoculara "evlerine dönmelerini, yasal ve demokratik yollardan Kürt davasını takip etmelerini" istedi (Turkish Daily News, 21 Kasım 1998).

Öcalan'ın "bir süreliğine" gitmek istediği Alman hükümeti, kendi ülkesinde bulunan 1.5 milyon Türk ile yarım milyon Kürt arasında şiddet eylemlerinin meydana geleceğinden korkarak bu geçici çözüme izin vermeyeceğini açıkladı (*Middle East Security Report*, 19 Kasım 1998; *Reuters*, Bonn, 21 Kasım 1998) Aslında PKK liderinin durumu ve onunla ilgili siyasi yansımalar, Avrupa'nın önde gelen devletlerinin ilgisini çekmeye başlamıştı. 3 Aralık 1998'de Avusturya başbakanı Klima, İtalya Başbakanı Massimo D'Alema ile bu konuyu görüştü. Toplantıdan sonra açıklanan bildiride Öcalan'ın durumunun tartışıldığı ve iki başbakanın duruma acil bir çözüm bulunulması görüşünde oldukları bildirildi. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi'nin Avrupa Birliği zirvesinin hemen ardından 7 Aralık'ta Brüksel'de bu konuyu görüştüğü de bildiriliyor (*Center for Kurdish Political Studies*, 15 Kasım 1998). Eski Fransa cumhurbaşkanının eşi Danielle Mitterand, İtalyan dışişleri bakanı Lamberto Dini ile görüşerek Öcalan için siyasi bir statü bulunmasını istedi. Bayan Mitterand, aralık ayının ortalarında Roma'ya gitti ve İtalyan parlamenterlerle Kürt sorununa ilişkin bir siyasi çözüm bulunması konusunu tartıştı (ibid.).

306-HADEP'li iki tutuklu, iki günlük gözaltı sırasında ölmüştü (bkz. Reuters, Diyarbakır, 21 Kasım 1998).

Söylendiğine göre Öcalan ile de görüşmüştü (F., kişisel iletişim, 8 Şubat 1999, Melbourne).[307]

PKK'nin Yeni Yönelimi

Öcalan'ın Roma'daki geçici ikameti, PKK'nin siyasi fizyonomisinin bazı özelliklerinin sonuna gelindiğini gösteriyordu. Bundan önce 5 Ekim 1998'de Öcalan, Türkiye'deki Kürtlerin "İrlanda ve İskoçya'ya bahşedilen bazı demokratik hakların" aynılarını aradıklarını söylemişti. Sonra da şunları eklemişti: "Tarihimiz şunu gösteriyor: biz Ankara'dan ayrılarak parti olduk, Orta Doğu'ya giderek ordu olduk; dünyaya gittiğimizde bir devlet olmayı başaracağız."[308]

Öcalan'ın Roma'ya gelişi, yalnızca bir sığınma yeri arama girişimi değildi; örneğin (PKK temsilciliğinin olduğu) Libya ya da Kuzey Kore gibi başka ülkelerden sığınma hakkı alabilirdi. O zaman Türkiye'ye geri verilmesi ya da uluslararası bir mahkemeye çıkartılması söz konusu olmazdı. Ancak İtalya'nın yeni sol hükümetinin Kürtlerin insan hakları üzerine belirttiği son değerlendirmelere dayanarak, kendisi için büyük bir risk olmasına rağmen oraya gitti. Öte yandan kendi karanlık geçmişini geride bırakmak ve siyasi olarak tecrit edilmiş bir gerilla şefi olarak (Suriye'de ve Suriye'nin kontrolü altındaki Lübnan'da bulunan Bekaa Vadisi'nde ya da alternatif olarak Kuzey Kore veya Libya'da) hatta Avrupa'nın marjinal bir devletinde "sığıntı bir durumda" olmak istememesinin de bunda bir rolü olmuş olabilir. Öcalan, dünyaya açılma konusunda ciddiydi ve bunu derken dünya siyasetinin merkezindeki bir ülkeyi kastediyordu.

Öcalan, planını uygulamak için fazla zaman kaybetmedi. Roma'ya gelişinden birkaç hafta sonra PKK lideri gazetecilere bir mesaj iletti. Bu mesajda "Biz (İspanya'daki) Basklılar yada IRA gibi yapmak istiyoruz. Daha büyük bir özerklik ve özgürlük

307-F., 1998 sonunda Roma'yı ziyaret eden bir Avustralyalı Kürt.

308-Öcalan bu ifadeyi MED-TV'deki bir röportaj sırasında kullandı (15 Aralık 1998).

arıyor, dilimize ve kültürümüze saygı gösterilmesini, Avrupa'dakiler gibi bir demokrasiyi istiyoruz," diyordu. Ayrıca terörizm ve şiddetten vazgeçtikleri yönündeki taahhüdünü yeniden dile getiriyordu (Reuters, Roma, 25 Kasım 1998).

Öcalan'ın bildirisi yedi maddelik bir barış planı içeriyordu (ibid.):[309]

* Kürt köylerine karşı (Türk) askeri eylemlerinin sona erdirilmesi.

* Zorla göç ettirilen Kürt mültecilerin köylerine dönmesi.

* Köy korucusu birlikleri'nin ortadan kaldırılması.

* Türkiye'nin sınırlarına zarar vermeden Kürt bölgesine özerklik verilmesi.

* Türklerin yararlandıkları bütün demokratik özgürlüklerin Kürtlere de tanınması.

* Kürt kimliği, dili ve kültürünün tanınması.

* Dinsel özgürlük ve çoğulculuğun sağlanması.

Bildiri ayrıca, Kürt sorunu için uluslararası bir konferans çağrısı da yapıyordu. Kuşkusuz bunlar PKK'nin geçmişte de yaptığı çağrılarda yer alan taleplerdi. Ancak dünya medyasına bu biçimde toplu olarak ilk kez sunuluyordu. PKK, ayrıca (kendisine saldırılar olmadığı sürece) tek taraflı olarak düşmanlığı sona erdirdiğini bir kez daha ilan etti. Öcalan'ın Roma'da bulunması, uluslararası medyada PKK'nin görüşlerinin algılanmaya başlanmasını sağladı.

Yeni rotasını daha da ilerleten Öcalan, 11 Aralık 1998'de bir İtalyan gazetesine partinin yeniden yapılandırılmasının bir parçası olarak PKK başkanlığından ayrılmayı düşündüğünü bildirdi. Ama hemen ardından bunun henüz tam olarak "silahlı mücadele"yi terk etmek anlamına gelmediğini ekliyor ve şu uyarıyı yapıyordu: "hiçbir diyalog yolu kalmazsa ve gerçek bir

309-Sonraki bir ifadede (MED-TV, 13 Aralık 1998) Öcalan, 1920 Sévres Antlaşması'nın müzakere için bir temel sağlayabileceğini ekledi.

barışçıl süreç gelişmezse bize yapacak başka bir şey kalmaz." (Reuters, Roma, 11 Aralık 1998). Yine de şunu vurguluyordu: "Benimle PKK hareketi arasında yeni bir ilişki düşünüyorum: PKK'nin yeniden yapılandırılması... bir sıçramanın, görülmemiş bir değişimin olması gündemde. Bu nedenle PKK başkanlığını bırakacağım." Mücadeleyi sürdürme görevini üstlenecek deneyimli kişilere partiyi teslim edeceğini belirtiyordu (ibid.)

İki gün sonra gerillalarının savaşı askeri olarak kazanamayacaklarını anladığını, bu nedenle çok farklı yöntemlerin gerektiğini dile getirdi. "Gerillalarımız artık bu biçimde devam edemezler" diyor ve ekliyordu: "Silahları bırakmalı ve evlerine gitmeliler... Eğer gerillalar 15 yıldır yaptıklarına devam etmek istiyorlarsa o zaman benim onlarla hiçbir işim olmaz." ARGK'yi de uyarıyor ve yeni yaklaşımları benimsemek ve bunları geliştirmek için çaba göstermeliler diyerek şuna dikkat çekiyordu: "Başlangıç noktamız, tarih ve siyaset olmalı, bönlük ve aşırı övünme değil" (ibid.).[310] Bir sonraki gün yeni yönelimi bir Arap gazetesi olan *al-Hayat*'a belirtti: "Kendimi iki seçenek arasında buldum: ya yeniden silahlı mücadeleye başvuracak ve kendimizi savunmaya devam edeceğiz ya da Avrupa'nın yardımını arayacağız. Biz ikinci yolu seçtik. Barış seçeneğinden artık geriye dönüş yok..." (*Middle East Security Report*, 17 Aralık 1998).

Aralık ortasında bir başka muhabirle konuşan Öcalan, kendi kişiliği çevresinde oluşan kültün yeni bir aşamasını ortaya koyuyor gibiydi. Bir yandan, Kürt ulusunun mücadelesinin bir sembolü olarak kaldığına inanıyordu. Yazar Sheri Laizer'in belirttiği gibi: "Abdullah Öcalan düşünceli bir tarzda sandalyesinde geriye yaslandı ve eliyle kalbine bastırıp şöyle dedi, "eğer gelecekteki katilim bu kapıyı patlatıp buraya gelir ve kalbime bir kurşun sıkarsa, milyonlarca Kürdün umutlarını öldürmüş

310-Bazı "hatalar" (sivillerin, rakip solcuların ve Kürt milliyetçilerin) öldürülmesi gibi konularda açıkça hiçbir sorumluluk almadı, çünkü bu konuda gerilla komutanlarını suçluyor, sürekli onları uyarmasına karşın siyasi gerilikleri nedeniyle bunları yaptıklarını söylüyordu. PKK lideri, daha önce de kendi emirlerine rağmen bazı ARGK komutanlarının kitle katliamları yaptıklarını öne sürmüştü. Bkz. *Kurdistan Rundbrief* (Aralık 1996); Yetkin (1993); McDowall (1996); İmset (1993d).

olur. Durumumu görün işte" diye küskün bir biçimde içini çekti" (Laizer 1998).

Ancak bir yandan da Laizer PKK liderine "siz burada olmazsanız ne olur?" diye sorduğunda Öcalan "gülümseyerek" şu yanıtı verdi: "Ben yeni bir Kürt kişiliği, Kürtler arasında yeni bir kimlik, Kürtlerin talepleri için bir duruş sergileyebilen ve bilgili insanları geliştirmenin mücadelesini veriyorum. Halkım için hazırladığım şey budur" (ibid.)

Daha önce gösterdiğimiz gibi Öcalan'ın onlarda varolduğu kabul edilen siyasi hamlıkları ve başka hataları nedeniyle kendi yandaşlarını sık sık azarladığı kuşkusuz bir gerçek. Yine de "Yeni Kürt Kişiliği" yaratma yönündeki çabalarının ancak uzun vadede bazı verimli sonuçlar verebileceğini ima etmesi yeni bir durum. Bu kararının yeni yöneliminin daha ileri bir doğrulaması, ancak onun bulunmayacağı gelecekteki (Altıncı) PKK Kongresi'nde olacak. Bu, yalnızca onun Avrupa'da bulunmasını değil, kongre toplandığında Öcalan'ın konumunun ne olacağını da açıklıyordu. Öcalan'ın kendisinin kongrede olmayacağı yönündeki planı, bazı PKK/ARGK komutanlarından kendisine yönelik ciddi bir muhalefetle karşı karşıya olup olmadığı konusunda bazı ciddi kuşkulara neden olmuştu (*Middle East Security Report*, 17 Aralık 1998). Uzun süredir bir alternatif yaklaşım olarak kendi politikalarında örtülü olarak bulunsa da Kürt lider açıkça bir niteliksel politik evrimden geçiyor.

Ocak-Mart 1999 boyunca Abdullah Öcalan'ın "Roma" perspektiflerine göre çalışma yürüten PKK'nin Altıncı Kongresi toplandı. Bu kongre, kendi hareketini açıkça modern bir yola sokma konusunda PKK lideri olarak Öcalan'ın tartışılmaz başarısını ortaya koydu. Parti daha ılımlı hedefler seti halinde daha gerçekçi yasal-rasyonel bir meşruiyet sağlamada kararlılık gösterdi. Kongre terörizmi reddederken, "silahlı mücadele"nin geçerliliğini öne sürdü. Ayrıca daha büyük bağımsız bir Kürdistan yerine Türkiye içindeki özerklik hedefi resmi olarak benimsendi.

Parti içi tartışmayı kolaylaştırma kararı alındı (Verrier 1999; PKK 1999c; *Voice of America*, 23 Aralık 1998).

ABD PKK'yi terörist olarak suçlamaya devam etti. Roma'daki ABD büyükelçisi bu değerlendirmeyi sürekli olarak yinelese de PKK'nin Kürt sorunu üzerine uluslararası bir konferans projesine destek verdi (*Milliyet*, 13 Aralık 1998; Verrier 1999; PKK 1999c; *Voice of America*, 23 Aralık 1998). Ayrıca böyle bir konferansa destek verdiği için İngiltere de Türk medyası tarafından suçlandı (*Türkiye*, 13 Aralık 1998). PKK'nin yeni yönelimi böylece az da olsa bazı kazanımlar elde etti.

Örgütün geçirmekte olduğu siyasi evrimde PKK'nin askeri olarak gerilemesinin önemli rolü vardı. Uluslararası arenada şiddete dayalı olmayan siyasi eyleme yönelik mevcut eğilimler bu sayede hızlandı. Öcalan'ın açıkladığı gibi yeni yaklaşım, tam olarak şiddet yöntemlerinin terk edildiği anlamına gelmiyordu. Bunun yerine söz konusu olan Yaser Arafat'ın "bir elde kalaşnikof, bir elde zeytin dalı" taktiğinin, eğer görüşmeler olursa sonunda barışın sağlanabileceğini söz vermenin bir benzerini yürütme girişimiydi.[311] Bazı bakımlardan Öcalan, hiç kuşkusuz bundan da ileriye gidiyor, düşmanının konferans masasına gelmeyi kabul etmesinden önce tek taraflı ateşkes ilan ediyordu.

Ancak 16 Aralık 1999'da Öcalan, İtalyan Hükümeti tarafından Roma'yı terk etmeye zorlandı. Görünüşe göre gizlice yeniden Moskova'ya gitti. O andan sonra onu izlemek giderek zor bir iş haline geldi. 29 Ocak-1 Şubat 1999'da emekli bir Yunan amiral eşliğinde Öcalan Atina'ya gitti. Orada boş yere bir siyasi sığınma arayışına girdi. Yunan istihbarat görevlilerinin onu Minsk'e götürdükleri söyleniyor. Daha sonra başarısız bir Hollanda'ya gitme girişimi oldu. Bunun üzerine yeniden Atina'ya gittiği söyleniyor. 2 Şubat 1999'da Yunan görevliler Öcalan'ı Girit'e, oradan da Kenya'ya götürdüler. Öcalan, o sı-

311-Bu, aynı zamanda Türk medyası tarafından da dile getirilmişti. Balcı (Cumhuriyet, 13 Aralık 1998) şöyle demişti: "Bir süre önce Apo'nun İtalya'da ikinci bir Arafat olacağı söylentileri yayıldı."

rada Güney Afrika'ya gittiğini sanıyordu. Lazarus Mavros adına düzenlenmiş bir pasaportla 11.30'da Nairobi'ye indi ve Yunan diplomatik konutuna götürüldü. 12 Şubat 1999'da Yunanistan, Öcalan'dan Nairobi'deki başka bir diplomatik olmayan binaya gitmesini istedi. Bir komplodan kaygılanan Öcalan, bunu reddetti. PKK liderinin Yunanistan'ın niyetleri hakkındaki önsezileri doğruydu; yalnızca üç gün sonra 15 Şubat 1999'da Kenyalı yetkililer telefon ederek Yunan dışişleri bakanından Öcalan'ın hemen Kenya'yı terk etmesini istediler. Daha sonra Yunan diplomatik konutunu terk etti ve Hollanda'ya kaçmaya çalıştı. 15 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan, Türk özel kuvvetleri tarafından Kenya, Nairobi'de yakalandı ve Türkiye'ye götürüldü (*BBC World Service*, 16 Şubat 1999; *AKIN*, 16 Şubat 1999; *Turkey Update*, 16 Şubat 1999; *Reuters*, Atina, 16 Şubat 1999; Oruç ve Utkus 1999; Berkan 1999; O'Sullivan 1999; Sancton 1999). Birkaç saat içinde Kürt milliyetçilerin militan gösterileri dünyanın 20 şehrinde patlak verdi (*Financial Times*, 17 Şubat 1999; *The Australian*, 17 Şubat 1999; *The Times*, 28 Şubat 1999; Cohan 1999; *Turkish Daily News*, 19 Şubat 1999; *BBC World Service*, 19 Şubat 1999; Sancton 1999).[312]

Abdulah Öcalan'ın Yakalanmasının Yansımaları

Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının en dolaysız ve net sonucu, Türkiye ve çevresindeki Kürdistan'ın parçalarındaki PKK'nin başlangıçtaki kendi şiddet perspektifine dönmesi, örgütün lideri Öcalan'ın "Roma ara faslı"nda siyasi yönde olgunlaştırmaya çalıştığı görece pasif çizginin terk edilmesi oldu. Kuşkusuz hiçbir zaman kendisini olduğu gibi yinelemez. Nitekim burada da öyle oldu. PKK'nin amansız şiddet politikasına dönmesi, genelde rakip sol ya da Kürt milliyetçi gruplara yönelik şiddeti de içermedi.[313] Aslında PKK şimdi aşırı Türk sol

312-Ayrıntılı bir PKK yanlısı görüş için, bkz. Kılıç (1999).

313-Ekim 1999'da Öcalan yanlısı, *Özgür Politika* (24 Ekim 1999), PKK liderinin barış açılımına karşı Çanakkale Cezaevi'nde protestoda bulunan iki aktivisti eleştiren bir makale yayınladı. Daha önceden Öcalan'ın PKK liderliğini kuvvetle destekleyen Hol-

örgütleriyle daha uyumlu bir biçimde şiddet yürütüyordu ve diğer Kürt milliyetçi örgütlerle görülmemiş düzeyde bir birlik sergiliyordu. Daha önce anlatılan gelişmeler sırasında bu türden örgütlerle sağlanan dostluk ortamından yararlanıyordu.

Türkiye'deki PKK liderliği içinde Abdullah Öcalan'dan sonra örgütün en önde gelen adamının ifadesine göre "Şimdiye kadar liderliğimiz siviller arasında bir Türk-Kürt savaşının çıkmasını önlemek için büyük çaba sarf etti... Bugünden sonra hiç kimse halkımızı onun gibi [Abdullah Öcalan gibi] kontrol altında tutamaz" (Bayık 1999). Öcalan'ın yakalamasının ardından PKK'nin merkezi yayın organı olan *Serxwebûn*'un ilk sayısının başlığı şöyleydi: "Her Şey Kutsal Özgürlük Savaşı İçin" (*Serxwebûn* 1999).

Bütün PKK Merkez Komitesi (kuşkusuz Abdullah Öcalan dışında) adına 18 Şubat 1999'da yayınlanan bir bildiri gündemdeki parametreleri şöyle dile getiriyordu:

> Halkımız öfkesini ve kızgınlığını sokaklarda göstermeye devam edecek. Özellikle Avrupa'da sivillere zarar vermemeye çalışılmalıdır. Hedefimiz, yapılan haksızlığı gündeme getirmek, karşılığında Avrupa hükümetlerini doğru yöne yöneltmektir. Türkiye ve Kürdistan içinde herhangi bir sınırlandırmamız yok. Türk Devletine karşı doğrudan ve illegal eylemler sürecektir. (PKK 1999a).

PKK Merkez Komite üyesi Nizamettin Taş'ın parti liderliği adına dile getirdiği daha önceki bir ifadesi diasporadaki Kürt milliyetçilerine "demokratik önlemlerden sapmamaları"nı, "düşmanın provokasyonlarının aracı olmamaları"nı ve "özellikle kendini yakmalara son vermelerini" hatırlatıyor ve sert bir biçimde şu uyarıyı yapıyordu: "Bu, başkan Apo'nun bir emridir" (Taş 1999).[314]

Yalnızca 20 Şubat 1999'de Türkiye'de "yaklaşık 2000 Kürt

---

landalı grup Solidarietsgroep Turkije-Kurdistan, bu makalenin açıkça iki tutuklu militana, (PKK üyesi olan) Mehmet Can Yüce ile PKK'nin Türk gruplar için oluşturduğu cephenin, Devrimci Halk Partisi (DHP)'nin lideri olan Meral Kıdır'a karşı şiddet uygulama tehdidinde bulunduğunu öne sürüyordu (Solidarietsgroep Turkije-Kurdistan 1999a).

314-Danow (1999), Kürt protestocuların "tüm Avrupa'da kitlesel intiharlar" tehdidinde bulunduklarını bildiriyor.

yanlısı aktivist" gözaltına alındı (*Agence France-Presse*, İstanbul, 20 Şubat 1999). Öcalan'ın tutuklanması ve Newroz kutlamaları dönemindeki (21 Mart) çatışmalarda, özellikle İstanbul ve Diyarbakır başta olmak üzere Türkiye'nin önemli şehirlerinde çatışmalı gösteriler meydana geldi (*Turkish Daily News*, 19 Şubat 1999; Washington Post, 19 Şubat 1999; Reuters, İstanbul 21 Şubat 1999; Reurets, 21 Şubat 1999; *Agence France-Press*, 20 Şubat 1999; *Associated Press*, Ankara 25 Şubat 1999). Bir süre için İstanbul'da "hemen hemen her gece bombalamalar" devam etti (*Voice of America*, 3 Mart 1999). En azından bunların bazıları PKK'nin işi değildi. Açıkça Türk "Marksist-Leninist" gruplar da Abdullah Öcalan ile "dayanışma" sergilemek istiyorlardı (Kinzer 1999). Türkiye'nin farklı yerlerinde PKK'li intihar bombacıları da yeni durumun dehşet verici bir başka görünümüydü (Reuters, Washington, 26 Mart 1999; Associated Press, Ankara, 4 Mart 1999; Bilican 1999b). Türk devleti ile PKK ve taraftarları arasındaki çatışmalar, 1999 Newroz'unda en üst düzeye çıktı. Bu gün içinde iki tarafın da şiddete başvurduğu yasadışı Öcalan yanlısı gösterilerde tahminen 8000 kişi tutuklandı (Şenkul 1999; Bilican 1999a).

Abdullah Öcalan, bir Ortadoğulu politikacı olarak her zaman zekice bir duruş sergiliyordu. Ancak yakalanması Batı politik kültürüne bakışında biraz naif bir yan olduğunu ortaya koyuyor. "Kürtlerin dostu" olduklarını iddia eden Avrupalı politik figürlerle ilişkilerinde ona özgü derinliği gösteremedi ve son tahlilde kendisini onların insafına terk etti. Batı Avrupa demokrasilerinin Türkiye'den, daha da önemlisi onun yakın ilişki içinde olduğu ve koruyucusu olan ABD'den gelen baskılara direnebilme yeteneklerinin derecesini bütünüyle yanlış değerlendirdi.

Eğer koşullar izin verseydi bütünleşmiş bir PKK, girdiği yeni yönelim doğrultusunda ilerleyebilirdi. Şiddet içermeyen yöntemlere ve diplomasiye vurgu yaparak siyasi kazanımlar elde etmeyi sürdürebilirdi. Örgütün kuruluşundan bu

yana yaptıklarına göre liderinin Roma'da bulunduğu kısa dönem içinde elde ettiği uluslararası düzeydeki politik başarı çok daha göze çarpıyor. Bu durum, aslında Kürt milliyetçiliği adına savaş veren geçmişteki herhangi bir eski hareketten çok daha fazla bir biçimde PKK'nin kendisini önemli oranda modernleştirdiğinin de bir doğrulaması. Bu, hiç kuşkusuz en son sağlanan diplomatik başarıların arkasında yatan gerçekten çok önemli bir politik evrim.

Tersine olarak PKK liderinin yakalanması, –bazı dönüşümlerle birlikte– örgütün başlangıç dönemindeki politikalara ve uygulamalara geriye dönüşe yol açtı.

PKK'deki Yeni Liderlik

Abdullah Öcalan'ın yakalanması, PKK Merkez Komitesi için hassas bir durum ortaya çıkardı: Artık onlarla birlikte olmayan bir adamın karizmasına dayanan bir örgütlenme içinde yetkeci bir liderlik olarak nasıl iş yapacaklardı? Seçilen çözüm, liderliğin başka ellere geçmesi süreci devam ederken Abdullah Öcalan'ın karizmasının işlenmeye devam edilmesi oldu. Bu sürecin başlangıçta düzgün bir biçimde yürümemesi olanaklıydı. Öcalan'ın yakalanmasının ardından PKK içinde liderlik için keskin bir mücadelenin başladığı yönünde söylentiler hemen dolaşmaya başladı (*Voice of America*, 17 Şubat 1999). Bu türden öykülerin ne derece gerçeği yansıttığını bilmek olanaklı değil; öyküler gerçek olabilir ancak Türk istihbaratının kendi amaçlarına ulaşmak bakımından bunları dolaşıma sokması da mümkün. Ne olursa olsun, PKK Merkez Komitesi, çok geçmeden bütünleşmiş bir görünüm sunmayı başardı. Başlarında Cemil Bayık (en deneyimli ARGK komutanı), Osman Öcalan (Abdullah Öcalan'ın kardeşi ve eski bir ARGK komutanı) ve Murat Karayılan (bir başka deneyimli ARGK komutanı)'dan oluşan yeni bir Yönetim Konseyi atandı (MED-TV, 18 Şubat 1999). Daha sonra Osman Öcalan uluslararası bir haber ajansına

Cemil Bayık'ın "komutası altında savaşmaya hazır" olduğunu bildirdi (Itar-Tass, Bonn, 11 Mart 1999).

PKK ile yakın ilişkileri olduğu öne sürülen bir "Kürt kaynak"tan alıntı yapan bir haberde mevcut durum şöyle özetleniyordu: "Teknik olarak güç hızla Öcalan'dan liderlik konseyine geçti. Ancak psikolojik olarak önemli sorunlar var" (Davis 1999). Türkiye'de yayınlanan günlük gazete Milliyet (3 Mart 1999), Cemil Bayık'ın PKK'nin "en yüksek" otoritesi olarak atandığını ancak "Öcalan'ın örgütün resmi lideri olarak kaldığını" yazıyordu.[315] PKK'nin yayın organı *Serxwebûn'nun* Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra çıkan ilk sayısı da yeni liderlik yapısını onaylıyordu. Ön sayfada Abdullah Öcalan'ın geleneksel resmine ilave olarak *Serxwebûn* sonraki altı en kıdemli PKK liderinin resmini de basmıştı.[316] Bütün resimler küçük ve aynı boydaydı ancak Cemil Bayık'ınki en öndeydi. Ön sayfadaki bu resimlerin sahiplerinin çoğunun içeride makaleleri vardı. Yine Bayık en önde geliyordu (*Serxwebûn* 1999).[317] Bu koşullarda Abdullah Öcalan'ın PKK başkanı olarak yeniden onaylanması, duygusallıktan öte onun örgütün kurucusu olması ve şimdi bir "şehitlikle" karşı karşıya kalmasıyla ilgiliydi. Abdullah Öcalan'ın Türkiye tarafından yakalanmasının hemen ardından parti liderliği adına PKK Merkez Komite üyesi Nizamettin Taş'ın kendini yakma eylemlerine son verilmesi için yaptığı açıklama da bunu gösteriyor. Bu talimatın uygulanmasını sağlamak için örgüt liderliği Öcalan'ın adına başvurmayı zorunlu görüyor ve şöyle diyordu: "Bu, başkan Apo'nun bir emridir" (Taş 1999). Üç gün sonra ERNK'nin Avrupa bürosundan yapılan bir açıklama (ERNK 1999) ise çok daha ilginçti. Açıklamada kendi otoritelerini meşrulaştırmak için Öcalan'ın karizmasına başvurulsa da ileride ondan gelebilecek herhangi bir ifadeyi

315-Altıncı Bölüm'de bildirildiği gibi Abdullah Öcalan, Mart 1999'da sona eren PKK'nin Altıncı Kongresi tarafından başkan olarak onaylanmıştı.

316-Altı kişi şunlardı: Cemil Bayık, Osman Öcalan, Nizamettin Taş, Murat Karayılan, Sakine Cansız ve Mustafa Karasu.

317-Bayık'ın resmi en büyüktü ve ön sayfadan sonra renkli olan tek resimdi.

yadsıma arayışı içinde olunduğu görülüyordu.[318] Öcalan'ın "Türkiye tarafından kaçırıldıktan sonra zalimane ve insanlık dışı muamelelere maruz kaldığı" öne sürüldükten sonra bu bildiride onu yakalayanların "gevşetici ve uyuşturucu [sic] ilaçlar vererek [onu] uyuttukları", "psikolojik savaş taktikleriyle" karşı karşıya kaldığı belirtiliyordu. ERNK bildirisi şöyle devam ediyordu:

> Tüm tarihimiz boyunca halkımızın düşmanları, gericiler ilerici güçlerin iradesini kırmak için insanlık dışı yöntemler kullanmışlardır. Ne yaptığı ve ne söylediğine bakmaksızın Başkan Apo, Kürt halkının zihninde ve kalbinde haklı yerini almıştır. İnsanlığın tanıdığı en barbar devlet olan Türk devleti, çok daha zalim ve insanlık dışı yöntemlerle başkanımıza saldırabilir. Halkımız ve taraftarlarımız böyle bir sonuca hazır olmalıdır. Düşmanın psikolojik savaşına aldırmadan görevlerimizi yerine getirmeliyiz, bu başkan Apo'un direktifidir. (ERNK 1999)

Onu yakalayanların Öcalan'a karşı "kimyasal, fiziksel ve psikolojik işkence araçlarının" (PKK 1999b) kullanılması iddiaları, sonraki haftalarda sürekli olarak sık sık PKK tarafından gündeme getirildi ve Öcalan'ın avukatları tarafından yinelendi (*Turkish Daily News*, 27 Şubat 1999; AKIN 1999). Öcalan'ın avukatlarından Ahmet Zeki Okçuoğlu, müvekkilinin "kendisine müthiş bir psikolojik baskı altında olduğunu ve yardım istediğini" (Demir ve Gam 1999) bildirmişti. Bu kampanya Cemil Bayık'a Mart 1999 ortalarına kadar başlayarak hücrede kalan Abdullah Öcalan'ın ifadeleri gibi görünen sözlere aldırmama fırsatını verdi. Öcalan ilk mektubunda "1 Eylül 1998'de ateşkes ilan edilmesini" ve "barış, kardeşlik ve demokrasi için mücadele edilmesini" ve bunun "ülke içindeki ya da dışındaki bütün faaliyetlerin temeli haline gelmesini" istemişti.[319] Oysa bu perspektif, Öcalan'ın yokluğunda PKK ve Bayık tarafından benimsenen savaş tutumunun tam tersiydi. Bu mektupların Öcalan'a yapılan kötü muamelelerin sonucu olup olmadığı

318-Benzer biçimde *Serxwebûn*'un Şubat 1999 sayısı, makaleleri *"Biji Serok Apo"* ile süslüyor ve *"Başkan Apo"*ya göndermede bulunuyordu.

319-İlk not, 18 Mart 1999'da yayınlandı. Reuters, İstanbul, 28 Mart 1999, Abdullah Öcalan'ın baş avukatı Ahmet Zeki Okçuoğlu'nun Öcalan'ı ilk ziyareti sırasında bu bildiriyi aldığını öne sürdüğünü bildiriyor.

konusunda ancak spekülasyon yapılabilir.[320] Burada tartışılması gereken asıl önemli nokta PKK kurucusundan geldiği öne sürülen mektubun PKK'nin fiili lideri olan Cemil Bayık tarafından dikkate alınmamış olmasıdır. Nitekim Abdullah Öcalan'ın olduğu kabul edilen cezaevi mektubundan yalnızca birkaç gün sonra yapılan Newroz "kutlamaları"nda PKK ve taraftarları özellikle şiddeti durdurmak için bir zorlanma hissetmediler. Bu durumda, PKK kurucusunun fiili olarak liderlikten değiştirildiği söylenebilir.

Dolayısıyla son tahlilde Cemil Bayık PKK'nin fiili lideri olarak (onun "en yüksek otoritesi") olarak iş yaptı. Kuşkusuz onun otoritesi geçmişten bu yana Abdullah Öcalan'a olan yakınlığı, ARGK komutanı olarak askeri liderlik yeteneği, PKK Merkez Komite üyesi ve yeni Yönetim Konseyi'nin bir üyesi olmasından kaynaklanıyordu. Ancak Bayık Abdullah Öcalan'ın karizmasının mirasçısı değildi; sürekli olarak Öcalan'dan saygıyla söz etti. Bunun rutinleşmesi ya da otoritenin kurumsallaşması Sekizinci Bölüm'de tartışılacak. Asıl dikkat çeken nokta, Abdullah Öcalan'ın kısa bir süre PKK'yi içeriden yeniden yönlendirmeye başlamasıdır. Avukatları aracılığıyla bir dizi kişisel bildiri yayınlayarak örgütünü yeniden Türkiye Kürdistanı'nda şiddet politikaları uygulamaya zorlamaya başladı. PKK liderleriyle ne zaman röportaj yapılsa, Abdullah Öcalan'ın gücünü korumaya devam eden karizmasını gözardı etmelerinin olanaksız olduğu görülüyordu. Kuşkusuz Ankara'nın Öcalan'ın barışçıl görüşme çağrılarına aldırmama konusundaki kararlılığı –ve ARGK gerillalarına karşı askeri operasyonları yoğunlaştırmayı tercih etmesi– Abdullah Öcalan'ın bile taraftarlarını sürekli olarak mücadeleden uzak tutmasını olanaksız kılıyordu.

Ağustos ayında PKK komutanı Duran Kalkan, eğer Türkiye PKK ile görüşmeleri reddederse "çok yıkıcı bir sürecin" gelişeceği tehdidinde bulundu. Kalkan şu kaygı verici uyarıyı yapmıştı:

320-Ayrıca bkz. bu bölümde, yukarıdaki no. 49.

"Partimiz bu konuda gerekli uyarıları yaptı ve hazırlıklarını da tamamlamak üzere" (Hacaoğlu 1999). PKK ve cephe örgütlerinin bölündüğüne ilişkin –hem Türkiye hem de Kürdistan diasporasındaki– doğrulanmamış söylentiler ortaya çıkmıştı. Bu haberlerin arkasında gerçeklerin ne olduğunu ortaya çıkarmak zor (Solidariteitsgroep Turkije-Kurdistan 199a; *Reuters*, Lahey, 24 Kasım 1999; Associated Press, Ankara, 4 Aralık 1999).[321]

Eşkıyalar, Teröristler, Çocuk Kaçırıcıları ve Uyuşturucu Kaçakçıları mı?

Acaba PKK geçmişteki yöntemlerini gerçekten ne ölçüde terk etti? Bir başka deyişle, geçmişte kullandığı terörist yöntemleri hangi ölçüde kullanmaya devam ediyor? Daha da temel bir soru olarak şu sorulabilir: eleştirmenlerinin söylediği gibi o basitçe bir eşkıya örgütlenmesi mi? Bu sorulara yanıt vermek, PKK'nin siyasi gelişmesini değerlendirmeye yardımcı olacaktır. Bu kitap, diğer konular arasında, PKK'nin toplumsal ve/veya politik nedenlerle (bir "toplumsal eşkıyalık"la bağlantılı olarak) en azından kısmen eşkıyalık uygulamaları yapan bir örgüt olmasa da bir eşkıya gruplaşma biçiminde meşru olarak ne ölçüde tasvir edilebileceğiyle ilgileniyor. Yukarıda Türk devletinin nefret dolu milliyetçiliğinin kendi sınırları içinde Kürt milliyetçiliğinin bütün biçimleriyle sert bir çatışmaya yol açtığı gösterildi. Ne var ki, bu tek yanlı bir çatışma değildi; iki taraf da kendi milliyetçi gündemlerinin hedeflerini takip etmek için şiddete başvurdu. Türk devleti tarafından ihlal edilen insan haklarıyla ilgili suçlamaların bazılarını yukarıda ele aldık.

İmset'in iddiasına göre 1991'den önce "kendi özlemlerini dile getiren herhangi bir Kürt bile ciddi bir cezalandırmaya uğruyor, sonuçta 'hain' ya da 'terörist bir eşkıya' olarak damgalanmaktan korkuyordu. Bunun en iyi örneklerinden birisi, yal-

321-En azından Öcalan'ın yanlış yönlendirildiği yönünde bazı imalar var. Ortaya çıkan ilk not 14.4.999 tarihliydi. Muhtemelen 14 Nisan 1999 tarihi not alınmaya çalışılmıştı; ancak Okçuoğlu'na göre gerçekte 18 Mart 1999'da yazılmıştı.

nızca 'Ben Kürdüm' dediği için yargılanan ve hapse atılan eski Bayındırlık Bakanı Şerafettin Elçi'nin durumudur" (İmset 1996: 57). Hakaret anlamı taşıyan "eşkıya", sıklıkla Kürt milliyetçileri için geçmişten bu yana kullanılan bir tabir. Dördüncü Bölüm'de değinilen Şeyh Ubeydullah'ın Kürt eşkıyalığına yönelik hırslı bir tutumu vardı (McDowall 1996: 54). "Yasadışı" vergilendirme biçiminde eşkıyalık yüzyılın dönüm noktasında Kirmanşahlar olarak bilinen yerel Kürt aşiretlerince yürütülüyordu (ibid.). Şeyh Said'in yardımcılarından Yado Ağa[322] da bunu yapıyordu. Günümüzde PKK üyeleri rutin bir biçimde terörist olarak ama aynı zamanda eşkıyalar olarak da nitelendiriliyor.

PKK'ye karşı Türk yetkililer tarafından kullanıldığı gibi "eşkıya" etiketinin incelenmesi en azından bu terimin eski kullanımının politik suçlamalar için yaygın bir biçimde kullanılan bir terim olduğunu gösteriyor. Örneğin, uzun yıllardır Türk yetkililer PKK'nin "bir avuç terörist eşkıya"dan başka bir şey olmadığını söylüyor. PKK gerillaları 100 kişiden gücü tahminen 10 000 ile 15 000 arasında değişen savaşçılar topluluğuna ulaştığı halde yetkililer aynı aşağılayıcı dili kullanmaya devam ettiler. Nitekim PKK lideri Abdullah Öcalan Mart 1993'de ilk kez tek taraflı ateşkes ilan ettiğinde bile aralarında genelkurmay başkanı ve cumhurbaşkanının da bulunduğu birçok Türk yetkili şu yanıtı verdiler: "Eşkıyayla masaya oturmayacağız" (*Arm the Spirit* 1994).

Özel bir aşağılama amacıyla değil de terimin asıl anlamıyla PKK'ye karşı "eşkıya" diye seslenilmesi, genelde şu dört suçtan birisini işlediğini kabul ediyor: gasp etme, terörizm, ARGK'ye katmak için çocukları kaçırma ve uyuşturucu ticareti yapmak. PKK'nin bunların her birisiyle ilişkisi aşağıda tartışılacak.

Gasp Etme

PKK'ye karşı eşkıyalık suçlamalarının en ciddi ve özgün

322-Bkz. yukarıda, Bölüm Dört.

olanlarından birisi gasp yaptığıdır. Bu suçlama, arazideki PKK gerillalarının yiyecek, malzeme ve para gereksinmelerini karşılamalarından kaynaklanıyor. Gerillalar, silahlı mücadeleyi desteklemek amacıyla Kürt köylülerden bir çeşit "vergi"yi para ve malzeme olarak gasp etmekle suçlanıyorlar (Erdoğan 1998b). Türk gazeteci Mustafa Erdoğan, PKK'nin bir dizi yasal ve yasadışı kaynak (para) toplama faaliyetleri yürüttüğünü belirtiyor. Bunlar arasında Orta Doğu'dan elektronik mal kaçakçılığının denetlenmesi, güneydoğu sınırlarından Türkiye'ye gelen her tür maldan "vergi" almak, Avrupa,[323] Lübnan ve Suriye'de meşru birçok işyeri çalıştırmak var (ibid.). Örgütün "Suriye bankalarında trilyonlara varan hesaplarının olduğu öne sürülüyor. Yalnızca Suriye Ticaret Bankası'nda 4 milyar ABD dolarının bulunduğu bildiriliyor" (ibid.). Bir başka kaynağın iddiasına göre PKK'nin bu uygulamalarının bir nedeni, Irak üzerine uygulanan ticaret yaptırımlarının yol açtığı zorlukların ardından Türkiye'nin Kürt sınırındaki kasabalardaki kaçakçılardan örgüte gelen gelirin ortadan kalkmasıydı (Pope ve Pope 1997: 241).

PKK, para miktarını olağanüstü miktarda arttırdığı Avrupa'da siyasi para toplama toplantılarını aylık olarak yapıyor. Örneğin 1998 Eylül'ünde Hollanda'da örgütlenen bir toplantıda PKK, 120 000 katılımcının her birisinden 100 mark para almıştı. Aynı zamanda diasporadaki destekçilerden da para toplanıyor. Ekim 1994'te bir Türk kuruluşu, Almanya ve İngiltere'deki Kürtlerden "yeraltı dünyası" teknikleriyle para toplandığını öne sürüyor (Ortadoğu ve Balkanlar Vakfı, tarihsiz).

İmset, bir PKK itirafçısı –yani Türk yetkililerin eline düştükten sonra "devlet yanlısı" tutum alan eski bir gerilla olan– Abdülkadir Aygan'ın ifadesinden alıntı yapıyor. Aygan, 1980'lerin ortasından itibaren PKK'nin "ister gönüllülük temelinde, isterse de zor kullanarak tehditle, gasp yoluyla ve koruma sağlama önerisiyle zengin çevrelerden topladığı bağışlarla"

323-Erdoğan (1998b) şunu ekliyor: "PKK'nin karıştığı iş alanları arasında bilgisayar şirketlerinden lokantalara ve marketlere kadar geniş bir yelpaze var."

(İmset 1992: 155)[324] finanse edildiğini belirtiyor. 3-13 Mayıs 1990'da toplanan PKK'nin İkinci Ulusal Kongresi bir bakıma bu iddiaları açıkça doğruladı. Karara bağlanan para toplamada kullanılacak yöntemler arasında şunlar var: kaçakçılardan alınanlar dahil sınırlardaki ithalat vergisi; "işbirlikçi feodal toprak sahiplerinin bütün gelirlerine" el konulması; "yurtsever feodal güçlerin" ve özel işletmelerin vergilendirilmesi ve "yol ve araç vergisi"nin toplanması (ibid.) Bu uygulamaların birçoğunda "vergilendirmeye" muhatap olanlar muhtemelen "yurtsever feodal güçler" denilenler oluyor. Bunlar da açıktır ki PKK muhalifi olan ("işbirlikçiler" denilen) kesimler olup, örgüte para desteği yapmayı yalnızca zor ve tehdit yoluyla kabul ediyorlar. Dolayısıyla bu durumda PKK'nin gasp etmeye başvurduğu – ya da en azından bununla ilgili olduğu– ortaya çıkıyor. Ayrıca Fransız hükümetinden İtalya'daki hakime gönderilen 7 Aralık 1998 tarihli bir raporda Öcalan'ın açıkça "bazı gasp etme olaylarıyla ilgili olduğu"nun bildirilmesi, bu türden faaliyetlerin devam ettiğini gösteriyor (Middle East Security Report, 19 Aralık 1998).

PKK'nin farklı türden bir çeşit açıktan açığa eşkıyalık denilebilecek –bankalara ve diğer işyerlerine şiddet eylemleri düzenlenmesi– işlere karıştığının kanıtları var. Söylendiğine göre PKK gerillalarının ilk askeri eylemlerinden birisi, Güneydoğu Anadolu'daki bir bankanın soyulmasıyla ilgili başarısız kalan girişimdi (Pope ve Pope 1997). İmset, "büyük Türk şehirlerinde PKK "hücrelerinin" silahlı soygun eylemlerine karıştıklarını da öne sürüyor" (İmset 1992: 156).

Gönüllü ve gönülsüz katkıları birbirinden ayırmanın zorluğu ve kendilerini yakalayanlara yaranmak için hesaplı bir biçimde ifade veren itirafçıların ortaya koyduğu "kanıtların kuşkulu" olması nedeniyle PKK'nin ne düzeyde "tehditle para gasp ettiği"ni kesinleştirmek çok güç (Barker ve Fuller 1998: 30-31). Türk devletinin esas olarak PKK'nin elde ettiği bütün geliri şiddet

324-Bu rapor, Orta Doğu ve Balkan Araştırmaları Vakfı (tarihsiz) tarafından hazırlandı.

ya da tehdit yoluyla sağladığına inanması anlaşılabilir nedenlere dayanıyor. İmset, Türkiye Kürdistanı'ndaki bazı kamyon şoförlerinin istenilen "vergileri" ödemeyi reddettikleri için 1992'de PKK tarafından öldürüldüklerini öne sürüyor (ibid.; İmset 1992: 156; Pope ve Pope 1997: 277-8). Bazı kaynaklar, PKK'nin en azından Avrupa'da kendi para sağlama olanaklarına tehdidi eklediğini, özellikle örgütün talep ettiği "koruma parasını" ödemeye hazır olmayan Türk ve Kürt işadamlarına karşı bazı olaylarda şiddete başvurduğunu öne sürüyor. Ancak PKK'nin Avrupa, Lübnan, Libya, Kuzey Amerika ve Avustralya'da bulunan Kürt diasporasından önemli miktarda parayı gönüllü olarak topladığı da açık bir gerçek. Her yılın ekim ayında bu bölgelerdeki ERNK destekçileri Kürt evlerini ziyaret ederek "vergi" denilen, yani PKK'nin değişik faaliyetlerine destek olmak için ödenen paraları topluyorlar (Barkey ve Fuller 1998: 30-31; İmset 1992: 156; Pope ve Pope 1997: 277-8; ERNK aktivisti ile kişisel iletişim, 3 Mart 1997, Melbourne).

Terörizm

Herhangi bir nesnel standarda göre PKK'nin, terörist taktikler kullanan bir örgüt olarak sınıflandırılması gerekir. Evrensel olarak kabul edilen "terörizm" fenomeniyle ilgili en basit tanım ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından kullanılıyor: "Terörizm' terimi, belli bir kesimi etkilemek amacıyla ulusaltı ya da gizli unsurlar tarafından muharip olmayan hedeflere, önceden tasarlanmış, politik şiddetin uygulanması anlamına gelir" (Wilcox Jr 1995).[325] Bu tanımda "muharip olmayan" olarak ifade edilenler "silahsız ya da görevde olmayan" askeri personeli de kapsıyor (ibid.).

Önceki bölümlerde PKK'nin, özellikle ilk başlarda kendi siyasi rakiplerine –diğer Kürt milliyetçi grupların ve rekabet ettiği "Marksist-Leninist" partilerin üyelerine– karşı politik

325-Terörizmin nasıl tanımlandığıyla ilgili kapsamlı bir tartışma için, bkz. "Giriş", Wright (1991).

şiddet uygulamak konusunda ne kadar istekli olduğu gösterilmişti. Türkler kadar değişik Batılı yetkililer ve insan hakları kurumları tarafından yaygın bir biçimde "terörist" faaliyetler olarak suçlanan PKK'nin bazı uygulamalarının arasında adam kaçırmalar ve Türkiye'nin Kürt bölgesindeki öğretmenlerin öldürülmesi, sivillerin vurulması ve Kürt bölgesinde gerillalar tarafından yakalanan turistlerin ve diğer "yabancıların" geçici olarak kaçırılması var (Gunter 1997: 81). Aşağıda gösterildiği gibi okul öğretmenlerine yönelik saldırıları bazen PKK açıkça savunuyor. Bu öğretmenlerin Türkiye'nin Kürt bölgesinde devletin "istihbarat ajanları" oldukları için bölgeden sürülmeleri gerektiği öne sürülüyor. Ancak bu açıklamayla bu eylemlerin savunulması ancak mizah konusu olabilir;[326] silahsız öğretmenlere karşı saldırılar ancak son tahlilde yalnızca bağnaz bir Kürt milliyetçi söylemle savunulabilir. (PKK, eğitimin yalnızca Türk dilinde yürütülmekle kalmadığını, aynı zamanda genelde içerik olarak da çok yoğun Kemalizm ve Türk şovenliği öğelerini içerdiğini öne sürüyor.)

PKK için kendi aktif karşıtlarının içinde devletin silahlı "sivil" çalışanları –köy koruculari– da var. PKK'nin değişik eleştirilerine göre 62 bin civarındaki (*BBC*, 11 Ekim 1997; Nezan 1998) korucular, sivil olarak sınıflandırılıyor. Kuşkusuz bu insanların konumları bakımından onların "sivil" oldukları söylenebilir. Ancak köy korucularından beklenen işin özel yapısı, onların tespit ettikleri bölgelerde PKK gerillalarıyla çatışmaya girmektir. Dolayısıyla korucularla silahlı çatışmaya girmek, yalnızca siyasal nedenlerle –yani PKK'nin herhangi bir savaşı sürdürme hakkının olmadığı kabul edilirse– terörist faaliyet olarak sınıflandırılabilir.

326-İmset'e göre (1992: 82), Türkiye'nin Kürtlerin yaşadığı güneydoğusundaki okullar, 1987'den sonra PKK'nin önemli bir hedefi haline geldi. İmset'in alıntı yaptığı "görevlilere" göre yaklaşık 1987'den 1989 Ağustos'unun sonuna kadar PKK tarafından 137 okul yakıldı ve onsekiz öğretmen öldürüldü. 1989'un sonunda tahminen onbin çocuk (çoğu köylerden) eğitim almadan okulları terk etti. Bu arada öğretmenler de giderek daha fazla bir biçimde bölgede görev yapmayı reddetmeye başladılar.

PKK, devamlı olarak kendi gerillalarının suçlandığı bazı kitle katliamlarını Türk güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiğini öne sürüyor. İyi bilinen bir örnek, Temmuz 1993'de (aralarında 14 çocuğun da bulunduğu) 26 köylünün öldürüldüğü Van iline bağlı Diyadin'deki katliamdı. Hem Kürt yanlısı gazete *Özgür Gündem* hem de bölgedeki PKK komutanı, katliam konusunda Türk ordusunun özel kuvvetler timlerini suçluyordu. Bir tanık da *Turkish Daily News*'e PKK'ye yüklenen bu katliamın ve bundan önceki bir başka katliamın arkasında özel timlerin olduğunu söylüyor.[327]

Kuşkusuz PKK, sivillere yönelik katliamlar yapıyor. Yukarıda tartışıldığı gibi PKK 1991'de İstanbul'da büyük bir mağazanın bombalanması gibi Türkiye'nin batısındaki terörist eylemlerden ayrı olarak, özellikle kurulduktan sonraki ilk yıllarda bazı Türk solcularının, kendi muhalif üyelerinin ve rakip Kürt milliyetçilerin katledilmesinden de sorumluydu. İyi bilinen meşum bir olaydan daha önce söz edilmişti. PKK'ye ait olduğu söylenen bir bombalı paket Batman yakınlarında bütün bir aileyi yok etmişti. Nicole ve Hugh Pope, (PKK tarafından işlendiği açıkça belli olan) 30 Eylül 1992'deki Cevizlidağ köyündeki katliamın bunların tipik bir örneği olduğunu öne sürüyorlardı (Pope ve Pope 1997: 268).

1992'nin ortalarında PKK gerillaları yazara örgütlerinin pratiğini değiştirdiğini ve böylesi eylemleri işleyen PKK gerillalarının ciddi biçimde cezalandırıldıklarını söylemişti. PKK'nin dördüncü kongresinin (Aralık 1990) böylesi pratikler için ölüm

327-Kutschera (1994: 14), daha genel olarak şunları belirtiyor:
PKK taktikleri, Türk yetkililere onları kanlı teröris*tler olarak resmetmek için büyük olanaklar sağladı. Kürdistan'daki olaylarla ilgili katı sansür uygulaması ve Türk basınının büyük bölümünün boyun eğen tavrıyla bu işi daha kolay yapabiliyorlardı. Yalnızca bazı Türk gazeteciler "Kızıl Kürtler" denilen kurbanların birçoğunun ordu silahlarıyla öldürüldüğünü fark ettikten sonra Türk sıkıyönetiminin boyutları ve sonuçları konusunda "güneydoğu"yu kuşatmış olan sessizliğin duvarları aşılmaya başlandı.
Benzer iddialar, Haziran-Temmuz 1992'deki ziyareti sırasında bu kitabın yazarına PKK'li eğitim gören gerillalar ve M. K. Akademisi İdare Komitesi üyeleri tarafından da belirtildi.

cezasını benimsediği bir gerçek. ARGK tarafından açıkça yürütülen böylesi saldırılarla ilgili olarak bazı ARGK komutanları suçlanmıştı (PKK eğitim gören gerillalar ve M. K. Akademisi İdari Komitesi, kişisel iletişim, Temmuz 1992, Bekaa Vadisi, Lübnan). Ancak bunun Öcalan'a yönelik iç muhalefeti ortadan kaldırmak için uygun bir bahane olup olmadığını bilmek olanaksız. Yukarıda tartışıldığı gibi benzer bazı katliamların dördüncü kongreden, özellikle Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra da meydana geldiği bir gerçek. Hatta örgüt bir adım daha ileriye giderek 24 Ocak 1995'de Cenova Konvansiyonu'nun insan haklarıyla ilgili protokollerine uyacağını ama köy korucularını savaşçılar olarak tanımlamaya devam edeceğini belirtti.

Abdullah Öcalan, kendisinin açık emirlerine karşın bazı katliamları işledikleri için sürekli olarak kendi gerillalarını suçluyor. Yukarıda belirtildiği gibi Aralık 1998'de bu türden sözde "hatalar" için bütünüyle bazı komutanları suçlamaya çalışmıştı (Reuters, Roma, 11 Aralık 1998). İmset, en azından bazı PKK katliamlarının muhalif PKK komutanları tarafından işlendiğinin kanıtlarını veriyor (İmset 1993f). Yine de 1993 ateşkesinin sona ermesinin ardından Türkiye'ye karşı "topyekün savaş" ilan eden de Öcalan'ın kendisiydi. Bu "topyekün savaş"la ilgili ilk PKK saldırılarından birisi okul öğretmenlerinin öldürülmesiydi (İmset 1993b). Bu özel öldürmeler, açıkça bir neden belirtilmeden, Öcalan PKK'nin artık sivilleri ve silahsız insanları hedef almayacağını söylemesine rağmen gerçekleştirildi (ibid.).[328] Ve, Öcalan'ın onayı olsun ya da olmasın bu tarihten sonra PKK'nin öğretmenleri öldürmesi devam etti.[329]

328-İşin aslında PKK'nin öğretmenleri öldürmesi, Türk yetkililer tarafından onları kolaylıkla terörist olarak etiketlendirme olanağını verdi. Bkz. Kutschera (1994: 13-14).

329-Bkz. Human Rights Watch/ Helsinki, "Türkiye'nin Güneydoğusu'ndaki Etnik Kürtlerin Zorla Tahliye Edilmeleri", 19 Ekim 1994 ve aynı grup tarafından yayınlanan sonraki bir bildiri Reuters tarafından aktarılıyor, Reuters, Ankara, 15 Kasım 1995 ve Türk günlük gazeteleri *Cumhuriyet* ve *Hürriyet*, 23 Mayıs 1995.

Çocukların Kaçırılması

PKK, aynı zamanda toplu olarak çocukları kaçırmakla ve onları zorla askerlik hizmetine almakla da suçlanıyor. PKK'nin gençleri ve çocukları zorla askere aldığına ilişkin ilk iddialar, örgütün Türkiye Kürdistanı bölgesinde popülaritesi iyice artmadan önce 1987'de gündeme geldi. 1989'da PKK kendi "Zorunlu Askerlik Hizmeti Yasası"nı çıkardıktan sonra zorla askere almayla ilgili haberler sık sık Türk gazetelerinin ön sayfalarını kaplamaya başladı.

PKK "yasası"na göre ARGK askerlik hizmeti "[Kürt] bölgede yaşayan, 18 yaşına yaklaşmış, bekarlar ya da evli ama henüz Türk ordusunda askerlik yapmamış" bütün Kürtler için zorunluydu. Bu ARGK/PKK zorunlu askere alma kampanyası Eylül 1989'da zirveye çıkmıştı. "On gün içinde gerillaların 102 kişiyi kaçırdıkları söyleniyordu." Bu dönemde PKK'nin zorla askere aldığı kişilerin çoğu 18-25 yaş grubu arasındaydı. Bu girişim, devletin gençleri orduya alması ve köy korucusu yapmasına karşı bir müdahaleydi. Ancak aynı yıl içinde gerillaların Hakkari ilinde bir mezradan yaşları 11 ile 15 arasında olup "harekete katılmak isteyen" 14 çocuğu da aldıkları söyleniyordu. Türk gazetelerinin bildirdiğine göre daha sonra yine aynı yıl içinde yedi çocuk daha kaçırılmıştı. Daha sonra bunların "yaşlarının onsekizin üzerinde olduğu ve yalnızca bu olayın bir propagandadan ibaret olduğu söylendi" (İmset 1995a).

Hem Türk hem de ARGK askeri komutanlarıyla görüşen İsmet İmset, birçok çocuk kaçırma olayının aslında ARGK'ye katılım olduğunu ve güya kaçırılma gibi gösterildiğini belirtiyor. PKK, ayrıca 1991'den sonra kendi gerilla gücüne zorla askere almayı kestiğini öne sürdü, çünkü alınan birçok yeni elemanı eğitmek büyük bir sıkıntı yaratıyordu (ARGK/PKK komutanları, kişisel iletişim, Temmuz 1992, Bekaa Vadisi, Lübnan; İmset 1995c). Bu koşullarda, Türk medyasının olası çarpıtmalarını göz önünde bulundurmadan çocuk kaçırmaları nesnel olarak değerlendirmek neredeyse olanaksız bir iş oluyor.

Olağanüstü Hal Valiliği Bürosu'nun 1991'de yayınladığı bir raporda şunlar öne sürülüyor: "1987 ile 1989 arasında toplam 1202 kişi PKK tarafından kaçırıldı ve kaçırılan kurbanların 573'ü köylerine geri döndü. Bunların 629'nun gerillalarla kaldığı söyleniyor" (İmset 1995c).

Nitekim PKK, kendi saflarında çocuk gerillaların olduğunu kendisi kabul ediyor. PKK'nin resmi diaspora yayınları 1991 gibi erken bir tarihten itibaren gerillalara katılan çocukların yetenek ve erdemlerini övüyorlar ve çocukların ARGK saflarında silahlı çatışmalarda öldüklerini bildiriyorlar (*Serxwebûn* 1991). Nitekim 1993'den beri PKK'nin askere alma propagandası giderek artan bir biçimde gençliğe yöneldi (*Berxwedan*, 15 Şubat 1995, İmset 1995 içinde). 1995'de bir PKK makalesi, çocukların PKK'nin silahlı faaliyetlerinde 1994'ün sonlarından itibaren çok daha aktif olduklarını kabul ediyordu: "Bugün gerilla safları arasında 10, 11, 12 yaşında çocuklara rastlamak olanaklı. Bugün Kürdistan'ın çocukları büyüme şansı bulamadan gerillaların arasına katılıyorlar" (ibid.).

Aynı makale, Kürt bölgesinin hem kırsal alanında hem de şehir alanlarında çocukların çocuk komitelerinde çok daha aktif olduklarını bildiriyor. Yazı şunları ekliyor: "Bu komitelerde çocuklar askeri bölümler biçiminde örgütlenmeye başlıyorlar". "Yaşları 7 ile 14 arasında" olan çocuklar, çocuk komiteleriyle tanışıyorlar ve "askeri örgütlenme faaliyetlerine başlıyorlar". Ondört yaşına geldiklerinde de "gerilla saflarına transfer oluyorlar" (ibid.).

Son derece çevik ve atılgan olan köy gençlerinin, son derece dağlık bir bölge olan kendi yurtlarında vur kaç taktiğiyle savaşan gerillalar arasındaki değerini anlamak için fazla hayal gücüne ya da askeri savaş uzmanı olmaya gerek yok. Bu gençlerin hangi ölçüde kendi iradeleri dışında kaçırıldığını tespit etmeye olanak yok.

Çocukların PKK saflarına alınmasının derecesini Türk devleti ve medyası oldukça abartıyor görünüyor. Çocukların PKK

saflarındaki varlıklarının inkar edilemez bir gerçek olduğu açık.[330] ARGK'ye katılmalar 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında gerçekten de birçok olayda zorla gerçekleşiyordu ancak artık durum pek öyle gibi gözükmüyor. Sıradan Kürt köylüler şimdi sorunlu bir konuma geldiler. Eğer gençleri Türk devletine karşı askeri hizmet yükümlülüğünü yerine getirmezlerse (artı daha sonraları istenmesine rağmen köy korucusu olmazlarsa –bütün köy olmasa bile–) çoğunluğu güvenlik güçlerinden sert misillemeler görebilirler.[331] Öte yandan, eğer Kürt gençler devlete karşı olan askeri yükümlülüğü yerine getirirlerse bu kez diğer köylüler tarafından uygulanacak şiddete maruz kalma riskleri var.

Uyuşturucu Kaçakçıları

Yaygın uyuşturucu ticareti iddiası, PKK tarafından işlenen suçlarla ilgili iddialar arasında en ciddi olandır. Türk devleti tarafından dolaşıma sokulan bir belgeye göre PKK, her yıl Avrupa'ya uyuşturucu kaçırma operasyonlarından 56 milyon Alman markı kazanıyor [Türkiye Dışişleri Bakanlığı (tarihsiz)].[332] Ancak bu rakamlar söz konusu uyuşturucunun (eğer doğruysa) ne kadarının bir biçimde PKK ile ilgili olduğuna ilişkin hiçbir kanıt içermiyor. Herhangi bir "ulusal kurtuluş hareketi" ile uyuşturucu trafiği arasındaki ilişkileri araştırmak isteyen bir araştırmacının karşılaştığı en tartışmalı husus, hiç kuşkusuz, konuya ilişkin tarafsız verileri elde etmedeki aşırı güçlüktür. En iyi iki kaynak, besbelli ki, söz konusu hareketin kendisi ve bu hareketin karşı çıktığı merkezi devlettir, çünkü bu iki kaynak söz konusu trafik bakımından birbiriyle yakın

330-The *Turkish Daily News*, İsveç hükümeti tarafından temsilciliklerin takip edildiğini bildiriyor. PKK, örgüte katılmak için İsveç'teki evlerini terk eden yaşları 15 ile 17 arasında oniki çocuğun geriye döndüğünü kabul ediyor. Bkz. Erdoğan (1998c).

331-Bu bazı kaynaklar tarafından öne sürülüyor. Bkz: Uluslararası Af Örgütü (1993); ABD Dışişleri Bakanlığı (1995a, b).

332-Dışişleri Bakanlığı, Türkiye (tarihsiz). Bu belgenin (şuradan elde edilebilen, bkz. http://pulex.med.virginia.edu/pkk.html) ilk versiyonu şunu öne sürüyor: "Son raporlar PKK'nin nükleer malzeme kaçakçılığı da yaptığını düşündürtüyor."

ilişki içindedir. Doğallıkla bu iki kaynağın sorunla ilgili olarak bütünüyle nesnel olacaklarını beklemek gerçekçi bir tutum olmayacaktır. İşin aslında PKK ve Ankara'daki otoriteler bu konuda tümüyle birbirlerinin tam zıttı konumdalar.

Türkiye üzerinden işleyen uyuşturucu trafiğinin büyük kısmı, Türkiye'nin Kürt bölgesindeki "ayrılıkçı" örgütlerin, PKK militanlarının ve onların aracılarının yardımıyla yürüdüğü öne sürülüyor (Dışişler Bakanlığı, Türkiye, tarihsiz). Bir Fransız kuruluşu olan Kriminoloji Enstitüsü'nün hazırladığı bir rapor, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yaygın bir biçimde dağıtılmıştı. Bu belge "basitçe PKK'nin uyuşturucu trafiği üzerinde etkisinin olduğu"nu dile getiriyor." Belgeye göre PKK, uzun vadede bu trafiğe yardımcı olarak "suç ortaklığı" yapıyor ve "Abdullah Öcalan'ın partisi ile Kürt uyuşturucu zümreleri arasında bir çıkar birliği var." Bu zümreler, "Sicilyalı Mafya Aileleri"yle kıyaslanabilen bir yapı sunuyorlar. Suça bulaşmış bu Kürt zümreler ile PKK arasında açık bir "biyolojik, siyasi ve yeraltı dünyası" ilişkisi olduğu iddia ediliyor (Kriminoloji Enstitüsü 1995b).

Enstitü'nün doğru olup olmadığını kesinleştirmek zor bir iş. Ancak uluslararası uyuşturucu ticaretiyle PKK'nin muhtemel bir işbirliği konusu bazı batılı hukuk kuruluşları tarafından da dile getiriliyor (Dışişleri Bakanlığı, Türkiye, tarihsiz). Iraklı bir Kürt lider tarafından söylenenler ilk bakışta bu iddialara güçlü bir destek veriyor. Irak Kürdistan Demokrat Partisi lideri Mesut Barzani, PKK'nin mafya tarzı bir uyuşturucu kaçakçısı örgütü olduğunu öne sürmüştü (Milliyet, 21 Kasım 1995; Sabah, 21 Kasım 1995). Ancak Barzani iddialarıyla ilgili somut bir kanıt ortaya koymuyor. Ayrıca o sırada Barzani'nin örgütünün Irak Kürdistanı'nda PKK gerillalarıyla sıcak bir çatışma içinde olduğunu da unutmamak gerekiyor. PDK askeri olarak ve başka bakımlardan yasal bir PDK bürosunun bulunduğu Ankara tarafından destekleniyor. Bu söylenenlerin hiçbirisi PKK'nin uyuşturucu kaçakçılığı işine bulaşmış olma

olasılığını devreden çıkartmıyor kuşkusuz ancak PDK liderinin temellendirilmemiş iddiaları da bağımsız kaynaklarca doğrulanmadan kabul edilemez.

PKK adına Öcalan şunu öne sürüyor: "PKK içinden herhangi birisi uyuşturucu trafiğine karışırsa, hemen partiden ihraç edilir."[333] PKK'nin uyuşturucu ticaretiyle bağının olduğu iddiası doğru olmasa bile, yine de PKK'nin güçlü olduğu bölgelerde uyuşturucu kaçakçılarının çalışmalarına izin vererek mali bakımdan dolaylı bir biçimde yarar elde edip etmediği de araştırılmalıdır. Bu noktada İmset, PKK'nin İkinci Ulusal Konferansı'nda (3-13 Mayıs 1990) alınan kararlardan bir alıntı yapıyor: "sınırlarda vergileri toplamak; taşıdıkları malların kapasite ve değerine göre kaçakçılardan vergi almak için..."

Ne var ki İmset'in kendisinin de kabul ettiği gibi "yasadışı mal kaçakçılığı yapanlar üzerine zorla bir 'vergi' koymak ile bu paranın 'gerçekten bir bağış olarak' ya da 'bir Mafya tarzı koruma parası' olarak verilmesi" birbirinden ayrı konular. İmset bu ikinci durumun geçerli olduğunu belirtiyor ama bu iddialar belli bir kaynağa dayanmıyor. Yalnızca bir "PKK itirafçısı" olan Orhan Aydın (Fuad)'ın ifadelerine dayanıyor. Ancak Aydın'ın kendi sözlerinden hiçbir alıntı yapmıyor (İmset 1992: 156).

Yine de eğer İmset tarafından burada aktarılan PKK'nin 1990 konferans kararı kesinse –ve uyuşturucu kaçakçıları vergilendiriliyorsa– o zaman örgüt uyuşturucu trafiğinden açıkça bir yarar elde ediyor demektir. Dolayısıyla tıpkı örgütün gasp etme ve çocuk kaçırma pratiklerinde sınırlı bir düzeyde yararlandığı gibi bu dolaylı yarar sağlamanın amacı bizzat suç işleme güdüsü değil, politik tutumdur. PKK'nin terörizmi, yapısı gereği politiktir.

PKK'nin "eşkıya" özellikleri –ve bizzat örgütün kendisi– grubun ortaya çıktığı toplumun bir ürünü. Beşinci Bölüm'de gösterildiği gibi Türk toplumundaki Kürtler, PKK'nin kurulduğu

333-Öcalan'ın Focus'a verdiği röportaj. Focus, no. 52, 1995 (Erck ve Huffelschulte 1995). Ayrıca bkz. Laizer (1996) ve *Serxwebûn* (1995b).

dönemde ekonomik olarak ciddi biçimde dezavantajlı ve "azgelişmişlik altında yaşayan", ülkenin yaşadığı ekonomik modernleşme sürecinden görece çok az yararlanan kesimlerdi. Hobsbawm'ın açıkladığı gibi "birlikte yaşayan ve karşılıklı etkileşime giren bütünüyle farklı iki topluluk" (Hobsbawm 1971: ix-x), eğer dezavantajlı grup marjinalleştirilme süreciyle karşı karşıyaysa bu durum şiddete dayalı isyanların ortaya çıkmasına neden olabilir.

8-SONUÇ: BUGÜNKÜ KÜRT ULUSAL HAREKETİNDE LİDERLİK

Bu kitap, esas olarak köylülerin "sosyal isyancılar"dan modern Kürt milliyetçilerine dönüşümünü ve "modern" dönemde Kürt toplumunda siyasi liderlik yapısındaki değişimin analiziyle ilgileniyor. Önceki bölümlerde kökenleri, etnik oluşumu, politik ekonomiyi ve Kürtlerin tarihini araştırdık ve Kürt milliyetçi hareketin evrimine ve yükselişine göz attık. Bu hareketin ilk olarak Osmanlı arka planına ve daha sonra kaçınılmaz bir biçimde onun gelişimini etkileyen Kemalist ekonomik ve politik değişikliklere karşı gelişen geleneksel Kürt toplumunun bir ürünü olarak ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını göstermiştik. Hareket dinsel, politik, aşiret ağırlıklı bir hareket olarak başlangıçtaki biçiminden esas olarak Türk solunun içinde oluşan –aralarında bazı aydınların da bulunduğu– şehirli Kürtlerin liderlik ettiği, daha az yerel, "saf" bir milliyetçiliğe doğru olgunlaştı.

O dönemdeki karmaşık, çokluetnisiteli Kürt ulusal hareketi de analiz edildi. Etnik farklılaşmanın nasıl Kürt milliyetçiliği adına yapılan bazı silahlı ayaklanmaların başarısızlığının ana nedeni olduğu gösterildi. Etnik farklılaşma, Anadolu'nun

güneydoğusundaki en başarılı Kürt ulusal gücünü –bugünkü Partiya Karkerên Kurdistan (PKK)– bile uğraştıran bir sorun.

Ekonomik faktörler de ele alındı. Türkiye Kürdistanı'nın ondokuzuncu yüzyıldan bu yana saf tarımsal ve kırsal üretimden sanayi gelişmesinin arttığı bir duruma doğru geliştiği gösterildi. Eski Anadolu toplumu, onyedinci yüzyıldan itibaren Avrupa ile karşılıklı etkileşimin yol açtığı feodal biçimlerin giderek yerini almaya başladığı hakim konumdaki "Asyatik" üretim tarzı koşullarında durgunluk içindeydi. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıların yenilgisi, 1923'te Mustafa Kemal'in Türk milliyetçi devrimine kapıyı açtı. Kemalizm, rejimin modernleştirileceğini ilan etti ancak Türkiye dünya ekonomisi ile bütünleşirken ve gerçek büyüme sağlarken kendi Kürt bölgesi görece olarak sürekli geride kalmaya başladı. Köylüler çoğunlukla topraksızdı ve 1950'lerden sonraki sanayileşme bile buna bir çözüm getirmedi. "Azgelişmişliğin de altında" olan Kürtler, 1980'lerde başlayan ekonomik modernleşmeden ve politik "demokratikleşme"den de yararlanamadılar. Kürtler vatandaşlıktan dışlandılar.

Bütün bu lifler bir araya getirildiğinde çağdaş Kürt milliyetçi isyanı oluşturan ve PKK'nin yapısını biçimlendiren faktörleri göstermek olanaklı oluyor. PKK'nin nasıl hem kendisinden önceki Kürt milliyetçi isyancıların hem de 1960'ların sonundaki Türk solunun omuzlarında yükseldiğini gösterdik. PKK, başlangıçta hem binyılcı eğilimleri olan hem de bazı "modern" politik özellikleri olan "ilkel isyancılar"dan oluşan bir gruptu. Sonuç olarak parti, kendi silahlı faaliyetlerini tam bir sonuca ulaştırmayı düşünen diplomatik varlığının gelişmesiyle birlikte modern bir devrimci milliyetçi hareket olarak ortaya çıktı. Ancak bu politik evrim, partinin kurucusunun yakalanmasıyla kısıtlandı. Dolayısıyla PKK'nin niteliksel olarak kendi tarihsel öncellerinden farklı bir liderlik biçimini temsil ettiği görülüyor. Şimdi çağdaş Türkiyeli Kürtlerin ulusal hareketindeki politik liderliğin yapısı hakkında nihai sonuçları çıkarmak gerekiyor.

Eric Hobsbawm'ın "İlkel İsyancıları"

Hobsbawm'a göre "ilkel isyancılar"ın toplumun kapitalist modernleştirme gibi temel bir toplumsal değişimin sancılarını yaşadığı bir zamanda nasıl ortaya çıktığını göstermiştik. Bu değişim, değişiklikler tarafından marjinalize edilen (esas olarak köylü) kesimler tarafından yürütülen arkaik, binyılcı tipte bir ajitasyon doğurur. "Sosyal haydut" hareketler, en azından kısmi olarak toplumsal ve/veya politik nedenlerle haydutluk yapan belli tipte ilkel isyanlardır. Bütün köylü hareketleri gibi "sosyal haydut" hareketleri de istikrarsız, ittifakları değişen, yalnızca kısa süreli binyılcı hareketlerdir. Böylesi bir hareket, egemen sistemle giderek daha fazla bütünleşen bir örgütlenmeye evrilme eğilimindedir. İster "bir orta sınıf isterse de kapitalizm koşullarında suça meyilli bir seçkinler grubu" olarak böylesi gruplar, "oldukça hızlı bir biçimde büyüyerek kendi halk köklerinden koparlar" (Hobsbawm 1971: ix).

Anadolu'daki Kürt (ve Kürt kabul edilen) birinci isyan dalgası, son derece "ilkel"di. Yerel dinsel otoriteler tarafından önderlik edilen bu hareketler, gerçekte yalnızca başındakiler bakımından milliyetçiydi; bu hareketlerin saflarındakiler esas olarak dinsel nedenlerle harekete geçmişlerdi. Böylece bu isyancılar bütün Kürtlerin desteğini sağlayamadılar ve 1930'ların sonuna kadar hepsi de yenildi. Kendi öncü yapısı ilk olarak 1970'lerin ortasındaki Türk Solunun içinden çıkan PKK, genelde karşıt bir yönde gelişti. Hobsbawm'ın "ilkel isyancıları"ndan oldukça farklı olarak çok önemli bir hareket haline geldi. Bu kitapta gösterildiği gibi zaman içinde PKK'nin aldığı önemli destek onun giderek (Güneydoğu Anadolu'daki Kürt köylülerden oluşan) "halk kökenleri"ne daha da yaklaştığını gösterdi. Bu, aynı zamanda yakın döneme kadar örgütün tehlikeye düşmeden sürekli olarak politik bakımdan modernleştiğini de gösterdi. Karizmatik PKK kurucusunun ele geçmesi, örgütün politik yörüngesinde tersine dönme olasılığını açıkça ortaya çıkararak toplumsal haydutluk pratiğine doğru giderek artan bir

baskı oluşturdu. PKK'nin gelecekteki politik evrimi aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacak.

Kürt Devletinin İnşası ve Demokratikleşme

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Kürtler tarafından devlet inşası, her zaman Türk otoritelerinden şiddetli bir muhalefet görüyor. Hem devlet hem de ulus inşasının aşiretçiliğin yerine geçen modern kapitalist ekonomik ilişkilerin ürünleri oldukları bu kitapta daha önce gösterilmişti. Kapitalist ekonomik ilişkilerin Kürt toplumuna yayılması, 19. Yüzyılın sonunda Avrupa'dan milliyetçi düşüncelerin alınmasının koşullarını sağladı. Benzer diğer gruplar gibi Kürt etnisitesinin üyeleri de genel olarak kendi kökenleri ve tarihleriyle ilgili olarak ortak bir milliyetçi miti paylaşıyordu. Bu kitapta gösterildiği gibi Türkiye Kürdistanı'da PKK esas olarak bu kimliği yeniledi, bir bakıma onu "yeniden icat etti." PKK ağırlıkla Kurmancî-Kürt etnisiteden oluştuğu için kendi milliyetçi projesi için potansiyel bir etnik mayınlı alan yarattı.

Gösterdiğimiz gibi PKK'nin Kürt kimliği üzerine görüşleri işin aslında bazı Dimili (ya da Kırmancki) konuşanlar tarafından düşmanlıkla karşılandı. Bu kökenden gelen insanlar Kurmancî-Kürtler gibi sünni Müslüman değil, tam tersine alevi kökenliydiler. Ancak yine gösterdiğimiz gibi giderek daha ustalaşan PKK, "Alevi Kürtler" denilenlere birlikte yaşamayı öğrendi, hatta Alevi kahramanlar PKK'nin yenilenmiş ulusal miti içine dahil edildi.

Demokrasi enerjik bir sivil topluma dayanır. Bu sivil topluma aynı zamanda devlet seçkinleri ile karşı karşıya gelen olumlu devlet inisiyatifleri yardımcı olmalıdır. Bu kitabın başında açıklandığı gibi sivil toplum "devlet ile vatandaş arasında bir yastıktır" (Norton 1995: 7). Bu ilişki şu biçimde temsil edilebilir:

Türkiye Cumhuriyeti, her zaman zayıf bir sivil topluma sahip oldu; ekonomik ve politik modernleşme yukarıdan aşağıya

gelişti;[334] Türk temsili sistemi bile eski bir askeri diktatör tarafından kurumsallaştırıldı. Modern (1923 sonrası) Türkiye, iki bölüme ayrılmıştı ve bu bakımdan oldukça kusurluydu bile denilebilir. Kürtler, hiçbir zaman olumlu yararlanıcılar olarak siyasi yaşam modelinin içine dahil edilmediler.

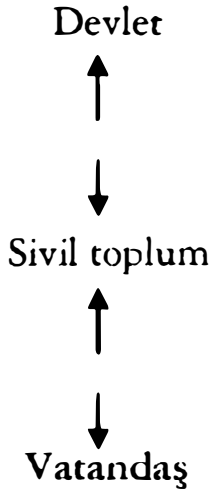

Anadolu'da Kürt milliyetçilerin isyanını tetiklemek için yeterli hiçbir faktörün olmadığı şimdiye kadar ortaya çıkmış olmalı. Ne var ki ekonomik faktörler kendi başına yeterli olmasa da bu sürecin zorunlu bir parçası gibi görünüyor. Ekonomik faktörler milliyetçi gerginliklerin, bazı türden dinsel duyguların, aşiretleriçi/ araşiretlerarası ve etnik gerginlikler Türkiye'nin Kürt bölgesinde fazlasıyla vardı.

Birçok Kürdün Türkiye'deki ekonomik liberalleşmeden anlamlı bir biçimde yararlanamadıkları açıktır. Türkiye Kürtlerinin ekonomik modernleşmeden yararlananlar değil onun kurbanları olarak ortaya çıktığı noktada çağdaş Kürt milliyetçi hareketinin doğması yalnızca bir tesadüf olamaz. Kürtlerin ekonomik durumu gün geçtikçe kötüleşiyordu. Bu da Türkiye'nin batısına ve yurtdışına büyük bir göç dalgasının başlamasına neden oldu. Bazı batılı gözlemcilerin öngördükleri

334-Rustow bunun "Atatürk'ün karizmatik yükselişini olanaklı kılan" otokratik Osmanlı sisteminin dağılmasıyla ortaya çıkan "otorite yokluğu ya da boşluğunda" meydana geldiğini belirtiyor. Bkz. Rustow (1970: 19).

gibi ekonomik reformlardan politik özgürlükler doğmadı. Bu zorlu durum, mevcut Kürt isyanının ortaya çıkmasından bu yana tamamlanamadı ve bu süreçte bazı kasabalar ile üç binden fazla köy ve mezra tahrip edildi. Hem Türk devleti hem de PKK tarafından işlenen insan hakları ihlalleri bolca yaşandı. Bu kitap, 1950'lerden itibaren demokrasiden söz edilmesine karşın Türkiyeli Kürtlerin vatandaşlıktan dışlandıklarını tespit etti.

Kürt sivil toplumunun olmaması Kürt bölgesindeki "azgelişmişiliğin altındaki" ekonomik duruma yol açtı. Bu da Kürtleri çözümü, Kürt bölgesinin dışında, daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal çerçevesinin dışında aramaya zorladı. Kürtleri ilgilendirdiği kadarıyla otoriter bir yönetimin (yani onların ekonomik ve diğer ihtiyaçlarını karşıladığı için saygı duydukları bir yönetimin) olmaması, Türkiyeli Kürtlerin kendi kişilik kültüyle tamamlanan aşırı partikularist (tikelci) bir milliyetçiliğe yönelmelerine neden oldu. Dolayısıyla Kürtlerin durumu şöyle temsil edilebilir:

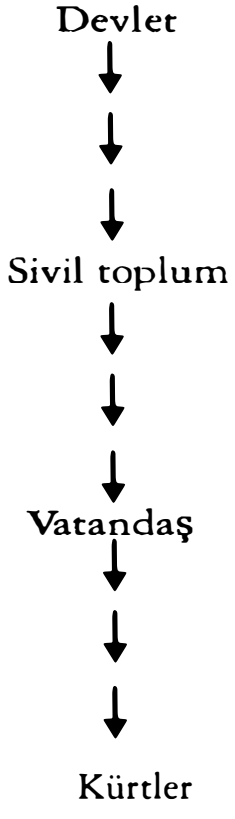

Max Weber'in Karizmatik Liderliği

Weber'in "karizmatik otorite" ya da liderlik kavramı, Türkiye'deki mevcut Kürt milliyetçi hareketine uygulanabilir görünüyor. Karizmatik bir lider, kendi kişiliği temelinde bütünüyle tutkulu yandaşlar sağlayıp, birçok önemli politik sorunda kendi politik duruşunda özerklik elde etmeyi becerebilir. Böylesi bir lidere takipçileri –doğaüstü olmasa bile– olağanüstü özellikler ve güçler yakıştırabilir. Bu nitelikler, onun liderliğinin meşrulaştırılmasının temelini oluşturur ancak bu takipçiler lideri belli normatif davranışlara uymaya zorlarlar, aksi halde lider meşruiyetini yitirir. Bu, rasyonel bir meşrulaştırma biçimi değildir, ne de geleneksel ahlaka dayanır; lider, belli parametreler içinde kendi kurallarını oluşturabilir ve takipçileri görev duygusuyla buna uyarlar. Liderlik ayrıcalığı, grup tarafından "karizmanın rutinleştirilmesine" doğru ilerler. Saf karizmatik meşruiyet, liderin karizması belli ölçüde kurumsallaştığında zayıflar. Bu, grubun başlangıçtaki dürtüyü yitirdiğini gösterirken başlangıçtaki karizmatik vizyon bulanıklaşır. Grup, "karizmatik niteliklerin tek bir kişi ya da yapısallaşmamış gruptan düzenli olarak kurumsal bir gerçekliğe ilerlediği" bir süreç yaşar (Eisenstadt 1968: xxi). Bu süreç devam ederken liderin karizması bütünüyle ortadan kalkabilir. Dünya aşamalı olarak mistiklikten arınırken güç merkezleri "gizemlerini yitirir" ve Kralı "gerçekten çıplak" bırakabilir (ibid.: xxi).

Bu kitapta verilmiş olan kanıtlardan PKK liderinin kişisel olarak karizmatik, ilham verici "narsistik" liderin[335] açık bir örneği olduğu ortada. Little, bu tür bir liderin özellikle semboller aracılığıyla, mesajların karmaşıklığı yoluyla iletişim kurduğunu belirtir. Bu tip liderler kabadayı değil ama söylem ve sorunları ele alma tarzı bakımından dikkatli bir konuşmacıdır. "Sözleri ve eylemi," gücünü göstermeye ya da kişisel sempati sağlamaya değil mesajını vermeye yönelir. Kısacası bir "narsistik"

335-İronik olarak Öcalan'ın düşmanı Kemal Atatürk'ün de kesinlikle aynı tipte bir lider olduğu tartışılmaz. Bkz. Volkan ve Itzkowitz (1984)

lider, kendi mesajını kişiliğinde somutlar (Little 1985: 151). Bu kitapta gösterildiği gibi Öcalan, kendi kişiliğini takipçileri için bir esinlenme kaynağı haline getirmeyi başarmış durumda. *Apocular* için PKK lideri onların inkar edilen ulusallığın yaşayan tam bir sembolüdür. Bu durum, (ürpertici değilse bile) çarpıcı bir biçimde bütün Avrupa'da ve Türkiye'deki cezaevlerinde PKK yandaşlarının ve üyelerinin Öcalan'ın kişiliğini tehdit altında hissetmeleri karşısında 1998'de kendilerini yakmalarıyla ortaya konulmuş durumda. PKK liderinin esin verici cazibesinin yoğunluğu, hiç kuşkusuz onun binlerce PKK gerillasını yaşamlarını tehlikeye atmaya ve günlük gerilla savaşının zorluklarına yönlendirebilmesinde ortaya çıkıyor.

PKK'nin saflarına kattığı insanları (ve değişik düzeylerdeki kendi yandaşlarını) "Yeni Kürt Kişiliği" doktrininin aşılanmasıyla kişilik olarak yeniden biçimlendirmesi, kitapta gösterildiği gibi, geleneksel otorite sistemlerinin başarılı bir manipülasyonudur. Bu geleneksel sistemler, yeni, yüce, kutsalın kutsalı olan ve PKK lideri tarafından temsil edilen ana yurdun yüceltilmesiyle yer değiştirdi. Biçimsel olarak seküler olsa da bu kavram, Weber'in ilk olarak karizma fenomenini keşfettiği dinsel alanda vaaz edilen bıktırıcı dinsel adanmışlığın birçok özelliğine sahip.[336]

Örgütün temelini oluşturan grubun içinde yer alanlardan hala parti üyesi olan bir tek Cemil Bayık ve Öcalan var. Kısmen bu konumun da etkisiyle Öcalan, partinin üyeleri ve yandaşlarıyla iletişimini başarıyla sürdürerek PKK'nin gelişimini sağlayabildi. Bu sayede örgüt, daha önce ortaya çıkan Anadolu'daki Kürt isyancı grupların herhangi birisinden çok daha fazla uluslararası destek sağlamış durumda. İlginç olan şu ki Little, "narsistik bir liderin" aynı zamanda "eyleme zarar vermeden, hareketin dayanışmasını sınırlandırmadan yeni cephelere yönelen bir liderlik" gösterebileceğini söylüyor (ibid.: 3-4).

336-Bkz. Tucker (1970: 71), aynı zamanda modern dünyada dinsel duygunun "başka alanlarda, özellikle politik alanlarda kendi geleneksel biçiminden değişmiş bir biçimde var olduğuna" dikkat çekiyor.

Bu tip bir lider "yalnızca kendi enerjisinin ve umutlarının çoğaltan etkisine dayanarak, kılavuzluk yaparak ve kendisine bağlı olanlara heyecan verici haberler göndererek yeni açılımlar yapabilir" (ibid.: 4). Bu, "Apo yoldaşların inisiyatifini teşvik ediyor" diyen eğitim gören bir gerilla olan Rızgar tarafından yazara söylenilenlere uyuyor (Rızgar, kişisel iletişim, 30 Haziran 1992, M. K. Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan). Doğallıkla zorlu topraklarda sürdürülen bir gerilla savaşına dayanan PKK savaşının yapısı, partinin liderini bir başka ülkede bulunmaya mecbur bırakmıştı. Bunun anlamı Öcalan'ın komutanlarına birçok inisiyatif alanı bırakmak zorunda kalmasıdır. Dolayısıyla bu durumun kendisi PKK liderini bu tarzda çalışmaya yönlendirmiş oluyordu.

Bu kitapta dile getirildiği gibi "narsistik" ya da "esinlendirici" lider tipi genelde güçlü, kararlı bir tarz ile belli ölçüde danışmayı birleştiren bir liderliktir. Lider esnek ve becerikli dir; ilerlemek için sürekli yeni yollar ve araçlar bulur, böylece takipçilerine esin vermeye devam eder. Her şeyden önce bu tip bir lider ulusal grubun paylaşılan narsizmini, yani ne kadar "büyük" bir halk olduğu inancını sembolize eder. Bu son hususu ele aldığımızda, Öcalan Türkiye'deki Kürtler arasındaki Kürt milliyetçi ideallerin yeniden biçimlendirilmesi ve popüleştirilmesi bakımından önemli bir rol oynuyor. Ayrıca kendi politik örgütlenmesinin içindeki diğer kurucuların hepsinin ortadan kaybolmasına ve rakip örgütlerin marjinalleşmesine rağmen PKK lideri olarak kalmayı başarması onun becerikliliğinin bir kanıtı durumunda. Sonuç olarak Türkiyeli Kürtler arasında Kürt milliyetçiliğinin çok daha geniş bir biçimde kabul edilmesi ortaya çıkmış durumda. PKK liderliği sayesinde Öcalan, kendisini takip eden Kürtlere "azgelişmişliğin altında" olmanın sefaletinden kollektif olarak kurtulma aracı sağlıyor.

PKK üyelerinin ve destekçilerinin çoğu köylü... "Esinlendirici" karakteristik stiliyle Öcalan, geleneksel kişisel samimiyetin, yani Türkiye'deki modernleşmenin giderek köklerini

yok ettiği köy yaşamının yerine –hiç kuşkusuz bir tür kollektif narsizm olan– milliyetçiliği geçiriyor. Bir başka deyişle Koenigsberg'in öne sürdüğünden yola çıkarak *mükemmel* bir milliyetçi olarak kitlelere liderlik eden kişinin Kürt köylülerin (ya da düne kadar köylü olanların) *"yalnız olmadıkları"* ama gerçekte güçlü bir bütünün bir parçası oldukları algısını yarattığı sonucunu çıkarmak mümkün (Koenigsberg 1977: 40).[337] Bu kitapta sunulan kanıtların gösterdiği gibi Öcalan bu tipin en tipik örneklerinden birisi. Gerçekten de Öcalan'ın takipçileri onun Türkiye'deki birçok Kürdün hissettiği önemsizlik duygusu ve ekonomik yoksunluğun bir panzerihini temsil ettiğini düşünüyorlar.[338]

Bir devrimci milliyetçi lider tipi –bütün devrimci milliyetçiler gibi– kişisel olarak "küçük bir yaşamı" kabullenemeyen, tam tersine izleyicilerinin *"her şeye gücü yeten kollektiviteyle özdeşleşerek ve bu kollektiviteyle ilintili büyük esinlenmeleri takip ederek* yaşamlarında bir "büyüklük" duygusunun olması gerektiğini" düşünen bir kişilikle karakterize edilir (ibid.: 93). Nitekim Öcalan bu tipe mükemmel bir biçimde uyuyor. Yukarıda Öcalan'ın "Hz. İsa gibi, Hz. Muhammed gibi tarihsel hareketlerle güçlü bir özdeşlik" kurmasıyla PKK'nin "dinsel" karakterine dikkat çekilmişti (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992, M. K. Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan). Zaten Öcalan kendisinin Türkiye tarafından yakalanmasını Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle de kıyaslamıştı (Mater 1999).

Öcalan'ın en azından Türkiye bütünlüğü içinde siyasi olarak özerk bir Kürdistan yaratma tutkusu, hiç kuşkusuz bunun gerçekleştirilmesinin önündeki olağanüstü engeller göz önünde tutulursa, büyük bir projedir. "Esinlendirici" ya da "narsistik"

337-Vurgular orijinalinde var. Öcalan'ın kendisinin açıkça baskı altında bir çocukluk yaşamış olması, kendi "narsizminin" evriminde bir etmen olabilir.

338-Bu Türkiyeli Kürtlerle sınırlı değil. Kürdistan'ın diğer parçalarında doğan Kürtlerin önemli bir bölümü de aynı algılamayı paylaşıyor. Dolayısıyla Suriye doğumlu eskiden yoksul bir köylü olan eğitim gören bir gerilla yazarla bir sohbetinde (M. K. Akademisi, 2 Temmuz 1992) şunları demişti: "Başkanımı [lider] gördün mü? O gerçek bir beyefendi!"

bütün liderler gibi, yazarın kendisiyle yaptığı röportajda Öcalan da güçlü bir lider olmasına rağmen bir otokrat olmadığı, tam tersine belli insanlara danıştığını ve yalnızca halkına hizmet eden birisi olduğu izlenimi vermeye çalışmıştı. Röportaj sırasında sayısız kez samimi bir biçimde "halka" göndermede bulundu. Ona göre "halk" ile PKK arasında karşılıklı bir etkileşim vardı. Yine de PKK'den söz ederken sesinin tonu daha da yumuşuyordu. Böylece ikili arasındaki etkileşimin eşit olmadığını vurgulamış oluyordu: "Halka kişilik veren, aynı zamanda Kürt karakterini yansıtan PKK"dir. Ulusun daha modern olup olmayacağı PKK'nin gelişmesine bağlıdır (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992, M. K. Akademisi, Bekaa Vadisi, Lübnan).

Ne var ki Öcalan, aynı zamanda PKK'nin "çok doğal bir yapı olduğunu, birçok formalitelerden uzak olduğunu da" öne sürüyordu. Röportaj sırasında en az yedi kez "doğal" terimini kullandı; "doğallığın" onun için çok önemli olduğu anlaşılıyordu. Bu, karizmatik bir otoritenin hakim olduğu bir grubun standart ahlaki normlara ya da biçimsel örgütsel yapılara bağlı olmadığı yönündeki Weber'in gözlemini hatırlatıyor. Oysa bu "komünal liderlikle ilgili duygusal bir biçime dayanıyor" (Weber 1964: 369). Bu yapıda "Müritler ya da yandaşlar, esas olarak liderleriyle gönüllü hediyelerle sağlanan araçlarla komünal bir ilişki yaşama eğilimindedirler" (ibid.: 361).

Bu, Öcalan'ın 1998 sonunda Suriye'den kaçması ve sonrasında yakalanmasından önceki dönemde, Öcalan'ın gerillalarıyla, en azından eğitim kampında eğitim gören gerillalar ile bazı önde gelen PKK kadrolarıyla ilişkilerini mükemmel bir biçimde açıklıyor. Öcalan, güvenlik nedeniyle Bekaa Vadisi'nde pek yaşamadı ancak oraya arabayla birkaç saatte alınabilecek bir mesafede yaşıyor ve sık sık kampı ziyaret ediyor, gerillalara eğitim veriyor, onların geçit törenlerini denetliyor ve ("karizmatik bir biçimde" gözleriyle bakarak) tek tek hepsiyle kişisel iletişim kurarak ve son olarak ARGK ya da ERNK'ye

katılmak için kamptan ayrılmadan önce adamlarıyla fotoğraflar çektirip onlara büyük bir onur bahşediyordu. Bu dönemde sık sık alanda bulunan ARGK komutanlarıyla telsiz bağlantısı kurarak kendileriyle konuşuyor, en azından üç ayda bir alandaki bütün komutanlardan, savaşçılardan ya da ERNK temsilcilerinden (içinde "eleştiri ve özeleştiri" bulunan) yazılı raporlar alıyordu (Rızgar, kişisel iletişim, 30 Haziran 1992).[339]

PKK'nin özellikle diasporada para kaynakları bulmada son derece başarılı olduğuna değinilmişti. Gelen paraların çoğu muhtemelen "gönüllü bağışlar"dan ve yalnızca geçim ücreti alan PKK üyeleri tarafından işletilen işletmelerden gelen kârlardan oluşuyor; elde edilen paralar hemen örgüte gönderiliyor. Ancak bugünkü durumda Öcalan savaşçılarından tümüyle kopuk bir durumda ancak aynı zamanda onun hapsedilmiş olması örgüt açısından yarar da sağlıyor. Bugün Öcalan davanın yaşayan "bir şehidi" olsa da Kürt ulusal hareketi üzerindeki etki yeteneğini yitirmiş durumda. Hapiste olan Öcalan'ın PKK'nin son ilan ettiği ateşkesi sürdürmesi yönündeki çağrıları muhtemelen gerçekti. Bu türden ifadeler ona politik bir rol oynama fırsatı verecek, aynı zamanda onun mahkemedeki durumunda da olumlu etkide bulunacaktı. Öcalan'ın önce Suriye'den, ardından da Rusya'dan çıkartılmasının ardından İtalya'ya gitmesi sırasında çizdiği tablo, hareketi bakımından olumlu olmuştu. Politik ve diplomatik arenada bazı önemli kırılmalar yaratmayı başarmıştı.[340] Weber'in işaret ettiği gibi karizmatik bir lider, yandaşlarını elinde tutmayı yitirme eğilimine girerse kendi özel yetenekleriyle sağladığı bağlılığı artık devam ettiremez.[341]

339-Ayrıca Rızgar herhangi bir gerillanın "*Başkan*'a özel bir mektup gönderebileceğini" de öne sürüyor.

340-Böylece Öcalan, 16 Ocak 1999'da, Roma'daki basın konferansı sırasında dağıtılan bir mektupta, İtalya'yı kendi "özgür iradesi"yle terk ettiğini ve koşullar olgunlaştığında Avrupa'ya dönmeyi umduğunu belirtti.

341-Bkz. Tucker (1970: 75). Tucker'in kendisi şu yorumu yapıyor (ibid.: 81):
Takipçiler karizmatik liderin kurtuluş vaadine inandıkları için ona tutkuyla destek verirler. Onlar için lider acilen yerine getirilmesini istedikleri şeylerin bir cisimleşmesini temsil

Son tahlilde, 1999'daki yakalanmasından önce bile Öcalan, bütün karizmatik liderler gibi, sınırlanmış bir zamanı yaşıyordu. Karşısına bir ikilem çıkmıştı. Bu, birçok bakımdan 1993'de Filistin lideri Yaser Arafat'ın Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile İsrail arasındaki durum nedeniyle karşı karşıya olduğu iyi bilinen bir soruna benziyordu.[342] Bir yandan silahlı düşmanlığa son verme olanağını elde etmek için barış sürecini uzatmalıydı, ama öte yandan da bunu yapmak FKÖ'nün en mütevazi hedefi olan "küçük bir Filistin devleti" hedefinin bile yalnızca bir bölümünü kabul etmesi anlamına geliyordu. Bu öneri, Filistin ulusal hareketi içinde çok ciddi muhalefete yol açtı. Kuşkusuz Arafat neler olacağını biliyordu. Ancak kişisel olarak teklifi kabul etmekten başka hiçbir seçeneği yoktu. Arafat'ın liderliğinde kurulduktan yaklaşık 30 yıl sonra FKÖ, "kurtarmak" istediği topraklarda bir santimetre kare bile ilerleme sağlayamamıştı. "Barış süreci" en azından FKÖ liderine bir "şeyler" yapmış olmayı iddia etme olanağı veriyordu. Bu, tam bir zafer olmasa da her zaman yapılacak "daha sonrası" olacaktı. Arafat'ın diğer alternatifi aslında bir alternatif sayılmazdı. Öcalan'ın keşfettiği gibi günümüzde teknik olarak ileri ve çok iyi silahlanmış bir orduya karşı gerilla savaşını kazanmak çok zordu.[343]

Gözlemlendiği gibi karizmanın uygulanması sınırsız değildi ancak son derece istikrarsız, sınırlı ve sonlu bir süreçti. 1993'de eğer FKÖ lideri ne kadar alçakgönüllü olursa olsun belli somut kazanımlar elde edemezse karizması kuşkusuz ciddi bir sorunla karşılaşacaktı. Somut adım atıp kazanım sağlasa bile bu da yeni sorunlar ortaya koyacak, savaşçılarını terhis edip yasal yönetim işlerine hazırlanması gerekecekti.

---

eder; liderin olağanüstü yeteneklerine olan güvenleri canlıdır; periyodik olarak kurtuluş hedefine giden yolda etkili liderlik güçlerini ortaya koyduğu sürece lider bu güveni elde etmeye devam eder. Eğer bir hareket askeri araçlarla etkili bir değişiklik yapmaya çalışırsa bu durum devrim yapan güçlerle de görülebilir.

342-Arafat ve Öcalan, Türk basınında da kıyaslanıyor. Bkz. *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1998.

343-İntifada'nın kendiliğinden ortaya çıkması, Filistin halkının Arafat ve FKÖ'nün çabalarıyla tatmin olmadıklarının bir işaretiydi. 1990'daki Türkiye Kürdistanı'ndaki *serhildan* da benzer bir olgu olmuş olabilir.

Weberci terimlerle söylendiğinde bu, liderin karizmasının kurumsallaşmasını ve "rutinleşmesini" temsil ediyordu. Böylece örgütün orijinal ilgisi belirsizleşmiş oluyordu. Önceki bölümde tartıştığımız gibi PKK de Abdullah Öcalan beklenmedik biçimde yakalanınca liderinin karizmasının "rutinleşmesi" sorunuyla karşı karşıya kaldı.

FKÖ'nün durumunda Arafat, sonraki dönemde lider olarak kalabilecekti ancak giderek bu süreç devam ederse, örgütü ve kendi liderliğinin yetenekleri artık yasal-rasyonel bir toplumda olduğu gibi ölçülecektir. Dolayısıyla gün geçtikçe Arafat'ın karizması erimeye başlayacak, olağanüstü bir lider yerine yasal-rasyonel kurumlar geçecekti. Başarısızlık görece-li olarak bu kurumlara taşınacak (kurtarılacak çok daha büyük Filistin toprağının olması), bu da Arafat'ın karizmatik otoritesini çok daha hızlı eritecekti. Onun "özel yeteneklerinin" yok olduğu gittikçe daha da ortaya çıkacaktı.

Yakalanmadan önce Abdullah Öcalan da belli türde somut topraksal başarı –Kürdistan'ın bir biçimde tanınması– ya da kendi karizmatik otoritesinin benzer bir biçimde buharlaşması gibi gerçek bir sorunla karşı karşıya kalmıştı. Kaçınılmaz gerilemeler olsa da az çok sürekli bir gerçek ilerleme sağlandığı izlenimini kendi örgüt üyeleri ve taraftarları arasında yaratması gerekiyordu.

Avrupa'da güçlü bir aygıt inşa etmesi bir yana PKK son yıllarda Sürgünde Kürt Parlamentosu'ndaki önemi ve burada başarıyla oynadığı rol gibi bazı politik başarılar elde etmeyi başarmıştı. Bu başarıların derecesi, 1998 sonu/1999 başlarında Kürtler binlerce insanı –çoğunlukla Türkiye dışında– Öcalan'ı savunmak için seferber ettiklerinde açık ve net olarak ortaya çıkmıştı. Ancak PKK, bir süredir esas olarak Türkiye ve Türkiye Kürdistanı'nda başarısız oluyordu. 1993'ün ortalarından itibaren örgütün askeri başarısızlıkları devam etti, 1990'ların

ortasında çok övünülen "Botan-Bedinan" devrimci hükümetinin kurulması başarılamadı ve tek taraflı olarak ilan edilen bütün ateşkesler politik olarak başarılı olamadı. Bir zamanlar PKK, zaferin orta vadede olanaklı olduğunu öne sürüyordu.[344] Durumun böyle olmadığı açıkça ortaya çıktıktan sonra böylesi iddialar artık öne sürülmüyor. PKK'nin askeri başarısızlıkları, eğer ele geçirilmemiş olsaydı bile Öcalan'ın karizmatik otoritesinin sürdürülmesini tehlikeye atabilecekti. Fiili olarak Öcalan'ın yerine Cemil Bayık'ın geçmesi, bu zorlu sorunu ona devretti; ya bu soruna tatmin edici bir yanıt bulacak ya da güvenilirliğini yitirecek. Eğer Bayık'ın otorite iddiası ağırlıkla kendi yeteneğine dayanırsa o zaman Öcalan'ın karizmasını başarıyla cisimleştirmiş olur ama liderliği konusunda popüler bir düş kırıklığı ortaya çıkarsa o zaman muhtemelen Öcalan'ın karizmasını başarıyla canlandıramadığı için suçlanır.

PKK giderek kötüye giden askeri kaderini önemli bir aktif güç desteği elde etmeden, Türk ordusuna karşı sağlam bir destek almadan geri çeviremez. Şimdilik böyle bir sonuçla ilgili işaretler ortada yok. Dolayısıyla Cemil Bayık'ın fiili liderliği, politik ve diplomatik arenada kazanımları çok daha zor elde etmek ya da kendi otoritesinin giderek çözülmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecek. Başarısızlık durumunda Öcalan'ın karizmasının taşıyıcısı olduğu iddiası giderek örgütün değişik kesimleri tarafından reddedilecek ve bölünme tehlikesi ortaya çıkabilecektir. Hareket içindeki gerilimler, disiplinsiz bir tutumla bozulan PKK'nin ilk ateşkesinin bozulduğu 1993'ün ortaları gibi erken bir tarihte açıkça ortaya çıkmıştı. Bu olayda bir PKK komutanı silahsız askerleri katlettirerek Abdullah Öcalan'ı silahlı faaliyetleri yeniden başlatmak zorunda bırakmıştı.

344-Bkz, örneğin "Ateşkes Sürecine Cevap Vermeyen Düşmana Karşı: Gerilla Zafer Hamlesine Hazır", Serxwebûn, no. 137, Mayıs 1993 (1,2-3). M. K. Akademisi'ne 1992 ortalarındaki ziyareti sırasında yazarla görüşen eğitim gören gerillalar, sıklıkla "zafer"in gelecek "üç-dört yıl" içinde elde edileceğini belirtiyorlardı.

Öte yandan, pek yüksek bir başarı şansı olmasa da müzakereler yoluyla politik çözümün bulunması da 1993'teki FKÖ-İsrail "barış antlaşması"ndan sonra Yaser Arafat'ın karşılaştığına benzer sorunlar yaratacaktır. Bayık (ya da herhangi bir ardılı), kendi karizmasının altını oyma eğiliminde olacak yasal-rasyonel bir politika oluşturmayı başardığı oranda bu durum kurumsallaşmaya ve rutinleşmeye yol açacaktır. Böylesi bir durum yalnızca işleri kötüleştirecek, doğallıkla Türk yetkililer Kürtlerin hakları konusunda kaçamak konuşarak yan çizme eğiliminde olacaklardır. PKK gerillalarının askeri yoldan bir Kürt devleti kurmayı başarabilmeleri pek muhtemel olmadığından PKK lideri de karizmanın rutinleşmesi olayıyla karşı karşıya kalacaktır. Ne var ki, bu özel sonucun olması çok daha olasılık dışıdır.

Abdullah Öcalan'ın yokluğunda Cemil Bayık'ın karizmatik otoriteyi uygulaması aynı güçte devam edemez; şu ya da bu biçimde zamanla yok olma eğiliminde olacaktır. Bayık'ın varsaydığı PKK'nin "yüksek otoritesi" başlığı az önce anlatılmıştı. Yeni Weberci Robert C. Tucker'in çalışması, bu sürecin analizi bakımından oldukça yararlı olabilir. Tucker, "kişisel bir nitelik olarak karizmaya doğallıkla sahip olan orijinal liderin ayrılması ya da ölümünün" ardından karizmanın güçlü bir biçimde devam edebildiğini öne sürüyor. Bu tür durumlarda karizma, "kurucu kültü", "ölen liderin kültünün karakteristik olarak devam etmesi biçiminde" önemli değişimlerden geçiyor (Tucker 1970: 92). Böylece yaşadığı dönemde herhangi bir kişi kültüne şiddetle karşı olan Lenin, öldüğünde "büyük kamusal Lenin kültü, yalnızca komünist hareketin belli pragmatik ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda her şeyden önce kendi üyelerinin birçoğunun da duygularını dile getiriyordu" (ibid.). Ancak Weber'in[345] tersine olarak Tucker, karizmanın aktarılmasının "halefin oluşturduğu "kişiliksizleştirme" kurallarına göre meydana geldiğini" reddediyor (ibid.)

345-Örneğin, bkz. Weber (1964: 363-4) Dekmajian ve Wyszomirski (1972: 194-5) de benzer bir noktaya değiniyor.

Weber'in sisteminde sürecin mantığı, kişisel "karizmatik nitelikler ile liderin kişiliğinden gelen makam güçlerinin yer değiştirmesi ve bu karizmatik niteliklerin makamın kendisine aktarılmasıdır. Kısacası karizmanın kendisi kurumsallaşır, artık bütünüyle yapısallaşmış ve düzenli bir makama geçer –papa, kral, başkan ya da buna benzer–." Oysa Tucker'in görüşünde "karizma niteliksel olarak kişisel olmaktan çıkmaz, ölüm halinde bile devam eder" (ibid.). Tam tersine Tucker şöyle diyor:

> Bu yalnızca orijinal liderin karizmasını ve onun kendi adını koruma yönünde bir kült eğilimi değil, sonuçta onun karizmasının bir halefe aktarılmasına karşı etkide bulunabilir ve bu, hareketin pratik çıkarları bu aktarmayı arzu edilebilir kılsa da bu durum gelişebilir. Dolayısıyla bir hareketin başındaki karizmatik liderin haleflerinin liderden daha uzun ömürlü olmaları pek de kesin değildir. (ibid.)

Tucker'in Weber'in paradigmasını geliştirmesi, en azından yakın gelecek için PKK örneğine uyar gibi görünüyor. Apo kültü, hala çok canlı. Bu kitapta gösterildiği gibi genel olarak Cemil Bayık ya da başka bir PKK liderinin Abdullah Öcalan'ın kişiliğine sürekli olarak sıcak mesajlar göndermeden örgüte liderlik yapması düşünülemez.

Öcalan'ın politik projesinin çözülen şifresi

PKK lideri, yazarla yaptığı röportajda kendi hareketinin "günümüz komünist partileri ya da klasik komünist partilerden" oldukça farklı olduğunu vurgulamıştı (Abdullah Öcalan, kişisel iletişim, 2 Temmuz 1992). Daha somut olarak şunları öne sürüyordu: "[Bizimle] çalışmak isteyen herkes bize gelebilir. Ne kadar yüksek olursa olsun konum önemli değildir. Gerillada herkes kendisini doğal lider olarak görür. Çok geniş bir demokrasi vardır" (ibid.).

Kuşkusuz Öcalan'ın hem PKK içinde hem de dışındaki rakip Kürt milliyetçileri fiziksel olarak yok etmesi, örgütün PKK liderinin öne sürdüğü gibi her zaman "demokratik" olmadığını

kanıtlıyor.[346] Ancak hareket açısından önemli husus, Öcalan'ın kendisini bu iddiayı öne sürmek zorunda hissetmesidir. Bu, daha da önemli bir hususu gündeme getiriyor: Kürtler adına ayaklanan ilk isyancıların ya da Şeyh Ubeydullah'ın böyle bir iddiada bulunması hayal bile edilemezdi. Öcalan gibi bu liderler de açıkça karizmatikti; gerçekten birçok durumda onların yandaşları, kendileri milliyetçi olmasalar da bu ilk milliyetçi liderlerin emirlerine uymuşlardı. Bu liderlerin karizması, ağırlıkla onların dinsel figürler olmalarından geliyordu. Bunlar, Little, Koenigsberg ya da Weber'in bu terimlerden anladıkları anlamda "esinlendirici" ya da "narsistik" liderler değillerdi. Dolayısıyla Öcalan, açıkça modern milliyetçi hareketin bir lideri olarak onlardan epey farklı.

Öcalan'ın kendi ulus-inşa etmeyle ilgili özgün inisiyatiflerle ilgili somut ayrıntılar konusundaki belirsizliğine dikkat edilmesi gerekiyor. Buna rağmen PKK örneğinde işe yarar gibi görünen toplumdaki siyasi yaşam modelinin taslaklarını ortaya koymak olanaklı. Bu, enerjik bir sivil topluma sahip devletteki vatandaşlık modeli ya da modern Türk devletindeki Kürt modelinden oldukça farklıdır. Bunların ikisi, bu bölümün başında ortaya konulmuştu. Böylesi bir model, Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ve onun ardından Cemil Bayık'ın fiili olarak onun yerine geçmesinin etkisini göz önünde bulundurmalıdır. "Peygamber" sayılan Öcalan, şimdi pratikte en yüksek konuma "yükselmiş" oldu. Öcalan'ın içinde bulunduğu zor durum, Şii islamdaki Onikinci İmam'ın durumundan pek farklı değil: müthiş bir saygı görüyor ama "gözlerden de uzak." Örgüte "liderlik ettiği" varsayılsa bile bugün örgütün ve kitle hareketinin çalışması üzerinde pratik bir etkisi yok. Dolayısıyla "PKK modeli" grafiksel olarak şöyle resmedilebilir:

346-Kuşkusuz saf bir demokrasi taahhüdü, devrimci bir milliyetçiliğin ön gereği değildir. Koenigsberg'in (1977: 52) işaret ettiği gibi böylesi bir milliyetçi *"her şeye gücü yeten bir rüya"*yı takip ederken "kendi özgürlüğünü, kendi bireyselliğini ve kendi insanlığını" değiştirmeye hazırdır (vurgular orijinalde).

[Öcalan]

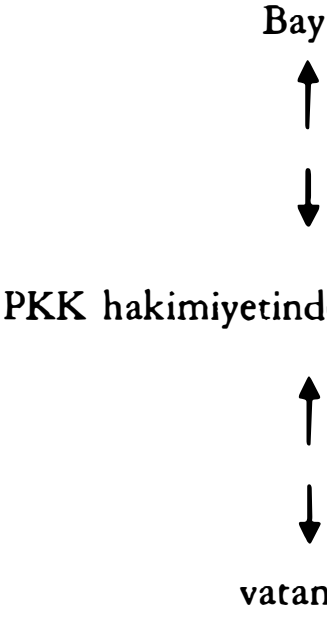

"PKK hakimiyetindeki halk organları", bu bölümün başlarında tasvir edilen standart Batılı demokratik modelde bir sivil toplum yerine sınırlı bir seçenek olacaktır. Dolayısıyla PKK'nin modeli, olsa olsa "kılavuzlu demokrasi" tipi olabilir. Eğer PKK'nin hakim olduğu "Sürgündeki Kürt Parlamentosu", *Med-TV* ve *Medya-TV*'den herhangi birisi kılavuzluk ederse bu, PKK'den, onun cephelerinden, diğer (PKK'ye eğilimli) Kürt örgütlerinden, Ermeniler gibi Kürt olmayan azınlıklardan ve belki de Kürt diasporasının en uzak kesimlerinden bazı temsilcilerden oluşan bir PKK hakimiyetinde parlamentoyu içerecektir.

Tamamlanmamış Bir Modernleşme Süreci

(Öcalan'ın politik projesinin bakış açısından) ideal bir dünyada Abdullah Öcalan, çok daha istikrarlı rasyonel-yasal kurumlar içinde kendi karizmatik liderliğinin "rutinleşmesinde" ve aynı zamanda Türk yetkililer ile az çok tatmin edici bir anlaşmaya ulaştıktan sonra bir halef atama durumunda bir hayli ilerleme zaten almış olacaktı. Bu, kendisine sahneden nihai ayrılmasından sonra en iyi politik istikrar şansını sağlamış olacaktı (Dekmejian ve Wuyszomirski 1972: 198).

"Kürdistan Ulusal Kongresi"nin her yanda sağladığı ilerlemeler bir yana "Sürgünde Kürdistan Parlamentosu" (ve gayrı resmi bir biçimde, belki de bir çeşit sınırlı Kürt sivil toplumu olan MED-TV'deki bitmeyen konuşma gösterileri) Öcalan'ın nihai olarak görevden ayrılmasından önce karizmasının "rutinleşmesi" ya da "kurumsallaşması" sürecinin açıkça başladığını gösteriyordu. Bu yöndeki daha ileri bir adımı Öcalan, terörizmi reddedip, bağımsız Büyük Kürdistan yerine resmi olarak Türkiye içinde bir özerklik talebini ortaya attığında ve söylendiğine göre örgüt içi tartışmayı kolaylaştıracak tedbirleri kabul ettiğinde PKK'nin Altıncı Kongresi'nde atmıştı.

Açıkçası kader, Öcalan'ın politik projesine karşı oldukça insafsızdı. Kabul edilebilir bir politik çözüm elde etmenin yardımıyla rutinleşme sürecinin tamamlanabilmesi yerine Öcalan, vaktinden önce kurumsallaşma sürecinin uğursuz bir bozulmasına yol açan bir biçimde işten el çektirildi.

Cemil Bayık'ı son derece zor bir gelecek bekliyor. Dünyadaki "ulusal kurtuluş hareketleri" deneyimi, böyle bir hareketin başlangıçtaki şiddet aşamasında gerilla savaşçılarının kendilerini kurban etmeleri için karizmatik bir liderin gerekli olduğunu gösteriyor. Bu kitap, Öcalan'ın eskiden nasıl bir rol oynadığını ortaya koydu. Dolayısıyla "ayrılması" –ve bir halef oluşturmaktaki önemli başarısızlığı[347]–, hareket içinde gelecekte

347-Dekmejian ve Wyszomirski (1972: sf. 197-8), karizmatik liderlik aktarımının genelde zor olduğuna dikkat çekiyor: "yalnızca bir halef bulma formülünün eksikliği yüzünden değil, aynı zamanda liderin kendisi ölümünden önce bir halef atamış olsa bile... aktarımın her zaman olanaklı olmaması nedeniyle bu iş zordur."

kronik bir istikrarsızlığa kapıyı açık bıraktı. Örgüt şimdi "kutsanmamış" bir liderle devam etmek zorunda. Bayık'ın Öcalan'ın karizmasını cisimleştirme iddiası PKK kurucusu tarafından onaylanmış değil. Bu da onun uygun bir lider olmadığı iddialarıyla ilgili sıkıntıların kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasına neden olabilir. PKK Bayık'ın liderliği altında (en muhtemel olmayan bir senaryo olarak) etkili politik başarılar ya da askeri zaferler sağlayamadığı durumda sonuç, hareket içinde şiddetli bir bölünme olabilir. Gerçekten de bu durum, bugün hareket için çok küçük bir derece de olsa meydana gelmeye başlamış bile olabilir.

Bayık'ın fiili biçimde PKK lideri olarak kabul edilmesi, hiçbir biçimde otoritenin rutinleşmesi olarak görülemez, çünkü bu liderlik gerçekte PKK'nin rasyonel-yasal biçimlere doğru ilerlemesini durdurdu. Gerçekten de az önce tartışıldığı gibi Bayık'ın liderliği, PKK ve cephe örgütlerinden giderek artan bir biçimde Öcalan'ın hedeflediği hareketin modernleşmesi yolunda bir uzaklaşmaya yol açtı.

Günümüz Türkiye'sindeki Kürt ulusal hareketi, hiç kuşkusuz Şeyh Ubeydullah'ın ondokuzuncu yüzyılın sonundaki isyanlarından bu yana çok yol aldı. O harekete göre PKK, hala kurucusunun karizmasına dayanıyor olsa da modern bir devrimci milliyetçi örgüt. Ne var ki Abdullah Öcalan'ın yakalanması, şimdi örgütün politik gelişme yörüngesinde sürekli olarak geri viteste yol alma olasılığını açıkça ortaya koymuş durumda. Genel olarak örgütün bütünü olmasa da –en azından bazı muhalif PKK hizipleri– kurucunun girmiş olduğu yönden ayrılabilir ve giderek daha fazla sosyal haydutluk uygulamalarına yönelebilir.

EKLER

EK 1: PKK "Halk Mahkemesi": 27 Haziran 1992, Mahsum Korkmaz Akademisi

Yazarın 1992 ortalalarında ziyareti sırasında firar etmekle suçlanan dört gerilla bir PKK "Halk Mahkemesi"ne çıkarıldı. Suçlama gerillaların partideki "kod adlarına" göre yapılmıştı. Suçlananlar Tufan, Şahin, İsmail ve Emir'di. Hepsi de yargılanmadan önce birkaç haftadır kamptaki hapishanede tutukluydular. Dördü de savaş sırasında cepheden kaçmakla ve Irak PDK'sine sığınmaya çalışmakla suçlanıyordu. (Ayrıca haklarında PKK-Diriliş'in bir parçası olmak, Yıldırım grubuna sempati duymak ve ARGK üsleri, silahları, sığınakları vb. hakkında PDK'ye bilgi vermek kuşkuları da vardı.) PDK tarafından serbest bırakıldıktan sonra doğum yerleri olan Suriye Kürdistanı'na dönmüşler ve PKK ile ilişki kurmuşlardı.[348]

Mahkeme, davaya başkanlık eden ve Ankaralı yetkililer tarafından vaktiyle hapsedilmiş olan Zohat olarak bilinen bir gerilla tarafından kaçaklara yönelik suçlamanın okunmasıyla başladı. Zohat'ın yanında iki yardımcı hakim daha vardı. Üç

348-Bir PKK üyesi yargılamadan sonra yazara PKK'nin onları zaten bir biçimde bulacağını söyledi. (Bu övünme, aslında PKK'ye Suriye Kürdistanı'nda varolan desteği ve/veya PKK güçleri ile o zamanki Suriye istihbaratı arasındaki işbirliğinin derecesini ortaya koyuyordu.) Kaçmaya çalışmaları durumunda başları çok daha büyük belaya girebilirdi. Bu nedenle kendiliğinden örgüte dönmeleri onlar için en iyi yoldu.

hakim de Kamp İdare Komitesi'nin üyeleriydi. Dava her aşamada iki dilli olarak, hem Kurmancî Kürtçesi hem de Türkçe olarak görülüyordu. Kampta eğitim gören gerillaların yanı sıra bir gerilla komutanı da mahkemeyle ilgili notlar alıyordu. Başkan olan ve göğsüne parlak kırmızı bir şerit asmış olan hakim, yargılamanın nasıl yürütüleceğine ilişkin kısa bir açıklama yaptı. Daha sonra suçlananların her birine hakimlerden birisi tarafından kendisiyle ilgili somut suçlamalar okundu. Ardından (Türk hapishanelerinde on yıl kalmış olan) kamp komutanı Kani Yılmaz tarafından sanıkları suçlayan bir bildiri okundu.

Eğitim gören üç gerilla konuştu ve suçlananların ikisi bunlara yanıt verdi. Bu noktada başkan devreye girdi ve suçlananlar için uygun cezanın ne olacağı sorusunu ortaya attı. (Suçlananların hepsi "suçlu" olduklarını itiraf etmişti.)

Şimdi söz söyleme hakkı duruşmayı izleyen eğitim gören gerillalarındı. Birçok el havaya kalktı ve bazı eğitim gören gerillalara söz hakkı verildi. Bunların içinden üç genç gerilla adayı, suçlananlara karşı çok sertti; bazıları ölüm cezası verilmesini istedi. Epey konuşmalardan sonra tartışmaya son verildi ve hakimler tarafından kararın açıklanması için duruşmaya on dakika ara verildi.

Mahkeme yeniden başladığında başkan tarafından suçlananlar hakkında verilen karar okundu. ARGK kurallarına göre silahlarıyla birlikte cephede savaştan kaçmanın cezası aslında ölümdü. Mahkemede bu cezayı benimsemişti ancak bu ceza bir PKK yapısında beş ya da altı ay çalışmaya dönüştürüldü. Partinin güçlendirilmesi için çalışacaklardı. Her gece siyasi eğitim alacaklardı. Bu dönemin sonunda parti onları değerlendirecek ve durumlarının değişip değişmediğine karar verilecekti. Eğer olumlu yönde değişmişlerse, hiçbir damgalanma ve yerilme olmadan yeniden partiye katılmalarına izin verilecekti. (Eğer düzelmemişlerse, bir PKK üyesinin yazara söylediğine göre, kendi başlarına bırakılacak ama partiye karşı faaliyette bulunmamaları için ciddi biçimde uyarılacaklardı.)

Kendilerine ceza konusu sorulan eğitim gören gerillaların çoğu oldukça katıydı ve bir yıl ağır çalışma cezası öneriyorlardı. Ancak hakimler Şahin, İsmail ve Emir için yalnızca beş ay ve "çetenin lideri" olmakla suçlandığı için Tufan için ise altı aylık bir cezayı uygun gördüler. Verilen hükümler, bütün eğitim gören gerillaların onamasının ardından yürürlüğe girdi. Oy veren gerillaların yaklaşık %5'i kararlara karşı çıkarken diğerleri onayladı. Çekimser kalan ya da oy vermeyenlere durum sorulmadı ve kayıtlara geçirilmedi. Oylamaya katılmayanlardan bazılarının daha şiddetli ceza verilmesini istedikleri belliydi.

Sabah 8'de başlayan duruşma 10.30'da sona ermişti. Bu noktada yazar ile kamp komutanı bir kenarda biraz sohbet ettiler. Kamp komutanı bu yapılanların yalnızca mahkemenin görülmesi için olmadığını, aynı zamanda geleceğin gerilla adayı gençlerin eğitilmesini de amaçladığını, eğer savaş alanından kaçarlarsa bütün gerillaların düşman tarafından öldürüleceklerini kavramalarını anlamayı kolaylaştırdığını söyledi. Ayrıca eğitim gören gerillaların bu sayede "Kürt halkının karakterini öğrendiklerini" de ekledi.

Kamp İdare Komitesi'nin üyeleri yazara bu türden "halk mahkemeleri"nin sık sık yapıldığını, her dönemde (Akademi'de bir dönem üç ay sürüyor) en az iki mahkemenin olduğunu belirttiler.

Ek 2: PKK Kronolojisi

Nisan-Haziran 1967: Korkunç azgelişmişlik koşullarında genel olarak Türkiye'nin her yanında ekonomik koşullar daha da kötüleşirken aşırı sağcı bir dergide Kürtlere ağır biçimde küfürler savuran makaleler yayınlandı.

Ağustos 1967: Makaleleri protesto etmek için öngörülemeyen protesto gösterileri yapıldı; 10 000 Kürt Silvan'da ve 25 000 Kürt de Diyarbakır'da yürüdü. Otoritelerin ağır baskılarına rağmen, Türkiye'nin Kürt bölgesindeki birçok şehir ve kasabalarda gösteriler iki yıl boyunca devam etti.

1969: Solcu Kürt aydınlar tarafından kurulan DDKO (Doğu Devrimci Kültür Ocakları) dönemin uluslararası militan öğrenci hareketlerinin etkisiyle radikalleşti.

12 **Mart** 1971: 1971 askeri darbesinde liderleri tutuklanan DDKO dağıtıldı.

1974: Radikal solcu Türk grup AYÖD (Ankara Yüksek Öğrenim Derneği)'ün bazı Kürt üyeleri toplandılar ve yeni, ayrı bir Kürt örgütlenmesi kurmak için plan yaptılar. Bu toplantılarda Abdullah ("Apo") Öcalan grubun liderliğine seçildi.

27 **Kasım** 1978: Öcalan tarafından kurulan grup kendisini PKK (Kürdistan İşçi Partisi) olarak ilan etti. Yeni parti esas

olarak rakip Türk solcularını ve Kürt milliyetçi gruplarını hedef aldı.

12 Eylül 1980: Yeni askeri darbe PKK'ye büyük darbe vurdu; Öcalan PKK aygıtını ve gerillaların eğitim kampını Lübnan'daki PKK vadisine taşıdı.

Temmuz 1981: Birinci PKK Kongresi toplandı. Rakip Türk solcuları ve Kürt milliyetçileri hedef alma politikası terk edildi ancak arada sırada bu türden olaylar olmaya devam etti.

20-25 Ağustos 1982: İkinci PKK Kongresi toplandı. PKK, Kürdistan'da yeniden silahlı faaliyetlere başlamaya karar verdi.

15 Ağustos 1984: PKK gerilla güçleri HRK (Kürdistan Kurtuluş Gücü) ilk askeri saldırılara başladı.

23-26 Ekim 1986: Üçüncü PKK Kongresi toplandı. HRK, ARGK (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) adıyla yeniden örgütlendi.

1986-89: PKK gerillaları Anadolu'nun güneydoğusunda kanlı bir savaşı giderek tırmandırdı. PKK'nin kendisinin de kabul ettiği gibi bu cinayetler arasında "işbirlikçi"lerin aileleri ve Türkiye Kürdistanı'ndaki okul öğretmenlerinin katledilmesi de vardı.

1990: Öcalan, kendisiyle görüşen muhabirlere silahları bırakmaya ve "yasal yollarla" çalışmaya hazır olduğunu bildirdi; yeni, yasal bir kitle partisinin kurulması çağrısında bulundu. Aynı zamanda "en azından kırk yıl boyunca Türkiye'den ayrılmak istemediklerini" belirtti.

Temmuz 1990: SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti)'den ihraç edilen bir grup Kürt parlamenter HEP'i (Halkın Demokrasi Partisi) kurdu.

12 Mart 1990: Kendiliğinden Kürt milliyetçi ayaklanması (*serhildan*) Mardin ilinde patladı, Anadolu'nun güneydoğusundaki, hatta Ankara ve İstanbul'da bile, Kürtler arasında hızla

yayıldı. Türkiye cumhurbaşkanı Turgut Özal, ilk olarak buna sert askeri tedbirlerle yanıt verdi. Daha sonra Türkiye'de 12 milyon Kürt olduğunu belirterek, resmi olmayan kurumlarda Kürtçenin konuşulmasına izin veren reformu ilan etti.

25-31 Aralık 1990: Dördüncü PKK Kongresi, yakın hedef olarak federal bir Kürt Devletini kabul etti ve köy korucularına yönelik saldırıları bıraktı.

Şubat/Mart 1990: Körfez Savaşı Irak Kürdistanı'nı altüst etti ve PKK'nin öncekinden daha derinlerde üsler oluşturmasını olanaklı kıldı.

5-19 Ağustos 1991: Türkiye, Irak Kürdistanı'ndaki PKK üslerine karşı düzenli olarak sınır ötesi harekatlar yapmaya başladı.

15 Ağustos 1991: PKK, "Botan-Bedinan" bölgesinde "kurtarılmış bir bölge" oluşturduğunu ilan etti. Ancak böyle bir bölge hiçbir zaman oluşturulamadı.

1991 sonu: Kağıt üzerinde kalan 1990 reformlarına rağmen Kürt kültürü resmi bir saldırıya maruz kaldı. Anti-Kürt ölüm mangaları tarafından insan kaçırmalar ve cinayetler açıkça devletle ilişkiliydi. HEP Diyarbakır il başkanı Vedat Aydın, bu mangaların ilk kurbanlarından birisi oldu. Diğer kurbanlar, insan hakları aktivistleri ve gazetecilerdi. Buna yanıt olarak PKK gerillaları faaliyetlerini arttırdılar, kuşkulandıkları devlet görevlilerini öldürdüler. Aralık 1991'de PKK İstanbul'da bir mağazayı bombaladı.

Mart 1992: Kürtlerin Yeni Yıl (Newroz) kutlamalarına güvenlik güçleri tarafından ateş açıldı ve PKK ile ordu arasındaki kanlı çatışmalar daha da arttı.

12 Ağustos 1992: Türk ordusu tarafından Kürt şehri Şırnak'a bir askeri saldırı başlatıldı. 25 bin kişi evsiz kaldı.

Eylül 1992: PKK, Lübnan'daki ana gerilla eğitim merkezini boşaltmak zorunda kaldı.

4 Ekim 1992: Türk ordusunun PKK'ye karşı Irak Kürdistanı'na yönelik olarak yaptığı askeri saldırıya Irak Kürt milliyetçi örgütler PDK ve YNK de katıldı.

4 Mart 1993: Abdullah Öcalan YNK lideri Celal Talabani ile buluştu ve ondan Ankara ile barış görüşmelerinde aracılık yapmasını istedi. Türk hükümeti buna PKK'ye ve Kürt milliyetçiliğinin her türden görünümlerine karşı askeri saldırıları yoğunlaştırarak yanıt verdi.

17 Mart 1993: Öcalan, 20 Mart'tan 15 Nisan'a kadar sürecek olan ilk ateşkesi ilan etti. Türkiye'deki bütün Kürtlere Newroz'u barışçıl biçimde kutlamaları çağrısında bulundu; çatışmaya politik bir çözüm bulunması için müzakerelerin başlamasını umduğunu bildirdi.

20 Mart 1993: Öcalan ve Türkiye ile Irak Kürtleri arasındaki ulusal hareketteki rakiplerinin çoğu ortak bir bildiri yayınlayarak barışçıl bir çözümü desteklediler.

16 Nisan 1993: Öcalan, tek taraflı ateşkesi "süresiz olarak" uzattığını açıkladı.

24 Mayıs 1993: Ateşkes, Şemdin Sakık tarafından komuta edilen bir PKK gerilla birliği Bingöl yakınlarında silahsız 33 Türk askerini öldürünce bozuldu.

8 Haziran 1993: PKK, siyasi bir çözümü zorlamak için olduğunu öne sürerek yeniden şiddet politikasına başladığını ilan etti. Ankara buna "topyekün savaş" politikasını açıklayarak yanıt verdi. Bütün Kürt kültürel yapılar yetkililerin şiddetli baskılarına maruz kaldı. Kürt bölgelerinden Türkiye'nin batısı ve ortasına doğru bir göç dalgası başladı.

Ağustos 1993: HEP, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı ve bu partinin Kürt milletvekilleri, daha sonra DEP (Demokrasi Partisi) adını alacak olan Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP)'ni oluşturdular.

11 Mayıs 1994: DEP'i Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) izledi. Buna karşılık DEP kapatıldı.

30 Ağustos 1993: Abdullah Öcalan ve rakip Kürt milliyetçi lider Kemal Burkay, bir kez daha ateşkes çağrısı yaptılar.

Eylül 1994: Otoriteler, köyleri ya da şehirleri Ankara'nın askeri saldırıları tarafından tahrip edilen Kürt sığınmacıları kitlesel biçimde askeri kamplara yerleştirmeye başladılar.

8 Aralık 1994: Sekiz DEP milletvekili "bölücülük" nedeniyle 15 yıla kadar hapis cezası aldılar.

8-27 Ocak 1995: PKK'nin Beşinci Kongresi, uluslararası diplomatik saldırıları başlatma kararı aldı.

12 Nisan 1995: Sürgündeki Kürt Ulusal Parlamentosu, sürgündeki DEP milletvekilleri, ERNK temsilcileri ve aralarında Avustralya'dan bir Kürdün bile bulunduğu başkaları tarafından Hollanda'da kuruldu.

Aralık 1995: PKK ve Türk aşırı sol DHKP-C grubu ortak bir cephe oluşturduklarını bildirdiler.

15 Aralık 1995: Bir başka tek taraflı ateşkes PKK tarafından ilan edildi. Bu da yine Ankara tarafından görmezden gelindi ve sonunda 1996 ortasında yürürlükten kaldırıldı.

24 Aralık 1995: Diyarbakır gibi Kürt şehirlerinde yaşayanların yarısından çoğu, 1995 genel seçimlerinde HADEP adaylarına oy verdi. HADEP bölgedeki oyların yaklaşık %30'unu aldı ancak %10'luk ulusal barajı aşamadı. Bu nedenle de milletvekili çıkaramadı.

Haziran 1996: Maskeli bir adam, HADEP toplantısında zorunlu olan Türk bayrağını gönderden indirdi ve yerine Öcalan'ın bir posteri ile PKK bayrağını astı. HADEP'lilerin çoğu yeni seçilen yürütme kurulu üyeleri toplantıdan sonra tutuklandı.

4 Haziran 1997: Aralarında başkan Murat Bozlak'ın da bulunduğu 31 HADEP üyesi, PKK ile bağları olduğu iddiasıyla altı yıla kadar hapis cezalarına çarptırıldılar.

4 Aralık 1997: Ulusal bir kongre yaratmayla ilgili uzun vadeli tasarının bir parçası olarak Sürgünde Kürdistan Parlamentosu (SKP) ve Ulusal Aydınlar Birliği (UAB) tarafından örgütlenen Ulusal Kongre Konferansı Irak Kürdistanı'ndaki Süleymaniye'de toplandı.

1997 sonu: Bu tarihe kadar en azından iki milyon Kürt, zorla köy boşaltmaları nedeniyle yerlerinden edildi.

Mart 1998: Bazı HADEP üyeleri tutuklandı.

Mayıs 1998: DHKP-C, "PKK'nin yöntemlerinin devrimci ilişkilerde kullanılamayacağı" gerekçesiyle PKK ile oluşturdukları ortak eylem inisiyatifinin bozulduğunu açıkladı.

1998 ortası: PKK ve bazı aşırı sol Türk gruplar, Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde silahlı faaliyet yürütmek için ortak bir cephe, Devrimci Güçler Platformu (DBGP) oluşturdular.

Temmuz 1998: PKK, bütün Kürt örgütlerini ortak bir örgütsel çerçevede bütünleşmek için bir "ulusal birlik" konferansına katılmaya davet etti.

29 Ağustos 1998: Abdullah Öcalan, 1 Eylül 1998'den başlayarak yeni bir tek taraflı ateşkes ilan etti. Ama Ankara'dan bir karşılık bulmadı.

Ekim 1998: Türkiye, eğer Abdullah Öcalan ve PKK'ye sığınma sağlamaya devam ederse Suriye'yi savaş ile tehdit etti.

9 Ekim 1998: Öcalan ve PKK, Suriye'yi terk etti ve PKK liderine yönelik bir öldürme girişiminin ardından Öcalan Rusya'ya kaçtı. Türkiye ve Avrupa'daki PKK yandaşları Öcalan'ın yaşamının tehdit altında olmasını protesto etmek için kendilerini yakmaya başladılar.

21 Ekim 1998: Suriye devleti ile Türkiye PKK'ye topyekün karşıtlık konusunda anlaştılar.

13 Kasım 1998: Abdullah Öcalan Roma'ya gitti, bir askeri tutukevine konuldu. PKK, Öcalan'ın hala barış aradığını öne

sürdü ve tek taraflı ateşkes ilan etti. PKK, "Kürt hakları konusunda uluslararası bir konferans" toplanması için lobi faaliyetleri yürütmeye başladı.

13 Kasım 1998: PKK yanlısı Kürtler bazı Alman kasabalarında gösteriler yaptı.

15 Kasım 1998: PKK Merkez Komitesi, Kürtlerden "her yerde yürüyüşler, gösteriler düzenlemelerini, açlık grevlerine katılmalarını ve liderlerini desteklemek için gereken her türden demokratik eylemi yapmalarını" istedi.

Kasım 1998 ortası: PKK, İtalya'dan siyasi sığınma talebinde bulunan Abdullah Öcalan'ı desteklemek için her yandaki Kürtlere Roma'ya gitme çağrısında bulundu. Türkiye hapishanelerinde bulunan 27 Kürt Öcalan'ı desteklemek için kendilerini yaktı. Kendini yakma eylemleri Avrupa'nın her yanına yayıldı.

18 Kasım 1998: Öcalan, yandaşlarına kendini yakma eylemlerine son vermelerini söyledi ve PKK'nin "terörizmi terk ettiğini" öne sürdü.

18 Kasım 1998: On bin Kürt, Öcalan'ı desteklemek için Roma'da yürüyüş yaptı.

18-19 Kasım 1998: HADEP başkanı Murat Bozlak Kürt çatışmasına barışçıl siyasi çözüm bulunması çağrısında bulunan bir basın bildirisi yayınladıktan sonra tüm Türkiye'de 3215'in üzerinde HADEP üyesi ve görevlisi tutuklandı. HADEP, Diyarbakır bürosuna polis tarafından yapılan saldırıda 18 yaşındaki Hamit Çakır'ın vurularak öldürüldüğünü iddia etti.

25 Kasım 1998: Öcalan Kürt sorunuyla ilgili uluslararası bir konferans çağrısında bulundu.

Aralık 1998 ortası: Alman hükümeti, Öcalan için uluslararası koruma sağlama talebini reddetti.

11 Aralık 1998: Öcalan, eğer barış görüşmeleri olursa PKK liderliğinden istifa etmeyi düşündüğünü söyledi.

13 Aralık 1998: Öcalan, gerilla komutanlarına kendilerini siyasi mücadele yöntemlerine uyarlamalarını emretti.

19-20 Aralık 1998: Brüksel'deki ilk Kürt Ulusal Kongresinin toplanması, Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki 20 Kürt örgütünü birleştirdi. Irak PDK, kongreye katılmayı reddetti.

20 Aralık 1998: İtalyan mahkemesi, Türkiye'nin Öcalan'ın iadesi talebini reddetti. Öcalan, protestoculara "evlerine geri dönmeleri"ni ve barışçıl protestolara devam etmelerini söyledi.

Ocak-Şubat 1999: PKK'nin Altıncı Kongresi, Abdullah Öcalan olmadan ama onun perspektifleri altında toplandı. Bu toplantı terörizmi reddederken, "silahlı mücadele"nin geçerliliğini öne sürdü. Aynı zamanda bağımsız bir Büyük Kürdistan yerine Türkiye içinde özerklik hedefini resmi olarak benimsedi. Örgüt içinde tartışmaları kolaylaştıracak önlemleri kabul etti.

Ocak 1999: PKK ve diğer beş Kürt grup, Ankara'yı politik bir diyaloga girmeye ve Kürt çatışmasını barışçıl bir biçimde çözmeye davet eden Kuzey Kürdistan Ulusal Platformu'nu başlattı. Daha geniş bir Kürt kongresinin hazırlıklarına devam edildi.

16 **Ocak** 1999: Abdullah Öcalan, İtalyan hükümeti tarafından Roma'yı terk etmesi için zorlandı ve PKK lideri yeniden gizlice Moskova'ya gitti.

29 **Ocak-1 Şubat** 1999: Emekli bir Yunan amiralin eşliğinde Öcalan Atina'ya gitti. Bu tarihten sonra Öcalan, boş yere güvenli bir yer aradı. Yunan istihbarat subayları onu Minsk'e kaçırdılar. Sonra başarısız bir biçimde Hollanda'ya indirmeye çalıştılar. Sonunda Öcalan, Atina'ya geri döndü.

2 Şubat 1999: Yunanlı subaylar Öcalan'ı Hırvatistan'a götürdüler. Daha sonra da Kenya'ya... Öcalan, Güney Afrika'ya gittiğini sanıyordu. Lazarus Mavros adına düzenlenmiş bir pasaportu kullanarak 11.30'da Nairobi'ye indi ve doğrudan Yunan diplomatik konutuna götürüldü.

12 Şubat 1999: Yunanistan, Öcalan'dan Nairobi'deki diplomatik olmayan bir başka konuta geçmesini istedi. Bir komplodan korkan Öcalan bunu reddetti.

15 Şubat 1999: Kenyalı yetkililer telefonla Yunan dışişleri bakanından Öcalan'ın hemen Kenya'yı terk etmesini istediler. Öcalan, Hollanda'ya gitmek üzere Yunan diplomatik konutunu terk etti.

15 Şubat 1999: Abdullah Öcalan, Kenya, Nairobi'de Türk özel kuvvetleri tarafından yakalandı ve Türkiye'ye götürüldü. Birkaç saat içinde dünyanın yirmiyi aşkın şehrinde Kürt milliyetçiler militan gösteriler düzenlemeye başladılar.

29 Haziran 1999: Abdullah Öcalan, Türkiye'deki kısa bir yargılamadan sonra ölüme mahkum edildi.

KAYNAKÇA

ABC News Online (Australia) 18 November 1998, at the following URL: http://www.abc.net.au/

Abercrombie, N., S. Hill and B. Turner (1984) 'Ethnic Group', *The Penguin Dictionary of Sociology*, Harmondsworth: Penguin.

Agence France-Presse (Ankara) 24 July 1993; (Ankara) 4 August 1996; (Paris) 2 January1998; (Istanbul) 20 February 1999.

Ahmad, F. (1977) *The Turkish Experiment in Democracy:1950-1975*, London: Hurst and Co.

— (1991) 'Politics and Islam in Modern Turkey', *Middle Eastern Studies*, vol. 27, no. 1,January: 3—21.

Aksu, İ. (1991) 'Kürt Meselesi ve Ulusçuluk Üstüne', Dünya ve İslam, no. 7, summer: 11-21.

Aladağ, C. (1981) *Milli Mesele ve Kürdistan da Feodalite Aşiret*, Frankfurt: Komkar Yayınları.

Algar, H. (1992) 'Naksbandiyya', in C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs and C. Pellat, *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden: Brill, pp. 934—9.

American Kurdish Information Network (AKIN) (1998) 'National Congress to be Declared by Newroz', 31 December, at the Web site of *AKIN*, at the following URL: http://www.kurdistan.org/AKIN/press20.html

— (nd) 'Turkey Deserves Reprimand for Assault Across Border', Press Release no. 20, at the Web site of AKIN, at the following URL: http://www.kurdistan.org/AKIN/press20.html

— (1999) 'Two Lawyers Meet with Ocalan — Their Statement', 27 February, at the Website of AKIN, at the following URL: http://www.kurdistan.org/AKIN/press20.html

Amnesty International (1993) *Recommendations for Action to Combat Systematic Violationsof Human Rights. What the United Nations, the European Union and the Council of Europe Have Said About Human Rights in Turkey*, Al Index: 440695.

— (1994a) *Amnesty International Report 1994*, London.

— (1994b) *Amnesty International's Concerns in Turkey*, Al Index: EUR 44/050/94.

— (1994c) *Turkey: a Time for Action*, AI Index: EUR 44/13/94.

— (1994d) *Turkey. More People 'Disappear' Following Detention*, Al Index: EUR 44/15/94.

— (1994e) *Turkey: Escalation in Human Rights Abuses Against Kurdish Villagers*, AI Index: EUR 44/64/93.

— (1994f) *Turkey: Security Offensive Cloaked by Information Blackout -Torture, 'Disappearance ' and Extrajudicial Execution in the Southeast Province*, AI Index: EUR 44/WU 01/94.

— (1995) *Iraq-Human Rights Abuses in Iraqi Kurdistan Since 1991*, Al Index: MDE 14/01/95.

— (1996) *No Security without Human Rights*, at the Web site of Amnesty International, at the following URL: http://www.amnesty.org/

Anadolu Ajansi (Gaziantep) (17 December 1998) at the at the Web site of the Turkish Government, at the following URL: http://www/anadoluajansi.gov.tr/aaeng.htm/

Anderson, B. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.

Anderson, P. (1974) Passages from Antiquity to Feudalism, London and New York: New Left Books, Verso.

— (1989) *Lineages of the Absolutist Stale*, London and New York: Verso. .

Anter, M. (1990) *Hatıralarım*, İstanbul: Doz Yayınları.

Apter, D. (1966) *The Politics of Modernization*, Chicago: University of Chicago Press.

ARGK (15 March 1999) *People's Liberation Army of Kurdistan (ARGK) Communiqué, at the Web site Arm the Spirit*, at the following URL: http://burn.ucsd.edu/~ats/

Arm the Spirit, File on Kurdistan (nd) at the Web site *Arm the Spirit,* at the following URL:http://www.kurdistan.org

Aslaneli, H. and M. Demirsar (1998) 'Extremist Groups in Turkey Analyzed', *Turkish Probe*, 23 August.

Associated Press (Ankara) 22 May 1995; (Rome) 14 November 1998; (Ankara) 25 February 1999; (Ankara) 4 March 1999; (Madrid) 17 March 1999; (Ankara) 4

December 1999. Associated Press/Nando Media (Ankara) (16 November 1998) at the following URL: http://www.nandotimes.com

Australian, The (1999) 'Kurdish Rage', 17 February.

Avebury, Lord E. (1997) *House of Lords Debates Turkey's Human Rights Record, at the Website of the American Kurdish Information Network (AKIN)*, 18 July, at the following URL: http://www.kurdistan.org/

Aydin, Z. (1986) *Underdevelopment and Rural Structures in Southeastern Turkey: the Household Economy in Gısgıs and Kalhana*, London: Centre for Middle Eastern and Islamic Studies; Durham: University of Durham, Ithaca Press.

Balcı, E. (1998) *Cumhuriyet*, 13 December.

Banaji, J. (1977) 'Modes of Production in a Materialist Conception of History', *Capital and Class*, no. 3, autumn: 1—44.

Banton, M. (1984) in Michael Mann (éd.), 'Ethnicity, Ethnic Group', *The Macmillan Student Encyclopedia of Sociology*, London and Basingstoke: Macmillan, p 114.

Barham, J. (1996) 'Turkey Confirms First Islamist Premier', *Financial Times*, 9 July.

Barkey, H. (1995) *Voice of America*, 13 April.

Barkey, H. and G. E. Fuller (1998) *Turkey's Kurdish Question*, with a 'Foreword' by Morton Abramowitz, Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, Boulder, CO: Lanham.

Batatu, H. (1978) *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements in Iraq. A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba 'thisls, and Free Officers*, Princeton: Princeton University Press.

Bausani, A. (1975) *The Persians: from the Earliest days to the Twentieth Century* (trans. J. B. Donne), London: Elek Books.

Bayart, J.-F (1982) 'La question Alevî dans la Turquie moderne', in O. Carré, *L'Islam et l'état dans le monde d'aujourd'hui*, Paris: Presses Universitaires de France, pp. 109—20.

Bayık, C. (1999) *Statement of Cemil Bayık*, MED-TV, 17 February.

Bayrak, M. (1997) *Alevilik ve Kürtler, (inceleme -Araştırma- Belgeler)*, Wuppertal: Öz-Ge Yayınları.

BBC News, 20 November 1998.

BBC World Service, news broadcast, 11 October 1997; 'How Turkey Got its Man', 16

February 1999; 'Turkey Shootout Over Ocalan', 19 February 1999.

BDGP (1998) 'Statement from the Platform of United Revolutionary Forces', *at the Informationsslelle Kurdistan* Web site, at the following URL: http://www.nadir.org/ nadir/initiativ/isku/apo/index.html

Beaumont, P., G. H. Blake and J. M. Wagstaff (1976) *The Middle East: a Geographical Study*, London and New York: Wiley.

Berberoglu, B. (1982) *Turkey in Crisis. From Slate Capitalism to Neo-Colonialism*, London: Zed Press.

Berkan, I. *Hürriyet*, 9 December 1996; 17 February 1999.

Bertrand (no first name cited) 'Turquie d'Asie' (1980 [1889J) in C Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Chicago and London: University of Chicago Press, pp. 30.S-6-

Beşikçi, İ. (1969) *Doğu Anadolu 'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, İstanbul: E Yayınları.

— (1977) *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İstanbul: Komal Yayınlar.

— (1991) *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Bonn: Wesanên Rewşen.

Beyoğlu, B. (1992) 'Turkish Government Transforms Kurdish Areas into War Zones', *The Militant*, 1 May.

Bilgiç, M. (1987) 'Privatization: The Case of Turkey', in S. H. Hanke (éd.), *Privatization and Development*, Institute for Contemporary Studies, San Francisco: ICS Press, pp. 195-203.

Bilican, N. (1999a) 'Police Forces Handled the Security throughout the Country', *Turkish Daily News*, 22 March.

— (1999b) 'Thousands of Arrests on Snowy Nevruz', Turkish Daily News, 22 March.

Bill, J. A. and R. Springborg (1990) *Politics in the Middle East*, no place: HarperCollins.

Birand, M. A. (1987) *The Generals' Coup in Turkey: an Inside Story of 12 September 1980*, London: Brassey's.

— (1992) *Apo ve PKK*, Istanbul: Milliyet Yayınları.

Birler, H. (1993) *Turkish Daily News*, 10 August.

Bloch, M. (1967) *Feudal Society: Social Classes and Political Organization*, vol. II (trans. L. A. Manyon), London: Routledge and Kegan Paul.

— (1971) *Feudal Society: the Growth of Ties of Dependence*, vol. 1 (trans. L. A. Manyon, and with a 'Foreword' by M. M. Postan), London: Routledge and Kegan Paul.

Bohlen, C. (1995) 'Free Speech Becomes Casualty in War on Kurds', *Nem York Times*, 29 October.

Bois, T. (1965) *Connaisance des Kurdes*, Beirut: Khayats.

Boratov, K. (1990) 'Inter-Class and Intra-Class Relations of Distribution under "Structural Adjustment": Turkey During the 1980s', in T Arıcanlı and D Rodrik, *The Political Economy of Turkey. Debt, Adjustment and Sustainability*, London: Macmillan, pp. 199-229.

Bosworth, C. F,., E. van Donzel, W. P. Heinrichs and C. Pellat (1992) *The Enclyclopaedia of Islam*, Leiden: Brill.

Bozarslan, H. (1986) *Le Problème National Kurde en Turquie Kemaliste*, Paris EHESS: unpublished PhD thesis.

— (1992) 'Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey', in P. G. Kreyenbroek and S. Sperl (eds), *The Kurds. A Contemporary Overview*, London and New York: Routledge, pp. 95-114.

— (1997) *La Question Kurde: Etat el Minorités au Moyen-Orient*, Paris: Presses de Sciences PO.

Branscheid, H. (1990) 'Notre Mouvement doit Etre un Mouvement Pacifique', *Dossier du Kurdistan*, no. 25, November: 9-10.

Braude, B. and B. Lewis (eds) (1982) 'Foundation Myths of the Millet System', in *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, vol. I, New York: Holmes and Meier Publications, pp 69-88.

Bromley, R. and C. Gerry (eds) (1979) *Casual Work and Poverty in Third World Cites*, Chichester and New York: Wiley.

Bromley, S. (1979) *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, Chicester and New York: Wiley.

— (1994) *Rethinking the Middle East*, Cambridge: Polity Press.

Bulut, F (1993) *Kürt Dilinin Tarihçesi*, İstanbul: Tumzamanlar yayıncılık

Busse, H. (1975) 'Iran Under the Büyids', in R. N. Frye (éd.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 4, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 250-304.

Butt, G. (1992) 'Internal Disputes', *Middle East International*, no. 431, 7 August: 11.

Candle (1992) 'This Charade is no Game', issue 14, December: 1.

Çelik, S. (1994) 'Turkey's Killing Machine -the Contra-Guerilla Force', *Kurdistan Report*, no. 17, February/March 1994: 28-30.

Cem, İ. (1982) *Türkiye'de Geri Kalmışlığin Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınları.

Cengiz, S. (1990) 'Kurdistan işçi Sinif ve Disk', in *Kürdistanlı Marksist*, no. 2-3, February-March: 3-4.

— (nd) *Türkiye Kürdistanı işçi Hareketleri*, London: Yeni Gün Yayınları.

Center for Kurdish Political Studies Web site: 13 November 1998; 16 November 1998; 17 November 1998; 18 November 1998; 15 December 1998, at the following URL: http://www.pkk.org/

Cevik, İ. (1994) 'Does Citizen Osman Believe Çiller?', *Turkish Daily News*, 11 August.

— (1997) 'The Intervention was Unofficial but ...', *Turkish Probe*, 27 June.

Chabry, L. and A. Chabry (1984) *Politique et Minorités au Proche-Orient. Les Raisons d'une Explosion*, Paris: Maissonneuve et Larose.

Chaliand, G. (éd.) (1982) *People without a Country*, with a 'Preface' by M. Rodinson (trans. M. Pallis), London: Zed Press, pp. 233-9.

— (1994) *The Kurdish Tragedy*, London and New York: Zed Books, in association with UNRISD.

Chèref-ou'ddine (1868) *Chèref-Name ou Fastes de la Nation Kourde*, vol. 1.1 (trans with comments by F. B. Charmoy), St Petersberg:

Cılızoğlu, T. (1990) 'İhsan Sabri Çağlayangil'in Anıları. 'Atatürk Gelmeden Seyit İdam Edilecekti", in Berhem, no. 7: 7-10.

CNN Web site, 20 November 1998, at the following URL: http://cnn.com/WORLD/europe/9811/20/italy.kurds.01/

Cohen, N. (1999) 'Little Biggam Man', *Guardian*, 16 May.

Cohen, R. (1999) 'Arrest Uniting Europe's Kurds in Indignation', *New York Time*;., 19 February.

Congressional Record (1995) US House of Representatives, 9 February, Washington, DC. Cook, S. (1977) 'Beyond the Formen: a Revised Marxist Theory of Precapitalist Formations and the Transition to Capitalism', *Journal of Peasant Studies*, vol. 4, no. 4, July: 360-89.

Corriere della Sera (1998) 3 January.

Cowell, A. (1992) 'Turkey's Efforts to Quell Rebel Kurds Raises Alarm in Ankara and Europe', *New York Times*, 27 March.

Cuinet, V. (1892) *La Turquie d'Asie Géographie Administrative, Statistique, Descriptive de chaque Province de l'Asie Mineure*, vol..II, Paris: E. Leroux.

Cumhuriyet, 12 October 1993; 23 May 1995; 6 February 1996; 27 June 1997; 13 December 1998.

Çürükayya, S. (1993) *Apo'nun Ayetleri*, Brussels: On Dört Temmuz Yayınları.

Danow, M. (1999) Jewish Telegraphic Agency (Jerusalem), 'Turkish Ties Entangle Israel in Kurd Struggle', 19 February.

Davis, D. (1999) 'Kurd Source: PKK Won't Open Anti-Israel Front', *Jerusalem Post*, 28 February.

Davison, R. H. (1988) Turkey. *A Short History* (second edn), Huntingdon: Eothen Press.

Dekmejian, R. H. and M. J. Wyszomirski (1972) 'Charismatic Leadership in Islam: ThebMahdi of the Sudan', *Comparative Studies in Society and History*, vol. 14: 193-214.

Demir, G. and N. Gamm (1999) 'Turkey on Road of No Return (Part 2)', *Turkish Daily News*, 9 April.

Demokrasi, 9 February 1996.

Dereli, T. (1968) *The Development of Turkish Trade Unionism. A Study of Legislative and Socio-Political Dimensions*, Istanbul: Istanbul Üniversitesi Yayınlarından/Sermet Matbaası.

Dersimi, M. N. (1988) *Kurdistan Tarihinde Dersim*, Cologne: KOMKAR.

— (1992) *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair: Hatıratım* (ed. M. Bayrak), Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Desmala Sure, various issues.

DHKP-C, DHKP-C statement previously at the DHKP-C Web site, at the following URL: http://www.ozgurluk.org/dhkc

Dodd, C. H. (1983) *The Crisis of Turkish Democracy*, Beverley: Eothen Press.

Doğan, Y. (1988) *Cumhuriyet*, 16 September.

Draper, H. (1977) *Karl Marx's Theory of Revolution*, vol. I., New York and London: Monthly Review Press.

Dresch, P. (1993) *Tribes, Government and History in Yemen*, Oxford: Oxford University Press.

Dumont, P. (1982) 'Le Poids *de L'Islam en Turquie', in Olivier Carré (éd.), L'Islam et l'État dans le Monde d'Aujourd'hui*, Paris: Presses Universitaires de France, pp. 90-107.

Dumont, R. (1974) *Is Cuba Socialist?* (trans S. Hochman), London: Andre Deutsch.

Economist, The (1997) 'Turkey and the Kurds. By the Gun Alone', 11 October.

Edmonds, C. J. (1957) *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in Northeastern Iraq, 1919-35*, London: Oxford University Press.

Eickelman, D F.(1989) *The Middle East. An Anthropological Approach* (second edn), Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Eisenstadt, S. N. (1968) 'Introduction' to Max Weber, *On Charisma and Institution Building: Selected Papers*, Chicago and London: University of Chicago Press, pp. ix-lvi.

Emerson, R. (1962) *From Empire to Nation: the Rise to Self Assertion of African and Asian Peoples*, Boston: Beacon Press.

Engels, F (1976) 'The Condition of the Working-Class in England. From Personal Observation and Authentic Sources', in K. Marx and F Engels, *Collected Works*, vol. 4, London: Lawrence and Wishart, pp. 295-596.

Entessar, N. (1989) 'The Kurdish Mosaic of Discord', *Third World Quarterly*, vol. 11, no. 4, October: 83-100.

Eralp, A. (1990) 'The Politics of Turkish Development Strategies', in A. Finkel and N. Sırman, *Turkish State, Turkish Society*, London and New York: Routledge, pp. 219-58.

Erck, C. and J. Huffelschulte (1995) '"You All Can Be Glad ...". Despite His Claims of

Halting Violence, PKK Leader Abdullah Ocalan Threatens Germans Once Again', *Focus*, no. 52, at the Web site *Arm the Spirit*, at the following URL: http://www.kurdistan.org

Erdem, S. (1995) 'Grey Wolf is Power Pivot for Ciller', Reuters (Ankara), 6 October.

Erdoğan, M. (1998a) 'Outlawed Kurdistan Workers' Party (PKK) Requests a National Conference', *Turkish Probe*, 26 July.

— (1998b) 'PKK is Protected by its Financial Strength', *Turkish Daily News*, 16 October.

— (1998c) 'PKK Solves Crisis of Children', *Turkish Daily News*, 29 August.

ERNK (1992) ERNK Representative in Britain 'To Resist is to Live', Kurdistan Report, no. 8, April: 2.

ERNK (1993) ERNK statement (no title) distributed by the Kurdistan Information Centre, London, 4 March.

ERNK (1997a) 'The Collaboration Between the Turkish Republic and the PDK Has Reached a Dangerous Level', 18 December, at the Web site *Arm the Spirit*, at the following URL: http://www.kurdistan.org

ERNK (1997b) 'Newroz Greetings from the National Liberation Front of Kurdistan (ERNK)', in *Kurdistan Rundbrtef* no. 6, March.

ERNK (1998) ERNK Statement (no title) 13 November, distributed by the *Center for Kurdish Political Studies*, at the following URL: http://www.pkk.org/

ERNK (1999) 'European Organization Statement: to International Public Opinion and Patriotic Kurdish People', 19 February, at the Web site *Arm the Spirit*, at the following URL: http://www.kurdistan.org

Ersever, A. C. (1993) 'PKK is Finished if Contained in Botan', *Turkish Daily News on Sunday*, 15 August.

— (nd) *Kurds, PKK and A. Ocalan* on the Web, at the Web site 'Raid Terror and Massacre', at the following URL: http://pulex.med.virginia.edu/pkk.html

Ertan, N. (1999a) 'Europe Reluctant to Allow Meeting of Kurdish "Parliament-in-Exile"', *Turkish Daily News*, 11 February.

— (1999b) 'Kurdish Groups in Belgium Call for Dialogue with Ankara', *Turkish Daily News*, 27 January.

Ertürk, Y. (1980) *Rural Change in Southeastern Anatolia: an Analysis of Rural Poverty and Power Structure as a Rejleclion of Center-Periphery Relations m Turkey*, unpublished PhD thesis, Cornel] University, Ithaca.

Eyboğlu, İ. Z. (1991) *Sömürülen Alevilik*, Ankara: Özgür Yayın Dağıtım.

Federation der Demokratischen Arbeitervereine aus der Türkei in der BRD (nd [1993]) 'Olay, Tunceli'nin Hozat Yukarı Tavuk Kesiminde Meydana Geldi PKK, 6 TDKP'lıyı Öldürdü'.

— (12 October 1993) *Statement to the Press and Public. Who is Gaming from the Murder of Political Opponents in Turkey-Kurdistan?*

Figaro, Le, 2 January 1998.

Financial Times, 'Turkey's War', 17 February 1999.

Fıratlı, N. (1989) '"Şex Sait İsyanı ve Ulusal". Konusunda 1926'da Başvekil İsmet Paşa'ya Gönderilen Mektup', in *Deng*, 1 December: 32-7.

Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBIV) (nd) *Separatist Terror: Menace of the Post Cold War Period. A Case Study of the PKK in Turkey*, Istanbul, at the Web Page of the Embassy of the Republic of Turkey, Washington, DC, at the following URL: http://turkey.org/turkey/p_rela18.htm

Franz, E. (1986) *Kürden and Kurdentum. Zeilgeschicle eines Volkes und seiner Nationalbewegungen*, Hamburg: Deutsches Orient-Institut.

— (1989) 'Das "Güneydoğu Anadolu Projesi/GAP" in Stichworten', in *Dokumentation der Internationale Konferanz 'Menschenrechte in Kurdistan, Bremen: Initiative 'Menschenrechte in Kurdistan'*, pp. 187-98.

Friedman, M. and R. Friedman (1980) *Free to Choose: a Personal Statement*, Melbourne: Macmillan.

Friedmann, J. and F. Sullivan (1974) 'The Absorption of Labor in the Urban Economy: the Case of Developing Countries', *Economic Development and Cultural Change*, vol. 22, April: 385-413.

Gardner, S. (1999) 'Britain Shuts Down Kurd TV Channel', Reuters (London), 23 April.

Gellner, E. (1988) *Nations and Nationalism*, London: Weidenfeld and Nicolson.

Gerry, C. (1974) *Petty Producers and the Urban Economy: a Case Study of Dakar*, Geneva: ILO.

Ghareeb, E. (1981) *The Kurdish Question in Iraq*, New York: Syracuse University Press.

Ghassemlou, A. R. (1965) *Kurdistan and the Kurds*, Prague: Czechoslovak Academy of Sciences.

— (1982) 'Kurdistan in Iran', in Gerard Chaliand (éd.), *People without a Country*, with a 'Preface' by M.Rodinson and trans. M. Pallis, London: Zed Press.

Gibb, H. A. R. and J. H. Kramers (1953) 'Nusairi', in *The Shorter Encyclopaedia of Islam*, Leiden: Brill, pp. 453-6.

Gökalp, Z. (1981) *Turkish Nationalism and Western Civilization* (trans, ed. and with an 'Introduction' by N. Berkes), Westport: Greenwood Press.

Goktas, H. (1991) 'Turkish Gesture as Kurdish Protests Continue', *Middle East Times*, 21 February.

Gresh, A. (1991) 'Nouvelle Donne au Proche-Orient et en Union Soviétique: La Turquie Ébranlé par les Mutations Régionales', *Le Monde Diplomatique*, no. 448, July: 16-17.

Guevara, C. (1969) *Guerilla Warfare* (no trans, cited), Middlesex and Ringwood: Penguin.

Gunter, M. M. (1988) 'The Kurdish Problem in Turkey', *Middle East Journal*, vol. 42, no. 3, summer: 389-406.

— (1990) *The Kurds in Turkey. A Political Dilemma*, Boulder: Westview Press.

— (1997) *The Kurds and the Future of Turkey*, Basingstoke and London: Houndmills.

Gürbey, G. (1996) 'The Kurdish Nationalist Movement in Turkey since the 1980s', in R. Olson (éd.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s: its Impact on Turkey and the Middle East*, Lexington: University Press of Kentucky, pp. 9-37.

Hacaoglu, S. (1999) 'Turkey -Kurds', Associated Press (Ankara), 4 August.

Hale, W. (1981) *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, London: Croom Helm.

Halliday, F (1944) (review of Simon Bromley; *Rethinking the Middle East), International Affairs*, vol. 70, issue no. 3: 589.

Handelsblalt, 11 August 1995.

Hansen, B. (1991) *The Political Economy of Poverty, Equity and Growth: Egypt and Turkey*, published for the World Bank, Oxford and New York: Oxford University Press.

Harris, G S. (1985) *Turkey. Coping with Crisis*, Boulder, Colorado: Westview Press.

Hasluck, W. F. (1973) *Christianity and Islam Under the Sultans* (éd. M. M. Hasluck), NewYork: Octagon Books, vol. 1.

Hasretyan, M. A. (1995) *Türkiye'de Kürt Sorunu (1918-1940)*, vol. 1, Berlin: Instîtûta Kürdi.

Hassanpour, A. (1996) 'The Creation of Kurdish Media Culture', in P. G. Kreyenbroek and C. Allison, *Kurdish Culture and Identity*, London and New Jersey: Zed Books, pp. 48-84.

Hedges, C. (1992) 'Kurds in Turkey Seem to be Nearing Full-Scale Revolt', *New York*

Times, 30 March.

Heinrich, L. A. (1989) *Die Kurdische Nationalbewegung in der Türkei*, Hamburg: Deutsches Orient Institut.

Helsinki Watch (1990) '400 Journalists Charged with Crimes for their Writings in 1989', *News from Helsinki Watch*: News from Turkey, February: 2—7.

— (1992) *Kurds Massacred*: Turkish Forces Kill Scores of Peaceful Demonstrators, vol. 4, issue 9, June: 1.

Herald-Sun, 27 December 1991.

Hershlag, Z. Y (1968) *Turkey: the Challenge of Growth*, Leiden: Brill.

— (1988) *The Contemporary Turkish Economy*, London and New York: Routledge.

Hill, F. E. (1994) *Remaining Bedouin: Ambivalent Traditions in a Syrian Euphrates Village: An Ethnography of (Qoshlat) Yousef Pasha*, unpublished PhD thesis, University of Melbourne.

Hirson, B. (1991) 'Dragons' Teeth in South Africa', *Searchlight South Africa*, vol. 2, no. 2, January: 25-37.

Hobsbawm, E. J. (1969) Bandits, London and New York: Weidenfeld and Nicolson.

— (1971) *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 1 gth and 20th Centuries* (3rd edn), Manchester: Manchester University Press.

House, W. J. (1984) 'Nairobi's Informal Sector: Dynamic Entrepreneurs or Surplus Labor?', *Economic Development and Cultural Change*, vol. 32, no. 2, January: 277—302.

Howard, M. (1992) 'Turkish Kurds Continue to Battle for Modern Identity', *Middle East Times*, 10-16 November.

Hughes, C. (1999) 'Kurdish Leader Said to Have Left Italy', Associated Press, 16 January. *Human Rights Watch Arms Project* (1994), vol. 6, no. 19, December.

Human Rights Watch/Helsinki (1994) *Forced Displacement of Ethnic Kurds from Southeastern Turkey*, 19 October.

Huntington, S. P. (1968) *Political Order in Changing Societies*, New Haven and London: Yale University Press.

Hurewitz, J. C. (1982) *Middle East Politics. The Military Dimension*, London: Pall Mall Press.

Hürriyet, 1 April 1990; 23 May 1995; 13 January 1996.

İmset, I. (1992) *The PKK. A Report on Separatist Violence in Turkey, 1973-1992*, Ankara, Turkish Daily News Publications.

— (1993a) 'As the PKK Grows ...', *Turkish Probe*, 3 August.

— (1993b) 'Cease-fire Over, Both Sides Toughen', *Turkish Probe*, 15 June.

— (1993c) 'Is the Southeast Lost?', *Turkish Probe*, 27 July.

— (1993d) 'Öcalan: There will be Hundreds of PKK Attacks', *Turkish Daily News*, 12 June.

— (1993e) 'Realizing the "Kurdish Problem"', *Turkish Probe*, 24 August.

— (1993f) 'Southeast Cease-fire Turns into Dilemma', *Turkish Probe*, 8 June.

— (1995a) *Children at War ... Child Soldiers m Turkey and the Kurdish Conflict*, paper initially presented to the Quaker United Nations Office, Geneva, now at the Web site of İsmet İmset, at the following URL: http://www.igrey.demon.co.uk/soldiers.htm

— (1995b) *Turkish Media Adjusts Further to Military Discipline*, at the following Kurdish news list: kurdeng@aps.nl, 26 April.

— (1995c) 'Update on The PKK's 5th Congress', 19 May, at the Web site *Arm the Spirit*, at the following URL: http://www.kurdistan.org

— (1996) 'The PKK: Freedom Fighters or Terrorists?', *International Journal of Kurdish Studies*, vol. 10, no. 1-2: 45-100.

İnalcik, H. (1964) 'The Nature of Traditional Society', in R. E. Ward and D A. Rustow (eds), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton: Princeton University Press, pp. 42-63.

— (1994) 'The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600', in Halil İnalcık and Donald Quataert (eds), *An Economic and Social History oj the Ottoman Empire*, 1300-1914, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 9-409.

Independent, The (1990) 'Kurds "on the Point of Explosion"', 7 April.

İnsan Hakları Derneği (1992) Diyarbakır branch, 'List, by Name, of "Kurdish Villages Evacuated by Force and Destroyed by the Turkish Army"', in Institut Kurde de Paris, *Information and Liaison Bulletin*, no. 101-2, August-September: 20-27.

— (nd [probably 1993a]) *Balance of Turkish State Repression in Kurdistan*, distributed by Autonome Forum, Canada.

— (nd [probably 1993b |) ' *The Attacks and Repression Against the Kurdish People Continuel*, in İnsan Haklan Derneği report, distributed by Autonome Forum, Canada.

Institut de Criminologie (1995a) 'Le Party des Travailleurs du Kurdistan, PKK, Chronologie, 1974-1995', *Notes and Etudes*, October, from the Web site of the Washington, DC, Embassy of the Republic of Turkey, at the following URL: http://turkey.org/turkey

— (1995b) 'Le PKK et la Narcotrafic', *Notes and Eludes*, October, at the Web Page of the Embassy of the Republic of Turkey, Washington, DC, at the following URL: http://turkey.org/turkey/apo-pkk/pkkV.htm

Institut Kurde de Paris (1992a) 'After Mountain Villages, the Turkish Army Bombards and Destroys Kurdish Cities', *Information and Liaison Bulletin*, no. 101-2, August-September: 3.

— (1992b) 'List, by Name, of *"Kurdish Villages Evacuated by Force and Destroyed by the Turkish Army"*', Information and Liaison Bulletin, no. 101-2, August-September: 20-27.

— (1998) 'Document: the Turkish Government Acknowledges the Evacuation of 3,428 Kurdish Villages and Hamlets', *Information and Liaison Bulletin*, mi 158-9, May-June: 6-7.

Işıklı, A. (1987) 'Wage Labor and Unionization', in İ. C. Schick and E. A. Tonak (eds), *Turkey in Transition: Nem Perspectives*, New York and Oxford: Oxford University Press, PP- 309-32.

Issawi, C. (1980) *The Economic History of Turkey*, 1800-1914, Chicago and London: University of Chicago Press.

Itar-Tass (Bonn) 11 March 1999.

Izady, M. (1988a) 'A Kurdish Lingua Franca?', *Kurdish Times*, vol. 2, no. 2, Summer: 13-24-

— (1988b) 'Kurdistan' in *The Encyclopaedia of Asian History*, the Asia Society, vol. 2, New York: Charles Scribner's Sons, pp. 373-5.

— (1992) *The Kurds: A Concise Handbook*, Washington: Crane Russak.

Jafar, M. R. (1976) *Under-Underdevelopment. A Regional Case Study of the Kurdish Area in Turkey*, Helsinki: Social Policy Association.

Jawad, S. (1981) *Iraq and the Kurdish Question*. 1958-1970, London: Ithaca Press.

Jurado, G. M. et al. (1981) 'The Manilla Informal Sector: in Transition?', in S. V Sethuraman (éd.), *The Urban Informal Sector in Developing Countries. Employment, Poverty and Environment*, Geneva: International Labour Office, pp. 121-43.

Jwaideh, W (1960) *The Kurdish National Movement*: Its Origins and Development. PhD thesis, Syracuse University, New York.

Kafaoğlu, A. B. (1991) 'Proje Mi, Balon Mu?', *Demokrat*, April: 43-6.

Kamenka, E. (1973) 'Political Nationalism -the Evolution of an Idea', in E. Kamenka, *Nationalism: the Nature and Evolution of an Idea*, Canberra: Australian National University Press, pp. 4-20.

Karakartal, B. (1985) 'Turkey: the Army as Guardian of the Political Order', in C. Clapham and G Philip (eds), *The Political Dilemmas of Military Regimes*, London and Sydney: Croom Helm, pp. 46-63.

Karpat, K. H. (1973) 'Structural Change, Historical Stages of Modernization, and the Role of Social Groups in Turkish Polities', in K. H. Karpat (éd.), *Social Change and Politics in Turkey*. A Structural-Historical Analysis, Leiden: Brill, pp. 11-92.

Karpat, K. H. (1982) 'The Social and Political Foundations of Nationalism in South East Europe after 1878: A Reinterpretation', in R. Melville and H.-J. Schroder (eds), *Der Berliner Kongress von 1878: die Politik der Grossmùchte und die Probleme der Modernisierung in Siidosleuropa in der Zweiten Haljie des 19. Jahrhunderts*, Weisbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, pp. 385-410.

— (1988) 'The Ottoman Ethnic and Confessional Legacy in the Middle East', in M. J. Esman and I. Rabinovich (eds), *Ethnicity, Pluralism, and the State m the Middle East*, Ithaca and London: Cornell University Press, pp. 35-53.

Kaymak, W. (1991) *Les Eternals Exiles: Brève Bibliographie de 93 Personalités Kurdes*, Paris: Association des Cinéastes Kurdes en Exil.

Kaytan, A. H. (1993) 'Türk Sömürgeciliği, Kemalist Solculuk ve Dersim', *Serxwebûn*, November: 1, 7-12.

Kemal, Y. (1995) 'Campaign of Lies', *Der Spiegel*, no. 2/95 (trans. *Arm the Spirit*. At the Web site *Arm the Spirit,* at the following URL: http://www.kurdistan.org

Kendal [Nezan, Kendal) (1982a) 'The Kurds Under the Ottoman Empire', in G. Chaliand (éd.), *People without a Country*, with a 'Preface' by M. Rodinson (trans. M. Pallis), London: Zed Press, pp. 19-46.

— (1982b) 'Kurdistan in Turkey', in G. Chaliand (ed.) *People without a Country*, pp. 47-106.

— (1982c) 'The Kurds in the Soviet Union', in G. Chaliand (éd.), *People without a Country*, pp. 220-28.

Kepenek, Y. (1984) Türkiye Ekonimisi, Savaş Yayınları, Ankara.

Keyder, Ç. (1976) 'The Dissolution of the Asiatic Mode of Production', *Economy and Society*, vol. 5, no. 2, May: 178-96.

— (1981) *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey 1923-1929*, Cambridge: Cambridge University Press and Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

— (1987) *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, London and New York: Verso.

Khalil, F. (1990) *Kurden Heute*, Vienna and Zurich: Europaverlag.

Khoury, P. and J. Kostiner (1990) 'Introduction' to P. Khoury and J. Kostiner (eds), *Tribes and Stale Formation in the Middle East*, Berkeley, Los Angeles and Oxford: University of California Press, pp. 1-22.

Kılıç, S. (1999) 'Statement by Şemsi Kılıç', 22 February, at the *American Kurdish Information Network* (AKIN) Web site, at the following URL: http://www.kurdistan.org/ÁKIN/press20.html

Kinnane, D. (1964) *The Kurds and Kurdistan*, London and New York: Oxford University Press.

Kinzer, S. (1998) 'Turks Furious over Rebuff from Italy over Kurd Rebel', *New York Times*, 24 November.

— (1999) 'Turkey's Political Turmoil Deepens as National Election Nears', *New York Times*, 15 March.

Kırzıoğlu, F. M. (1963) *Kürtlerin Kökü*, part 1, Ankara: Ayyıldız Matbası.

Koenigsberg, R. A. (1977) *The Psychoanalysis of Racism, Revolution and Nationalism*, New York: Library of Social Science.

Kohen, S. (1990) 'Separatist Rebels Step up War of Liberation Against Turks', *Middle East Times*, 27 March.

— (1992a) 'Turkey is Determined to Quell PKK Rebellion', *Middle East Times*, pp. 8-14 September.

— (1992b) 'Turks Question Wisdom of Accepting Kurdish Help', *Middle East Times*, 19 October: pp. 1, 14.

— (1993) 'PKK Launches "All-Out War"', *Middle East Times*, pp. 6-12, July.

Köhn, H. (1945) *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*, New York: Macmillan.

Kolars, J. (1973) 'The Integration of the Villager into the National Life of Turkey', in Kemal Karpat (éd.), *Social Change and Politics in Turkey. A Structural-Historical Analysis*, Leiden: Brill, pp. 182-202.

Kreuger, A. Q (1974) *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*, New York: Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research.

Kurdeng (1995) A Case Study: the Özgür Ülke Crisis, distributed by the electronic news list <kurdeng@aps.nl>, 1 April.

Kurdish Association of Victoria (1990) *1990 Newroz. Kurdish National Celebrations. Information Booklet*, Melbourne: Kurdish Association of Victoria.

Kurdish Media (1999) 14, 30, 31 July.

Kurdish Studies (1992) Editorial Board, 'Kurds and Kurdistan: Facts and Figures', vol. V, nos 1, 2, Spring-Fall: 103-7.

Kurdistan Committee of Canada, previously found at the following URL: http://info web. magi. com / ~ kcc

Kurdistan Information Centre, at the following URL: http://www.xs4all.nl/~c0vert/ index.html

— (London) (1992) *Massacre by Turkish State in City of Şırnak Continues*, 21 August.

Kurdistan Information Network, at the following URL: http://nucstn.neep.wisc. edu/

Kurdistan Liberation (1990) 'Popular Uprising in Kurdistan', no. 1, April: 5-6.

Kurdistan Parliament in Exile (1995) *Kurdistan Parliament in Exile*, The Hague and Brussels.

Kurdistan Report (1991) '15 August 1984-15 August 1991. Seven Years of Valiant Struggle!', no. 5, October: 1.

— (1992a) 'Barzani and Talabani Conspiracy Unmasked', no. 12, November/December: 1-2, 4.

— (1992b) 'Dr Beşikçi: "Faced with the Colonialist Terror of the Turkish State the Kurds Had no Other Choice than to Take Up Arms"', no. 12, November/December: 3-5.

— (1992c) 'In the 13th Year of Victory the PKK is Leading Kurdistan Towards a Provisional War Government in 1992', no. 6, February: 10-11.

— (1993a) 'Kurdistan Workers' Party (PKK) Declares Indefinite Ceasefire', no. 14, April/ May: back cover.

— (1993b) 'New Era in Kurdish Polities', no. 14, April/May: no page no.

— (1993c) 'Selfish Europeans and Tourism in Turkey', no. 16, October/November: 10-11.

Kurdistan Rundbrief (1996) no. 25-6, December.

— (1997), no. 25/26 December.

— (1998) no. 15, July.

Kürkçü, E. (1996) 'The Crisis of the Turkish State', Middle East Report, no. 199, Spring: 2-7

Kutschera, Chris (1979) *Le Mouvement National Kurde*, Paris: Flammarion.

— (1994) 'Mad Dreams of Independence', *Middle East Report*, no. 189, July/August: 12-15

Laizer, S. (1996) 'The Opportunity for the Kurds to Live Freely in their Country is Greater Now than Ever Before. Sheri Laizer Speaks to Abdullah Ocalan', *Kurdistan Report*, no. 23, March-May.

— (1998) *The International Debate: the Status of Abdullah Ocalan -Kurdish National Icon or Political Scapegoat?* At the Web site of AKIN, 23 December, at the following URL: http://www.kurdistan.org/AKIN/press20.html

Landau, J. M. (1974) *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden: Brill.

Lang, D M. (1981) *The Armenians. A People in Exile*, London: Unwin.

Lapidus, I. M. (1988) *A History of Islamic Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lazarev, M. S. (1980) 'Kurdistan i Kurdskaya Problema', in C. Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago and London: University of Chicago Press, pp. 65—8.

Le Brun, O. and C. Gerry (1975) 'Petty Producers and Capitalism', *Review of African Political Economy*, vol. 3: 20-32.

Levitt, W. K. (1991) 'Letter from Mardin', *Middle East International*, no. 405, 26 July: 24.

Lewis, B. (1985) *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, London: Al Saqi Books.

Little, G. (1985) *Political Ensembles: a Psychosocial Approach to Politics and Leadership*, Melbourne: Oxford University Press.

Livingstone, I. (1991) 'A Reassessment of Kenya's Rural and Urban Informal Sector', *World*

Development, vol. 19, no. 6: 651-70.

Lloyd, P. (1982) *A Third World Proletariat?* London: Allen and Unwin.

Lukâcs, G. (1968) *History and Class Consciousness. Studies in Marxist Dialectics*, London: Merlin Press.

Luxemburg, R. (1971) *The Accumulation of Capital*, with an 'Introduction' by J. Robinson (trans A. Schwarzschild), London: Routledge and Kegan Paul.

MacKenzie, D. N. (1961) 'The Origins of Kurdish', in *Transactions of the Philological Society*, Oxford: Basil Blackwell, pp. 68-86.

— (1989) 'The Role of the Kurdish Language in Ethnicity', in P. Alford Andrews (éd.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: Dr Ludwig Reichert Verlag, pp. 541-2.

Mackenzie, K. (1990a) 'Furore Over Ozal's Decree', *Middle East International*, no. 374, 27 April: 14.

— (1990b) 'Struggling with the Kurds', *Middle East International*, no. 373, 13 April 1990:13-14

Madelung, W. (1975) 'The Minor Dynasties of Northern Iran', in R. N. Frye (éd.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 4, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 198-249.

Mafeje, A. (1971) 'The Ideology of "Tribalism"', *Journal of Modern African Studies*, vol. 9, no. 2: 253-61.

Makovsky, A. and M. Eisenstadt (1998) 'Turkish-Relations: a Crisis Delayed?', *Policymatch*, no. 345, 14 October.

Malmisanij, M. (1992) 'Kird, Kirmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri', part II, Deng, vol. 3,

no. 22, September—October: 32.

Maniruzzaman, T (1987) *Military Withdrawal from Politics. A Comparative Study*, Cambridge, Massachusetts: Ballinger Publishing Company.

Mann, O. and K. Hadank (1930) in K. Hadank (éd.), 'Mundarten der Guran, besonders das Kandulaï, Auramânî, und Bàdschàlânî', in *Kurdisch-Persiche Forschungen*, vol. II, section III, Berlin: de Gruyter, pp. 18-19.

— (1932) in Karl Hadank (éd.), 'Mundarten der Zâza, hauptsàchlich aus Siwerek und Kor', in *Kurdisch-Persiche Forschungen*, vol. IV, section III, Berlin: de Gruyter, pp. 4-6.

Marcus, A. (1992) 'The "Kurdish Question" is Being Reformed in Turkey', *In These Times*, 5-11 February.

Margulies, R. and E. Yıldızoğlu (1987) 'Agrarian Change: 1923-70', in I. C. Schick and E. A. Tonak (eds), *Turkey m Transition: New Perspectives*, New York and Oxford: Oxford University Press, pp. 269-92.

Marshall, G. (ed.) (1994) 'Ethnicity, Ethnic Group', *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford and New York: Oxford University Press, pp. 157-8.

Marshall, T. H. (1965) *Class, Citizenship and Social Development*, New York: Doubleday.

Marx, K. (1973) 'The British Rule in India', in *Surveys from Exile*, Harmondsworth: Penguin Books, in association with *New Left Review*, pp. 301-7.

— (1979) 'The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte', in K. Marx and F Engels, *Collected Works*, vol. 11, London: Lawrence and Wishart, pp. 99-197.

— (1981) *Capital: a Critique oj Political Economy*, vol. 3 (trans. D. Fernbach), with an 'Introduction' by E. Mandel, Harmondsworth: Penguin Books, in association with *New Left Review*.

— (1986) 'Economic Manuscripts of 1857-58', in K. Marx and F Engels, *Selected Works*, vol. 28, London: Lawrence and Wishart, pp. 1-561.

Marx, K. and F. Engels (1976a) 'Manifesto of the Communist Party', in K. Marx and F. Engels, *Collected Works*, vol. 6, London: Lawrence and Wishart, pp. 477-519.

— (1976b) 'The German Ideology: Critique of Modern German Philosophy According to its Representatives Feuerbach, B. Bauer and Stirner, and of German Socialism According to its Various Prophets', in K. Marx and F". Engels, *Collected Works*, vol. 5, PP- 19-539-

— (1977) *Selected Letters*, Peking: Foreign Languages Press.

— (1978) Address of the Central Authority to the League', in K. Marx and F Engels, *Collected Works*, vol. 10, Moscow: Progress Publishers, pp. 277-87.

Mater, N. (1999) 'Kurd Rebels Step Up Guerrilla Attacks', Inter Press Service (Istanbul) 15 March.

McDowall, D (1988) 'Kurds', in T Mostyn and A. Hourani (eds), *The Cambridge Encyclopaedia of the Middle East and North Africa*, pp. 463-7.

— (1989) *The Kurds*, 2nd rev. edn, London: Minority Rights Group.

— (1992) *The Kurds: a Nation Denied*, with a 'Foreword' by J. Simpson, London: Minority Rights Publications.

— (1996) *A Modern History of the Kurds*, London and New York: LB. Tauris.

MED-TV Press Releases: 5 October 1998; 13 November 1998; 13 December 1998; 18 February 1999; 1 April 1999; 23 April 1999; at the *AKIN* Web site, at the following URL: http://www.kurdistan.org/AKIN/press20.html

Mélikoff, I. (1969) 'L'Islam Hétérodoxe en Anatolie', *Archives Européenes de Sociologier*, no. 10: 146-7.

Meydan Larosse (1973) 'Tekke', in *Meydan Larosse*, vol. 12: Ankara, p. 20.

Middle East Security Report: no. 93 (Part 2) 19 November 1998; no. 96, 10 December 1998; no. 97, part 2 (17 December 1998); no. 101, 21 January 1999.

Middle East Times (1990a) 'Criticism of Kurdish Policy Mounts, Rebel Attacks Intensify', 3-9 April.

— (1990b) 'Regional Review', 5—II June.

— (1990c) 'Regional Review', 3-9 April.

— (1992) 'Kurdish Rebel Chief is Thorn in Turkey's Side', 14-20 February.

— (1994) 'PKK "Ready for Peace"', 25 April-i May.

Migdal, J. S. (1974) *Peasants, Politics, and Revolution. Pressures Toward Political and Social Change in the Third World*, Princeton: Princeton University Press.

Militant, The (1991) New York, 7 September.

Milliyet, 21 November 199.5; '3 December 1998; 17 December 1998; 3 March 1999.

Ministry of Foreign Affairs, Turkey (nd) *The PKK's Involvement in Drug Trafficking*, at the Web site of the Embassy of the Republic of Turkey, Washington, DC, at the following URL: http://turkey.org/turkey/apo-pkk/pkkV.htm

Minorsky, V. (1928) 'Etudes sur les Ahl-i Haqq: "Toumari" = Ahl-i Haqq', *Revue de L'Histoire des Religions*, no. 97: 90—105.

— (1943) 'The Gürân', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, no. XI: 75-103.

— (1965) 'Daylam', in B. Lewis, C. Pellat and J. Schacht, *The Encyclopaedia of Islam*, vol. II, Leiden: Brill, pp. 189-94.

— (1972) 'La Domination des Dailamites', *Iranica. Twenty Articles*, with a 'Preface' by C. E. Bosworth, London: Valorium Reprints, pp 12-30.

— (1986) 'Kurds, Kurdistan', in C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis and C. Pellat (eds), *The Encyclopaedia of Islam*, vol. V, Leiden: Brill, pp. 438-86.

Molyneux-Seel, L. (1914) 'A Journey in Dersim', *The Geographical Journal*, vol. XLIV, July-December: 49-68.

Monde, Le (1993) 'Le Principal Parti Pro-Kurde Radicalise sa Position', 16 December: 16.

— (1998) 'La Turquie est embarrassée par les vagues d'émigrés clandestins portant de son territoire', 5 January.

Monde Diplomatique, Le (1986) 'Points se Repère', October: 16.

Moosa, M. (1988) *Extremist Shiites. The Ghulal Sects*, New York: Syracuse University Press.

More, C. (1984) *Les Kurdes Aujourd'hui. Mouvement National et Partis Politiques*, Paris: Editions L'Harmattan.

Moser, C. (1976) *The Informal Sector or Petty Commodity Production: Autonomy or Dependence in Urban Development*, London: University College, Development Planning Unit.

Muhammad, 'son of 'Ali, known as the rapid talker' (1990) *Al-Fakhri*, original Arabic version completed in 1301. New English edition trans. C. E. J. Whiting, London: Darf Publishers.

Muir, J. (1993) 'A Truce That Could Bring Peace', *Middle East International*, no. 447, 2 April: 10-11.

Myrdal, G. (1957) *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London: Duckworth.

Nazdar, M. (1982) 'The Kurds in Syria', in Gerard Chaliand (éd.), *People without a country*, with a 'Preface' by M. Rodinson (trans M. Pallis), London: Zed Press.

New York Times: (1991) 'Iraqis are Arming the Rebel Kurds in Turkey's South', 20 October.

— (1991) '11 Die in Firebomb Attack on a Turkish Store', 26 December.

Nezan, K. (1998) 'In the Shadow of Generals, Hired Killers and Drug Traffickers', *Le Monde Diplomatique* (English edn), July, at the following URL: http://www.mondediplomatique.fr/md/int/en/

Nigogosian, A. (1996) 'Turkey's Kurdish Problem: Recent Trends', in R. Olson (éd.), *The Kurdish Nationalist Movement in the iggos: Its Impact on Turkey and the Middle East*, Lexington: University of Kentucky, pp. 38-49.

Nikitine, B. (1956) *Les Kurdes. Elude Sociologique el Historique*, with a 'Preface' by M. L. Massignon, Paris: Editions d'Audjourd'hui.

Nimier, A. (1987) *Les Alawiles*, Paris: Editions Asfar.

Nokta (1993) 'Sayısız Batılı ile Görü[tüm', 4-10 April: 40-42.

Nordlinger, E. A. (1977) *Soldiers in Politics. Military Coups and Governments*, New Jersey: Prentice Hall.

Norton, A. R. (ed.) (1995) *Civil Society in the Middle East* (2 vols) Leiden: Brill.

Novichev, A. D. (1980) 'Ocherki Ekonomi Turtsii', in Issawi, *The Economic History of Turkey. 1800-1914*, Chicago and London: University of Chicago Press, pp. 300-3.

Nyrop, R. E (1973) et al., *Area Handbook of the Republic of Turkey*, Washington: US Government Printing Office.

O'Ballance, E. (1996) *The Kurdish Struggle, 1020-1094*, Basingstoke: Macmillan.

Observer, The (1996) 11 November.

Öcalan, A. (1992) 'Kurdistan and the Kurdish People are not for Sale! The March for Freedom Goes On!', *Kurdistan Report*, no. 10, July: 15-18.

— (1993) *Kurdistan Report*, no. 14, April/May , '"I Repeat, Let's Give Up this War!" Abdullah Öcalan Tells the World Press': 1-4.

— (1997) MED-TV, 13 October.

Okun, A. (1975) *Equality and Efficiency, the Big Trade-off*, Washington: The Brookings Institution.

Olson, R. (1989) *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, with an 'Introduction' by W. F. Tucker, Austin: University of Texas Press.

— (1992) 'Turkey and Iraq: Toward Normalisation', *Middle East International*, no. 471, 7 August: 19.

Orçun, F. (1990) 'Two, Three, Many. Intifadas', *International Viewpoint*, no. 184, 7 May.

Oruc, S. (1997) 'Gul: The Army has Made its Worst Mistake', *Turkish Daily News*, 1 August.

Oruc, S. and S. Utkus (1999) 'How was the Operation: "Patient, Silent and Secret"', *Turkish Daily News*, 17 February.

O'Sullivan, A. (1999) 'Why the Kurds Blame Israel', *Jerusalem Post*, 18 February.

Owen, R. (1994) (review of Simon Bromley, *Rethinking the Middle East), Middle East Journal*, vol. 48, no. 4: 728.

Özbudun, E. (1976) Social Change and Political Participation in Turkey, Princeton: Princeton University Press.

Ozbudun, E. and A. Ulusan (eds) (1980) *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York: Holmes and Meier.

Özgür Politika, 24 October 1999.

Özgür Ülke (1994), no. 145, 19 September, 'Bir Toplama Kampı Daha'.

Pak, H. (1965) 'Chinese Politics: the Nature of its "Mass Image" Technique', *Asian Survey*, April, vol. V, no. 4: 197-206.

Pamuk, Ş. (1987) *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913. Trade, Investment and Production*, Cambridge: Cambridge University Press.

Panico, C (1995) 'Turkey's Kurdish Conflict', *Jane's Intelligence Review*, 1 April, vol. 7, no. 4

Parlamenta Kurdistanê Li Derveyê Welat (1995) *Parlamenla Kurdistane li Derveyi Welat*, The Hague, Brussels.

Parsons, T (1964) 'Introduction' to Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, edited and with an 'Introduction' by T Parsons, New York: The Free Press/Collier Macmillan Publishing, pp. 3-86.

PKK (1991) '15 Ağustos Atılımı'nın 7. Zafer Yılı Ulusal Kurtuluş Mücadelemizin Altın Yılı Olmuştur', *Serxwebûn*, October: 4-13.

— (1993) *Berxwedan*, 'Kürdistan'da Aleviliğin Rolü', no. 159, 15 May.

PKK (1998) Central Committee Statement, 15 November, distributed by the *Center for Kurdish Political Studies*, at the following URL: http://www.pkk.org/

— (1999a) Central Committee Statement, 'Declaration to the Kurdish People and the World Community', 18 February, at the Web site of *AKIN*, at the following URL: http://www.kurdistan.org/AKIN/press20.html

— (1999b) 'PKK Central Committee Statement -Newroz 1999', 15 March, at the Web site *Arm the Spirit*, at the following URL: http://www.kurdistan.org

— (1999c) 'PKK Holds Sixth Party Congress'. Translated from the Turkish original by the *American Kurdish Information Network*, 8 March, at the following URL: http://www.kurdistan.org/AKIN/press20.html

— (nd[a]) *Botan Eyaletindeki Aşiret Yapıları ve Bunlara Karşı Politik Yaklaşımımız Üzerine*, no place cited (PKK internal training booklet).

— (nd[b]) *Partiya Karkerên Kurdistan: PKK Kurdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*, Kuruluş Bildirisi, no place cited.

— (nd|cj) *Press Statement to World Public Opinion*, distributed by the Kurdistan Information Centre, London.

Pelletière, S. C. (1984) *The Kurds: an Unstable Element in the Gulf*, Boulder and London: Westview Press.

Poliak, A. N. (1939) *Feudalism m Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon, 1250-1900*, London: Royal Asiatic Society.

Pope, H. (1990) *The Independent*, 7 April.

— (1991a) 'Americans in Charge', *Middle East International*, no. 399, 3 May: 5.

— (1991b) 'Heat on the PKK', *Middle East International*, no. 397, 5 April: 8.

— (1991d) 'U-Turn on the Kurds', *Middle East International*, no. 396, 22 March: 8.

— (1992a) 'Bloody Battles with the Kurds', *Middle East International*, no. 435, 9 October: 13

— (1992b) 'Onslaught Against the PKK', *Middle East International*, no. 436, 23 October: 11-12.

— (1992c) 'Sense of Doom', *Middle East International*, no. 433, 11 September: 14-15.

— (1992d) 'US Support, EC Criticism', *Middle East International*, no. 423, 17 April: 8.

— (1993) 'A Kurdish Offer of Peace', *Middle East International*, no. 446, 19 March: 10

— (1994) 'Anti-Kurdish Juggernaut', *Middle East International*, no. 479, 9 July: 14.

Pope, N. and H. Pope (1997) *Turkey Unveiled: Atatürk and After*, London: John Murray.

Poulantzas, N. (1973) 'On Social Classes', *New Left Review*, no. 78: 27-54.

Pro-PKK hunger strikers' Web site (1998-99) at the following URL: http://www.tmcrew.org:8o/int/kurdi/

Putnam, R. D. (1973) *The Beliefs of Politicians: Ideology, Conflict, and Democracy in Britain and Italy*, New Haven and London: Yale University Press.

Quataert, D. (1994) 'The Age of Reforms', in H. İnalcık and D. Quataert (eds), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge: Cambridge UniversityPress, pp. 759-943-

Rambout, L. (1947) *Les Kurdes el la Droit*, Paris: Les Editions du Cerf

Randal, J. C. (1997) *After Such Knowledge. What Forgiveness?* New York: Farrar, Straus and Giroux.

Renkliyıldırım, Ö. (1985) *The Speech. Mustafa Kemal Atatürk*, 'Introduction' and 'Mustafa Kemal Atatürk' (rev. edn), no place cited: Metro.

Reuters: (Ankara) 13 September 1994; 19 December 1994; 15 November 1995; 15 January 1996; 5 August 1996; 6 August 1996; 7 August 1996; 3 October 1996; (Istanbul), 18 March 1998; (Diyarbakır) 12 November 1998; (Rome) 15 November 1998; (Beirut) 16 November 1998; (Moscow) 17 November 1998; (Ankara) 18 November 1998; (Rome) 20 November 1998; (Bonn) 21 November 1998; (Diyarbakır) 21 November 1998; (Ankara) 23 November 1998; (Rome) 25 November 1998; (Rome) 11 December 1998; (Bonn) 19 December 1998; (Athens) 16 February 1999; (Diyarbakır) 21 February 1999; (Istanbul), 21 February 1999; (Istanbul), 22 March 1999; (Washington) 26 March 1999; (Istanbul), 28 March 1999; (Istanbul) 10 June 1999; (The Hagtie) 24 November 1999.

Rich, C. J. (1972) *Narrative of a Residence in Koordistan*, vol. I, London: James Duncan.

Riggs, H. H. (1997) *Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harpoot*, 1915-1917, Ann Arbor, Michigan: Gomidas Institute.

Riya Azadi, Stockholm, various issues.

Roehmer, H. R. (1975) in Jackson and Lockhart (eds), *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 189-350.

Rondot, P. (1936) 'Les tribus montagnardes de l'Asie Antérieure: quelques aspects sociaux des populations Kurdes et Assyriennes', *Bulletin d'Institut Français de Damas*, VI: 1-49

Rossant, J. (1992) 'Turkey's Strategic Position Affects Future', *Middle East Times*, 14-20 April.

Rugman, J. and R. Hutchings (1996) *Atatürk's Children: Turkey and the Kurds*, with a 'Foreword' by J. Simpson, London and New York: Cassell.

Runciman, W. G. (ed.) (1978) *Max Weber: Selections in Translation* (trans E. Matthews), Cambridge: Cambridge University Press.

Rustow, D A. (1959) 'The Army and the Founding of the Turkish Republic', *World Politics*, vol. 11, no. 4, July: 513-52.

— (1970) 'The Study of Leadership', in D. A. Rustow (éd.), *Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, New York: George Braziller, 208-47.

Ruttig, T (1997) (interview with Yaşar Kaya) *Kurdistan Rundbrief* no. 10, May.

Ryan, N. (1997) 'Television Nation', *Wired*, March.

Sabah: 21 November 1995; 4 August 1996; 21 October 1998.

Safrastian, A. (1948) *Kurds and Kurdistan*, London: Harvill Press.

Sahimi, C. (nd) *L'Economie Rurale el la Vie Paysanne Dans la Province Sud-Caspienne de l'Iran, Le Guilân*, Publications de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de l'université de Clermont-Ferrand, new series, Facsiculc 22, Clermont-Ferrand.

Said, E. W. (1979) *Orientalism*, New York: Vintage Books.

Samim, A. (1981) 'The Tragedy of the Turkish Left', *New Left Review*, no. 126, April/May: 60-85.

Sancton, T (1999) 'The Kurds Aflame with Rage', *Time*, 1 March: 32-7.

Santos, M. (1979) *The Shared Space: The Two Currents of the Urban Economy in Underdeveloped Countries*, London: Methuen.

Saul, J. S. (1979) 'The Dialectic of Class and Tribe', *Race and Class*, vol. XX, no. 4: 348-9

Saylan, G. (1987) *İslamiyet ve Siyaset: Türkiye Örneği*, Ankara: Verso Yayman.

Scoville, J. G. (1974) Afghan Labour Markets: A Model of Interdependence', *Industrial Relations*, no. 13, October: 274-87.

Scoville, J. G. (1977) 'Sectoral Interdependence in Urban Labour Markets and Variations in the Social and Economic Environment', in S. Kannappan (éd.), *Studies of Urban Labour Market Behaviour in Developing Areas*, Geneva: International Institute for Labour Studies, pp. 71-84.

Sencer, M. (1982) *Osmanlı Toplum Yapısı*, Istanbul: May Yayınları.

Senkul, O. (1999) 'Turkey Cracks Down on Kurdish Day of Protest', Reuters (Mardin), 21 March.

Sertel, A. K. (1977) 'Ritual Kinship in Eastern Turkey', *Anthropological Quarterly*, vol. XLIV, no. 1: 37-50.

Serxwebûn (1991) '15 Ağustos Atılımı'nın 7. Zafer Yılı Ulusal Kurtuluş Mücadelemizin Altın Yılı Olmuştur', October: 4-13.

— (1995a) 'PKK'siz Politik Çözüm Kürt Ulusal Bitirilmesidir', December: 1, 14-18.

— (1995b) '"Yürüttüğümüz Mücadele Terörizmdir, Bundan Vazgeçmeye Haziriz." Sözünü ABD ve TC Benden Hiçbir Zaman Duyumayacak', April : 14, 23.

— (1999) 'Her Şey Kutsal Özgürlük Savaşı İçin', February: 1.

Sethuraman, S. V. (ed.) (1981) *The Urban Informal Sector in Developing Countries. Employment, Poverty and Envi: ·nment*, Geneva: International Labour Office.

Shahrastani, M. b. 'Abd aL-Karim (1984) *Muslim Sects and Divisions: The Section on Muslim Sects in Kitab al-Milal ma 'l-Nihal* (transi. A. K. Kazi and J. G. Flynn), London: Kegan Paul International.

Shaw, S. J. (1997) *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 1, Cambridge:

Cambridge University Press.

Shemesh, A. B. (1958) *Taxation in Islam: Yahya ben Adam's Kitab al-Kharaj*, vol. 1, Leiden: Brill.

Sklair, L. (1983) 'Feudalism', in Michael Mann (éd.), *The Macmillan Student Encyclopedia of Sociology*, London: Macmillan, p. 132.

Smith, A. D (1981) *The Ethnic Revival*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Solidareitsgroep Turkije-Kurdistan (1999a) *Defend M. Can Yuce and Meral Kıdır*, 25 October, Netherlands.

— (1999b) Minority of the *PKK Wants to Continue the Struggle; call by Condemned Kurdish Leader Ocalan to Lay Down Weapons Rejected*, 1 December, Netherlands.

Standing, G. (1977) 'Urban Workers and Patterns of Employment', in S. Kannappan (éd.), *Studies of Urban Labour Market Behaviour in Developing Areas*, Geneva: International Institute for Labour Studies, pp. 35-48.

Sykes, Sir P. (1930) A *History of Persia*, vol. II, London: Macmillan and Co.

Tachau, F (1973) 'Turkish Provincial Party Polities', in K. H. Karpat (éd.), *Social Change and Politics in Turkey. A Structural-Historical Analysis*, Leiden: Brill, pp. 282—316.

— (1984) *Turkey. The Politics of Authority, Democracy and Development*, New York and Sydney: Praeger.

Taş, A. (1985) *Türkiye Kürdistanı Ekonomik ve Sosyal Yapı*, np: Özgürlük Yolu Yayınları.

Taş, N. (1999) 'Statement from PKK Central Committee Member Nizamettin Tas [Taş] on the Deportation of Abdullah Ocalan', 16 February, at the site of the Washington Kurdish Institute, at the following URL: http://www.kurd.org/kurd

Tambiah, S. J. (1989) 'Ethnic Conflict in the World Today', *Ethnic Conflict*, vol. 16, no. 2, May: 335.

Tapper, R. (1990) 'Anthropologists, Historians and Tribespeople on Tribe and State Formation in the Middle East', in P. Khoury and V. Kostiner (eds), *Tribes and State Formation in the Middle East*, Los Angeles and Oxford: Berkeley, University of California Press, pp. 48-73.

Tekinel, Osman (1991) 'Possible Effects of GAP on the Economy', *Newspot Turkish Digest*, 23 May.

Temps, Le, 18 August 1937.

Thompson, H. M. (1983) 'Political Economy as Historical Materialism', in Herbert M. Thompson (éd.), *Studies in Egyptian Political Economy*, July, The Cairo Papers in Social Science, Cairo: American University in Cairo.

Times, The (1999) 'The Kurdish Way', 18 February.

Tirman, J. (1998) 'Perspective on Turkey', *Los Angeles Times*, 19 November.

Trowbridge, S. van R. (1909) 'The Alevis, or Deifiers of Ali', *Harvard Theological Review*, II: 340-53-

Tse-Tung, M. (1967a) 'On Practice', in M. Tse-Tung, *Selected Works of Mao Tse-Tung*, vol. I, Peking: Foreign Languages Press, pp. 305-34.

— (1967b) 'Some Questions Concerning Questions of Leadership', in M. Tse-Tung, *Selected Works ...*, vol. Ill, Peking: Foreign Languages Press, pp. 117—22.

Tucker, R. C. (1970) 'The Theory of Charismatic Leadership', in D. A. Rustow (éd.), *Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, New York: George Braziller, pp. 69-94.

Tucker, W. F. (1996) 'Introduction' to R. Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*, Lexington: University of Kentucky, pp. xv—xix.

Tul, R. (1993) 'PKK Declares All-Out War on Communist Rival TDKP', *Turkish Daily News*, 14 October.

Turan, İ. (1991) 'Religion and Political Culture in Turkey', in Richard Tapper (éd.), *Islam in Modern Turkey. Religion, Politics and Literature in a Secular Stale*, London and New York: LB. Tauris, pp. 31-55.

Turkey Update 26 October 1998; 20 November 1998; 16 February 1999, at the following URL: http://www.turkeyupdate.com/index.htm

Turkish Community Resource Centre, Human Rights Committee (1990) Melbourne, *Human Rights in Turkey*, 'An "Intifada" in Turkey?', in *Human Rights in Turkey*, no. 2, April: 1—2.

Turkish Daily News, various issues.

Turkish Probe (1993) 'Differentiating Between PKK and Kurdish Issues', 13 July.

— (1998) 'Ocalan: The Next Destination is ...', 27 December.

Türkiye, 13 December 1998.

Turner, B. (1978) *Marx and the End of Orientalism* (ed. T. B. Bottomore and M. J. Mulkay), London: George Allen and Unwin.

— (1986) *Citizenship and Capitalism: The Debate over Reformism*, London: Allen and Unwin.

— (ed.) (1994) 'General Commentary', in B. S. Turner and P Hamilton (eds), *Citizenship: Critical Concepts*, London and New York: Routledge.

Üçlü, M. S. (1996) 'Kürdistan'da Yeni İnsan', *Serxwebûn*, March: 21-3.

Ünal, E. (1998) at Reuters (Ankara) 25 November.

US Central Intelligence Agency (nd) CIA *Factbook*: Turkey, at the following URL: http://cliffie.nosc.mil/~NATLAS/wfb/T/Turkey.html

US Department of State (1993) *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1992*, at the following URI.: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1994) *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1993*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1995a) *Patterns of Global Terrorism: 1994*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1995b) *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1994*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1996) *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1995*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1997) *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1996*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1998a) *Patterns of Global Terrorism: 1997*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1998b) *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1997*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

— (1999) *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1998*, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

van Bruinessen, M. (1978) *Agha, Shaikh and Stale. On the Social and Political Organization of Kurdistan*, Unpublished PhD thesis, Enroprint/Secondprint, Utrecht University, Rijswijk.

— (1988) 'Between Guerilla War and Political Murder: the Workers' Party of Kurdistan', *Middle East Report*, no. 153, July-August: 40-46, 50.

— (1991) 'Religion in Kurdistan', *Kurdish Times*, vol. 4, nos 1, 2, summer-fall: 5-27.

— (1992) *Agha, Shaikh and Stale. The Social and Political Structures of Kurdistan*, London and New Jersey: Zed Books.

— (1996a) *'Aslini inkar eden haramzadedir'. The Debate on the Ethnic Identity of the Kurdish Alevis*, with an 'Introduction' by P. J. White, Melbourne: Centre for the Study of Asia and the Middle East, Deakin University.

— (1996b) 'Kurds, Turks and the Alevi Revival in Turkey', *Middle East Report*, no. 200, summer, 7-10.

— (nd) *Origins and Development of Kurdish Nationalism in Turkey* (cyclostyled), no place cited.

Vanly, I. C. (1970) *Le Kurdistan Irakien, Entité Nationale. Etude de la Revolution de 1961*, Neuchâtel: Editions de la Baconièrre.

— (1982) 'Kurdistan in Iraq', in G. Chaliand (éd.), *People without a Country*, with a 'Preface' by M. Rodinson (trans. M. Pallis), London: Zed Press, pp. 159-61.

— (1986) *Kurdistan und die Kürden*, vol. 2, Gottingen and Vienna: Pogrom (Reihe Bedrohte Völke).

— (nd) *Survey of the National Question of Turkish Kurdistan with Historical Background*, Zurich: Hevra.

Verrier, M. (1999) 'Secular Turks Search for Reform: New Strategy for the Kurds?', *Le Monde Diplomatique* (English-language edition), February, at the following URL: http://www.monde-diplomatique.fr/md/int/en/

Viennot, J.-R (1974) *Contribution d l'élude de la sociologie el de l'histoire du mouvement national Kurde: 1920 à nos jours* ... Unpublished PhD thesis. Institut Nationale des Langues et Civilisations Orientales, Paris.

Voice of America, 13 April 1998; 10 November 1998; 23 December 1998; 17 February 1999; 3 March 1999.

Voice of Kurdistan (1990a) 'March is the Symbole [sic] of Freedom', no. 1, May: 19.

— (1990b) 'Uprising and Newroz: the Chronology of Actions', May: 20-21.

Volkan, V. D. and N. Itzkowitz (1984) *The Immortal Atatürk: a Psychobiography*, Chicago: University of Chicago Press.

von Hammer-Purgstall, J. (1968) *The History of the Assassins* (trans. O. C Wood), New York: Burt Franklin.

Wahby, T. (1982) *The Origins of the Kurds and Their Language*, Sweden: K.K.S.E.

Waheed, S. A. (1958) *The Kurds and Their Country. A History of the Kurdish People. (From Earliest Times to the Present)*, 2nd cdn, Lahore: Universal Book Agency.

Waldner, D. (1995) 'Avoiding the Inevitable Pain. The Politics of Turkish Economic Reform', *Middle East Insight*, vol. XI, no. 3, March-April: 39-41.

Wall Street Journal, 26 March 1995.

— (European edition), 9 August 1996.

Ward, B. (1966) *Nationalism and Ideology*, London: Hamish and Hamilton.

Washington Post, 19 February 1999.

Waterbury, J. (1993) *Exposed to Innumerable Delusions. Public Enterprise and State Power in Egypt, India*, Mexico and Turkey, New York: Cambridge University Press.

Wakin, D. J. (1997) 'Turkey Military "in Charge"', Associated Press, 21 June.

Weber, M. (1927) *General Economic History*, London: George Allen and Unwin.

— (1964) *The Theory of Social and Economic Organization* (ed. and with an Introduction by T. Parsons), New York: The Free Press/Collier Macmillan.

— (1968) *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology* (éd. G. Roth and C. Wittich), vol. 3, New York: Bedminster Press.

— (1978) 'The Spirit of Capitalism' (pp. 138-73); 'The Soteriology of the Underprivileged' (pp. 174-91); 'The Religions of Asia' (pp. 194-7); 'The Nature of Charismatic Domination' (pp. 226-50), in W. G. Runciman (ed.) *Max Weber: Selections in Translation* (trans. E. Matthews), Cambridge: Cambridge University Press.

Weiner, M. (1971) 'Political Demography: an Inquiry into the Political Consequences of Population Change', in Study Committee of the Office of the Foreign Secretary: National Academy of Sciences with the Support of the Agency for International Development, *Rapid Population Growth: Consequences and Policy Implications*, vol. II, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, pp. 567-617.

Welsh, W. A. (1979) *Leaders and Elites*, New York: Rinehart and Winston.

White, G. E. (1919) 'Saint Worship in Turkey', *The Moslem World*, vol. 9: 8-18.

Wilcox Jr, P. J. (1995) 'Introduction', US Department of State, *Patterns of Global Terrorism*: 1994, at the following URL: gopher://dosfan.lib.uic.edu/

Willey, P. (1963) *The Castles of the Assassins*, with an 'Introduction' by Field-Marshal Sir C. Auchinleck, London: George G. Harrap and Co. Ltd.

Wittfogel, K. A. (1957) *Oriental Despotism: a Comparative Study of Total Power*, New Haven: Yale University Press.

Woolacott, M. (1996) All Quiet on the Politico Religious Front', *Guardian*, 15 July.

Wright, J. (1991) *Terrorist Propaganda: the Red Army Faction and the Provisional IRA, 1968-86*, London: Macmillan.

Wyllie, J. (1996) 'Turkey's New Posture: Change or Continuity?', *Jane's Intelligence Review*, 1 September.

Yakolev, A. N. et al. (1979) *Fundamentals of Political Science: Textbook for Primary Political Education*, Moscow: Progress Publishers.

Yalman, N. (1969) 'Islamic Tradition and the Mystic Tradition in Eastern Turkey', in *Archives Européenes de Sociologier*, no. 10: 41-60.

Yeni Günaydın (1993) 'PKK, Sol Örgütlerle Çarpışıyor', 13 October.

Yeni Politika, 18 June 1995.

Yetkin, M. (1993) 'PKK Bingöl Attack Stalls Azeri Pipeline Project', *Turkish Daily News*, 8 June.

Yıldız, H. (1992) *Un Pays Sans Frontière. Le Kurdistan*, Paris: HEVRA-KOM.

Yılmaz, B. (1986) *The Impact of New Liberalization Programmes on Direct Foreign Investments in Turkey*, Durham: Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, Economic Research paper no. 15, University of Durham.

Yüzyıl (1991 a) 'Özal Federasyon Düşünüyor', 24 February: 8-13.

— (1991b), 'Türkiye'ye Yeni İsim', 31 March: 8-16.

Zaman, A. (1994) *Knight Ridder Financial News* (Ankara), 12 December.

— (1995) *Voice of America*, 27 March.

— (1998a) *Voice of America*, 13 November.

— (1998b) *Voice of America*, 16 November.

Zeine, Z. N. (1981) *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Westport: Greenwood Press.

Zelyut, R. (1991) *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik. (Alevilik Bildirgesi eki ile)*, İstanbul: Anadolu, Kültürü Yayınları.

Zirinsky, M. P. (1968) *A Study of Kurdish Nationalism and its Effect on United States Foreign Policy*. Unpublished Master's Thesis, University Microfilms Inc, Ann Arbor, Michigan.

Zülfikar, no. 1, April 1994.

Zürcher, E. J. (1995) *Turkey. A Modern History*, London and New York: I.B. Tauris and Co.

İNDEKS

Abdulaziz, Sultan, 101

Abdulkadir, Şeyh 108

Abdurrahman, Mele, 80

Abdülhamit II, Sultan, 101, 107

Adalet Partisi, 157, 227

Agathias, tarihçi, 75

ağalar, 16, 38, 42, 43, 45, 55, 99, 112, 113, 115, 118, 120, 131, 134, 171, 229; ağaların siyasi otoritesi, 16

Ağar, Mehmet, 248

Ağrı Dağı ayaklanması *bkz.* Ağrı Dağı isyanı

Ağrı Dağı isyanı, 119, 121-123, 136

al-Daula, 'Adud, 75

Aleviler,, 5, 68-70, 76, 77, 80, 83, 110, 112, 117, 131; Alevi Kürtler, 16, 72, 75, 78-82, 97, 110, 126, 129, 130, 136, 137 Alevilerin dinsel uygulamaları, 77; alevilerin gizliliği, 70, 77; alevi ayaklanması, 76, 77, 83, 123, 125

Ali, Sabahattin, 212

Almanya: Kürtlerin gösterileri, 263; Türk/Kürt varlığı, 254

Altınok, M. Resul, 212

Amerika Birleşik Devletleri (ABD): PKK'yi terörist olarak ilan etme, 271, 283; Türkiye ile ilişkiler, 274

Anavatan Partisi (ANAP), 223

Andreas, F.C., 75

Ankara Yüksek Öğrenim Derneği (AYÖD), 196-198, 319

Arafat, Yasser, 271, 305, 306, 308

Arteşa Rizgariya Gelê Kurdistan (ARGK –Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu), 201,203, 210, 211, 215, 217, 220, 221, 226, 229, 237, 249, 256,257, 269, 270, 275, 278,280, 286-289, 303, 304, 315, 316, 320

Asuri-Keldaniler, 81

Asya tipi üretim tarzı, 140, 141

aşiret, kavramı, 14, 16

aşiret, terimin yanlış kullanımı, 34

aşiretçilik, 14, 34, 35, 39, 43, 46, 118, 132, 134, 145, 226; Kürtlerde, 34-41

Aşkın, Saime, 212

Atatürk, Kemal, 57, 60, 62, 76, 77, 110, 111, 114, 116, 124, 146,155, 192, 297, 299

Atatürk'ün laikleşme kampanyası, 114

Avebury, Lord, 19

Avrupa, Öcalan müdahaleleri, 262-266, 269

Aydın, Orhan, 291

Aydın, Vedat, 239, 321

Aydın, Zülküf, 44, 147, 149

Aygan, Abdulkadir, 198, 281
Azadî örgütü *bkz.* Ciwata Azadîya Kurd

Baban isyanı, 144
Babanzade, Cemil Bey, 120
Ballı, Ahmet, 223
barajlar, inşasi, 167
'Baran', PKK komutanı, 220
Barkey, Henri, 252
Barzani aşireti, 193
Barzani, Mesud, 200, 290
Barzani, Mustafa, 53
Batatu, Hanna, 39
Bayık, Cemil, 196, 197, 275-278, 300, 307-310, 312; Öcalan'ın karizmatik uygulaması, 308
Bedirhan ailesi; 104
Bedirhan, Celadet, 120
Bedirhan, Süreyya, 120
Bekaa Vadisi kampı, bkz. Mahsum Korkmaz Akademisi
Berberoğlu, Berch, 140, 142
Berkan, İsmet, 249
Berlin Antlaşması, 93, 95
Beşikçi, İsmail, 125
Bill, James A., 13
Bir, General Çevik, 68
Birleşik Devrimci Güçler Platformu (BDGP), 225
Birleşik Krallık (BK), 95, 106; PKK'ye tavrı, 203, 240, 256, 271, 281
Birleşmiş Milletler (BM), 195
Bloch, Marc, 140
Bois, Thomas, 29
Boratav, Korkut, 20, 160
borç, dış, Türkiye'nin, 20, 156, 165, 186
Botan-Bedinan kurtarılmış bölge, 243, 258, 307, 321
Bozarslan, Hamit, 6, 193, 253,
Bozlak, Murat, 247, 266, 323, 325
Bölügiray, Nevzat, 247
Bucak, Faik, 193, 196
Bucak, Mehmet Celal: öldürme girişimi, 227; ona karşı PKK kampanyası, 229
Burkay; Kemal, 5, 222, 231, 232, 244, 245, 323
Büyük Savaş, Kürt ölümleri, 107

Castro, Fidel, 201, 206
Cemal, Hasan, 65
Cemil Paşa ailesi,105
Cemilpaşazade, Ekrem, 120
Cemilpaşazde, Kadri, 120
Cengiz, Mehmet, 248
Cengiz, Seyfi, 5, 77, 78, 80, 129, 212, 219, 220, 222
Cevdet, Abdullah, 109
Cevlizlidağ, katliami, 285
Cılızoğlu, bir tanık, 129
Cienfuegos, Camilo,206
Ciwata Azadîya Kurd, 114
Ciwata Xweseriya Kurd, 114
Cumhuriyet Halk Partisi, 155

Çadırcı, Abdurrahman, 262
Çaldıran savaşı, 85, 92
Çamlıbel, Mustafa, 232
çanak anten, tahrip edilmesi, 257
Çatlı, Abdullah, 249
Çetiner, M. Ali, 212
Çiller, Tansu, 65, 66, 68, 161-164, 187, 246, 248
çocuklar: PKK'nin kaçırma iddiası, 280, 287; gerillalar olarak, 287, 288
çocukların taş atması, 289
Çocukların kaçırılması, PKK'nin suçlanması, 280, 287

D'Alema, Massimo, 266
Demirel, Süleyman, 157, 239, 240,
demiryolu sistemi, gelişmesi, 151
Demokrasi Partisi (DEP), 246, 322
Demokrat Parti (DP), 58, 155
demokratikleşme, 3, 17-20, 22, 47,161, 186, 294, 296
Deng (Ses), 192
Dersim Komünist Hareketi, 219, 222
Dersim, 137, 189, 190, 193, 195; Kürtlerin öldürülmesi, 193, 195; isyanı, 137, 189, 190, 193, 195
Dersimi, Nuri, 111
Derviş tarikatları, 52
devlet inşası, 12,13,296
Devletçilik, 114, 154-156, 169
Devrimci Demokrat Kültür Dernekleri (DDKD), 219
Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO),189, 190, 196, 197, 231, 319
Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C), 225, 323, 324
Devrimci Halk Kültür Derneği (DHKD), 231
Devrimci Halkın Birliği (DHB), 218
Deylem halkları, 71-75, 79, 80
Deylemliler, 71-75, 79, 80; Anadolu'ya yayılma, 74
Dicle, Hatip, 235, 247
Dicle-Fırat, 130, 192
Dimili dili, 79, 129
Dini, Lamberto, 266
Diyarbakır, 198, 199, 235, 238, 247, 253, 274, 319, 323; ekonomik sıkıntılar, 145; ihracat sanayileri, 152
Doğan, Orhan, 247
Doğru Yol Partisi, 65, 248
Dönmez, Şahin, 227
Dresch, Paul, 35
Dumont, René, 57, 58, 60-62, 206
Dünya ve İslam, 61

Ecevit, Bülent, 166
Ekonomik faktörler, siyasette rolü, 17
El zanaatları sanayii, yıkımı, 147
Elçi, Sait, 193, 196
Elçi, Şerafettin, 280
El-Dinawari, 51
Emeni Komiteci milisler, 131
Emerson, Rupert, 12
Emir, kod adı, 315, 317
enflasyon, 156, 157, 161, 162, 164, 165, 187
Eniya Rizgariya Netewa Kurdistan (ERNK–Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi), 203, 210, 211, 240, 243, 254, 259, 260, 261, 263, 264, 276, 277, 283, 303, 304, 323
Enver Paşa, 103
Erbakan, Necmettin, 62, 65
Erbaş, Fethullah, 66
Erdoğan, Mustafa, 281
Ergani Bakır Madeni, grev, 182
Ergil, Doğu, 252
Ermeni jenosidi, 97
Ermeniler, 69, 79, 81, 88, 93-99, 103, 106, 111, 131,136, 137, 194, 195, 311
Ermenistan31, 194, 264
Ersever, Ahmet Cem, 212
Etnik bölünmeler, Kürtler arasında, 51-83
Etnik kimlik, 16, 89, 126, 253; Kürtlerin, 253; siyaset, 16

Fazilet Partisi (FP), 61, 62, 67, 68; oluşumu, 62
feodalizm, 13; tanımı, 140
Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), 2, 305
Fransa, 95, 109, 136, 264, 266

gayrı resmi ekonomi, 174, 178
geleneksel toplum, 140
Gemeinschaft toplumsal örgütlenme modeli, 25
Genç Osmanlılar hareketi, 100, 101
Genç Türk hareketi, bkz. Jön Türk 60, 91,
Gerilla savaşı, 78, 135, 167, 192, 193, 206, 211, 215, 119, 221, 242, 243, 254, 300, 301, 305
gerillalar, arasında evlilik, 216
ghulat eğilimi, 68, 69, 70, 74
göç, 182-184
göç, 43, 44, 45, 48, 49, 58, 74, 85, 149, 150, 165, 168, 170, 171, 175-178, 182-185, 249, 253, 268, 297, 322; mevsimsel, 43, 148, 149, 151; şehirlere, 43, 175, 177, 178, 184; Avrupa'ya, 171, 249; Batı'ya, 170; Osmanlı döneminde, 102, 105; Türkiye içinde, 43, 44
göçebe tarımı, 145-147
Gölkap, Ziya, 70
gösteriler: Kürt öğrencilerin, 195; Öcalan için Kürtlerin yaptığı, 264, 265, 272, 274, (Almanya'da, 264; Italya'da, 325; kitlesel tutuklamalar, 274
grevler, 164, 182, 187, 191; illegal ilan etme, 157 yapısal düzenleme, 155, 156
Guevaracılık, 192, 197, 219, 225
Gunter, Michael M., 67, 170, 198, 212, 213, 215, 219, 228, 231, 237, 241, 245, 247, 256, 259, 284; *The Kurds in Turkey...,* 170
Gurani lehçesi, 32, 79
Gül, Abdullah, 68
Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), 166-169
Hacaloğlu, Algan, 247
Halid Bey, 114-117
Halid, Mevlana, 53
Halik, İbrahim, 212
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), 66, 246, 247, 266, 322-325; üyelerinin tutuklanması, 66, 247, 266, 324; bürolarına saldırı, 266
Halkın Emek Partisi (HEP), 235, 239, 245-248, 258, 259, 320, 321, 322; yasaklanması, 258, 322,
Halkın Kurtuluşu (HK), 218
Hamidiye Hafif Süvari Alayları, 91, 96-100, 105, 107, 115, 117, 125, 131, 132, 134, 136; asker alma, 115
Hanefi usulü, 51
Hane üretimi, 45
Hansen, Bent, 19, 20, 101, 102, 157, 158, 159
Hay, W. R., 38, 39,
haydutluk, 4, 10, 135, 295, 313;toplumsal haydutluk, 4, 10, 135, 295, 313
Hayvan yetiştiriciliği, 145, 146
Hereketa İslamiya Kurdistanê (İslami Kürdistan Hareketi), 64, 80
Hêvî-Kürt Cemiyeti (Kürt Ümit Derneği), 105, 107, 110
Hêzên Rizgariye Kurdistan (HRK-Kürdistan Kurtuluş Cephesi), 210, 320
Hill, Fiona, 34
Hilmi, Ali, 120
Hobsbawm, Eric, 9-11, 292, 295; ilkel isyancılar görüşü, 295
Hunerkom şirketi, 253
Hüseyin, Saddam, 214

Ibn al-Athir, 74
İmset, İsmet, 196, 197, 212, 216, 217, 287

Internet: PKK hakkında enformasyon kaynağı olarak,217; PKK tarafından kullanımı, 264
Irak, 3, 14, 31, 39, 59, 72, 85, 92, 104, 111, 120, 122, 209, 211, 235, 238, 242, 261, 281, 326
Issawi, Charles, 145, 152,
Istakhri, 73
Îbrahîm Paşa Heskî Telo, 121
ilkel isyancılar, 4, 9-12, 131, 294, 295; yenilgileri, 11, 13, 15; terimin tanımlanması, 9, 10
iltizam çift vergisi,142
İmam Hatip Liseleri, 64
İngiliz-Türk Ticaret Antlaşması, 151
İnönü, İsmet, 123
İran, 3, 30, 31, 42, 64, 67, 69, 72, 95, 111, 122, 195, 209, 211, 235, 241, 261, 326; İslami Devrim, 64
İsfahani, Hamza, 71
İslam Kurtuluş Ordusu (İKO) 64
İslamda sapkınlık, 68
İslamda şafi mezhebi, 51, 52, 78
İslami canlanma hareketleri , 59-60
İslami kurumlar, dayatılmaları, 61, 62
İslami yasa *bkz. Şeriat yasası*
İsmail, kod adı, 315, 317
İsma'il, Şah, 76
İstanbul: yangın bombaları, 274, 277, 285; Kürt dernekler, 104
işkence, 212, 237, 277
ithal ikameci sanayileşme,154
İttihat ve Terakki Komitesi (İTK), 103, 106, 132

Jafar, Majeed, 141
Jön Türk 60, 91, 100,102-107, 109, 132
Jwaideh, Wadie, 36, 37, 39-41, 46, 52, 87, 90, 92-95, 104-106, 108, 111, 120-122

kaçakçılık, vergi verme, 281, 289
Kadınların örtünmesi, 62, 69
Kadiri tarikatı, 36, 52, 55
Kafaoğlu, Arslan Başer, 168
Kahraman aşireti, 228
Kalkan, Duran, 278
Kamu iktisadi teşebbüsler (KİT'ler), 154
kapitülasyonlar, 110, 151
Karaer, Haki, 200, 211
Karasungur, öldürülmesi, 215
Karayılan, Murat, 275, 276
Karduchoi halklar, 72
Karer, Baki, 196, 197, 213, 227, 228
Karizmatik liderlik, 23, 312; rutinleşmesi, 312
Karpat, Kemal, 17, 88, 171
Kartal, Remzi, 261
Kasrı Şirin Antlaşması, 76
Kaya, Şükrü, 124
Kaya, Yaşar, 260
Kemal, Namık, 100, 101
Kemalizm, 190, 294
Kırmanc halkı, 77-79, 209, 222
Kırmanci dili, 80, 81, 130, 296
Kızılbaş, 16, 70, 71, 72, 75-82, 97, 122, 123, 125, 126, 129, 130, 136, 137; Türk devletinden yabancılaşma, 76; öldürmeler, 88, 136
Kirmanşah lehçesi, 32
Kocadağ, Hüseyin, 248
Koçero, kod adı, 5
Koçgiri isyanı, 111, 112, 115, 134; sonuç, 115, 134
Koenigsberg, Richard A., 25-27, 302, 310
Kolars, John, 43, 184
Komünist Parti, 197
koyun yetiştiriciliği, 145
Körfez Savaşı, 214, 238, 321

Köy koruculari *(korucular)*, 250, 268, 284, 286, 287, 289, 321; Muharip olarak tanımlanmaları, 286; PKK saldırıları, 289,

köylülük, 295, 296, 301-302; hareketleri, 1 (binyılcılık; 2); 'köylü zihniyeti', 175

Kreuger, Anne O., 17, 155, 156

Kriminoloji Enstitüsü, PKK üzerine raporlar, 196, 197, 199, 200, 290

Kurmancî dili, 3, 32, 73, 80, 97, 110,112, 116,122, 126, 316

Kurmancî Kürtleri, 16, 74, 79, 80, 81, 82, 125, 126, 127, 129, 134, 136, 296

Kutan, Recai, 62, 68

Kuzey Kore, Öcalan için olası bir sığınma yeri olarak, 267

Kuzey Kürdistan Ulusal Platformu, 262, 326

Kültürel Televizyon (C-TV), 257

Kürdistan Demokrat Partisi (PDK) (Irak), 193, 200, 217, 238, 242, 257, 260, 261, 290, 315, 322, 326

Kürdistan Demokrat Partisi (PDK) (Türkiye), 193, 196

Kürdistan Komünist Hareketi (KKH), 78

Kürdistan Taâlî Cemiyeti (KTC), 107, 108, 109, 111,112, 116, 133

Kürdistan Taâlî ve Terakki Cemiyeti (KTTC), 104, 107, 108

Kürdistan Ulusal Kongresi, 260, 312; planlanması, 260

Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK), 219

Kürdistan Yurtseverler Birliği (YNK), 200, 201, 238, 242, 243, 245, 257, 260, 261, 322

Kürdistan, 16, 30-33, 36, 38, 40-42, 44, 46, 52-54, 56, 64, 81, 86, 91, 94, 95, 99, 102, 104, 106, 108, 111, 112, 114, 115, 117, 122, 123, 132, 133, 137, 141-146, 148, 151, 169, 170-172, 174, 178, 183, 185, 186, 196, 199, 203, 208-210, 218, 230, 232, 236, 238, 239, 252, 259, 261, 285, 288, 306, 312, 315, 322, 326 bölünmesi, 110-111; İran, 43, 64, 72, 111, 209, 235; Irak, 32, 79, 193, 200, 238, 244, 261, 290 (Türk ordusunun saldırıları, 238); Osmanlı, 52-53; Suriye, 209-210, 163; Türkiye, 23, 24, 25, 36, 37, 60, 67, 68, 74, 75, 133, 142, 152, 156, 163, 164, 167, 168, 234 (ekonomik etkiler, vb., 156; sanayileşme, 151, 169, 171; ekonomi politiği, 139-188; azgelişmişliği, 163-164

Kürt İlerleme ve Karşılıklı Yardım Derneği (Kürt Terakki ve Teavûn Cemiyeti) 104

Kürt Aşiret Birliği, 94

Kürt Bağımsızlık Komitesi, 120

Kürt dili, 32; yasaklanması, 255; Yasallaşması teklifi, 233

Kürt emirlikler, yok edilmeleri, 53-54

Kürt güçlerin ateşkesleri, 236, 242-245, 250, 263, 271, 277, 286, 304, 307, 322, 325

Kürt kişiliği, 201, 204, 216, 270, 300

Kürt lehçesi, 73

Kürt Millet Fırkası, 119

Kürt milliyetçiliği, 4, 5, 9, 12, 46, 53, 61, 67, 90, 95, 98, 105-113, 123, 130, 132, 181, 189, 195, 279, 293, 301, 322; parlamento, başarısızlık, 246; liderlik, 53; aşamaları, 90, 91, 95, 98, 100,

Kürt Neşri Maarif Cemiyeti, 104

Kürt Politik Araştırmalar Merkezi (*Center for Kurdish Political Studies*) 263, 265, 266

Kürt protestocuların Öcalan'a destek için kendilerini yakmaları, 263, 265, 273, 276, 300, 324325; eyleme son verme emri, 265, 273, 276, 325,

Kürt Siyasal Araştırmalar Merkezi *bkz. Kürt Politik Araştırmalar Merkezi*
Kürt Teşkilât-i Cemiyeti, 119
Kürt topraklarının Araplaştırılması, 35
Kürt ulusal hareketi, 189-232; gelişmesi, 85-137; çoklu etnik yapısı, 293
Kürt Ulusal Kongresi, planlar, 258
Kürt: anlamı, 114-115; terim olarak aşırı kullanımı, 122
Kürtler arasında dinsel bölünmeler, 51-83
Kürtler arasında işsizlik, 169
Kürtler üzerine uluslararası konferans, çağrısı, 267
Kürtler: ilkel isyancılar olarak, 9-27; resmi hizmetlerin yasaklanması, 124; tanımı, 29-34 ('dağlı Türkler' olarak, 33); İstanbul'da, 109; Osmanlı döneminde, 47-48; kökenleri, 29; Beyrut ve Şam'da mahalleleri, 41
Kürtlere karşı ırkçı hakaretler, 196
Kürtlerin açlık grevleri, 264
Kürtlerin altın çağı 86
Kürtlerin bağımsızlığı ve özerkliği, 105, 218
Kürtlerin oy verme davranışı, 63-64
Kürtlerin özerkliği, 231,242, 252, 267, 270, 302, 326
Kürtlerin sürülmesi, 107-108, 128-129, 165, 185
Kürtlükten çıkartma, 41

Laizer, Sheri, 269
Lazarev, M.S.,145, 150,
Leach, E.R., 17—18
Leki lehçesi, 16
Lenin, V. I., 215
liberalleşme: economik, 103-10, 124, 208; siyasi, 6
Libya, Öcalan için olası sığınma olarak, 183 Little, Graham, 11—12
liderlik, 10; karizmatik, 209; Kürt milliyetçi hareketi, 205; PKK'da başarı, 189; tiple-ri,11-13
Lloyd, Peter, 116, 118
Lozan Antlaşması, 70, 73
Luristan, 15
Lübnan, 193
Lynch, N.F.B., 63

Mafya, 10, 11
Mahsum Korkmaz Akademisi (Bekaa Vadisi),199, 202, 214, 216, 224, 226, 227, 229, 230, 235; hapishane inşası, 315
Mao Tse-tung, 201, 207,
Maoizm, 206, 215
Mardin, Şerif, 159
Marksizm, 190, 204, 225
Marksizm—Leninizm, 190, 204
Marshall, Thomas H., 21
McDowall, David, 14, 30-33, 35, 36, 39-43, 45, 96-98, 100, 111, 150, 198, 269, 280
Med-TV, 255-257, 261, 263, 267, 268, 275, 311, 312; İngiliz yetkililer tarafından kapatılması, 255, 256
Medya, kod adı, 5
Medya-TV, 258, 311
Mehmet Şerif Paşa, 106
Menderes, Adnan, 155
Merkezi İstihbarat Ajansı (CIA) (ABD), 162
millet: aralarında parçalanma, 89; terimin kullanılması, 87
Milletler Cemiyeti, 121, 127, 136
Milli Demokratik Devrim (MDD) strate- jisi, 191
Milli Güvenlik Kurulu (MGK), 67
Milli Nizam Partisi (MNP), 62
Milli Selamet Partisi (MNP), 62

Millingen, F., 37, 41
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 249
milliyetçilik: Avrupa, 15; burjuvazinin, 15; narsizmle ilişki, 25; köy yaşamının ikamesi, 209 *bkz ayrıca* Kürt milliyetçiliği *ve* Türk milliyetçiliği
Minorsky; Vladimir, 29-31, 41, 71, 72-75, 79
Mir Muhamet isyanı, 96
mirler, 53, 54
MİT istihbarat servisi *bkz.* Ulusal İstihbarat Örgütü .
Mitterrand, Danielle, 266
modernleşme, 4, 6, 11, 12, 17, 19, 20, 22, 58, 100, 131, 134, 146, 169, 172, 185-187, 292, 294, 296, , 84-301; ekonomik,17, 22, 292, 294, 297; tamamlanma, 301; tarımda, 43; Kemalizmin misyonu, 296
Molyneux-Seel, L., 76
Munzur Vilâyeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun, 124

Nacar, İsmail, 66
Nakşbendî tarikatı, 52, 53, 61, 118
narsizm, çocukluk, 26
Newroz, 236, 241, 243, 244, 250, 274, 322; önemi, 240
Nikitine, Basile, 14, 29, 30, 35, 36-42,
Norton, Augustus Richard, 17
Nurcu hareket, 59-60
Nurî Paşa, İhsan, 120-122
Nursi, Said, 59-60
nüfus: Türkiye'de, artışı, 44; istatistikleri, 22

Okçuoğlu, Ahmet Zeki, 277, 279
okul öğretmenleri, PKK saldırıları, 284, 286
Olson, Robert, 6, 90-99, 104-105, 107, 112-113, 115-117, 119, 242
ordu, Türk, 20, 64, 108, 121-123, 126-128, 163, 165, 185, 238, 248-251, 257, 285, 287, 307, 321-322; ve ekonomik reform, 157; katliamlar, 285; haklar, 126; askeri hizmet, zorunluluk, 132, 139, 144, 289
Organ, Yaşar, 212
Osmanlı İmparatorluğu, 45, 85-86, 89, 90, 93, 100, 102-103, 140, 142, 144, 146, 152; sultanlığın kaldırılması, 58; Avrupalılar tara-fından erişim, 102; başlangıç, 85; merkezileşme, 100; vatandaşlık, 88; bölücülük tehlikesi, 91; yenilmesi, 56; ekonomik üretim, 140, 144; Kürtler, 85; toprak kanunu (yasası), 101; meşruiyet, 87; İslam'ın rolü, 87

Öcalan kişisel kültü, 267
Öcalan, Abdullah, 1-2, 5, 7, 40, 66, 80, 197-203, 207, 209, 212-217, 224-230, 233-236, 240, 242-245, 250, 255-256, 261-280, 282, 286, 290-291, 299-313, 319-320, 322-327; işkence iddiası, 277; İtalya'ya sığınma başvurusu (sığınma talebi, 265), (İtalya'dan siyasi sığınma, 264); Roma havaalanında tutuklanma airport, 225, 274; öldürülme girişimi, 262; Türk özel kuvvetleri tarafından yakalanması, 272, 327, (dallara ayrılma, 172; PKK lideri olarak yeniden onaylanması, 275); İtalya'dan çıkarılma, 268; Suriye'den çıkartılma, 304; Rusya'ya kaçma, 262, 324; hapisten PKK üzerinde etki sağlama, 279; Avrupa'da röportajlar, 262; röportajlar,5, 234; mektuplar, 264, 277; Kemal Burkay ile görüşme, 243; muhalefet, 217, 286; kişilik kültü, 310; politik uyanıklık, 273; politik projenin kodlarının çözülmesi, 310, 311; PKK'nin haraç alması iddiasıyla sorgulanma, 280; gerillalarla ilişkiler, 304; terörizmin reddedil-

mesi, 312, 326; İtalya'dan siyasi sığınma talebi, 264, 325; Moskova'ya geri dönüş, 273; Kürt milliyetçiliğinin yeniden formüle edilmesinde rol,300; Kenya'ya gitme, 273; uyuşturucu trafiğiyle ilgili görüş, 291
Öcalan, Osman, 275, 276
Ölüm mangaları, 239, 240, 321
Ötüken dergisi, 194
Özal, Turgut, 20, 157, 159-161, 233, 234, 237, 240, 321, Kürt açılımı, 233
Özel Timler, 248, 285
özelleştirme, 156, 157, 161, 165, 186
Procopius, 72
Özgür Demokrasi Partisi (ÖZDEP), 246
Özgür Gündem, 285
Özgürlük Yolu, 130
Özkan, Kamer, 220-222; öldürülmesi, 220-221

pamuk, üretim, 160
Panico, Christopher, 253
Partîya Îslamiya Kurdistan (PÎK-İslami Kürdistan Partisi), 64
Partiya Karkerên Kurdistan (PKK-Kürdistan İşçi Partisi), 1-5, 16, 40, 64-67, 80-82, 95-96, 163, 165, 167, 185, 190, 196-291, 294-296, 298-304, 306-313, 315-316, 319-326; 1995 ateşkes, 65, 323; bankalara saldırılara karıştığı iddiası, 282; ve Türk solu, 218, 224; *ağalara* karşı tavırlar, 229; Almanya'da yasaklanma; 254; (Merkez Komitesi, 264, 273, 275, 325; Türk devleti tarafından haydutlar olarak tanımlanma, 279; Bekaa Vadisi'nde zorla çıkartılma, 122; para topla-ma, 281, 282; (Avrupa'da, 291); öldürmeler, 216, 286; askeri gerileme, 251, 254, 258, 271; modernleşme, 273; 'doğal' yapısı, 300; diasporada örgütlenme, 254; kökenler, 295; halk mahkemeleri, 217, 229, 315, 317; özgürlük savaşçıları, 96; varoluşu, 250; Irak siyasetiyle ilişki, 200; diğer örgütlerle ilişkiler, 210, 273; dinsel özellik, 302; yeniden yönlendirme, 278; şiddet perspektifine geri dönüş, 272; bölünme söylentileri, 277; toplumsal temel, 190, 228; strateji ve taktikler, 209; destek, 230; Suriye'nin desteği, 242; içteki eleştirileri ele alma, 211; Türkiye ile savaş, 165, 166, 186; ölüm cezasının kullanılması, 287; yasal araçlarla çalışma, 235; YAJK kadın örgütü, 259
Partiya Sosyalist a Kurdistan (PSK-Kürdistan Sosyalist Partisi), 190, 230-232, 244-245, 261
Partiya Sosyalist a Kurdistan a Tırkiyê (PSKT-Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi), 231, 232
pazar ekonomisi, geçiş, 42; pişman PKK üyeleri, 281, 282, PKK adam kaçırmaları, 284, PKK içinde ölüm cezası, 196, 221, PKK üyelerinin infazları, 144-6, PKK'nin halk mahkemesi, 217, PKK'nin zorunlu askerlik hizmeti yasası, 287, PKK'ye haraç alma suçlaması, 281
PKK *bkz* Partiya Karkerên Kurdistan
PKK-Diriliş, 213, 217, 315
PDKT *bkz* Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
petrol proletaryası, 14, 39; gelişmesi, 14
Peyman, kod adı, 5, 204
Pir, Kemal, 196-198
Pope, Hugh, 214, 233-235, 237-243, 246-247, 281-283, 285
Pope, Nicole, 235, 238-241, 247, 281-283, 285
proletarya, 43, 58, 172, 175-177, 179, 181-182, 184-185, 199, 226, 245; oluşumu, 177; Kürt, 170-172, 176, 181-182; şehir, 43
Ptolemy, 72

Raman aşireti, 228
Refah Partisi (RP), 62-63, 64, 65, 66, 67, 68, 257
Rıza, Ali, 116
Rıza, Seyit, 77, 81, 125, 128, 129, 136; asılması, 129
Rich, C.J., 39, 46, 79
Rizgar, kod adı, 9, 301, 304; bir gerrilla, 9
Rizgarî (Kurtuluş), 130
Roja Nû (Yeni Gün), 130
Rondot, P., 38, 39, 41
Rusya, 95, 154, 254, 259, 262-264, 304, 324 Rus-Türk Savaşı, 93 Rus-Osmanlı Savaşı, 142

Sabrin, Dr Ahmet, 120
Sadak, Selim, 247
Sadık, Şeyh Muhammed, 100
Said, Şeyh, 53, 77, 98, 115-118, 134-135, 192, 280; ayaklanması, 134; ölümü, 118; isyani, 91, 98, 114, 121, 123, 125, 134-136
Sait, kod adı, 5, 204
Sakık, Şemdin, 220, 245, 322
sanayileşme, 48, 62, 154, 163, 177, 178, 185, 186, 192, 294; Türkiye-Kürdistanı'nda, 169, 171
Sancar, Sultan, 30
Sason, katliamı, 96; vahşeti, 96
Sayar, General Mete, 251
Sekban, Mehmet Şükrü, 120
Selim I, 76
Selim, Memduh, 120
Serhildan, 233, 236-237, 305, 320
Serxwebûn, 202, 211, 216, 225, 273, 276, 277, 288, 291, 307
Sethuraman, S.V., 177-179
Sévres, Antlaşması, 268
Sévr Antlaşması, 91, 110-112, 127
Sığınmacılar, Avrupa'ya, 250
sınıf bilinci, 175-176, 181
sınıf mücadelesi, 47, 55, 114, 175, 199, 225-226
Siirt Kömür madeni, işgali, 229
Silahlı mücadele sorunu, 77, 115, 198, 210, 231, 232, 255, 268-270, 281, 326
Sincan, tankların yürüyüşü, 68
sivil toplum, 2, 17-19, 49, 260, 296, 298, 310-312
Siyasi tutsaklar için genel af, 235
Soğuk Savaş, 2-3
Sorani lehçesi, 32, 80
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), 234, 235, 320
SHP bak. Sosyal Demokrat Halkçı Parti
Sosyaldemokrat Halk Partisi, 241
SSCB, 31, 32, 40,111, 204, 232; çöküşü, 17, 19
Springborg, Robert, 13
Stalinizm, 201, 205, 222
Sterka Sor (Kızıl Yıldız), ajanlar grubu, 215
Sufi *tarikatlar,* 36, 51, 59, 92, 116
sulama, 141, 167-168
Sunay, Cevdet, 194
Suriye, 3, 31, 35, 69, 70, 85, 111, 119-120, 209, 211, 213, 215, 235, 243, 261-264, 267, 281, 302-304, 315, 324, 326
Süleymanlar aşireti, 228
Sünni, 48, 51, 69-70, 75-77, 79-80, 82, 85, 98, 112-113, 117, 134, 137, 296; İslam, 51, 80; Kürtler, 51, 97-99, 126
Sürgünde Kürdistan Parlamentosu, 259, 261, 312, 324
Sürgünde Kürt Parlamentosu, 81, 258-259, 306
Sürgündeki Kürt Parlamentosu, 311
Sürgündeki Kürt Ulusal Parlamentosu, 323
Sürgünde Parlamento, 81, 261

Şahin, kod adı, 315, 317
şehir ekonomisi, 91
şehir gerillası stratejisi, 192
şehirleşme, 44, 144, 187
Şener, Mehmet, 214-215
Şerefeddin, 29
şeriat kanunu 44
Şerif, Şeyh, 134-135
şeyhler, 36, 48, 52-59, 61, 63, 91, 99, 105, 113, 116, 118, 120, 134, 171, 190; toprak sahibi olarak, 55; etkilerinin kısıtlanması, 60; politik otoriteleri, 9, 52; yükselişleri, 48
Şırnak: Türk silahlı kuvvetlerinin saldırısı, 241, 321; boşaltılması, 251
şiddet, siyasi, 191; kullanılması, 210
Şii islam, 68, 310; bastırılması, 46;

Tabak, Hikmet, 256
Talabani, Celal, 200-201, 243, 245, 322
Tambiah, Stanley J., 15
Tanzimât reform dönemi, 100
tarım, 45, 58, 101, 140-143, 147-148, 150, 155, 163-164, 167-168, 178, 186-187; makinalaşma, 43, 148, 182; geçim için çiftçilik yapmanın daralması, 51, 75 destekleme fiyat-ları, 160
tarikatlar, 16, 51-52, 57-59, 61-62, 64, 76, 105; yasaklanmaları, 76
Taş, Nizamettin, 273, 276
Taşnak partisi, 120
Tekel sektörü, 83, 90
Tekinel, Osman, 168
tekkeler, kapatılmaları, 76
Têkoşîn, 77-78, 212-213, 220-222
terörizm: PKK'ye karşı suçlama, 233; tanımı, 283; PKK tarafından reddedilmesi, 265, 268, 270, 326
Teşkîlât-ı İçtimaî, 110
tımar sistemi, 32, 142
TKP-ML/TİKKO, 220-222
Toprak kirası, 145
toprak reformu, 168
toprak sahipleri: ortakçılar, 42, 43; karşı kampanyalar, 229
toprak: Kürtler arasında mülkiyet, 148-151
toprak'sız köylüler, 149
Tucker, Robert C., 308-309
Tufan, kod adı, 315, 317
Tunceli Kanunu, 124, 128
Tümertekin, Erol, 184-185
Türk milliyetçiliği, 13, 77, 103, 106, 160, 164
Türk silahlı kuvvetleri, *bkz.* ordu,
Türk silahlı kuvvetlerin "Bahar Operasyonu", 240
Türk, Ahmet, 245
Türk-İslam sentezi, 63
Türkiye Devrimci Komünist Partisi (TDKP), 220-223
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephe (THKP-C), 197
Türkiye İşçi Partisi (TİP), 197, 231-232
Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi (PDKT) 193, 196
Türkiye Kürdistanı'nda üretim yapısı, 173
Türkiye, insan hakları ihlalleriyle suç- lanması, 233; PKK ile silahlı çatışmalar, 234, 240-242, 249, 274, 321; Kürt milliyetçiliğine saldırmalar, 244, 281; devletçiliği bırakma girişimleri, 231; devlet kapitalizmi politikalarının çöküşü, 17; borçlar, 156, 165; Kürt ulusal hareketinin gelişmesi, 85; dünya ekonomisiyle bütünleşme, 146, 294; siyasi sistem, 16
ekonomik modernleşme, 17, 19-20, 22, Kürtler ve, 185, 187, 292, 294, 297
Türkiye'de azınlıklar, 21, 111; problem olarak, 21

Türkiye'de sol, 189 ; yasal siyasi parti faaliyeti, 243
Türkleştirme, 103-104
tütün, üretimi, 160

Ubeydullah, Şeyh, 55, 91-95, 100, 104-105, 131-132, 280, 310, 313; ayaklanması, 144; isyanı, 57, 90-92, 98, 131;önderlik ettiği isyan, 57
ulus: hayali bir topluluk olarak, 26;
Ulusal İstihbarat Örgütü (MİT), Türk istihbarat örgütü, 80 Milli İstihbarat Teşkilatı, 83 Türk İstihbaratı (MİT), 221
Ulusal Kurtuluş Ordusu (UKO), 198
ulusal kurtuluş savaşı, 199
Uluslararası Af Örgütü, 19, 200, 239, 241, 246-248, 289
Uluslararası Para Fonu (IMF), 20, 157, 162
IMF bak. Uluslararası Para Fonu (IMF)
Uyuşturucu ticareti, PKK'nin suçlanması, 280, 289-291
Uzun, Mehmet, 211, 223; öldürülmesi, 215

ücretler, düşmesi, 157, 159

van Bruinessen, Martin, 6, 15, 52-61, 63-64, 71, 75, 79, 104-108, 110-113, 115-119, 121, 129, 134-135, 148-152, 169-171, 183, 210-213, 219-220, 223, 227-229, 254
vatandaşlık, 88, 260, 310; Kürtlerin dışlanması,294, 298
vergilendirme, 102, 291; yasadışı, 280; PKK ile ilgili, 282, 291; Osmanlı imparatorluğunda, 102

Waldner, David, 20, 159, 161, 165
Ward, Barbara, 34
Waterbury, John, 19, 154-157, 186
Watch, Helsinki, 237, 240, 241, 286
Weber, Max, 13, 21-26, 47, 139, 299-300, 303-304, 308-310; *Genel EconomiTarihi,* 21; karizmatik liderlik kavramı, 22-23, 299
Welsh, William A., 22-23
Wilson, Thomas Woodrow; on dört ilke', 107, 109
Wyllie, James, 20, 165, 185

Xani, Ehmedi, *Mem-û-Zîn,* 14, 109
Xoybûn, örgüt, 119, 120, 121, 122, 123, 136
Xulam, Kani, 264

Yado Ağa, 134, 280
Yado, kod adı, 5
Yahudiler, 88
yargısız infazlar, 251
yarıcı, 135, 147-150, 164, 168, 229
yaşlılar, aşiret, 37
Yaylacık, Ali, 211, 215, 223; öldürülmesi, 215
Yeni Akış, 192
Yeni insan modeli, Çin ve Küba'da, 206
Yezdan Şer,144
Yıldırım, Ayten, 212
Yıldırım, Hüseyin, 213, 217, 315
Yıldırım, Nusaybin belediye başkanı, 237
Yıldırım, Orhan Veli, milletvekili, 250
Yıldız, Besil, 212
Yılmaz, Bahri, 20
Yılmaz, Kani, 5, 203, 204, 264, 316
yoksul şehirliler, 175
Yunan hükümeti, Öcalan'ın ziyareti, 273 Yunanlılar, 88
yurttaşlar , politik hakları elinde bulunduran, 21

yurttaşlık, 2-3, 17, 20-22, 47; toplumsal, 21
Yusuf Ziya Bey, 114

Zaidi, 74
Zaman, Amberin, 20, 162, 238, 253, 265
Zana, Leyla, 247
Zaza Kürtler, 71, 72
Zazaca, 32, 110, 112, 116, 117, 134 (
Zazaki, 79, 129
Zazalar, 5, 16, 75, 77-80, 82, 126, 129, 209
Zirinsky, Michael, 30, 86-87, 96, 99, 103-105
Zohat, kod adı, 315

Paul J. White

İlkel İsyancılar Mı? Devrimci Modernleştiriciler Mi?

Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi

Bu kitap, PKK üzerine yazılmış en iyi akademik analizdir. Uluslarötesi anlamının yanı sıra son 30 yıl boyunca Türkiye tarihi ve politikası içinde yer alan milliyetçi Kürt hareketini her yönüyle ele alıyor. Ortadoğu ve Türkiye'deki Kürtlerin tarihi ve siyasi mücadelelerinin yanı sıra milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı ve evrimiyle ilgilenen herkes bu kitabı okumalı. White'ın bu kitabını okumadan 1990'lardaki ve 21. Yüzyıl'ın ilk on yılındaki küresel siyaset ve Ortadoğu'da "Kürt Sorunu"nun büyük önemini anlamak zor olacaktır.

Prof. Robert Olson, Kentucky Üniversitesi, ABD

"Paul White'ın kitabı modernitenin 'tamamlanmamış' doğasının ürettiği paradoksal sonuçları gösterdiği için büyük önem taşıyor. En genelde ulusalcı hareketlerin kavranması bakımından yeni perspektifler ortaya koyuyor."

Hamit Bozarslan, Ecole des Hautes Etudes et Sciences Sociales, Paris, Fransa

ISBN:978-975-6278-59-8

9 789756 278598

Vate